

**KÜMELENMENİN POZİTİF DIŞSALLIKLARA ETKİSİ:
DENİZLİ ÖRNEĞİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Maliye Anabilim Dalı
Maliye Doktora Programı**

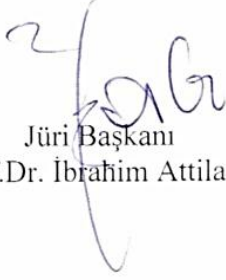
Aylin İDİKUT ÖZPENÇE

Danışman: Prof.Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

**Ocak 2013
DENİZLİ**

DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

Maliye Anabilim Dalı, Maliye Bilim Dalı doktora programı öğrencisi Aylin İDİKUT ÖZPENÇE tarafından Prof.Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR yönetiminde hazırlanan "Kümelenmenin Pozitif Dışsallıklara Etkisi: Denizli Örneği" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 04.01.2013 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof.Dr. İbrahim Attila ACAR

Jüri-Danışman
Prof.Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

Jüri
Doç.Dr. Ersan ÖZ

Jüri
Doç.Dr. İbrahim ORGAN

Jüri
Doç.Dr. Şaban NAZLIOĞLU

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 09/01/2013 tarih ve ..02/12.... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Aylin İDİKUT ÖZPENÇE

ÖNSÖZ

Bu tez, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Merkezi'nin 2012SOBE010 No'lu proje ile desteklenmiştir.

ÖZET

KÜMELENMENİN POZİTİF DIŞSALLIKLARA ETKİSİ: DENİZLİ ÖRNEĞİ

İDİKUT ÖZPENÇE, Aylin

Doktora Tezi

Maliye ABD

Maliye Doktora Programı

Tez Yöneticisi: Prof.Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

Ocak 2013, 201 Sayfa

Ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımı sürecinde firma ve birey davranışları son yıllarda değişmiştir. Artık mekan ile ekonomi arasında sıkı bir bağ kurulmaktadır. Mekanların heterojenliğinden kaynaklanan bu durum dünya ekonomisinin ekonomik manzarasının yeniden şekillenmesine yol açmaktadır. Birey ile mekanın buluşması noktasında kümelenme ekonomilerinin yarattığı pozitif dışsallıklar sonucunda kümelenme politikaları ekonomi politikalarında etkin bir şekilde uygulanmaya başlamıştır.

Küresel rekabet ortamında yer almak isteyen firmalar ise; maliyetlerini azaltmak, verimliliklerini arttırmak, işçi-işveren dengesinin kurulmasını sağlamak ve daha fazla kar elde etmek vb. amacıyla coğrafi yakınlık temelinde yoğunlaşmaktadır. Böylelikle yığılma ekonomileri meydana gelmekte ve özellikle pozitif dışsallıklar oluşmaktadır.

Kümelenme ve yığılma ekonomileri yaydıkları pozitif dışsallıklar nedeniyle paralel bir alanda hatta hemen hemen eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kümelenme ekonomisinde meydana gelen pozitif dışsallıkların incelenmesi ve kümelenmeye dayalı yerel kalkınmanın sağlanması açısından çalışmada bu kavramların teorik arka planları incelenmiştir.

Bu çerçevede, çalışmada öncelikle kalkınma ekonomisinin yerel kalkınma anlayışına nasıl döndüğü ve bu konuda kümelenme ekonomisinin katkıları incelenmiştir. İkinci olarak kümelenme ekonomileri, yığılma ekonomileri ve dışsal ekonomiler arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Teorik açılımlar yapıldıktan sonra, dünyada ve Türkiye’de kümelenme örneklerine yer verilmiştir. Son olarak Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların kümelenme eğilimleri araştırılmıştır. Bu kapsamda tekstil sektöründe faaliyet gösteren ve Denizli Organize Sanayi Bölgesi’nde konumlanmış olan firmalar kümelenme olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla kümelenmenin pozitif dışsallık etkilerinin Denizli Organize Sanayi Bölgesi’nde mevcut olup olmadığının araştırıldığı çalışmada, kümelenme ve dışsallık teorileri ile uygulama arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme Ekonomisi, Yığılma Ekonomileri, Dışsal Ekonomiler, Kalkınma Ekonomisi, Denizli Tekstil Sektörü.

ABSTRACT

THE EFFECT OF CLUSTER TO POSITIVE EXTERNALITIES: DENIZLI

IDIKUT OZPENCE, Aylin

Doctoral Thesis

Department of Public Finance

Public Finance Doctoral Program

Adviser of Thesis: Prof.Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

January 2013, 201 Pages

In the spatial distribution of economic activities process the behavior of firms and individuals have changed in recent years. Now a close link between space and economy has been set up. This situation, which is caused by the heterogeneity of spaces, leads to reshape economic landscape of the world. As a result of positive externalities created by the cluster economies, cluster policies began to be implemented in economy policies effectively.

Firms who want to get involved in the global competitive environment concentrate on the basis of geographical proximity to reduce costs, increase productivity, and ensure the establishment of worker-employer balance to achieve more profits etc.. Thus, agglomeration economies come into existence and especially positive externalities occur.

Cluster and agglomeration economies have been used in a parallel field due to the positive externalities that they spread. The theoretical background of cluster based local development and the positive externalities in cluster economy are also presented in this study.

In this context, firstly how the development economies turns to local development insights and in this subject contributions to cluster economy were discussed. Secondly, we focused on the relationship between the cluster economies, agglomeration economies and external economies. After the theoretical perspectives were stated, examples of clusters about Turkey and the world were presented. Finally, the clustering tendency of firms operating in the province of Denizli textile industry were investigated. In this context, textile industry and the other firms located in Denizli Organized Industrial Zone have been accepted as cluster. Therefore, it is found that there is a strong positive relationship between cluster-externality theories and practice in the current study that investigate whether a positive externality effects of cluster Denizli Organized Industrial Zone.

Keywords: Cluster Economy, Agglomeration Economies, External Economies, Economics of Development, Denizli Textile Industry.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE KÜMELENME EKONOMİSİ

1.1. Kalkınma Ekonomisi ve Yeni Trend: Yerel Kalkınma.....	8
1.1.1. Genel Kalkınmanın Teorik Arka Planı.....	9
1.1.1.1. Klasik ve Neoklasik Kalkınma Teorileri.....	9
1.1.1.2. Keynesyen Teori ve Harrod-Domar Modeli.....	10
1.1.1.3. Kalkınmanın Kalkınmacı Teorileri: Ortodoks Neoklasik Kalkınma.....	11
1.1.1.4. Kalkınmanın Heteredoks Teorileri.....	14
1.1.2. Bölgesel Kalkınma Anlayışının Gelişmesi.....	15
1.1.3. İçsel Büyüme Modelleri ve Yerel Kalkınma.....	17
1.2. Yerel Kalkınma ile Sanayi Mekanları İlişkisi: Kümelenmeye Doğru Yol Ayrımı.....	22
1.2.1. Sanayi Mekanları: Teorik Arka Plan.....	24
1.2.1.1. İtalyan Okulu.....	25
1.2.1.2. Kurumsalcı Okul.....	26
1.2.1.3. Kaliforniya Okulu.....	26
1.2.2. Yerel Kalkınma Ekonomisinde Kümelenme Olgusunun Ortaya Çıkışı.....	26
1.2.3. Yerel Kalkınma Amacı Kapsamında Kümelenme Ekonomisi.....	30
1.2.3.1. Kümelenme Kavramı ve Unsurları.....	32
1.2.3.1.1. Ortak Faaliyet.....	35
1.2.3.1.2. Coğrafi Yakınlık ve Lojistik.....	35
1.2.3.1.3. Rekabet.....	36
1.2.3.1.4. Esnek Üretim Sistemleri.....	36
1.2.3.2. Kümelenmelerin Ortaya Çıkış Şekilleri.....	37
1.2.3.3. Kümelenmelerin Rekabet Dayanağı: Elmas Modeli.....	38
1.2.3.4. Kümelenmelerin Yaşam Döngüleri.....	40
1.2.3.4.1. Birinci Aşama: Yoğunlaşma (Doğum Süreci).....	41
1.2.3.4.2. İkinci Aşama: Dinamizm.....	42
1.2.3.4.3. Üçüncü Aşama: Hayat Eğrisi.....	43
1.2.3.4.4. Dördüncü Aşama: Politika Üretme.....	43

1.2.4. Sektörel Yoğunlaşma Olan Alanlarda Pozitif Dışsallıklar ile Kümelenme Bağlantıları	44
1.2.5. Yerel Kalkınma Politikası Aracı Olarak Kümelenme	45
1.2.6. Kümelenmede Politik Süreç ve Devletin Rolü	47
1.2.6.1. Kümelenmeye Dayalı Maliye Politikası Açılımı	50
1.2.6.1.2. Kümelenme Politikası ve Maliye Politikası Araçları Arasındaki Uyum	51
1.2.6.1.2.1. Harcama Politikası: Kamu Yatırımlarının İnovasyon Etkisi	52
1.2.6.1.2.2. Vergileme Politikası: Vergisel Teşvikler	54

İKİNCİ BÖLÜM

KÜMELENME VE YIĞILMA EKONOMİLERİNDE POZİTİF DIŞSALLIKLAR

2.1. Yığılma Ekonomileri: Teorik Arka Plan	57
2.1.1. İçsel ve Dışsal Ekonomiler	58
2.1.2. Firmaların Yer Seçim Kararları	62
2.1.3. Yığılma Ekonomilerine Yol Açan Faktörler	63
2.2. Kümelenme Ekonomisi, Dışsal Ekonomiler ve Yığılma Ekonomileri Bağlantıları	65
2.3. Yığılma Ekonomilerinin Sınıflandırılması	70
2.3.1. Yerleşme Ekonomisi (Endüstri Boyutu)	70
2.3.2. Kentleşme Ekonomisi (Mekan Boyutu)	73
2.4. Pozitif Dışsallıklar Çerçevesinde Yığılma Ekonomileri	75
2.4.1. Statik (Durağan) Dışsallıklar	77
2.4.2. Dinamik Dışsallıklar	77
2.4.2.1. MAR Dışsallıkları	79
2.4.2.1.1. Girdi Paylaşımı	83
2.4.2.1.2. Bilgi Taşmaları	83
2.4.2.1.3. Yerel Uzmanlaşmış İşgücü Havuzu	85
2.4.2.2. Porter Dışsallıkları	88
2.4.2.3. Jacobs Dışsallıkları	89
2.5. Yeni Ekonomik Coğrafya Literatüründe Yığılma Ekonomileri	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜMELENME UYGULAMALARI

3.1. Uluslararası Kuruluşların ve AB'nin Kümelenme Politikaları	94
3.2. Kümelenme Uygulamalarına Yönelik Ülke Örnekleri	97
3.2.1. Amerika	97
3.2.2. Meksika	98
3.2.3. İtalya	99
3.2.4. Almanya	100
3.2.5. Çin	101
3.3. Türkiye'de Kümelenme Uygulamaları	103

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ TEKSTİL SEKTÖRÜNDE KÜMELENME VE POZİTİF DIŞSALLIKLAR İLİŞKİSİ ÜZERİNE UYGULAMA

4.1. Denizli Tekstil Sektörü	109
4.2. Dünyada ve Türkiye'de Kümelenmelerin Dışsallık Etkilerinin Literatür Taraması	116
4.3. Uygulamanın Amacı	120
4.4. Uygulamanın Yöntemi	121
4.5. Uygulamanın Evreni, Örneklemin Belirlenmesi ve Kısıtı	121
4.6. Uygulama Çeşitleri.....	121
4.6.1. Panel Data Analiz Yöntemi ve Metodolojisi	122
4.6.1.1. Pool (Havuz) Regresyon Modeli	123
4.6.1.2. Sabit Etkiler Modeli	124
4.6.1.3. Rassal Etkiler Modeli.....	124
4.6.1.3.1. Veri Seti	125
4.6.1.3.2. Model	125
4.6.1.3.3. Bulgular ve Tartışma.....	126
4.6.2. SPSS Analiz Yöntemi	128
4.6.2.1. Firmaların Kümelenme Analizi	129
4.6.2.1.1. Bulgular ve Tartışma.....	134
4.6.2.1.1.1. Firmaların Kuruluş Yıllarına Göre Karşılaştırmalar	134
4.6.2.1.1.2. Firmaların Niteliklerine Göre Karşılaştırmalar	146
4.6.2.1.1.3. Firmaların Ölçeğine Göre Karşılaştırmalar.....	147
4.6.2.1.1.4. Firmaların Kuruluş Yerine Göre Karşılaştırmalar	156
4.6.2.2. Bir Firmanın Çalışanlarına Yönelik Analiz	159
4.6.2.2.1. Çalışanların İş Tatmin Sonuçları.....	160
4.6.2.2.2. Firmada Kurum Kültürü ve Aidiyet.....	162
4.6.3. Pajek Programı Analizi	163
4.6.3.1. Bulgular ve Tartışma.....	163
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	179
EK-1	195
EK-2	199
ÖZGEÇMİŞ	201

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Yerel Kalkınma Dinamikleri	30
Şekil 1.2. Kümelenmelerin Özellikleri	34
Şekil 1.3. Rekabet Elmas Modeli.....	39
Şekil 1.4: Bir Endüstri Kümesinin Gelişimi	41
Şekil 1.5. Kümelenmenin Kalitesinin Artırılmasında Devletin Etkileri	49
Şekil 2.1. Yerleşik Olanlar ve Kritik Kümelenme Büyüklükleri için Yığılma Fayda ve Maliyetleri	69
Şekil 2.2. Sabit Maliyetli (S^1) ve Azalan Maliyetli Endüstri (S^2) İçin Endüstri Arz Eğrisi.....	72
Şekil 2.3. Yığılma Ekonomileri ve İşgücü Verimliliği	87
Şekil 3.1. Türkiye Kümelenme/Potansiyel Kümelenme Haritası	107
Şekil 4.1. Ankete Katılan Firmaların Kuruluş Yılı Dağılımı (%).....	129
Şekil 4.2. Ankete Katılan Firmaların Niteliği ve Hukuki Yapısı (%).....	130
Şekil 4.3. Ankete Katılan Firmaların Ölçeği (%)	130
Şekil 4.4. Ankete Katılan Firmaların Ürettiği Ürün Grupları (%).....	131
Şekil 4.5. Ankete Katılan Firmaların Destek Aldığı Kurumlar (%)	131
Şekil 4.6. Ankete Katılan Firmaların Teknolojik Gelişmelerden Bilgi Sahibi Olması (%).....	132
Şekil 4.7. Ankete Katılan Firmaların Bir Ürün ya da Ürün Metotları İle İlgili Bilgileri Elde Etme Yolları (%).....	133
Şekil 4.8. Firmaları Denizli’de Kurma Nedenleri (%).....	133
Şekil 4.9. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği İçinde Bulunduğu Aktörlerle İlişki Türü (%)	134
Şekil 4.10. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Tekstil Sektöründeki Diğer Firmaların Yeri	163
Şekil 4.11. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Tamir- Bakım Servisleri, Fasoncular ve Tasarımcıların Yeri	164
Şekil 4.12. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Taşımacılık Faaliyetlerinin Yeri	165
Şekil 4.13. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Tedarikçilerin Yeri	166
Şekil 4.14. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Müşterilerin Yeri	166
Şekil 4.15. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Dağıtım Kanallarının Yeri	167
Şekil 4.16. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Danışmanlık Firmaları, Araştırma Kurum/Kuruluşları (Ar-Ge), Bilişim Kanalları ve Üniversite Yerleri.....	168
Şekil 4.17. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Denetleme ve Muhasebe Firmalarının Yerleri	168
Şekil 4.18. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Dış Piyasadaki Alıcıların İlişki Düzeyleri.....	169
Şekil 4.19. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları İç Piyasadaki Alıcılarla İlişki Düzeyleri.....	170

Şekil 4.20. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Rakiplerinin Yeri	170
Şekil 4.21. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Depolama Kanallarının Yeri.....	171
Şekil 4.22. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Kamuya Ait Araştırma Enstitülerinin Yeri.....	171
Şekil 4.23. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Meslek Odalarının Yeri	172

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Büyüme ve Kalkınma Teorilerinin İçeriği	20
Tablo 1.2. Kalkınma Teorilerinin Uygulamaya Geçirilmesi.....	21
Tablo 1.3. Kümelenmelerin Sert ve Yumuşak Faydaları	44
Tablo 2.1. Ölçek Ekonomileri	76
Tablo 2.2. Kümelenme ve Yığılma Dışsallıklarının İstihdam Üzerine Etkisi	88
Tablo 3.1. BRÖP Kapsamındaki İller ve Kümelenme Analizleri	104
Tablo 3.2. Türkiye’de Belirlenen Kümelenmeler.....	106
Tablo 3.3. Sektörel Ekonomik Değerlendirme Raporları.....	108
Tablo 4.1. Denizli Tekstil Sektörü İçin Yatırımlarda Devlet Yardımları Kararı	111
Tablo 4.2. Yatırımlarda Devlet Yardımları Kararının Vergisel Boyutu	112
Tablo 4.3. OSB’lere Tanınan Vergi Muafiyetleri	114
Tablo 4.4. Denizli Tekstil Kümelenmesinin Rekabet Elmas Modeli.....	115
Tablo 4.5. OSB İçi Rassal Etkiler Panel Data Analizi Sonuçları.....	126
Tablo 4.6. OSB Dışı Rassal Etkiler Panel Data Analizi Sonuçları	127
Tablo 4.7. Toplam Rassal Etkiler Panel Data Analizi Sonuçları	127
Tablo 4.8. Servis Sağlayan Firmaların Katkısı	135
Tablo 4.9. Müşterilerin Katkısı	136
Tablo 4.10. Sektördeki Rakip Firmaların Katkısı	136
Tablo 4.11. Sektördeki Öncü Firmaların Katkısı	137
Tablo 4.12. KOSGEB’in Katkısı	138
Tablo 4.13. Tamir Bakım Servislerinin Yeri	138
Tablo 4.14. Taşımacılık Faaliyetlerinin Yeri	139
Tablo 4.15. Tedarikçilerin Yeri	140
Tablo 4.16. Dağıtım Firmalarının Yeri	140
Tablo 4.17. Danışmanlık Firmalarının Yeri	141
Tablo 4.18. Üniversitelerin Yeri.....	141
Tablo 4.19. Fasoncuların Yeri	142
Tablo 4.20. Depolamaların Yeri.....	142
Tablo 4.21. Hammade Fiyatları.....	143
Tablo 4.22. Ürün İadeleri	143
Tablo 4.23. Satış Yapılan Ülke Sayısı.....	144
Tablo 4.24. Ürün Maliyetleri.....	145
Tablo 4.25. Firmaların Kuruluş Yılları ile Teknolojik Gelişme İlişkileri	145
Tablo 4.26. Firmaların Kuruluş Yılları ile İşbirliği İçinde Buldukları Firma/Kurum ve Kuruluşlarla İlişki Türleri	146
Tablo 4.27. Firma Nitelikleri ve İnovasyona Yönelik Müşteri Katkıları	146
Tablo 4.28. Firma Nitelikleri ve İnovasyona Yönelik Sektördeki Öncü Firmaların Katkıları	147
Tablo 4.29. Üretim Miktarındaki Değişmeler	147
Tablo 4.30. Servis Sağlayan Firmalar	148
Tablo 4.31. Müşteriler	148
Tablo 4.32. Sektördeki Rakip Firmalar	149
Tablo 4.33. Tamir/Bakım Servisleri.....	149

Tablo 4.34. Müşteriler	150
Tablo 4.35. Dağıtım Firmaları.....	150
Tablo 4.36. Üniversite	151
Tablo 4.37. Rakipler	151
Tablo 4.38. Depolama	152
Tablo 4.39. Tasarım.....	152
Tablo 4.40. İhracat.....	153
Tablo 4.41. Hammadde Fiyatları.....	153
Tablo 4.42. Satış Yapılan Ülke Sayısı.....	154
Tablo 4.43. Kapasite Kullanım Oranı.....	154
Tablo 4.44. Karlılık	155
Tablo 4.45. Teknolojik Gelişme.....	155
Tablo 4.46. Servis Sağlayan Firmalar	156
Tablo 4.47. Sektördeki Öncü Firmalar	156
Tablo 4.48. Tamir/Bakım Servisleri.....	157
Tablo 4.49. Fasoncular	157
Tablo 4.50. Satışlar.....	158
Tablo 4.51. İhracat.....	158
Tablo 4.52. Satış Yapılan Ülke Sayısı.....	159
Tablo 4.53. Karlılık	159
Tablo 4.54. Demografik Açıdan İş Tatmin Düzeyi.....	160
Tablo 4.55. Cinsiyet Dağılımına Göre İş Tatmin Düzeyi	161
Tablo 4.56. Çalışanların Kurum Kültürü ve Aidiyet Duygusu	162

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABİGEM	Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezi
BROP	Bölgesel Rakabet Edebilirlik Operasyonel Programı
B-W	Baden-Wüttemberg
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
ECLA	Latin Amerika Ekonomik Komisyonu
ETSO	Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GİDEM	Girişimleri Destekleme ve Yönlendirme Merkezi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İMP	İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi
İTKİB	İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri
İZKA	İzmir Kalkınma Ajansı
KDV	Katma Değer Vergisi
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteli İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiye Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
LEED	Yerel Ekonomik ve İstihdam Kalkınması Programı
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgeleri
OSTİM	Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi
SSS	Savunma Sanayi Sektörü
SV	Silikon Vadisi
TÜRKONFED	Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu
TÜSİAD	Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIDO	Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı
URAK	Ulusal Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği
vb.	ve benzeri
WB	Dünya Bankası

GİRİŞ

Ekonomik hareketlilik arttıkça sınırsız insan ihtiyaçlarını kıt kaynaklarla karşılamak sorunsalı ile ilgilenen iktisat bilimi yeni açılımlara gereksinim duyar. Öncelikle hareketlilik kavramının içinde barındırdığı anlamların insanı kapsayan tüm olguların bütünü olduğunun altı çizilmelidir. Bu kapsamda özellikle ekonomik hareketlilikten kasıt küreselleşmenin varlığıdır.

İnsanın en önemli hakkı yaşama hakkı olduğuna göre insani değerlerin unutulmaması gerekir. Ekonomik hareketlilikle bu değerlerin kesişme noktası ise kalkınmanın sağlanmasıdır. Sorunsala bu çerçeveden bakıldığında bir kısır döngüyle karşı karşıya kalmaktayız. Bir bölgede kalkınmanın gerçekleştirilmesi o bölgenin gelir dağılımında adaletin sağlanmasına olumlu etki yapabilir ancak ulusal düzeyde düşünüldüğünde kaynakların o bölgeye aktarılması tasarruflarla sağlanacağından ulusal düzlemde gelir dağılımını bozucu etki yaratabilir. Bu etki, geleneksel kalkınma anlayışının yerini yerel kalkınmaya bırakmasının ana sebeplerinden biridir.

Keza, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülke sınırlarının yeniden şekil alması ile geleneksel kalkınma iktisadı 1950-60'lı yıllarda ülkelerin en çok üzerinde durduğu konu haline gelerek endüstrileşme kapsamında bir kalkınma anlayışı temel hedef haline gelmiştir. Ülkeler kalkınabilmek için devlet müdahalesi ile planlı kalkınma politikalarını uygulamıştır. Bununla birlikte, geleneksel kalkınma iktisadının ulusal düzlemde kalkınma boyutunda farklılıklar yaratması ve 1970'li yıllarda yaşanan krizler neticesinde bu sorunların küreselleşme ile eklenmesi yerel kalkınma anlayışını gündeme getirmiştir.

Bu kısır döngünün üstesinden gelmek, ülkelerin yeni arayışlar içine girmesine sebep olmuştur. İnsanın gündelik hayatından ulusların yaşam biçimine, ülkelerin performanslarından dünya ekonomisinin bugünkü durumuna bakıldığında kaydedilen gelişmeler artık her aktörü bir "rekabet" kavramıyla karşı karşıya getirmektedir.

Rekabet kavramı ise beraberinde işbölümü ve uzmanlaşma kavramlarını sürükleyerek bireye özgü yeteneklerin oluşmasını sağlamaktadır. Söz konusu yetenekler firmaları, ülkeleri ve hatta dünyayı kapsamı altına almaktadır. Günümüz dünyasına bakıldığında ise oluşturulan bu düzlemde bireye atfedilen görevlerin arttığını görmekteyiz. Artık insan faktöründe mantık ve duygu yan yana işlevselliğini oluşturmaktadır. Olaylara bakış açısı makro değil mikro açıdan ele alınmaya

başlandığından yani tümevarım felsefesi öncülüğünde düşünce kalıplarının değişmesi, bizleri bir yandan da işbirliği, güven ve sadakat kavramları ile yeniden tanıştırmaktadır.

Tüm bu gelişmelerle katılımcılık, hesap verilebilirlik, şeffaflık, etkinlik ve verimlilik gibi kavramlar kısacası objektifliği ön plana çıkmıştır. Özellikle kalkınma iktisadı literatüründe bu değişim ve dönüşümler farklı bir akımın doğmasına neden olmuştur. Yerel kalkınma anlayışı olarak nitelendirebileceğimiz bu akım, yerelin dinamikleri ile büyüme ve kalkınmanın gerçekleşeceği savı üzerine oturtulmuştur. Bu akımın en önemli argümanı ise “yerel kalkınma ile ulusal kalkınma politikalarının örtüşmesi” olarak ifade edilebilir. Burada vurgulanması gereken nokta ise dünyada uygulanmakta olan kalkınma reçetelerinin aynen uygulanması değil, ülke dinamiklerinin belirlenip ülkeye has kalkınma reçetelerinin hazırlanıp sanayi politikalarının oluşturulmasıdır.

Bugün yerel kalkınma teorileri ve uygulamaları genellikle kümelenme ekonomisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Kümelenmeler, kentsel ve bölgesel büyümenin sağlanması için politika uygulayıcılar tarafından temel ekonomik politika girişimlerinin bir parçası olmuştur. Kümelenmeye dayalı yerel kalkınma görüşü olarak nitelendirebileceğimiz bu durum; bir endüstride mekan ve ekonomi bağlantılarını ve yığılma ekonomisi dışsallıklarının kümelenmelerin büyümesini ne derecede etkilediğini göstermektedir.

Kümelenmeye dayalı yerel kalkınma görüşünün benimsenmesi neticesinde, Marshall ile başlayan endüstriyel yerelleşme yaklaşımı bir yüzyıl sonra tekrar akademik gündeme gelmiştir. Ekonomik faaliyetlerin mekansal ve dışsallık boyutu da artan bir şekilde bilimsel çalışmaların ana konusunu oluşturmaya başlamıştır. Ekonomik faaliyetler bir yandan dünya coğrafyasında saçılmalar gösterirken diğer yandan şaşırtıcı bir şekilde yakınsamaktadır. Belirli iş kolları belirli mekanlarda yığılarak coğrafi yakınlığın avantajlarından faydalanmaktadır. Kümelenme literatürünün baş rol oyuncusu Porter ve yeni ekonomik coğrafya literatürü de bu çerçevede bir takım teoriler ileri sürmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta bir kavram karışıklığının varlığıdır.

Ekonomik, politik, sosyal ve kurumsal süreçleri içeren yerel endüstriyel uzmanlaşma, mekansal ekonomik yığılma ve yerel kalkınma alanlarında yapılan çalışmalar sonucunda yeni sözcükler türemiştir. Mekansal yığınlaşma ve yerel firma yoğunlaşmalarını içeren “endüstriyel bölgeler”, “mekansal üretim kompleksleri”, “öğrenen bölgeler”, “bölgesel yenilikçi çevreler” vb. (Martin ve Sunley, 2006: 436).

Çalışmada bu belirsizliğin ortadan kaldırılması amacıyla kümelenme-yığılma ekonomileri ve dışsallıklar arasındaki bağlantı ele alınacaktır. Yığılma ekonomileri ve dışsal ekonomiler eş anlamlıdır. Kümelenme ekonomisi ise yığılma ekonomisi literatürünün nüans farkıdır.

Yerel kalkınma ve sanayi mekanları arasındaki ilişki düzeyi arttıkça genelde firmalar, özelde ise bireyler ekonomik ve sosyal faydalarını arttırma çabasına girmektedir. Burada da karşımıza bireylerin ve firmaların yer seçim kararları çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin yerel düzeyde yoğunlaşması yerelleşme kavramını gündeme getirmektedir. Yerelleşme pozitif dışsallıklar yayma özelliği ile firmaların ve bireylerin ilgisini çekmektedir. Kümelenmelerin yerel kalkınmanın katalizörü olduğu göz önüne alındığında ise, yerelleşmenin de bir tamamlayıcı unsur olarak karşımıza çıkması hiç de şaşırtıcı olmamaktadır.

Kümelenmeler ve yerelleşme arasındaki bağlantı ise yığılma ekonomilerinin yerelleşme ve kentleşme ekonomileri olarak ikiye ayrılmasından ileri gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında yerel kalkınma sürecinde yerelleşme ve kentleşme ekonomilerinin etkisi ile ilgili tartışmalar halen devam etmektedir. Ekonomik coğrafya modelleri yığılma süreçlerinde üretim faktörlerinin hareketliliğinin önemini vurgulamaktadır. Bu yüzden firmaların yer seçim stratejileri o bölgedeki işsizliğin önlenmesi açısından özenle üzerinde çalışılması gereken konulardan birini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda yerel kalkınma politikası aracı olarak kümelenme politikalarından faydalanmak gerekmektedir. Silikon Vadisi'ndeki (SV) yüksek teknoloji endüstrileri ve İtalya'daki Üçüncü İtalya gibi örnekler firmaların kümelenmelerine verilebilecek en iyi iki örnektir. Bu örneklerin dünya çapındaki ünü, kümelenme ve yığılma ekonomilerine olan ilgiyi arttırmıştır. Gerek akademisyenler gerekse politika uygulayıcılar ekonomik faaliyetlerin mekanda dağılımı konusundaki çalışmalarını arttırmıştır.

Kümelenme kavramının içinde barındırdığı özellikler nedeniyle birey ve firma davranışları, girişimcilik, resmi ve gayri resmi ilişkiler, inovasyon gibi konuların gerek ekonomi ve ekonomik coğrafya, gerekse sosyo-psikoloji literatürlerinde geniş bir şekilde incelenmesi sonucunda ekonomi politikasının amaçlarının gerçekleştirilmesinde kümelenme politikalarının bir araç olarak kullanılması noktasında ortak bir görüş birliği bulunmaktadır.

Kümelenme ile firmaların birbirleriyle coğrafi yakınlık içerisinde belirli bir yerel mekanda yoğunlaşması ve kurumsallaşması, sosyo-ekonomik bir atmosferin oluşmasına ve olumlu bir takım dışsallıkların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ortaya çıkan bu süreçte kümelenmenin oluşturduğu pozitif dışsallıkların varlığı yadsınamayacak bir büyüklükte karşımıza çıkmaktadır. Dışsallıklar, neoklasik bakış açısından, piyasa işleyişini bozan bir sorun olarak görülmektedir. Bu yüzden dışsallıkların varlığında -ister negatif isterse pozitif olsun- devletin regülasyon politikaları uygulaması ile piyasa çözümüne odaklı bir yöntem izlenmelidir. Bu bakış açısı gelişmiş ülkeler için geçerli olabilir. Ancak, gelişmekte olan ülkeler açısından durum farklılaşmaktadır.

Pozitif dışsallıklar çerçevesinde gelişmekte olan ülkelerin nasıl bir yöntem izleyeceği kesin sınırlarla çizilememektedir. Negatif dışsallıkların içselleştirilmesinde gerek piyasa çözümü, gerekse devlet müdahalesi çözümü hemen hemen standartlaşmış çözüm önerileri niteliğini kazanmışken, pozitif dışsallıklar -istenilen bir durum olduğu için- konusunda ortak bir kaniya varılamamıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde, pozitif dışsallıkların yaydığı faydaların devlet tarafından tüm ekonomik birimlere aktarılması önemlidir. Yani, kümelenmeler ile oluşan pozitif dışsallıklar arasındaki bağı kuracak olan kurum “devlet”tir. Yasal düzenlemeler, iletişim ve medya, eğitim sektöründe özel ve kamunun işbirliği, kamunun uluslararası işbirliği ile sağlayacağı avantajlar vb. devlet tarafından kolaylıkla sağlanabileceğinden gelişmekte olan ülkelerde kamu-özel sektör işbirliğinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı kümelenmenin arkasında yatan ekonomik gerekçelere odaklanmaktır. Kümelenme ekonomisi teorik olarak özellikle dışsal ekonomilerin kaidelerine ve yığılma ekonomilerine dayanmaktadır.

Kalkınma ve kümelenme ekonomisi başlıklı birinci bölümde kalkınma ekonomisi ve yerel kalkınma anlayışının ortaya çıkış süreci irdelenmektedir. Kalkınma teorileri tarihsel bir çerçevede ele alınmakta mekan ve kalkınma ilişkisi kümelenme çerçevesinde incelenmektedir. Yerel kalkınma dinamikleri özetlenerek yerel kalkınma amacı kapsamında kümelenme ekonomisi ayrıntılarıyla araştırılmaktadır. Kümelenmelerin unsurları sıralanarak ortaya çıkış şekilleri verilmektedir. Rekabet üstünlüğü sağlamada kümelenmenin başarısının sağlanması için ise “Elmas Modeli” incelenmektedir. Sektörel yoğunlaşma olan alanlarda pozitif dışsallıklar ile kümelenme bağlantılarına değinilmektedir. Son olarak yerel kalkınma politikası aracı olarak kümelenme politikasından bahsedilmektedir. Kümelenmede politik süreç ve devletin rolü kapsamında maliye politikaları tartışılmaktadır.

Kümelenme ve yığılma ekonomilerinde pozitif dışsallıklar başlıklı ikinci bölümde ise kümelenme ve yığılma ekonomileri paralel bir alanda ele alınmaktadır. Yığılma ekonomilerinin teorik arka planı incelenerek niçin dışsal ekonomilerle eş anlamlı olarak kullanıldığı ortaya koyulmaktadır. Yığılma ekonomilerine yol açan faktörler iktisatçıların teorik görüşleri çerçevesinde ele alınarak kümelenme ekonomisi, dışsal ekonomiler ve yığılma ekonomileri bağlantılarına değinilmektedir. Yığılma ekonomileri sınıflandırması yapılarak yerelleşme ve kentleşme ekonomileri incelenmektedir. Pozitif dışsallıklar çerçevesinde yığılma ekonomileri kapsamında statik ve dinamik dışsallıklar sınıflandırması yapılmaktadır. Dinamik dışsallıklar çerçevesinde Marshall-Arrow-Romer (MAR), Porter ve Jacobs dışsallıkları ayrıntılandırılmaktadır. Son olarak yeni ekonomik coğrafya literatüründe yığılma ekonomileri incelenmektedir.

Kümelenme uygulamaları başlıklı üçüncü bölümde, ilk iki bölümde verilen teorik açıklamaların uygulama örneklerine yer verilmektedir. Bu kapsamda öncelikle uluslararası kuruluşların ve Avrupa Birliği (AB)'nin kümelenme politikaları incelenmektedir. Kümelenme uygulamalarına yönelik ülke örneklerine değinilmektedir. Son olarak Türkiye'de kümelenme uygulamaları ele alınmaktadır.

Denizli tekstil sektöründe kümelenme ve pozitif dışsallıklar ilişkisi üzerine uygulama başlıklı son bölümde ise öncelikle Denizli tekstil sektörü tanıtılmaktadır. Dünyada ve Türkiye'de kümelenmelerin dışsallık etkilerinin literatür taraması yapılarak, uygulamanın amacı, yöntemi, evreni, örneklemin belirlenmesi ve kısıtı belirtilmektedir.

Bu bölümde özellikle kümelenme ekonomisi kapsamında Marshall'ın endüstriyel yerelleşme nedenleri arasında gösterdiği yerel bir işgücü havuzu oluşumu dışsallığı üzerinde durulmaktadır. Uzmanlaşmanın işgücü maliyetlerini düşürücü etkisinin Denizli OSB içi ve OSB dışında belirlenmesi amacıyla ekonometrik bir uygulama gerçekleştirilmektedir. MAR ve Porter dışsallıkları çerçevesinde uzmanlaşma maliyetleri azaltılmaktadır. Çalışmada söz konusu bu maliyetler işgücü maliyetleri olarak ele alınmaktadır.

Uygulama evreni Denizli Sanayi Odası'na kayıtlı 500 firmadan oluşmaktadır. Çalışma çerçevesinde anket yöntemi kullanılarak 500 firmadan 250 firma ile hem bilgisayar destekli online veri girişi hem de yüz yüze görüşme yapılmıştır. Saha çalışması sonucunda anket yöntemi ile elde edilen veriler ışığında yapılan uygulamalar üç ana kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımda ekonometrik analiz için sorulan soruları

yanıtlayan 92 firmanın verileri ile panel data analiz yönteminde rassal etkiler modeli uygulanmaktadır. İkinci kısımda anket sorularına cevap veren toplam 250 firmanın cevapları betimsel yöntemle değerlendirilmiştir. Ayrıca ikinci kısımda pozitif dışsallıkların ölçümünde tamamlayıcı nitelikte görülen ve bir firmanın çalışanlarına yönelik aidiyet ve iş tatmin düzeyini ölçen bir anket uygulaması yapılmaktadır. Anket, 200 bayan ve 100 erkek çalışandan oluşan toplam 300 çalışana uygulanmaktadır. Son olarak da kümelenmenin ilişki ağlarını ortaya koyan pajek analiz yöntemine yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA VE KÜMELENME EKONOMİSİ

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan sonra ulus devletlerin sınırları çizilmiş ve ulus devletler yeniden yapılanma dönemine geçmiştir. Ticari ilişkilerin gelişmesi neticesinde ortaya çıkan problemlerin çözümünde uluslararası düzenlemelerin uluslararası kuruluşlar tarafından yerine getirilmesi gündeme gelmiştir. Ülkeler arasındaki ilişkilerin boyutunun giderek artması ve yaşanan teknolojik gelişim ile modernizasyon sürecinin tüm ilişki alanlarına eklenmesinden kimi ülkeler kazançlı çıkarak gelişmiş ülke statüsünü elde etmiştir. Kimi ülkeler ise, gelişim ve modernizasyon sürecini tamamlayamamıştır. Bu nedenle ülkelerin; az gelişmiş ülke, gelişmekte olan ülke, gelişmemiş ülke vb. ayrımları ortaya çıkmıştır. Az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerin kalkınma düzeylerini yakalayabilmesi için ise bir takım teoriler ortaya çıkmıştır. Teorilerin içeriğine bakıldığında ise, kalkınmanın gerçekleştirilmesi için makro ve mikro bir bakış açısının olduğu görülmektedir.

Ortaya çıkan bu teorilerin gelişmesine katkıda bulunan iktisatçıların her birinin kendi ilgi alanları, teorilerin gelişmesinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte iktisatçıların sosyo-ekonomik durumu, kültürleri, siyasal görüşleri, psikolojileri, dilleri, dinleri vb. etmenler de göz ardı edilemeyecek düzeyde yeni teorilerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Örneğin David Ricardo zamanının ünlü brokırlarından biridir (Heilbroner, 1995: 74) ve geliştirdiği teoriler ile mesleğinin bağlantıları ortadadır. Bu yüzden iktisat teorilerinin bir devinim şeklinde geliştiğini görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Kalkınma ekonomisinin de 1940'lı yıllarda özellikle az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın sağlanması hedefi ile gündeme gelmesi ve sonradan söz konusu hedefin yerel düzeyde gerçekleştirilebileceği görüşü, bu döngünün bir göstergesi niteliğindedir.

Gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişmişlik sıfatlarını kazanmalarında çok etkili olan fordist birikim rejimi ise, kitle tüketimi için kitle üretime dayalı montaj hattından oluşmaktadır. Rekabet avantajı sağlamak için bir maldan çok sayıda ve çok ucuza üretmek önemlidir. Genellikle stok maliyetleri çok yüksektir ve bununla birlikte üretim süreci de esnek değildir. Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde özellikle Keynesyen refah regülasyonlarıyla refah devleti kavramı çerçevesinde kaynak dağılımında etkinlik, gelir

dağılımında adalet ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi görevlerin de devlet eliyle gerçekleştirilmesi görüşü benimsenmiştir.

Dünya ekonomisinin 1970'li yılların başında girdiği ekonomik kriz fordist birikim rejiminin de krizi olmuştur. Bu sebeple, yeni arayışlar içine giren iktisatçılar, krizin nedenleri ve etkileri üzerinde yeni teoriler üretmeye başlamıştır. Bu kapsamda, Piore ve Sabel'in İkinci Endüstriyel Yol Ayrımı (The Second Industrial Divide) (1984) adlı çalışması post fordist birikim rejiminin temelini atmıştır. Post fordist birikim rejimi, üretim süreçlerinin mekansal dağılımına, işgücü piyasasının verimliliğine ve özellikle esnek uzmanlaşmaya dayalı üretimin yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir. Ayrıca üretimin desantralizasyonunun sağlanması, esnek üretim, girişimcilik kültürü ve Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler'lerin (KOBİ) hedeflerini içeren post fordist birikim rejimi, işbirliği ve güven unsurlarını da içselleştirerek yeni bir endüstriyel dalganın ekonomik hayata geçmesini sağlamaktadır.

Mekan ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkinin literatürde artan bir şekilde incelenmeye başlanması da bu dönemlere rastlamaktadır. Fordizmin krizi ile "içsel" (şirket) bütünleşme ve koordinasyon esasına dayanan bir üretim süreci, yerini piyasalara konumlanmış olan yerel kurumlar tarafından desteklenen KOBİ'lerin bireysel üretim bölümlerinden oluşan "dışsal" (bölgesel) bütünleşme ve koordinasyon biçimine bırakmıştır (Sforzi, 2002: 440). Kalkınma literatüründe meydana gelen bu değişimler sonucunda özellikle yerelin rekabet avantajı kazanmada etkili olabileceği görüşü yerel kalkınma literatürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1.1. Kalkınma Ekonomisi ve Yeni Trend: Yerel Kalkınma

Kalkınma kavramı genellikle büyüme kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılıyor ancak bu iki kavram arasında önemli bir ayrım bulunmaktadır. Büyüme bir ekonomide reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ve gelirden meydana gelen artışı göstermektedir. Arzu edilen bir büyümenin miktarı ekonomiye kazandırılan insan kaynakları, teknolojik ilerleme, sermaye ile yatırımların miktarı, doğal kaynakların zenginliği ile kullanım derecesi ve idari bilgi birikimi varlığına bağlıdır. Kalkınma ise büyümeyi de kapsamı içine almaktadır. Kalkınmayı yansıtmak için, büyüme, reel GSYİH veya kişi başına düşen gelirdeki artış bakımından tanımlanmaktadır. Kalkınma, büyümenin yanında toplumlar, uluslar ya da bölgelerin belirtilen göstergeler açısından iyileştirme ve verimlilik artışlarını ve toplumun refahının artışını da kapsamaktadır. Kalkınma, ekonomide yapısal değişim eşliğinde büyüme, artı bir yapısal dönüşümü içermektedir (Harrison, 1996: 3; Gill, 1964: 12). Üretimde/tüketimde ve değer zincirinde yaşanan

yapısal dönüşümün ve sanayinin mekansal dönüşümüne ilişkin kümelenme literatürünün kalkınma ile bağlantısı ise bu noktada şekillenmektedir. Buna göre kalkınmayı insani değerlerle maddiyatın bütünleşmesidir şeklinde tanımlamak mümkün hale gelmektedir.

Kalkınmanın, yoğunluk, mesafe ve paylaşım olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır (WB, 2008: 36). Yoğunluk; nüfus, bölgeye düşen üretim miktarı vb. ve mesafe; karayolu, demiryolu vb. daha çok birey ve fiziksel coğrafyayla ilgili olurken, paylaşım ise sosyo-politik coğrafyayla (din, etnik yapı, dil vb.) ilgilidir. Kalkınma literatüründe bu üç boyut, kimi zaman tek tek kimi zaman da bir arada incelenmiştir. Kalkınma ekonomisine şekil veren teoriler ise aşağıda özetlenmektedir.

1.1.1. Genel Kalkınmanın Teorik Arka Planı

Kalkınma ekonomisinin teorik temelleri 1940'lı yıllarda atılmıştır. Günümüze kadar geçen süre içerisinde ise birçok kalkınma teorisi ileri sürülmüştür. Bu teoriler, genellikle var olan teorileri geliştirerek ya da eleştirerek oluşturulmuştur.

1.1.1.1. Klasik ve Neoklasik Kalkınma Teorileri

Klasik iktisatta, kalkınma ekonomisinin tohumları, Smith'in İngiltere'nin zenginliğini arttırması için oluşturduğu teorilerle atılmıştır. Görünmez el ve serbest piyasa koşullarının geçerli olduğu bir iktisadi yapıda büyümenin belirleyicisi, tasarruf miktarı ve sermaye birikimidir. Malthus'un İrlanda'dan artan göçleri ve Ricardo'nun toprak arzı kıtlığının İngiltere'nin yerel özelliklerini yansıtarak geliştirdiği teorilerle, iktisat ve dolayısıyla kalkınma ekonomisinin de gelişmesi sağlanmıştır. Ricardo'ya göre ise, büyümenin kaynağı, sermaye birikimine ilaveten inovasyon ve uluslararası ticarettir (Kaynak, 2003: 16; Dulupçu, 2002: 32-33).

Klasik iktisadın devamı olarak nitelendirilen ve klasik iktisadın felsefesini temel alan neoklasik iktisatçılar ise, kaynak dağılımına yönelik genel denge modelleri üzerine yoğunlaşmaktadırlar. Bireylerin rasyonel davranışlar sergileyerek maksimum fayda sağlamak adına hareket ettiğini söylemektedirler. Bu kapsamda herhangi bir devlet müdahalesine gereksinim bulunmamaktadır. Çünkü tam rekabetçi bölgesel bir ekonomide dengeli bir kaynak dağılımı mekanizması işlemektedir. Böylece, bu durum, uzun dönemde büyüme ve kalkınmayı sağlayacaktır (Özelçi Eceral, 2005: 91-92). Neoklasik büyüme teorisinde sermaye stoku, işgücü arzı ve teknoloji olmak üzere üç önemli unsur bulunmaktadır. Üretim fonksiyonunda da sermaye stokundaki değişimler, diğer iki üretim faktörünü etkilemektedir. Ancak teoride teknolojinin etkileri doğrudan

ekonomik aktörlerin faaliyetlerinden bağımsız bir şekilde gerçekleştiği için bu etkiler üretim fonksiyonuna dışsal olarak (modelde açıklanamayan) etki etmektedir.

Neoklasik iktisatçılardan Solow¹ (1956), sermaye birikiminin önemini vurgulayarak, sermayenin azalan getirisini ve günümüzde de kabul gören standart neoklasik üretim fonksiyonunu, büyüme çalışmalarında dile getirmiştir. Birikimin artması ve nüfusun büyüme oranlarını dışsal kabul ederek, bu iki değişkenin uzun dönemde kişi başına düşen gelir denge üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu çerçevede birikim oranları yüksek olan ülkeler zengin iken, nüfus büyüme oranları yüksek olan ülkeler ise fakir ülkeler grubuna girmektedir. Ancak model, kişi başına geliri uzun vadede sabit kabul etmesi nedeniyle eleştirilmiştir². Solow, bu kapsamda da kişi başına gelirin artmasını teknolojik büyüme ile açıklamıştır. Teknolojik büyüme oranlarının kesinlikle dışsal olduğunu vurgulamış ancak kısmen ekonomi için içsel olduğunu da kabul etmiştir (Solow, 1994: 48). Neoklasik büyüme modelleri uzun dönemde bölgesel farklılıkların azalacağını, zaman içinde kalkınmakta olan ülkelerin kalkınmış ülkelere yakınsayacağını savunmaktadır.

Kuznets (1971), kalkınma sürecinin sosyal ve ekonomik yapısının iç yüzünü anlamada kalkınma literatürüne çok büyük bir katkıda bulunmuştur. Büyüme sonucunda gerçekleşen yapısal değişimleri özetleyerek tarımdan tarımsal olmayan ve endüstriden hizmetlere doğru yaşanan geçişleri açıklamaya çalışmıştır (WB, 2008: 33).

Neoklasik büyüme torisinde kullanılan ölçüğe göre azalan verimlere dayalı üretim fonksiyonu, ekonomik kararların uzun dönem büyüme hızı üzerinde etkili olmadığı görüşü üzerine kurulmuştur (Yülek, 1997: 1). Neoklasik iktisat, bilginin ekonomik katkılarını ölçmek için hiçbir çaba sarfetmemiştir.

1.1.1.2. Keynesyen Teori ve Harrod-Domar Modeli

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra Keynes, ekonomik durgunluğun giderilmesi ve büyümenin sağlanması amacıyla devletin ekonomiye müdahale etmesini ileri sürmüştür. Keynes'e göre, büyümenin anahtarı yeni altyapı projelerine yönelik reel yatırımlardır. Bu projelerle yeni iş imkanları sağlanarak gelecek kuşakların zenginliği

¹ Solow tarafından geliştirilen büyüme modeli, Harrod-Domar modelinin eksikliklerini gidermeye yönelik yapılan çalışmalardan birini oluşturmaktadır (Özel, 2012: 65, Cypher ve Dietz, 2004: 128).

² Söz konusu eleştiriler Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından yapılmıştır. Ayrıca Mankiw vd. (1992), Solow Modeli'nde teknolojik gelişmenin nasıl sağlandığını açıklamak (içsel olduğunu kabul etmek) için beşeri sermayeyi modele eklemiştir.

arttırılmış olacaktır. Keynes'in geliştirdiği teorilere, Harrod³ (1939) ve Domar⁴ (1946) tarafından yapılan eleştirel nitelikli iki farklı çalışma ile yeni bir boyut kazandırılmıştır.

Harrod-Domar büyüme modelinde⁵, istikrarlı ve dengeli bir büyüme için belirli bir yatırım oranı ile gerçekleşen büyüme hızının gereken büyüme hızına eşit olması gerekmektedir. Buradan çıkan sonuç ise, piyasa içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin yine piyasada arz ve talep fazlalılığı yaratmadan işlemesidir. Bu kapsamda yatırım ve tasarruf eşitliği, gerekli ve yeterli bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, tüketim ve yatırım kararlarını etkileyerek uzun dönem büyümeyi sağlayıcı politikalar üretecektir (Biber, 2010: 2).

1.1.1.3. Kalkınmanın Kalkınmacı Teorileri⁶: Ortodoks Neoklasik Kalkınma

II. Dünya Savaşı'ndan sonra az gelişmiş bölgelerin kalkınması için farklı teoriler geliştirilmiştir. Sanayileşmenin, büyüme ve kalkınmanın itici gücü olarak görüldüğü bu dönemde, kalkınmacılar olarak nitelendirebileceğimiz iktisatçıların temel görüşü; piyasanın gücünü göz ardı etmeden, kısa dönemli devlet müdahalelerini öngören bir yapıdaydı. Piyasalar, kalkınmayı gerçekleştirmek için bir amaç değil, bir araç olarak görülmüştür. Belirli koşullar altında devletin liderlik rolü önemlidir. Uzun dönemde ise, ekonomi istikrara kavuştuğunda devlet müdahalelerinin azaltılması savunulmuştur. Kalkınmacı teoriler; geri kalmış ülkelerde maliye politikalarının doğrudan etkisi üzerine kurulmuştur (Cypher ve Dietz, 2004: 135).

Aşağıda kalkınmacıların görüşleri özetlenmektedir.

Rosentein-Rodan (1943), geri kalmış bölgelerde gizli bir potansiyel olduğu yaklaşımından hareket ederek, artan getiriler aracılığıyla ekonomideki tüm sektörlerle eş zamanlı yapılacak bir yatırım ile hem "büyük itiş" in gerçekleşebileceğini hem de dışsal ekonomilerden faydalanılabileceğini ileri sürmüştür. Büyük itiş adı altında geliştirdiği teoride; gizli işsizler, dışsal ekonomiler ve sosyal sabit sermaye üzerinde durmuştur. Devletin, işgücünün mesleki eğitimi konusunda yapacağı yatırımlar, sosyal sabit sermayeyi arttırarak büyümenin gerçekleşmesini sağlamış olacaktır.

³ Harrod (1939), gelirden meydana gelen artışların yatırımlar üzerindeki etkisini hızlandıran ve çarpan mekanizmasının birleşimi ile açıklamıştır.

⁴ Domar (1946), yatırımlardaki artışın daha fazla sermaye ve daha az emek kullanımına yol açacağını belirterek, yatırımların gelir üzerindeki etkisini çarpan mekanizması aracılığı ile açıklamıştır.

⁵ Varsayımları: Emek ve sermaye üretim faktörlerine göre şekillendirilmiştir. Üretim sürecinde ölçüğe göre sabit getiriler vardır. Teknolojik süreç modele dahil edilmemiştir. Genel rekabet kuralları geçerlidir. Sermaye ve emek arasında sıkı bir tamamlayıcılık vardır. Sabit ücrette çalışmak isteyen sınırsız emek arzı vardır (Kaldor, 1963: 183).

⁶ Söz konusu başlık, Cypher ve Dietz'in (2004) çalışmasından alınmıştır.

Nurkse, Rosentein-Rodan ile birlikte dengeli büyüme modelini geliştirmiştir. Buna göre, kalkınma hamlesi birden fazla sektöre yönelik olmalıdır. Böylece satın alma gücü artarak ekonomi topyekün büyüyecektir (Çakıcı, 1981: 222). Ayrıca Nurkse'nin "fakirlik kısır döngüsü"ne göre, bir ülke fakir olduğu için fakirdir. Bu kısır döngünün kırılması için ise devlet; yabancı sermaye, borçlanma ve dış yardımlardan faydalanabilir.

Hirschman'ın dengesiz büyüme modeline göre ise, yatırımlar dengeli bir şekilde değil, belirli sektörler için olmalıdır. Burada önemli olan husus, ağırlık verilen yatırım sahalarında yeni teşebbüsleri yaratacak girişimcilerin bulunmasıdır. Yeni yatırımları özendirici önlemler alınarak sermaye sahibi kişiler özendirilmelidir (Çakıcı, 1981: 223). Hirschman, endüstrileşme için stratejik sektörleri seçerken girdi-çıkı analizini kullanmaktadır. Analize göre, stratejik sektörler, sektörlerarası ileri ve geri bağlantı katsayılarına göre belirlenmelidir. İleri bağlantı katsayısı; tüm sektörlerin ürünlerine olan talep birer birim arttığında, ilgili sektörün üretiminde kaç birimlik artış meydana geleceğini göstermektedir. Belirli bir sektörün diğer sektörler için sattığı ara mallar toplamının toplam talebe oranlanmasıdır. Geri bağlantı katsayısı ise; ilgili sektörün nihai talebindeki bir birimlik artışın, kendisi dahil bütün sektörlerde meydana getireceği dolaylı ve dolaysız üretim artışının bir ölçüsü olarak düşünülmektedir. Belirli bir sektörün diğer sektörlerden aldığı ara mallar toplamının toplam üretime oranlanması ile ölçülmektedir (Ozdemir ve Mercan, 2012: 117-118). Hirschman'a göre, geri bağlantılar çıktı kullanımıyla ilgili olarak ileri bağlantılar taleple ilgilidir.

Lewis'in sınırsız emek arzı ile kalkınma yaklaşımında, kapalı bir ekonomi varsayımı altında, az gelişmiş bir bölgedeki sınırsız emek arzının (ev kızları, tarım işçisi, temizlikçi, çöpçü vb.) marjinal verimliliği sıfır ya da negatiftir. Geçimlik ücret düzeyinde çalışan sınırsız emek gücü, kapitalist sistemde çalışmaya başlayarak göçlerin artmasına neden olacaktır. Böylece kapitalist sistem gelişecek ve yeni yatırımlarla ulusal gelir artmış olacaktır (Lewis, 1954: 448).

Rostow'un büyüme teorisi aşamalarında ise, sadece günümüz az gelişmiş bölgelerinin değil, hemen hemen her bölgenin tarihsel süreç içerisinde göstereceği gelişme açıklanmaktadır (Han ve Kaya, 2012: 33). Büyüme ve kalkınma; geleneksel toplum, kalkışa hazırlık, kalkış, olgunluğa geçiş (büyüme) ve kitlesel tüketim toplumu olarak aşamalı bir süreç içerisinde gerçekleşmektedir. Rostow, az gelişmiş ülkeleri endüstri ülkeleri düzeyine henüz ulaşmamış geçiş (take-off) toplumu olarak tanımlamaktadır. Geçiş durumu, kısa zamanda üretim tekniğinde radikal değişime bağlı

olarak yatırım oranları ve reel kişi başına üretimin arttığı endüstriyel bir devrim niteliğindedir (Karaca ve Şahin, 2010: 44).

Ortodoks iktisat, kaynakların dağılımında etkinliğin piyasa tarafından sağlanacağını savunmaktadır. Yapısal değişim ve kalkınma, ya bu dağıtım sürecinin toplam güçlerinden ya da teknolojik ve demografik değişim gibi dışsal etkiler sonucunda gerçekleşmektedir. Evrimsel iktisata⁷ göre ise teknolojik değişim, ekonomik sistemlerin içsel bir özelliğidir ve rekabetin etkileri yeniden yorumlanmıştır. Teknolojik dışsallıklar⁸ ve ticari olmayan bağımlılıklar belli koşullar altında bölgeselleştirilebilir.

⁷ Evrimci iktisatçılar yerel kalkınma dinamiklerini yol bağımlı (path dependency) olma özelliği ile açıklamaktadırlar. Onlara göre, yol bağımlılık, belirli teknolojiler için ve nasıl inovasyon sürecini hızlandırmaktadır sorularına cevap vermektedir. Sistemik güçlerden ziyade şans unsurlarının belirleyici olduğu yol bağımlılık, zaman ile karar alma süreçleri arasında bir bağlantı kurulmasıdır. Böylelikle geçmiş deneyimlerden ders çıkarmak ve raslantılar ile şansın önemi kavranmış olmaktadır (Wolfe ve Gertler, 2006: 245).

⁸ Scitovsky (1954) dışsal ekonomi kavramının ekonomi literatürünün en zor konularından biri olduğunu ve tanımlamaların hiç de tatmin edici olmadığını savunarak özellikle Meade'nin (1952) görüşleri üzerine dışsallıkları tanımlama yoluna gitmiştir. Dışsallıkları teknolojik dışsallıklar ve parasal dışsallıklar olarak ikiye ayırmıştır. Teknolojik dışsallıkların piyasa mekanizması dışında ortaya çıktığını belirtmiştir. Parasal dışsallıkların ise, özellikle az gelişmiş ülkelerin endüstrileşme faaliyetlerinde alternatif yatırım fırsatları arasındaki seçim sürecinde ortaya çıktığını vurgulamıştır. Ayrıca bu tür dışsallıkların doğrudan doğruya piyasa mekanizmasına dayandığını savunmuştur.

İlk kez Viner (1932) dışsal ekonomileri, teknolojik ve parasal dışsallıklar olarak iki gruba ayırmıştır. Teknolojik dışsal ekonomileri tanımlarken iyi düzenlenmiş bir işgücü ve hammadde piyasasının olduğu varsayımından yola çıkarak, bu üretim faktörlerine olan talebin karşılıklı etkileşimle verimliliklerini arttıracığını ya da farklı üreticiler arasındaki fikir değişiminin (örtük bilgi), endüstrinin tümüne olumlu dışsallıklar yaratacağını belirtmiştir. Parasal dışsallıklar ise endüstrinin tamamı tarafından satın alınan bazı mal ve hizmetlerin miktarındaki bir artış sonucunda mal ve hizmetlerin fiyatının düşmesidir (Viner, 1932: 38-39).

Viner, söz konusu dışsallıklar ayrımını yaparken büyük hacimli üretimi dikkate almıştır. Teknolojik dışsal ekonomileri bir örnek yardımıyla açıklayacak olursak; A ve B firmasının olduğu bir durum incelendiğinde A firmasının üretim sürecinde yeni bir teknoloji kullanmaya başlaması B firmasının da bu yeni teknolojiyi öğrenip kendi üretim sürecini geliştirmek için kullanması pozitif teknolojik dışsallık meydana gelmektedir. Çünkü B firması üretim sürecinde meydana gelen gelişme için A firmasına bir bedel ödememektedir. Bu durum, B firmasının A firmasından bir bilgi akışı elde etmesinin piyasası oluşmadığından kaynaklanmaktadır.

Parasal dışsallıklarda ise; A ve B firmasının olduğu bir durum incelendiğinde, B firmasının A firmasının ürününü üretim sürecinde girdi olarak kullanması sonucunda ölçüğe göre artan getiriler söz konusu olmaktadır. A firmasının üretim hacminde yaşanan bir değişim etkinlik düzeyini değiştirecektir. B firması ise A firması tarafından üretilen ürünü girdi olarak kullandığı için değişen fiyat üzerinden ödeme yapmak zorunda kalacaktır. Bu yüzden B firmasının kar seviyesi etkilenecektir (Jordaan, 2009: 13).

Bu durum enformasyonu anlamada ortak yorum ve iletişimsel açıklığın güçlendirilmesi ve örtük bilginin⁹ artışını sağlamaktadır (Storper, 1997: 19-20). Heteredoks teoriler ise bir alt başlıkta incelenecektir.

1.1.1.4. Kalkınmanın Heteredoks Teorileri

1950’li yıllarda Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA) tarafından önerilen yeni kalkınma modeli yapısalcıların görüşlerini yansıtmaktadır. Özellikle, Prebisch ve diğer yapısalcılar tarafından geliştirilen merkez-çevre modeli (Han ve Kaya, 2012: 35); gelişmiş-merkez ülkelerin az gelişmiş-çevre ülkelerden hammadde ithal edip, bu malları sanayi malı olarak ihraç etmeleridir. Merkez ve çevre arasındaki eşitsizlik, uluslararası ticaret nedeniyle oluşmakta ve derinleşmektedir. Çevre ülkeler ancak ithal ikameci kalkınma politikaları yoluyla kalkınma sürecine girebilirler (Topal, 2009: 118). Kalkınmanın ancak devletin müdahaleleri ile gerçekleşebileceği görüşüne dayanan yapısalcılık ile planlı kalkınmanın önemi vurgulanmaktadır. Kalkınmanın sağlanabilmesi için devlet müdahalelerinin yanında yapısal reformların yapılması gerekmektedir.

Bağımlılık yaklaşımının temelleri, 1950’li yıllarda ECLA okulunun serbest ticarete karşı ithal ikameci görüşü ile atılmış, 1970’li yıllarda ise tam olarak şekillenmiştir. İki kutup olarak dünya ekonomisinin ikili bir görünümünü vurgulayan Prebisch’in Merkez-Çevre paradigmasının daha radikal bir şekilde ele alınmasıyla ortaya çıkmıştır (Tüylüoğlu, 2004: 260). Özellikle, Baran tarafından geliştirilen ve kapitalist sistemde bir merkez ülkenin gelişmişliği çevre ülkenin az gelişmişliği pahasına olduğu (Arslan, 2006: 41) görüşü, Bağımlılık yaklaşımının en önemli tezini oluşturmaktadır. Baran’a göre, tekelci kapitalizm nedeniyle merkez ve çevre arasındaki uçurum her zaman var olacaktır. Baran, bir toplumun ürettikleri ile üretimin maliyeti arasındaki fark olarak tanımladığı iktisadi fazla kavramı ile bu görüşlerini bir adım daha ileri götürmüştür. Fazlanın büyüklüğü, üretim ve servetin, bir toplumun kendine

⁹ Doğan, örtük bilgiyi şu şekilde tanımlamaktadır: [...] “Örtük bilgi, söyleyebileceğinden daha fazlasını bilmek olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, ifade ya da sembolize edilmesi güç, faaliyet merkezli olup deneyimle öğrenilebilen, bireye özgü olması ile birlikte sonuçları kalite, güvenilirlik, süreklilik ve üretim maliyeti gibi değişik kriterler açısından test ve kontrol edilebilen bilgi türüdür. Kelimelere ve yazıya dökülemeyen, her türlü sembol ve matematiksel ifadelerin yanı sıra, iletişim ve bilgi teknolojilerinin kapsam ve işleyiş felsefesine de meydan okuyan örtük bilgi günümüzde çok fazla tartışılmaktadır. Kısaca açık bilgi olarak ifade edilen her türlü yazılı ve sözel bilginin gelişen teknolojiyle artan paylaşım kolaylığı örtük bilgi gibi soyut, ifadesi, paylaşımı ve taklidi son derece güç olan bir unsurun rekabet arenasında çok daha stratejik bir boyut ve içerik kazanmasına zemin hazırlayabilmektedir. Tüm bu gelişmeler patent almanın işletmeleri fiziksel olarak taklit edilmekten kurtaramadığı gerçeğiyle birleştiğinde de, rekabet arenasında sağlam ve kalıcı üstünlükler kurabilme adına işletmelerin örtük bilgi gibi son derece stratejik bir unsuru bireysel boyuttan çıkararak somut bir örgüt değerine dönüştürebilme çabalarını da kamçılar hale gelmektedir” (Doğan, 2003: 58-59).

koyduğu amaçları elde etmek için sahip olduğu özgürlüğün bir göstergesidir (Baran ve Sweezy, 1970: 11). Bağımlılık yaklaşımında ileri sürülen görüşlerin büyük bir kısmı Marksist teori tarafından etkilenmiştir.

Kurumsalcı¹⁰ görüşün kurucusu olarak kabul edilen Ayres'in ileri sürdüğü kalkınma teorisi ise, diğer heteredoks görüşlerden farklıdır. Ayres, kalkınmanın sağlanabilmesi için teknolojik gelişme ve eğitime önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayres'e göre, teknolojik gelişme; inovasyon, deneyim ve bilimsel çalışmaların bir sonucudur. Eğitim de ise, sosyal sermayenin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden kurumsal yapıların toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi sağlanmalıdır (Cypher ve Dietz, 2004: 181).

Marksist kalkınma ve büyüme teorileri, Rostow'un büyüme teorisi aşamaları görüşüne benzerliği ile dikkat çekmektedir (Willis, 2011: 70). Marks, idealist olarak gördüğü endüstriyel gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere gelecekleri için örnek oluşturduğunu kabul etmemektedir. Marks'a göre, her ülke farklıdır ve bu yüzden farklı dönemlerde değişik yollardan ve farklı tarihsel süreçlerden geçmektedir (Karaca ve Şahin, 2010: 47).

1.1.2. Bölgesel Kalkınma Anlayışının Gelişmesi

Bölgesel kalkınma anlayışında daha önce açıklanmış olan büyüme ve kalkınma modelleri bölge ölçeğine göre uyarlanmaktadır. Klasik bölgesel kalkınma modelleri, geri kalmış bölgelerin sanayileştirilmesi ve modernizasyonu ile bölgeler arasındaki eşitsizliği azaltmayı hedeflemiştir. Bu modellerin temel amacı ise, büyük yatırımların belirli sektörler ve coğrafyalarda yoğunlaşmasıdır. Böylelikle elde edilen faydalar yaygınlaşarak diğer alanlara dışsal ekonomiler aracılığıyla yansımış olacaktır (Kargı, 2009: 21).

Keynesyen bölgesel kalkınma modelleri, gelir-harcama eşitliğinden yola çıkılarak elde edilen Keynesyen bölgesel çarpanı ile formüle edilmektedir. Marjinal tüketim eğiliminin bölge ya da bölge dışı ürünlere aktarılması, büyümeyi etkileyen en önemli faktördür. Bölgenin, ithalata bağımlılığı, bölgenin büyüklüğü ile ters; sanayileşmesi ile doğru orantılıdır (Gökgöz vd., 2010: 4). Talep yönlü Keynesyen modellerde ihracat, bölgesel büyümenin temel kaynağı niteliğindedir (İldırar, 2004: 48).

Neoklasik bölgesel kalkınma modelleri ise, işgücü ve sermaye değişimleri etkilerinin, ulusların ve bölgelerin ekonomik performanslarının anlaşılmasında yardımcı

¹⁰ Kurumsalcılar, eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eski kurumsalcılar Heteredoks görüş içerisinde incelenirken, yeni kurumsalcılar Ortodoks görüş içerisinde yer almaktadır.

olmuştur. Ancak, özellikle bölgesel kalkınmada işgücü, sermaye ve teknoloji faktörleri arasındaki ilişkiyi açıklamada yetersiz kalmıştır (Malecki, 1991: 111). Bu nedenle iktisatçılar arasında neoklasik modellerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği tartışmaları hakim olmuştur.

Bu kapsamda eksik rekabete dayalı ticaret modelleri geliştirilmiştir. Buna göre; artan getiriler ve ticaret maliyetlerinin varlığı nedeniyle, firmaların ve işçilerin, büyük piyasalara yakın olarak konumlanacağı iddia edilmiştir. 1950’li yıllarda kalkınma iktisatçıları büyük piyasaları, firmalar ve işçiler için çekim merkezleri olarak kabul etmiştir. Perroux’un (1955) “büyüme kutupları”, Myrdal’ın (1957) “dairesele kümülatif nedensellik” ve Hirschman’ın (1958) “ileri ve geri bağlantılar”¹¹ teorileri bu tartışmalar üzerine kurulmuştur (Ottaviano ve Puga, 1997: 7).

Perroux’a göre, büyüme yoğunluğu, değişen büyüme kutupları ya da merkezlerinde görülürken diğer yerlerde görülemez. Çeşitli kanallarla yayılması ile tüm ekonomi üzerindeki genel etkileri farklılık içermektedir (Perroux, 1955:309). Büyüme kutupları modeli, devletin yatırımları sınırlı sayıdaki yerlere yönelmesi ile ekonomik faaliyetlerin teşvik edilebileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Böylelikle bölgede refah düzeyi artacaktır (Parr, 1999: 1196-1197). Myrdal’a (1957) göre ise, kümülatif nedensellik süreci içinde dönüşümlü karşılıklı bağımlılığın, toplumsal ilişkilerin tüm alanları üzerinde geçerliliği bulunmaktadır. Göç ve sermaye hareketliliği ile ticaret, büyüme merkezlerinin lehine işlerken diğer bölgeleri olumsuz etkilemektedir. Myrdal, bu duruma Geri İtme Etkileri (Bachwash Effect) adını vermektedir. Bunun yanında Yayılma Etkileri’ni (Spread Effects) de tanımlayan Myrdal, merkezlerin büyüme etkilerini yayması sonucunda diğer bölgeleri de olumlu etkileyeceğini belirtmektedir (Myrdal, 1957: 27-31). Hirschman’a göre ise, talep ve üretim yönünden ekonomiyi etkileme gücü yüksek olan sektörler stratejik öneme sahip olarak kabul edilmektedir. Bu sektörlerde nihai talep ve katma değerde yaşanan bir değişiklik ileri ve geri bağlantılar yoluyla ekonomiyi en çok uyaran sektörler olmaktadır (Ayaş, 2011: 525).

Bölgesel kalkınma anlayışında kümelenme ekonomileri, yığılma ekonomileri ve dışsalıklar da geçerli modeller olarak sunulmaktadır. Söz konusu bu modeller çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılandırılacaktır. Ancak burada içsel büyüme modelleri ayrı bir başlık altınca incelenecektir. Bölgesel kalkınma anlayışından yerel kalkınma anlayışına geçiş sürecinde çok önemli bir mevkiye sahip olan bu modeller,

¹¹ İleri ve geri bağlantılar teorisi hem kalkınma hem de bölgesel kalkınma literatüründe eş zamanlı incelenmektedir.

kümelenme ve yığılma ekonomileri ile dışsallıklar teorisi arasındaki bağlantılarının kurulmasında teorik çerçeveyi tamamlamaktadır.

1.1.3. İçsel Büyüme Modelleri ve Yerel Kalkınma

Neoklasik teorinin üretim fonksiyonuna teknolojik değişimi dahil etmek zordur çünkü standart tam rekabetçi varsayımlar artık sürdürülememektedir. Teknolojik gelişme yeni fikirlerin yaratılmasını içermektedir. Ancak bunlar rekabetçi olmayan kısımları kapsamaktadır ve dolayısıyla kamusal malları işaret etmektedir (Romer, 1994: 13; Barro ve Martin, 2004: 18).

İçsel büyüme modelleri, büyüme ve kalkınma ekonomisi ayrılığını belirli bir oranda ortadan kaldırmıştır. Böylece gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarına çözüm önerilerinin teorik modellere dayandırıldığı bir yaklaşım tarzı benimsenmeye başlanmıştır (Doğruel, 2005: 241). Bilgi, Ar-Ge faaliyetleri, beşeri sermaye, teknolojik gelişme, ölçek ekonomileri gibi neoklasik büyüme modellerindeki dışsal kabul edilen faktörler içselleştirilmiştir. Pasif devlet anlayışı terk edilmiş, Ar-Ge faaliyetlerini, beşeri sermaye ve eğitimin gelişmesini teşvik edici aktif politikalar uygulayan bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştır (Çiftçi ve Aykaç, 2011: 162).

Buna göre, üretim fonksiyonunun altında yatan bilgi kavramının daha fazla analiz edilmesini savunan Arrow (1962a), bir eğitimci olarak, aynı eğitim uygulamalarından geçen öğrencilerin farklı bilgi düzeylerine sahip olduğunu açıkça gördüğümüzü belirterek, tıpkı öğrencilerde olduğu gibi ülkelerin de farklı üretim fonksiyonlarına sahip olduğunu ileri sürmüştür. Üretim fonksiyonlarındaki uluslararası ve zamanlar arası değişimler altında yatan bilgi ve değişim sürecini içsel büyüme modelleri ile açıklamaktadır.

Romer'e göre, bir ekonomide bilgi birikimi ve bilgi taşmaları¹² (knowledge spillover) içsel büyümenin temelidir. Bilgi, üretimde bir girdi olarak kullanıldığında bilgi üzerine yapılacak yatırımlar doğal bir dışsallık yaratacaktır. Bir firma tarafından yaratılan yeni bir bilgi, diğer firmaların üretimlerinde kullanılarak pozitif dışsallık oluşturmaktadır. Çünkü bilgi saklanamamaktadır. En önemli konu, bilgi birikiminin bir fonksiyonu olan tüketim mallarının üretimi ve diğer girdiler artan getiri durumu sergilerken, bilginin ise artan marjinal üretime ve verimliliğe sahip olabilmesidir. Sermayenin büyüme modelleri içindeki azalan verimler kanununun aksine, bilgi artış

¹² Bilgi taşmaları, ekonomik aktörler arasında bilgi değişimidir. Bilgi taşmaları konusu ikinci bölümde bir alt başlık altında ayrıntılarıyla incelenecektir.

göstermektedir. Diğer tüm girdiler sabit kabul edildiğinde, sermaye, bilginin¹³ sabit ve yeni araştırmaların olmadığı bir durumda dahi optimal olarak aynı yerinde durmayacaktır (Romer, 1986: 1003-1004). Büyüme uzun dönemde yeni ürünlerin icat edilmesi ile elde edilmektedir. Modern büyüme literatüründe inovasyonun özellikle bilgi taşmalarını hızlandırarak örtük bilginin yayılımını arttırdığı belirtilmektedir. Bu çerçevede gerek inovasyon gerekse teknolojik gelişmelerin büyüme ve kalkınma üzerindeki olumlu etkilerinin kabulü üzerine yoğunlaşan yeni bir yaklaşım gelişmiştir. Mekansal yakınlık temelinde ele alınan bu yeni yaklaşım, özellikle pozitif dışsallıklar üzerinde durmaktadır.

Rekabetçi denge büyüme modelinin üretiminde kullanılan; dışsallık, üretimde artan getiri ve yeni bilgi üretimindeki azalan getiri üç element olarak belirleyicidir. Artan getirinin olmasına karşın, dışsallıklarla birlikte bir rekabetçi denge mevcut olacaktır. Bu denge Pareto Optimal değildir fakat pozitif çıktıları olan bir modelin sonucudur ve devlet müdahalesinin olmadığı durumda büyüme süreçlerini açıklamada yeterlidir. Dışsallık, model içinde eşitliğin varlığını belirtmek için gereklidir. Bilginin üretimindeki azalan getiri, tüketimin ve faydanın çok hızlı artmasını engellemek ve korumak için gereklidir (Romer, 1986: 1004).

Lucas (1988), büyümeyi anlamak için, sadece yıllık büyüme ve kişi başına düşen milli gelirden meydana gelen artış oranlarına bakılarak, hem ülkeler hem de zamana göre karşılaştırmalar yapmanın çok sağlıklı olmayacağını vurgulamıştır. Bu çerçevede bir ülkenin kalkınma durumunun tam olarak ölçülemeyeceğini belirterek, kullandığımız bir bilgisayarın bile bu iki göstereyi olumlu yönde etkileyebileceğinden bahsetmiştir. Çalışmalarında demografik yapı, kentler, yaparak öğrenme, beşeri sermaye ve teknolojinin önemini dile getirerek bu duruma kalkınma mekanikleri adını vermiştir. Beşeri sermayenin kalkınmaya en önemli katkısının ise bilgi taşmaları yoluyla gerçekleştiğini modellemiştir.

Bu çerçevede içsel büyüme modellerinin bilgi taşmalarına, beşeri sermayeye ve teknolojik gelişmelere verdiği önemin temelinde pozitif dışsallıklar ve ölçeğe göre artan getiriler yer almaktadır. Bilgi yaratıldığı yere özgü kalmayıp her alana yayılabilmekte

---

¹³ Bilginin bir kamusal mal olması sebebiyle dışsallığının yadsınamayacağı görüşü, bilginin yayılımı konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jaffe (1989). Ayrıca, bilginin birçok formu kamu malı olma özelliğini taşımaktadır. Bilgi rekabet dışıdır. Yani aynı fikir, farklı yerlerde ve uygulamalarda aynı anda kullanılabilir. Çoğu durumda da bilgi, dışlanamamaktadır. Bir bilginin oluşmasını sağlayanlar, bu bilgiyi kullananlardan bedelini güçlükle elde edebilirler. Bilginin bu özellikleri, inovasyon sürecinde yaratılabilecek bilgi taşmalarının yararlarını göstermektedir (Grossman ve Helpman, 1990: 3-4).

ve kullanılabilir. Böylelikle herhangi bir sektörün çıktısı olan bilgi, girdi olarak diğer sektörde yer alabilmektedir. Bu durum bilginin süreklilik vasfı kazanmasına neden olarak yenilenme sürecini arttırmaktadır.

Bir malın kümülatif çıktısındaki artış, söz konusu malın birim üretim maliyetlerinin, işçilerin işi yaparak öğrenmesine bağlı olarak azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca işçiler iş ortamında da birbirlerinden birçok şey öğrenebilmektedir. böylelikle işe yeni giren bir işçinin de maliyeti düşmektedir. İşçiler birbirlerine bir işin nasıl yapılacağını öğretirken işin teslim süresini de azaltmış olacaktırlar. Bir işçi ne kadar verimli/üretken ise diğer işçilere ve çalıştığı kuruma da o kadar katkıda bulunmaktadır.

Büyümenin motoru, yaparak öğrenme sayesinde oluşan beşeri sermaye birikimidir. Ülkelerin yaşam standartları arasındaki farkların temel kaynağı da beşeri sermayedeki farklılıklardır. Fiziki sermaye birikimi de önemli bir rol oynamaktadır, ancak kesinlikle ikincil derecededir (Lucas, 1993: 270; Stokey, 1988: 702; Young, 1991: 371). İçsel büyüme modelleri, üretim faktörleri birikimi (beşeri ve fiziki sermaye) üzerindeki dışsal etkiler üzerinde durmaktadır. Bilginin yayılımı, yaparak öğrenme ile gerçekleşmektedir ki bu durum özellikle çıraklık eğitimi ile mümkün olmaktadır.

Geçmişte, büyüme ve kalkınma üzerinde yapılan tartışmaların başında yapısal değişim ve büyüme süreçlerini destekleyen mekanizmalar ve verimlilikte artış yer almıştır. Günümüzde ise bu tartışmalara ilaveten sermaye birikimi, inovasyon ve kurumsal değişim, kalkınma sürecinin açıklanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Ancak, bölgesel kalkınma literatüründe yapılan son açıklamalarda, üretim faktörlerinde ölçüğe göre artan getiriler sağlayan, üretim sistemlerinde artışa neden olan ve bu yolla gelirin de artmasını sağlayan yatırımların, kalkınmanın kara kutusu (black box) olarak ifade edilen ve çarpan etkisi yaratan gizli mekanizmalar olduğudur. (Vazquez-Barquero, 2010: 25). Artık, iktisadi büyüme kuramları niteliksel bir boyut kazanmıştır. Büyüme sürecinde ortaya çıkan bu niteliksel boyutlar, bir yandan olumlu dışsallıklar yaratarak, diğer yandan da inovasyonun temel bir rol üstlendiği süreçte yüksek büyüme oranlarının yaşanmasını sağlayarak reel hasılanın niceliksel olarak artışını da olanaklı kılmaktadır (Kibritçioğlu, 1998: 210).

İçsel büyüme modelleri dinamik bilgi dışsallıklarını, teknolojik inovasyonlar ve dolayısıyla büyüme için itici bir güç olarak belirtmektedir. Bu literatüre göre coğrafi alanlardaki bilgi birikimi ve verimlilik artışı önemli bir faktördür. Marshall

(1890/1920), Arrow (1962a) ve Romer (1986), en önemli dışsallıkların (MAR dışsallıkları)¹⁴, aynı sektörde yer alan firmalar arasındaki iletişimin neden olduğu bilgi birikiminden kaynaklandığını belirtmektedir. Bir bölgedeki sektör yoğunlaşmaları firmalar arasında bilgi taşınmalarına yol açarak bölgedeki sektörün büyümesini sağlamaktadır. Bu teori, ayrıca yerel tekeli piyasaların dışsallıkların içselleştirilmesindeki önemini vurgulamaktadır (Almeida, 2007: 66). Dışsallıklardan elde edilen faydaların öncelikle yerel düzeyde özümseren yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.

Daha önce de ifade edildiği gibi, uluslararası düzeyde bilgi ve teknolojilerde yaşanan gelişmelerin büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu savunan içsel büyüme modelleri, özellikle dışsallıkların önemini bir kez daha gözler önüne sermiştir (Romer, 1990: 72) Hatırlanacak olursa, içsel büyüme modelleri, bilgi ve iletişim teknolojilerini de bir üretim faktörü olarak kabul etmektedir. Yukarıdan aşağıya doğru olan mekansal ilişkiler yerine aşağıdan yukarıya doğru bir ilişkiler ağının olması içsel büyümenin en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Modellerin, yerel dinamiklerin kendi performanslarıyla harekete geçmesi, böylelikle kalkınmanın sağlanması görüşü hemen hemen tüm kalkınma iktisatçıları tarafından kabul edilmektedir. Ancak diğer büyüme modellerinden farklı olarak içsel büyüme modellerinde sosyal ağlar yardımıyla bilginin ve inovasyonun artırılması ile büyümenin gerçekleştirilebileceği ileri sürülmektedir.

Romer, büyüme ve kalkınma hakkında iktisatçıların üzerinde durduğu beş farklı durum olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki Tablo 1.1’de büyüme ve kalkınma teorilerinin içinde barındırdığı durumlar özetlenmektedir:

Tablo 1.1. Büyüme ve Kalkınma Teorilerinin İçeriği

Durum	Ekonomik Faaliyet
1. Durum	Bir piyasada birçok firma bulunmaktadır.
2. Durum	Bilgi, bireylerin aynı zamanda kullanmasıyla diğer girdilerden ayrılmaktadır. Bilgi, kullanımında rekabetin olmadığı bir maldır.
3. Durum	Fiziksel faaliyetlerin benzerini yapmak mümkündür.
4. Durum	Teknolojik avantajlar bireylerin yaptığı şeylerden kaynaklanmaktadır.
5. Durum	Bireyler ve firmalar keşifler üzerinde tekel rantları kazanır ve piyasa yapma gücüne sahiptir. Bireyler ve firmalar bilgilerden kazançlar sağlamaktadır.

Kaynak: Romer, 1994: 11-12

Romer’e göre, neoklasik model 1., 2. ve 3. durumu kapsamakta ancak, 4. ve 5. durumu dikkate almamaktadır. Neoklasik modelin en önemli avantajı teknolojiyi kamusal mal olarak görmesidir. Bu durum tam rekabete dayalı modelde 2. durumun geçerli olmasını sağlamakta ve bilginin kamusal bir mal olduğu varsayımı altında

¹⁴ MAR dışsallıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi çalışmanın ikinci bölümünde verilecektir.

dışlanamama özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda model, 5. durumun geçerlilik kazanacağını savunmaktadır.

İçsel büyüme modellerinde ise 4. durum geçerlidir. Araştırma ve geliştirme faaliyetleri için özel sektör faaliyetleri, kamu sektörü faaliyetlerinden ziyade teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmaktadır. Ancak, devlet güdümlü teknoloji politikaları kapsamında kamu desteklerinin faydaları yadsınmamalıdır (Romer, 1994: 21).

Yukarıda belirtilen teorik açıklamalara dayanarak Tablo 1.2.'de olduğu gibi bu teoriler özet olarak gösterilebilir.

Tablo 1.2. Kalkınma Teorilerinin Uygulamaya Geçirilmesi

Süreç	Görev Tanımları	Etkilendiği Teori	Kapsam
Birinci Dalga	Refah Devleti	Keynesyen Politikalar	Makro
İkinci Dalga	Düzenleyici ve Denetleyici Devlet	Neoklasik İktisat	Mezo
Üçüncü Dalga	Yeni Liberal Anlayışta İlk İki Dalganın Karması	Bilgi Ekonomisi, Kümelenme Ekonomisi	Mikro

Görüldüğü üzere, kalkınma iktisadı teorileri günümüze kadar birçok farklı uygulamalarla karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılıklar teorilerin devlete atfettiği görevlerle ilgilidir. Birinci dalga günümüz gelişmiş ülkelerinin kalkınmasına katkıda bulunan refah devleti uygulamalarından meydana gelmektedir. Ulus devlet kavramının başat rol oynadığı bu dönemde devlet müdahaleleri, ulusal politikalarda hakim rol oynamaktadır. Yukarıdan aşağıya bir kalkınma öngörüsü ile merkezden yönetilen ve çevreye yayılan bir süreç kabul edilmektedir.

İkinci dalga 1970'li yıllarda yaşanan kriz ile ülke içindeki kalkınma farklılıklarının giderilememesi nedeniyle yeni çıkış yollarının aranması sonucunda yaşanmıştır. Girdi-çıkıtı değer zincirleri, işgücü hareketliliği, doğrudan yabancı yatırımlar gibi ekonomik faaliyetlerin artmasının yanısıra sosyo-politik ve kültürel ilişkilerin boyutunun da değişmesi, bu süreci hızlandırmıştır. Fordist üretim sistemlerinin terk edilip esnek üretim sistemlerine geçişin yaşandığı bu dalgada esnek uzmanlaşma, ekonomik faaliyetlerde kendine yer bulmuştur. Gerek uluslararası kurumlar, gerekse bölgesel birleşmeler yoluyla ülkeler, yaşanan bu hızlı dönüşüm sürecinden hem daha fazla faydalanma hem de zararlarından korunma yoluna gitmiştir. Bölgesel kalkınma süreci olarak tanımlayabileceğimiz bu süreçte devletin başarısızlığı kabul edilmektedir.

Son dalga ise ilk iki dalganın karmasından oluşmaktadır. Bu dalgada yerelin önemi gündeme gelmektedir. Bu çerçevede kentler ve endüstriler küresel ekonominin en önemli bileşenleri haline gelmiştir. Özellikle iletişim ve teknolojiye yaşanan

gelişmeler rutinleşmiş üretim ve tüketim süreçlerini değiştirmiştir. Artık proje odaklı ve tüketici odaklı üretim süreçleri geliştirilmiştir. Günlük değişen taleplere cevap veren bir üretim sürecinin oluşturulduğu bu dalgada, tüm aktörler için uzmanlaşma, esneklik, inovasyon kısaca değişim misyonu damgasını vurmuştur. Ekonomik ilişkilerin dinamik yerel ağları olarak kentler, küresel ekonominin zirvesinde yerini bulmuştur. Mikro düzeyde kalkınmanın, makro düzeyde kalkınmayı sağlayacağı savı üzerinde duran bu dalgada devlet politikaları ve piyasa kol kola çalışmaktadır.

Buraya kadar verilen teorik çerçeve sonucunda yerel kalkınma ile içsel büyüme modelleri arasındaki bağlantıyı vurgulamak yerinde olacaktır. Büyüme ve kalkınma süreçleri kentlerde ve endüstriyel kümelenmelerde meydana gelmektedir. Bu yüzden, kent ve bölgesel planlamacılar, coğrafyacılara ve iktisatçılara ekonomik faaliyetlerin yığılmalarını sürdürmeye, korumaya, şekillendirmeye ve baştan yaratmaya çalışmaktadır. Mekansal koşullar yığılma ekonomilerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durum firmaların işbirliği yoluyla dışsal ekonomilerden faydalanmasını sağlamaktadır. Böylelikle içsel yerel büyüme ve kalkınma uyarılacaktır (Van Oort vd., 2012: 469).

1.2. Yerel Kalkınma ile Sanayi Mekanları İlişkisi: Kümelenmeye Doğru Yol Ayrımı

Klasik iktisatın temellerinin atıldığı 18. ve 19. Yüzyıllar, mekan ve insan iradesinden bağımsız yasaların keşfedildiği dönemlerdir (İşgüden ve Köne, 2002: 98). Son yıllarda ise, ekonomik faaliyetlerin şekillenmesi sürecinde ekonomik aktörlerin rolü ile mekanın önemi literatürde yeniden gündeme gelmiştir. Nitekim ekonomi soyut bir kavram olmaktan çıkmış, bireylerin faaliyetleri sonucu oluşan bir ağ yapısı içine oturtulmuştur. Bireyin eğitimi, ilişkileri, kültürü yani tüm sosyal yapı içindeki yeri ile büyüme ve kalkınma arasında sıkı bir ilişki olduğu düşüncesi yaygın olarak kabul görmektedir. Marshall'dan Krugman'a, Solow'dan Romer'e birçok iktisatçı bilginin, teknolojik değişimin, uzmanlaşmanın, coğrafi yoğunlaşmanın ve en önemlisi de beşeri sermayenin, büyüme ve kalkınma üzerinde etkileri olduğunu vurgulamışlardır.

Günümüzde bölgeler ve kentler üzerine yapılan çalışmalar, mekanın ve dolayısıyla kentlerin ekonomide oynadığı benzersiz rolün daha iyi anlaşılmasına yol açmıştır. 1960'lı yılların ortalarından itibaren kent alanları içinde yer seçimi için teşvikler verilmesi ile ilgili düşünceler ortaya çıkmıştır. Heinrich Von Thünen (1826) bu kapsamda tarımsal ürünler ve arazi değerleri hakkında hanehalkı için amprik bir çalışma

yaparak mekanın önemini dile getiren ilk akademisyenlerden biri olmuştur (Quigley, 1998: 127).

Ekonomik faaliyetin yerel bileşimi mekanlar arasında dengesiz bir şekilde dağılmaktadır. Üretim kalıplarındaki farklılıkların mekansal belirleyicileri, girişimcilik kültürü, mekanın tarihsel boyutu, teknoloji, politika uygulamaları vb. unsurlardan oluşmaktadır. Bu çerçevede mekanın ekonomik faaliyetlerin sebebinin anlamada niçin arka plana atıldığı sorusu gündeme gelmektedir.

Samuelson, “Mekansal Fiyat Dengesi ve Lineer Programlama” (Spatial Price Equilibrium And Linear Programming) isimli makalesinde mekanın niçin özellikle iktisatçılar tarafından ikinci plana atıldığını anlayamadığını şu cümlelerle belirtmektedir (Samuelson, 1952: 283-284):

“[...] A.A. Cournot’in 1838 yılında yapmış olduğu çalışmayla bağlantılı olarak rekabetçi bir piyasa fiyatı, arz ve talep fonksiyonlarının kesişmesiyle belirleniyor. İlginçtir ki fiyat ile ilgili daha karmaşık bir problem, örneğin Liverpool ve New York gibi iki farklı mekansal piyasalar arasındadır. Diğer bir problem ise "piyasaların iletişimi"dir. Stephen Enke çalışmasında mekanlar arası piyasalar problemini genelleştirmiş ve bir çözüm önerisinde bulunmuştur. Mekansal sorunlar iktisat teorisinde o kadar çok ihmal edilmiştir ki bu alana ilişkin yapılan çalışmalar ise sadece ya hatır için ya da özel ilgiden yapılmıştır”.

Enke, iktisatçıların, ticari faaliyetlerle uğraşanların farklı noktalarda yerleşmiş olduklarında, mal hareketliliği ve yerel piyasa fiyatları üzerinde ulaştırma maliyetlerinin etkisi ile ilgili araştırma yapmadıklarını vurgulamıştır. Ayrıca Enke, değer teorisini açıklarken, bu teorinin her birinin diğer alıcı ve satıcılar tarafından etkilendiği birçok alıcı ve satıcının bulunduğu konumsal desenlerden birini varsaymak zorunda olduğunu belirtmektedir (Enke, 1951: 41). Isard (1956), iktisatçıların iktisadi olaylarla mekan arasındaki ilişkileri arka plana attıklarını ve ekonomik faaliyetlerin harikalar diyarında meydana geldiğini düşünerek mekansız ve konumsuz bir biçimde iktisat yaptıklarını belirtmektedir (Isard, 1956: 25).

Ekonomik faaliyetlerin belirli mekanlarda/bölgelerde yoğunlaşması firmaların dolayısıyla da bireylerin ekonomik ve sosyal faydalarını artırma çabalarından ileri gelmektedir. Mekanların/bölgelerin heterojenliğinden kaynaklanan bu durum, dünya ekonomisinin ekonomik manzarasının şekillenmesinin kümelenmelerle gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Eğer mekanların/bölgelerin homojen olduğu varsayımı geçerli olursa ölçeğe göre sabit getirili ve tam rekabet koşulları altında gerçekleşen ticaret modelleri kapsamında ekonomik faaliyetlerin, mekanlar/bölgeler arasında tam olarak dağıldığı söylenebilir. Böyle bir ekonomide her bir tüketici kendi tüketimi için üretim yapan bir Robinson Crusoe olmaktadır (Ottaviano ve Puga, 1997: 3).

Sanayi mekanları ise, 19. Yüzyılın sonlarında sanayi sektörünün öneminin artmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Çalışanların yeteneklerini geliştirebileceği, yüksek ticaret hacminin yakalanabileceği ve işletmeler arası işbirlikleri için fabrikaların kurulabileceği altyapıların oluşturulması gibi amaçlara hizmet eden sanayi mekanlarının ilk uygulama örnekleri İngiltere'nin Manchester kentinde 1897 yılında Trafford Parkı'dır. Bugün, Kuzey Amerika'daki SV, İngiltere'de Londra ve Bristol arasındaki bölge, Fransa'da Grenoble, Montpellier ve Sophia-Antipolis, İsveç'in Gnösjo bölgesi, Almanya'da Baden-Württemberg (BW) bölgesi (Cansız, 2010: 16), Türkiye'de ise Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) en önemli örnekler arasında yer almaktadır.

İleri geri bağlantılar, işgücü havuzu ve teknolojik dışsallıklar gibi pozitif dışsal ekonomiler, mekanlar arasında ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasının temel sebeplerini oluşturmaktadır. Çünkü firmalar, pozitif dışsallıklardan faydalanarak maliyetlerini azaltma yoluna gidebilmektedir.

1.2.1. Sanayi Mekanları: Teorik Arka Plan

Geleneksel sanayi mekanlarının yer seçimi konusundaki literatür, firmaların farklı yerlerin mevcut karşılaştırmalı avantajlarındaki değişikliklere göre yerleştiğini savunmaktadır. Bu yüzden bir mekandaki mevcut ücretler, nüfus, endüstrinin bileşimi, elektrik fiyatları, vergi oranları vb. özellikler firmaların konumlanması açısından çok önemlidir. Yeni yer seçimi literatürüne göre ise, bir endüstri için var olan yerleşme modelleri, özellikle kentlerin tarihi endüstriyel ortamından etkilenmektedir (Henderson, 1994: 75). Bu duruma "tarihi kaza" adını veren Arthur (1989), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki SV'yi örnek olarak göstermektedir. Artan getirileri, diğer firmalara yakın olmanın net faydaları şeklinde tanımlayarak yığılma ekonomilerinin önemini vurgulamıştır. Yığılma ekonomileri, bir endüstriye girmek isteyen firmaların, diğer firmaların varlığından faydalanmasını sağlamaktadır. Baskın olan endüstri ise kümelenmeleri oluşturmaktadır. Yani yığılma ekonomileri, sanayinin yerel bir şekilde ayrılmasına sebep olmaktadır (Arthur, 1989: 1).

1.2.1.1. İtalyan Okulu

İtalyan Okulu, Marshall teorisine bağlı kalarak, sanayi mekanlarının tarihsel ve sosyo-kültürel faktörleri üzerinde durmaktadır (Karakayacı, 2010: 151).

İtalyan Okulu'ndan Becattini, bir endüstrinin çeşitli bileşenleri olan teknolojik, kurumsal ve kültürel farklılıklarını, temel bireysel ihtiyaçları ve özellikle ideolojik düşünceleri göz önüne almadan tanımlama yapılamayacağını belirtmiştir. Asıl amacı, endüstriyel faaliyetlerin açıklanması sürecinde akademisyenler adına metodolojik eğilimlerin yönünü çizmektir. Ayrıca bilimsel çalışmalarda sosyolojik ve psikolojik açılımların yapılması gerektiğini vurgulayarak sosyolojik tanımların belirli bir sektöre ait insanların duygusunu yakalamak için sosyal süreçler içerisinde yer alan aidiyetlik duygusunun önemi üzerinde de durmuştur (Becattini, 1989: 124-127; 2002a: 483-484). İtalyan Okulu sanayinin mekanla buluşmasına endüstriyel alan adını vermiş ve kümelenme modellerinin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Endüstriyel alan oldukça farklı bir modeldir. KOBİ'ler, belirli bir coğrafik alanda ve yine belirli üretim sektörlerinde yüksek düzeyde uzmanlaşmış işbölümü ile firma ağ yapılarının bir parçasını oluşturmaktadır ki, bu duruma endüstriyel alanlar denmektedir. KOBİ'lerin izole olmasından ziyade ekonomik örgütlenme biçiminin analiz birimidir (Trigilia, 1992: 34).

Endüstriyel alanlar, organizasyon yapıları, aynı endüstriyel sektöre ait güçlü ağ bağlantıları, güven ve işbirliği, girişimcilik dinamizmi gibi olguları içinde barındırmaktadır. Yerel kalkınma ve yenilenme kapsamında endüstriyel alanlar, üretimin küçük birimlere ayrılmasıyla alt işverenlerin yayılması ve ekonominin coğrafi olarak yeniden yapılanması nedeniyle önemli hale gelmiştir. Sengenberger ve Pyke (1992) çalışmasında, rekabet zorluklarının ortaya çıkması sonucu özellikle çalışma standartlarının bozulmasının, etkinlik ve esneklik gibi olgularla sosyal ve ekonomik hedeflerin birleştirilmesi ile giderilebileceğini ileri sürmüştür.

Gelişmiş ülkelerde yerel ekonomilerin başarı deneyimlerinden hareketle gelişmekte olan ülkeler, sürdürülebilir büyüme ve kalkınmayı sağlayacak bir model geliştirmek için kümelenmelerden bir politika aracı olarak faydalanabilir. Bu kapsamda Amin (1994)'te, kilit bileşenler olan zanaat gelenekleri, küçük firmalardan meydana gelen endüstriyel alanlar, gayri resmi ve esnek çalışma uygulamaları ve son olarak da sosyal işbirliği yapıları karmasından oluşan bir sinerji ile özellikle yerel büyüme ve kalkınmanın sağlanabilirliğini savunmuştur.

1.2.1.2. Kurumsal Okul

Kurumsal Okul, sanayi mekanlarında firmalar arası işbirliği ve güven gibi olguların mekansal yığılma eğilimi üzerindeki etkilerini, kurumlar çerçevesinde incelemektedir (Karakayacı, 2010: 151).

Kurumsal Okul'dan Amin, ekonomik zorlukların üstesinden gelebilmek için kurumlararası işbirliğinin oluşturulması gerektiğini, bu kapsamda da firmaların rekabet gücünü arttırmak için ekonomik sistemlere nüfuz eden kollektif rasyonel davranış ve faaliyetlerin doğasını anlamının önemi üzerinde durmuştur (Amin, 1999: 390). Gerçek tarihi deneyimler kapsamında ele alınan kurumsal çerçevede resmi ve gayri resmi ilişkilerle esnaf gelenekleri, ürün uzmanlaşması, aile ve akrabalık bağlantıları ve esnek işgücü piyasası (Amin, 1994: 14) önemli pozitif kümelenme dışsallıkları oluşturmaktadır. Böylelikle gelir, istihdam oluşturma fırsatları ve yaşam standartları artmış olacaktır. Kendi kendini besleyen yerel ekonomiler Marshall tipi endüstriyel atmosfer oluşturarak yerel girişimcilik ve kurumsal ve sosyal bağımlılık, bireysel aktörler arasında yoğun bağlantıların bir uyumunu sağlamaktadır.

1.2.1.3. Kaliforniya Okulu

Kaliforniya Okulu, işlem maliyetlerini azaltma, aktörler arasında işbirliği ve ticari olmayan bağımlılıkların önemini vurgulamıştır (Karakayacı, 2010: 151).

Storper'a göre, sanayi mekanlarını değişik şekillerde ele alan Kaliforniya Okul'u, farklı politik-kurumsal yapı, farklı endüstrilerden oluşan bölge ve yeni üretim sorunlarından ortaya çıkmıştır. Üretimde esnek işbölümü ve kümelenmeler sonucunda ortaya çıkan firmalar arası bağlantılarla ilişkili işlem maliyetleri analizi en önemli çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Kurumsal ve maliyet ilişkili açıklamalar, kümelenmeleri bağımsız üretim sistemleri ile eklemlenmiş dışsal ekonomilerin bir unsuru olarak kabul etmiştir. Coğrafi yakınlık olmadan işlem maliyetlerinde bir azalma, risk minimizasyonu, uzmanlaşma ve esneklik faktörleri işlememektedir. Kümelenmelerin avantajları dışsal ekonomilerdir çünkü esneklik girdi maliyetlerini düşürmekte ve herbir firma için iş/ürün hacmini arttırmaktadır. Bu duruma "konumsal fırsat pencereleri" adını veren Storper, kalkınmanın kurumsal ve coğrafi yol bağımlı olduğunu belirtmiştir (Storper, 1997: 9-11; 1999: 28-31).

1.2.2. Yerel Kalkınma Ekonomisinde Kümelenme Olgusunun Ortaya Çıkışı

Küresel değişim en çok sanayi mekanlarında ve bölgesel ekonomilerde gözlenmektedir. Kentler, küresel ölçekte, uluslararası üretim ve iş bölümünde oynadıkları rol nedeniyle yeni ilgi odakları haline gelmektedir. Kentsel ekonomilerin ve

bölgesel iktisadın tekrar önem kazanmasının başlıca nedeni, sanayinin değişen yapısıdır. Esnek üretim temelinde sanayileşme olarak adlandırılan bu süreç, bölgesel ve yerel dinamiklerin önemini arttırmıştır (Eser ve Köse, 2005: 99).

Ekonomik faaliyetlerin yerel düzeyde yoğunlaşması (yerelleşme) ekonomilerde büyümenin hemen hemen her durumunda dünya çapında genişleme ve endüstriyel kümelenmelerin yayılması olarak önerilen bugünün kalkınma anlayışının temel kaynağıdır (Scott ve Storper, 2003:581). Ayrıca yerelleşme, firmalar için dışsallıklar ya da artan getirilerin bir kaynağı olarak gösterilmektedir (Asheim vd., 2006: 4).

Yerel bir endüstri sistemi; yerel kurumlar ve kültür, endüstriyel yapı ve işbirliği organizasyonları tarafından şekillenmektedir (Saxenian, 1994: 7). Yerelleşme, yakınlık, ulaşılabilirlik, geleneksellik gibi mekansal değişkenler, yerel kalkınma alanında önemli bir rol oynamaktadır (De Vor ve De Groot, 2008: 3). Ekonomik gelişme dinamiklerinin giderek karmaşık hale gelmesi sürecinde bölgesel ve yerel ekonomiler, ekonomik yapılanma ve gelişmenin temeli kabul edilmektedir (DPT, 2007: 7).

Yerel kalkınma, yerel yönetimler ya da toplum temelli (mahalli) kuruluşların iş faaliyetleri ya da istihdamı teşvik etmek ya da korumak için girişimde bulunduğu bir süreçtir (Blakely ve Bradshaw, 2002: 67).

Yerel kalkınma, yerelin dinamizmini harekete geçirerek ekonomik aktörlerin farkındalıklarının artırılmasını amaç edinmektedir. Yerele özgü tüm unsurların uygulama alanının tanımlanması süreci olan yerel kalkınma, adeta Türk toplumuna özgü “*imece usulü*”nün uluslararası alanda yeniden keşfedilmesidir.

Günümüzde yerelin ekonomik performansı için yığılma ekonomilerinin ve ekonomik olmayan faktörlerin (kültür, normlar, kurallar ve kurumlar vb.) önemi giderek artmaktadır. Bu kapsamda, artık inovasyon sosyal bir süreç olarak kabul edilmektedir. Yerel kalkınmada ise sosyo-kültürel yapıların oynadığı rol bir devrim niteliği taşımaktadır. Küresel ekonomide rekabet gücü ve inovasyon kabiliyeti elde edebilmek için sosyo-kültürel yatırımlar bir ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır (Asheim, 2000: 413-414). Bu kapsamda bölgesel büyüme ve yerel kalkınma teorilerinin temel varsayımının, büyümenin belirleyicileri olan kümelenme ve yığılma ekonomileri ile bilgi olduğu söylenebilir. Diğer yandan büyüme ve yerel kalkınma literatürü; kümelenmeler, yığılma ekonomileri, endüstriler, kentler, firmalar ve bireyler arasındaki ilişkileri açıklamak için özellikle pozitif dışsal ekonomileri kullanmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında yerel kalkınma literatürü, değişim ve gelişim sürecini; ortak değerler, ortak vizyon, ortak etkinliklere zamanında katılım, güven ve

işbirliği odaklı karar vermenin desteklenmesi gibi sosyal unsurlara dayalı olarak açıklanmaktadır (Çetin, 2006: 6). Bu yüzden özellikle beşeri ve sosyal sermaye öncü nitelikler olarak yerelin kalkınmasında çok önemlidir.

Beşeri sermaye bireye ait niteliklerin değeri olarak ifade edilirse, insanın niteliğinin gelişmesine yardımcı olacak her faktör aynı zamanda bir beşeri sermaye faktörüdür (Altay, 2005: 3)¹⁵. Sosyal sermaye ise; kolektif davranışları (Woolcock ve Narayan, 2000: 226), sosyal işbirliğini (Fukuyama, 2002: 27), mütakabiliyet ve güven kaidelerini ve toplumdaki tüm aktörlerin ilişki ağlarını (Putnam, 1993: 170; 2000: 27) içeren norm ve değerlerdir. Bu tanımdan çıkan sonuca göre sosyal sermaye, fonksiyonlarına göre tanımlanır (Coleman, 1988: 98) ve sosyal yaşamdaki bireyin doğal bir niteliğidir (Sobel, 2002: 139). Sosyal sermaye toplumsal varlıkların daha çok maddi varlıklarla ifadesi olmayıp, soyut ve daha çok çıktıları önemli olan bir kavramdır. Ayrıca sosyal sermaye ile elde edilen çıktılarının kamu malı doğasına çok uygun olduğu varsayılabilir (Altay, 2007: 338-339).

Bir bölgenin sosyal sermayesi; bölgenin aktör ağları ve bu ağların temelinde yatan ortak değerler ve normlar ile birlikte kurumsal yapılar arasındaki ilişkileri içermektedir. Yerel kalkınma bağlamında kalkınmada oldukça aktif olan aktörler, kolektif faaliyetleri desteklemede katalizör görevi görmektedir. Bu durum, yerel yönetimler ve gruplar arasında pozitif ilişkilerin gerçekleştiği yerel düzeydeki yatay sosyal sermayeyi işaret etmektedir (Çetin, 2006: 7).

Yerel kalkınma modellerinde, yerele özgü tüm kaynaklar kendi kendini besleyen bir devinim ile harekete geçirilmekte ve yerelin tarihsel geçmişinden gelme özellikleri yeniden gün yüzüne çıkmaktadır. Bu süreçte tüm ekonomik aktörler rasyonel bir birey olarak hareket etmekten ziyade sosyal ilişkilerin temel alındığı bir görevdeşlik (sinerji) ortamının yaratıldığı çevrede faaliyet göstermektedir.

Yerel kalkınma altyapı yatırımları, sert ve yumuşak olmak üzere iki temel bileşenden oluşmaktadır. Birincisi yolları, demiryolu, su, kanalizasyon ve drenaj sistemleri, enerji ve telekomünikasyon ağlarını içeren fiziksel altyapıları kapsarken; ikincisi ise yaşam kalitesini arttıran ve sanayi ile iş gelişimini teşvik eden sosyal, kültürel ve toplumsal olguları içermektedir (Swinburn vd., 2006: 2).

---

¹⁵ Beşeri sermayenin bir kamu malı olduğu varsayımı altında teknoloji ile piyasa dengesi modelleri geliştirilmiştir. Beşeri sermayenin öğrenme etkisi sebebiyle dışsal bir etkisinin olduğu söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lucas, 1993: 267.

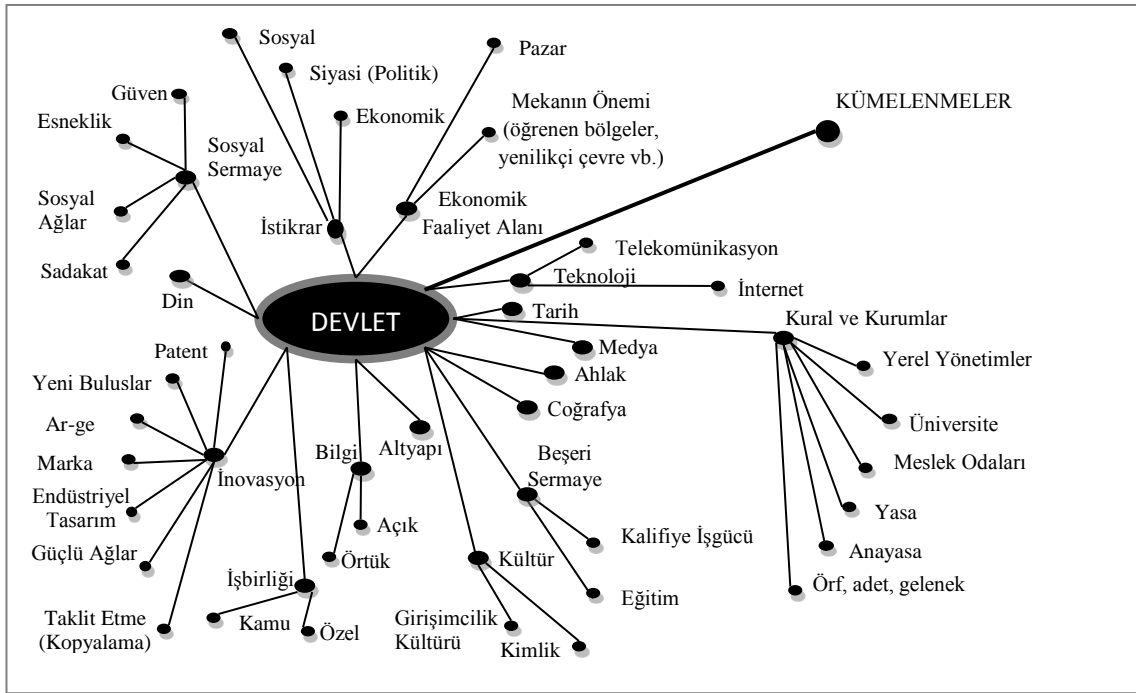
Yerel kalkınma modelinde tamamlayıcı bir özelliğe sahip olan ve “yeni bölgeselcilik” olarak adlandırılan; “yeni endüstriyel bölgeler”, “öğrenen bölgeler”, “yenilikçi sosyal çevre”, “bölgesel inovasyon sistemleri” ve “kümelenmeler” örnekleri geliştirilmiştir. Bu örnekler sadece büyüme ve kalkınma konularıyla ve piyasa koşulları ile ilişkili değil, aynı zamanda devam eden firmalar arası etkileşim; bilgi alışverişi, öğrenme, teknolojik değişim ve inovasyon; uzun dönem satıcı-tedarikçi-imalatçı ilişkileri ve sosyal sermayenin oluşumu (güven, mütakabiliyet ve sadakat) yerel kurumların desteklenmesiyle de ilişkilidir. Mekana dayalı iş ağları bu ilişkilerde büyük önem taşımaktadır. Üst düzeyde yerel verimliliğe sahip yerel ekonomiler ağ ilişkilerine uyum sağlamakta daha başarılıdır. Mekana dayalı ağlar ilişkili endüstrilerdeki firmaların coğrafi yakınlık avantajlarına olan ilginin artmasını sağlamaktadır (Taylor, 2006: 99; Breschi ve Malerba, 2005: 2-3; Asheim vd., 2006: 2).

Mekansal yakınlık ekonomik aktörler arasında bilgi ve fikirlerin hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamaktadır. Firmalar ve bireyler arasında işbirliğinin sağlanması sonucunda bir dinamizm oluşturulması mekanın gelişmesini böylelikle de yerel kalkınmanın gerçekleşmesinde bir katalizör görevi görmektedir.

Kümelenmeler, yerel kalkınmanın katalizörüdür. Yeni endüstriyel alanlar, teknolojik değişimi, işlem maliyetlerinin azalmasını ve KOBİ’lerin yerel aktörlerle bütünleşmesini hızlandırmaktadır. Öğrenen bölgeler, firmaların yeteneklerini arttırmakta, bilgi transferini sağlamakta ve yerel öğrenme süreçlerini geliştirmektedir. Yenilikçi sosyal çevre, yerel kalkınma için uygun bir çevrenin oluşturulmasında yerel sosyal yapıların önemi üzerinde yoğunlaşmaktadır (Taylor, 2006: 99).

Yerel kalkınma dinamiği olan yerelleşmenin amaçları yerel ortamdan ve kültürden yararlanarak mübadele maliyetlerini azaltmak, kolektif bir rekabet gücü elde etmek ve inovasyon potansiyelini geliştirmek olarak belirtilebilir. Burada firmalar arasındaki yerel ağlar ve etkileşim biçimlerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme ile yerel düzeyde kümelenme alanları yeni bir buluşma noktasını meydana getirmiştir (Özaslan, 2004: 73).

Şekil 1.1. Yerel Kalkınma Dinamikleri

Yerel kalkınma dinamiklerinin gösterildiği Şekil 1.1. kalkınma olgusunun günümüz koşullarında nasıl ve niçin yerel düzeyde gerçekleştirilebileceğini gözler önüne sermektedir. Devlet güdümlü kalkınma politikalarından yerel güdümlü kalkınma politikalarına geçiş olarak tanımlanan bu durumun, kalkınamama sürecine bir referans niteliği taşıdığı ifade edilebilir. Geliştirilen tüm teorilere rağmen Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke seviyesine erişememeleri yeni teorilerin oluşturulmasına sebep olmaktadır. Burada unutulmaması gereken ise devletin konumlandırılmasıdır. Yani özne yine devlet olmakta birlikte sadece yüklem değişmektedir.

1.2.3. Yerel Kalkınma Amacı Kapsamında Kümelenme Ekonomisi

Yerel kalkınma, yerel düzeyde bireylerin zenginliğini arttırmak için yerel ekonominin kapasitesini etkileyen değişikliklerdir ki yerel yönetimin yaptığı her uygulamadan etkilenmektedir. Yerel yönetimler yerel işlerin artması, yerel işsizliğin düşürülmesi ve yerel vergi tabanının genişlemesi için bir takım faaliyetlerde bulunmaktadır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) bir yerel kalkınma programı bir kent merkezi ya da endüstriyel alanda ilave yatırım çekmek, yeni işbirliği alanları ya da yeni branşlarda firmalar için tesisler kurmak, mevcut işletmelerin büyümesini engelleyen yasal sorunları çözmek, işletmeler için emlak vergisi indirimleri yapmak, işletmelere kredi veya bağış vermek, özelleştirilmiş işçi eğitim kurumlarını

desteklemek, ticari kurumlara modernizasyon, iş eğitimi ya da ihracat konularında daha iyi bilgi sunulmasını sağlamak gibi amaçlar içermektedir (Bartik, 1996: 287-288).

Yerel yönetimlerin katkılarının yanında, firmaların fiziksel yakınlıklarından kaynaklanan faydaları içselleştirmesi yoluyla da yerel kalkınma hızlandırılabilir. Yerel dinamizm sarmalı ile de bir bütün olarak yerelin kapladığı coğrafi mekanda ikamet eden bireylerin yaşam standardı artırılmış olmaktadır.

Firmaların dışsallıkları içselleştirmesi yoluyla yerel kalkınma literatüründe firma, kümelenmeler yoluyla –kümelenmeler bilgi değişiminin en temel yolu olduğundan-, firmaya dışsal, yerele içsel olan pozitif dışsallıklardan yararlanabilmekte, bilgi ve kaynak eksikliğini bir noktaya kadar kapatabilmektedir (Köroğlu, 2005: 694). Süreci tamamlayan firmalar rekabeti de bir araç olarak kullanarak verimliliklerini arttırabilmektedir.

Coğrafi olarak kümelenmiş ve uzmanlaşmış endüstrilerdeki yoğun rekabet, yerel büyüme ve kalkınmanın itici gücüdür (Cainelli ve Leoncini, 1999: 28). Yerel sistemlerin büyüme ve kalkınma süreci güçlü bir yol bağımlı karakteri ile sarmalanmıştır. Yerelin tarihi geçmişi, kural ve kurumları, örf ve adetleri, iş kültürü ve sosyal çevresi ile bir bütün olan yerel sistemler kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek büyüme ve kalkınma süreçlerini hızlandırmaktadır.

Aynı sektörde coğrafi olarak birbirlerine yakın bir şekilde konumlanan firmaların oluşturduğu kümelenmelerin en önemli özelliği, tarihi kökenlerinin sözcüğü konusu ekonomik faaliyetlere neden olmasıdır. Yerel çevre içerisinde taklit ve yan ürünlerin geliştirilmesi ise yeni firmaların konumlanmasını sağlamaktadır. Kümelenmenin geliştirilmesi için firmalar arasında işbölümünün derinleşmesi, yerel kültürün yaratıcılığının keşfedilmesi, destekleyici altyapı ve kurumların oluşturulması gerekmektedir (Malmberg ve Maskell, 2002: 431). Bazı endüstrilerdeki firmalar sadece mekansal yığılmalarda değil aynı endüstrideki diğer firmalara yakın yerlerde kümelenmeler şeklinde konumlanmaktadır.

Günümüzde kümelenmeye dayalı görüş, yerel kalkınmayı geliştirmek için yerleşik bir strateji haline gelmiştir. Bu görüş, tanımlama problemleri veya farklı yorumlara sahip olan “yerleşiklik”, “sosyal sermaye”, “yeni ekonomi”, “kollektif kompleksler”, “girişimcilik”, “taşmalar”, “emme kapasitesi”, “öğrenen bölgeler” ve “teknolojiye dayalı kalkınma”, “endüstriyel alanlar” ile ilgili görüşleri kapsamı altına almaktadır. Endüstri kümelenmelerinde ise bu öğeler yanında girişimcilik, inovasyon, finansal ve sosyal sermaye kaynakları da bulunmaktadır. Sosyal sermaye ise bölgedeki

organizasyonlardaki bireyler arasındaki ilişkilerin güvenilirliğini açıklamaktadır (Calzonetti, 2006: 5-6).

1.2.3.1. Kümelenme Kavramı ve Unsurları

Kümelenme ve kalkınma ekonomilerinin birçok potansiyel kaynağı bulunmaktadır. Yerel kalkınmayı anlamak için bu potansiyelleri de çok iyi bilmek gerekmektedir. Bu potansiyellerin açıklaması mikro temelli bir bakış açısı ile Marshall tarafından yapılmıştır (Rosenthal ve Strange, 2004: 2120). Marshall, İngiltere'deki Lancashire'in pamuk ve Sheffield'in yemek takımı endüstrilerindeki küçük firmaların coğrafi olarak kümelenmiş yığılmalarından etkilenerek "endüstriyel alan" kavramını ortaya atmıştır. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmaları sonucunda elde ettikleri faydaları kümelenme veya yığılma ekonomileri başlığı altında incelemiştir. Kümelenme veya yığılma ekonomileri, bilgi taşmaları, girdi paylaşımı ve yerel uzmanlaşmış bir işgücü havuzu oluşumunu sağlayarak kentlerde verimlilik artışına katkıda bulunmaktadır. Marshall, firmalar için ölçeğe göre artan getiriler ve işbirliği sayesinde maliyetlerin azalacağını vurgulamıştır (Marshall, 1890/1920: 266-280). Adam Smith¹⁶ (1776) ve Alfred Marshall'a (1890/1920) göre verimlilik ve ücretler, küçük kentler ve az yoğunlaşmış bölgelerde, büyük kentler ve yoğunlaşmış bölgelere nazaran daha düşüktür (Combes vd., 2010: 15).

Kümelenme literatürü, Granovetter'in yerel ekonomilerin dinamikleri ile ilgili görüşünü temel almaktadır. Granovetter'e göre ekonomik faaliyetler, sosyal ilişkiler yoluyla açıklanabilir. Bireysel ilişkiler ve ağlar, ekonomik yapıya yön vermektedir. Özellikle KOBİ'lerin mekansal yığınlaşmaları onları büyük işletmelerin zararlarından korumaktadır. Bir piyasa ortamında KOBİ'ler, küreselleşmenin baskılarını azaltmak ve diğer firmalarla iş ilişkileri kurmak için yoğun bir sosyal ilişkiler ağı oluşturmalıdır (Granovetter, 1985: 507). Porter'ın, mekansal yığınlaşmaların en önemli sonuçlarından biri olarak gördüğü "kümelenmeler" ise Granovetter'in ve Marshall'ın görüşlerinden esinlenerek ortaya çıkmıştır.

---

¹⁶ Adam Smith (1776) Ulusların Zenginliği kitabında toplu iğne firması için verdiği örnekte işçiler bir işte ne kadar çok zaman harcarsalrsa o kadar uzmanlaşmaları artmaktadır. Böylece verimlilik kazancı sağlanmaktadır. Bu hipotezi haklı çıkarmak için üç sebep sıralamaktadır. Birincisi, işçilerin aynı işi tekrarlaması el becerilerini artırmaktadır. Bugün buna "yaparak öğrenme" denmektedir. İkincisi, işçilerin fabrika içinde yer değişimi ya da araç değişimi gibi görev değişikliklerine gitmesi sabit maliyetlerde tasarruf sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Son olarak, bu şekilde emeğin dağılımı, emek tasarrufuna gidilmesini sağlamaktadır, çünkü basit işler makineler tarafından yapılabilir (Smith, 1776/1984: 21-22).

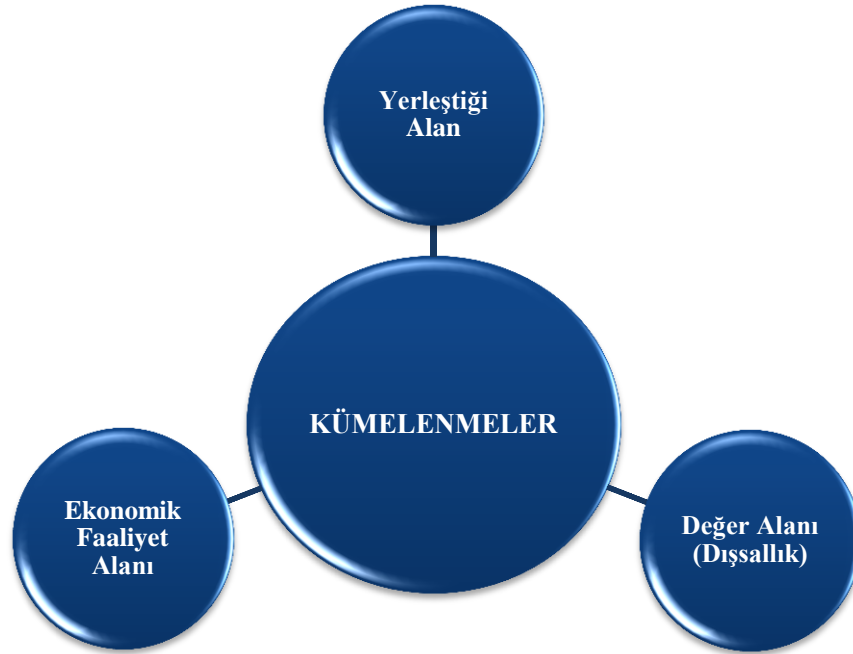
Bir yüzyıl sonra Porter neo-Marshallyan kümelenme kavramını ileri sürmüştür. Porter, 1990 yılında yayınladığı *Ulusların Rekabet Üstünlüğü* (The Competitive Advantage of Nations) isimli kitabında kümelenmeyi, ortak yönleriyle ve tamamlayıcılıklarıyla coğrafi olarak yakın, birbirleriyle bağlantılı firmaların oluşturduğu grup ve ilişkili kurumların meydana getirdiği alan olarak tanımlamaktadır (Porter, 1990: 743). Bir kümenin coğrafi kapsamı tek bir kent, eyalet ya da bir ülke hatta komşu ülkelerin oluşturduğu bir gruptan meydana gelebilir.

Kümelenmeler derinlik ve gelişmişliklerine bağlı olarak farklı biçimler alabilmektedir. Ancak çoğunluğu son ürün ve hizmet üreticilerini, uzmanlaşmış girdi, makine, parça ve servis sağlayıcılarını, finansman kuruluşlarını ve ilişkili sektörlerdeki firmaları içermektedir. Ayrıca diğer firmaların çıktılarını nihai ya da farklı bir ürüne dönüştürme sürecinde yer alan sanayi firmalarını, müşterileri, yardımcı ürün üreticilerini, uzmanlaşmış altyapı sağlayıcılarını kapsamaktadır. Bunun yanında standart belirleyici kurumları ve bilgi, eğitim, araştırma ve teknik destek sağlayan (örneğin üniversiteler, ticaret odaları, düşünce kuruluşları ve yerel eğitim hizmetleri) özel, yarı özel ve kamu kurumlarını da içine almaktadır. Kümelenmeyi etkileyen kamu kurumları ve düzenleyici ve denetleyici kurumlar da kümelenmenin bir bölümü olarak düşünülebilir (Porter, 2000: 253-254; 1998: 90). Kümelenmeler içinde barındırdığı bu özellikler nedeniyle hem rekabet hem de işbirliği süreçlerini kapsamı alanına almaktadır. Bu iki zıt kutup birlikte işlemekte ve böylelikle yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Kümelenmeler, yerleşim yerlerinin bir ağı ya da belli bir yerde sosyal yaşam içerisinde yer alan sınırlandırılmış bir alanda temel bir üretim faaliyeti ile bağlantılı mal ve hizmetler sağlayan KOBİ'lerin ezici çoğunluk oluşturduğu bölgesel yoğunlaşmalardır (Becattini, 2000: 11). Diğer bir deyişle kümelenme, coğrafi konumu, hammadde varlığı ve ucuz işgücü gibi zenginliklerdeki farklılıkların ekonomilerde belli bir sektörde yoğunlaşması sonucunda elde edilen rekabet üstünlüğü ve uzmanlaşmadır (OECD, 2007: 25).

Kümelenmeleri tanımlarken üç saç ayağından da bahsedilebilir. Birincisi *yerleştiği alan*, ikincisi *değer alanı/dışsallık*, üçüncüsü ise *ekonomik faaliyet alanıdır*.

Şekil 1.2. Kümelenmelerin Özellikleri

Kümelenmeler, belirli ülke, bölge, kent veya yerel yerleşim alanlarının biri ya da birkaçı içinde oluşmaktadır. Yerleştiği alan tarafından tanımlanması birinci ayağını oluşturur. Tek sektör içerisinde farklı endüstrilerin üretime konu olan malların ve hizmetlerin üretiminde yerleştikleri alanlarda katma değer yaratmaları, diğer bir deyişle birbirlerine ya da tüketicilere dışsallık yaratmaları ikinci ayak olan değer alanını oluşturmaktadır. Son olarak da kümelenmeler, mevcut kümelenmeye özgü faaliyet alanında iş yapan diğer şirket işbirliklerinin, devlet kurumlarının, üniversitelerin, uluslararası-ulusal-bölgesel yenilikçi çevre gibi aktörlerin dışsallıklarından yararlanmak durumundadır. Bu ise kümelenmelerin son saç ayağını oluşturan ekonomik faaliyet alanı olarak tanımlanır.

Bugün bir ürünün girdilerden nihai tüketicilerle buluşmasına kadar geçen süreç karmaşık bir üretim ve hizmetler zincirini kapsamaktadır. Değer zinciri adı verilen bu süreçteki her oyuncunun (girdi sağlayıcıları, üretim, pazarlama, araştırma geliştirme, finansman, altyapı hizmetleri vb.) verimliliği ve üretkenliği en son ürünün rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir (Çağlar, 2006: 308).

Kümelenmeler, işverenler ve işgücünün yaşadığı ve çalıştığı, mekansal ve kültürel olarak belirlenebilen alanlardır. Sınırları, coğrafyası, tarihi ve kültürü tarafından şekillenen kümelenmelerin içerisinde firmalar ana ve yan faaliyetlerini tek bir endüstri kategorisinde gerçekleştirmektedir. Kültürel, sosyal ve politik homojenlik, işbirliği ve

güvene dayalı davranışların hüküm sürdüğü bir kümelenmedeki ekonomik faaliyetler; kamu ve özel organizasyonlar tarafından yerine getirilen düzenlemeler, kurallar ve sosyal gelenekler demetinden oluşan teamüllerle şekillenmektedir (Lazerson ve Lorenzoni, 2005: 172). Kümelenmeler yerele özgü olan coğrafi faktörler, tarihi geçmiş ve kurumsal çerçeveden etkilenmektedir.

Bu tanımlardan yola çıkarak kümelenmelerin üç temel unsurunun olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.3.1.1. Ortak Faaliyet

Kümelenmedeki firmaların bir şekilde birbirleriyle bağlantılı olmasıdır. Kümelenmeler, ortaklıkları ve tamamlayıcılıkları ile ilgili kuruluşlar ve birbirleriyle bağlantılı firmalar tarafından oluşmaktadır. Söz konusu bu bağlantılar, dikey (alış ve satış zincirleri) ve yatay (tamamlayıcı ürünler ve hizmetler, benzer özel girdilerin-teknolojilerin-kurumların kullanımı, vb.) olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca, bu bağlantıların çoğu sosyal ilişkileri ve ağları içermektedir (Martin ve Sunley, 2006: 463).

Firmaların birbirleriyle yakın bir şekilde konumlanması hem firmalar hem de bireyler arasında ekonomik ve sosyal ilişkileri güçlendirmektedir. İlişkiler güçlü bağlantıların kurulmasına yol açarak üretimde ve tüketimde maliyetlerin azalmasına sebep olmaktadır. Endüstrinin ekonomik faaliyetlerinin bir vizyon paylaşımını ifade eden kümelenme, bu iki özelliğin kesişme noktasında olduğundan yerel kalkınmanın sağlanmasında da bir itici güç konumunda yer almaktadır. Ardışık bir sürecin devinimi ile ortaya çıkan kümelenmelerin dinamik yapısı pozitif dışsallıkların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

1.2.3.1.2. Coğrafi Yakınlık ve Lojistik

Kümelenmelerin temel özelliği coğrafi olarak yoğunlaşmalarıdır. Bu kapsamda yakınlık başta yerel bilgi dışsallıkları (taşmalar) olmak üzere bir takım avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlar uzmanlaşmış yerel işgücünün istihdamı gibi parasal ya da bir firmanın diğer bir firmayı desteklemesi, ününden faydalanması veya işlem maliyetleri anlaşmaları yerine güvene dayalı bir ilişki ağı kurularak parasal olmayan bir şekilde olabilir (Cooke, 2005: 85, Asheim vd. 2006: 2). Coğrafi yakınlık aynı zamanda sosyal yakınlığı da geliştirerek çeşitli firmalardaki bireyler arasında hem yüz yüze ilişkilerin artmasını hem de güvenin yaratılmasını sağlamaktadır. Bu yakınlık, içinde kalifiye işçilerin, mühendislerin, yöneticilerin vb.nin bulunduğu bir çevre yaratmaktadır. Bu yakınlık sonucunda bireyler bir iletişim ağı oluşturmaktadır. Böylece endüstride yeni ürünlerin keşfi, yeni teknolojiler hakkında bilgi kazanılması ve benzer

organizasyonel yapıların ne yaptığının öğrenilmesi gibi faaliyetler gerçekleşmektedir. Güvenilir bireylerden ve organizasyonlardan gelen bilgiler inovasyonu artırabilir (Harrison vd., 1996: 61).

Coğrafi yakınlığın doğrudan etkisi ulaşım ve diğer ticari maliyetlerin (navlun ücretleri vb.) azalması noktasında gerçekleşmektedir (Venables, 2006: 5; Asheim vd., 2006: 3). Firmalar hem girdilere hem de nihai tüketiciye yakın bir şekilde konumlandıklarından ulaşım maliyetlerinden tasarruf etmektedir.

Kümelenmelerin hedefi; farklı kamu ve özel sektör aktörleri arasındaki etkileşimi vurgulayan, coğrafi yakınlık ve lojistik temelinde konumlanan firmalardan meydana gelen, tek bir endüstri içindeki bağlantıları destekleyen bir yerel uzmanlaşmayı teşvik etmektir.

1.2.3.1.3. Rekabet

Porter'a göre, günümüzde dünyanın ekonomi haritası kümelenmeler tarafından yeniden şekillenmektedir ki bu alanlar görülmedik bir rekabet başarısı göstermektedir. Söz konusu kümelenmeler, her ulusun ve bölgenin üstünlüğünü farkettilen çarpıcı bir özelliğini göstermektedir. Kümelenmeler, küresel ekonomide rekabet avantajını sürdürme amacını barındıran yerel ekonomilerdir. Bu bağlamda aşağıdaki sorular kümelenme literatürü kapsamında yanıtlanmalıdır (Porter, 1998: 78):

- Şirketler nasıl yapılanmalıdır?
- Üniversite gibi kurumlar rekabet edilebilirliğin artırılmasında nasıl katkıda bulunabilir?
- Hükümetler kalkınma ve refahı nasıl arttırabilir?

1.2.3.1.4. Esnek Üretim Sistemleri

Özel bir yerel alanda üreticilerin kümelenmesi bir takım avantajlar sağlanmaktadır. Bu avantajları sağlayan bazı kümelenme örnekleri bulunmaktadır (Krugman, 1996: 49). İlk olarak 1975 yılında İtalya'da Emilia-Romagna'da (ERVET) ortaya çıkan kümelenmeler zaman içerisinde yayılmıştır. SV, Hollywood, Grand-Rapids'deki mobilya kümesi, Dalton'daki halı kümesi ve kuzey İtalya'daki dokuma kümesi, Amerika'da dünyanın halı üretim kapasitesinin yarısına sahip Dalton ve İtalya'da 1300 yün işletme ve tekstil firmasının evi olan Biella başarılı örnekler olarak kabul edilmektedir (DPT, 2007: 26).

B-W, Üçüncü İtalya ve Los Angeles gibi kümelenme örneklerinin en önemli özelliği ise esnek üretim sistemlerine sahip olmalarıdır. Güven faktörü, bilgi alışverişi,

fiziksel yakınlık ve alıcı-satıcı ilişkilerinin yoğunluğu bir görevdeşlik oluşumuna yol açarak kamu ve özel sektör işbirliğini arttırmaktadır.

1.2.3.2. Kümelenmelerin Ortaya Çıkış Şekilleri

Endüstri kümelenmeleri ve teknoloji kümelenmeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Bu sektörlerde yer alan firmalar belirli alanlarda kümelenmelere gitmiştir. Bilgi temelli sektörlerde yer alan endüstriler diğer üretim sektörlerinden daha yüksek katma değer yaratmıştır. Bu noktada ileri teknoloji endüstrilerinin daha fazla Ar-Ge yaptıkları ortaya çıkmış ve böylelikle piyasa mekanizmasına inovasyon kazandırdıkları kanıtlanmıştır. Ayrıca yeni piyasaların oluşumuna katkıda bulunma, araştırmanın gerekliliğini ortaya koyma ve başarılı kümelenmelere sahip olma yönünden bölgelerin büyüme ve kalkınma yönünde kümelenmeler oluşturmaya çabalaması anlaşılır hale gelmiştir (Calzonetti, 2006: 5).

Herhangi bir kümelenme, inovasyon ürün ve hizmetlerinin üretimini teşvik ederek ve doğasından kaynaklanan yakın ilişkiler yoluyla verimliliği artırarak ücretlerin yükselmesine neden olmaktadır. Ayrıca bir kümenin oluşumu sosyal bir süreçtir.

Kümelenmeler beş farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir (Cooke, 2005: 85; Cooke vd., 2007: 82):

- Yatay Dağıtılmış Kümelenmeler (Horizontally Diversified Clusters): Giyim, seramik ve takı gibi geleneksel sektörlerdeki yoğun moda ve kaliteli ürünleri küçük firmaların ürettiği İtalyan malı lüks mallar.
- Dikey Dağıtılmış Kümelenmeler (Vertically Diversified Clusters): İtalyan orjinli malların bir türevi olan “Smithian” yerel bir değer zinciri¹⁷ içinde işbölümü, uzmanlaşmış yerel girdi-çıkıtlı bağlantıları ve kullanıcı ile üretici arasındaki bilgi değişimidir. Ayakkabı, tekstil ve bazı giyim sektörleri bu gibi alanlarda üretilmektedir.
- Yerel Aşamalı Kümelenmeler (Local Clusters): Oligopolistik merkezlerin alt işveren ağlarını içermektedir. Ulaşım araçları ve beyaz eşya bu tip kümelenmeye örnek olarak verilebilir.

¹⁷ Bir şehrin üretiminde verimlilik yerel ara mallar sektörlerindeki çeşitlilik tarafından belirlenmektedir. Ticari hizmetler, özel sipariş materyalleri ve makineleri, onarım hizmetleri vb. gibi birtakım girdiler söz konusu sektörlerdeki uzmanlaşmayı ya da ara malı olarak kullanılan girdilerin çeşitliliğini arttırmaktadır. Uzmanlaşma merkezli oluşan bu tip kümelenmelerin en önemli özelliği girdilerin paylaşımıdır. Bkz. Henderson (2001).

- Araştırma Odaklı Kümelenmeler (Research Based Clusters): Bilim ve mühendislik tabanlıdır. SV ve biyoteknoloji kümelenmeleri en önemli örnekleri arasındadır.
- Yol Bağımlı Kümelenmeler (Path Dependency Clusters): Herhangi bir özel teşvik olmadan mekansal yığılmaların kendiliğinden ortaya çıkmasıyla elde edilen avantajların olduğu kümelenmelerdir. Tekstil sektöründe Detroit tipi kümelenmeler bu kümelenme tipine örnek verilebilir.

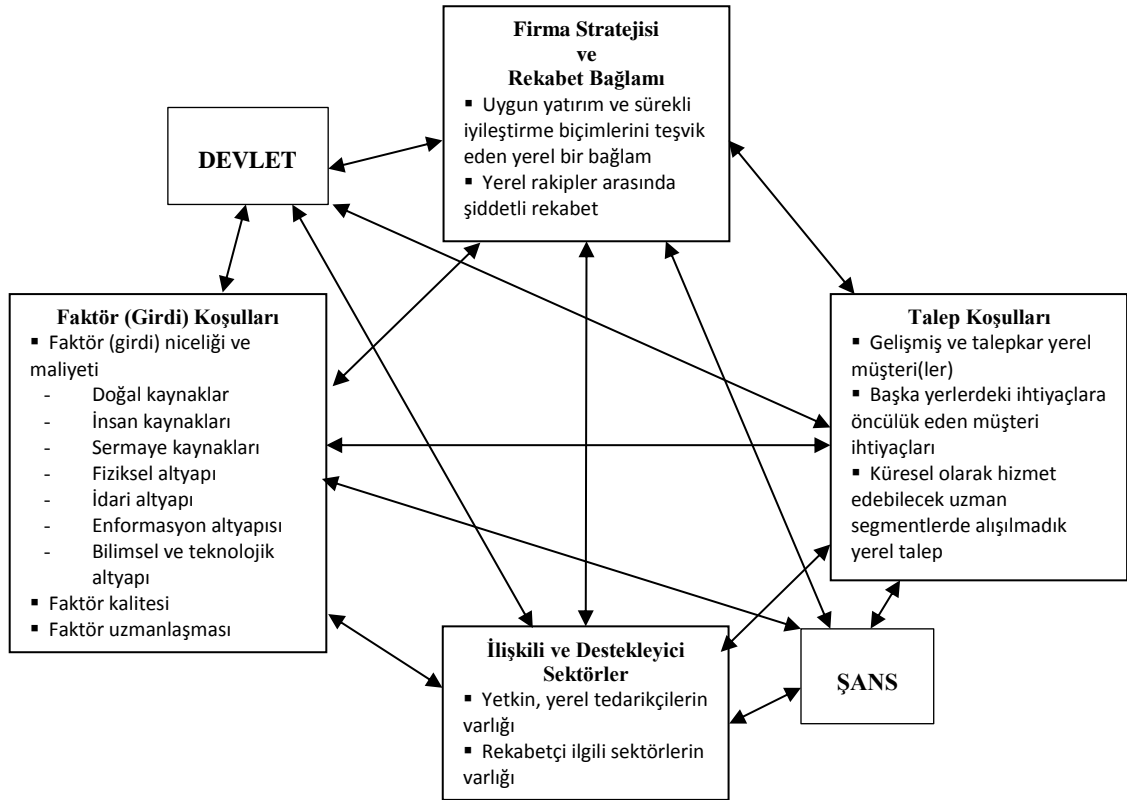
Kümelenmeler oluşma şekillerine göre içsel ve dışsal olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. İçsel tipi kümelenmeler, yerel doğal kaynaklar, endüstri tarihi, girişimci kültürü, KOBİ'ler, büyük ölçekli firmalar, üniversiteler, uzmanlaşmış piyasalar ve son olarak yerel politika çevresinden oluşan tamamıyla yerel faktörler tarafından meydana gelmekte ve tekstil, madeni eşyalar ile elektrikli ev eşyaları gibi sektörler en önemli örneklerini oluşturmaktadır. Aile şirketleri olan KOBİ'lerden oluşması nedeniyle aile bağları, gelenekler ve başlıca yol bağımlı olma özelliği ile öne çıkan bu tip kümelenmeler düşük katma değerli emek yoğun ürünler üretmektedir. Bu kapsamda işgücü maliyetlerinin düşüklüğü ve buna bağlı olarak ürünlerinin ucuz olması rekabet gücü elde etmelerinin en temel belirleyicileri olmaktadır (Wang ve Yue, 2010: 185-193). Dışsal tipi kümelenmeler ise daha çok doğrudan yabancı yatırımlar sonucunda uluslararası şirketlerin yerel alana gelmesi ile ortaya çıkmaktadır.

1.2.3.3. Kümelenmelerin Rekabet Dayanağı: Elmas Modeli

Kümelenmelerin yarattığı rekabet avantajı dışsal ekonomiler ve ortak eylemlerden kaynaklanmaktadır (Schmitz ve Nadvi, 1999: 1504).

Ulusal rekabet avantajı ve uluslararası rekabet gücü konularıyla ilgili çalışmalarında ülkenin ihracat yapan firmalar yönünden avantajını ulusal rekabeti elmas modeli ile açıklayan Porter, kümelenmelerin en önemli dayanağının bu model olduğunu belirtmiştir.

Şekil 1.3. Rekabet Elmas Modeli

Kaynak: Porter, 2008: 258

Porter, rekabet elmas modelindeki faktörleri şu şekilde açıklamaktadır (Porter, 2008: 257-259). Faktör koşulları; maddi varlıkları, enformasyonu, hukuk sistemini ve firmaların rekabet konusunda yararlandıkları üniversite işbirliğini içermektedir. Verimliliği arttırmak için, faktör koşullarının kümelenme alanlarında etkinlik, kalite ve uzmanlaşma açısından gelişmesi gerekmektedir.

Firma stratejisi ve rekabet bağlamı, yerel rekabet türünü ve yoğunluğunu belirleyen kuralları, teşvik ve standartları kapsamaktadır. Firma stratejisi ve rekabet bağlamı, iki temel boyutta incelenebilir. Birincisi, çeşitli biçimleriyle yatırım ortamıdır. Makroekonomik ve siyasi istikrar yatırım bağlamını belirlemektedir. Bunun yanında, vergi sisteminin yapısı, kurumsal yönetim sistemi, işgücü politikaları ile fikri mülkiyet hakları gibi mikroekonomik politikalar da önemlidir. Rekabet bağlamının diğer boyutu ise, bizzat rekabeti etkileyen yerel politikalardır. Ticarete ve yabancı yatırıma açıklık, mülkiyet hakları, lisans kuralları ve kümelenmeler ve yerel yönetimler arasındaki işbirliği derecesi yerel rekabet yoğunluğunu belirlemede hayati rol oynamaktadır.

Yerel talep koşulları, firmaların farklılaşmaya dayalı rekabete geçip geçemeyeceği ile yakından ilgilidir. Gelişmiş ve talepkar yerel müşterilerin varlığı,

firmaları gelişmeye zorlar ve mevcut ya da gelecek ihtiyaçlara ilişkin enformasyonu sağlar. Yerel talep ayrıca firmaların farklılaşabileceği piyasa segmentlerini de ortaya çıkarmaktadır.

İlişkili ve destekleyici sektörler kümelenmelerin ortaya çıkmasında merkezi bir rol oynamaktadır. İlişkili ve destekleyici sektörler rekabet gücünün kazanılmasında kümelenmeleri destekleyen bir yapı sergilemektedir.

Rekabet elmas modelinde, devletin rolü önemli ancak dolaylı olarak görülmektedir. Devlet, elmas modelinin dört bileşeni üzerinden kümelenmeleri desteklemelidir. Ancak, burada kalkınma düzeyleri etkili olmaktadır. Eğer kümelenmelerin yer aldığı yerel alan, kalkınma konusunda geri kalmış bir bölge ise devlet müdahalelerine gereksinim vardır.

Şans unsuru ise, kümelenmelerin rekabet ortamını etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik krizler, doğal afetler ve savaşlar gibi olaylar kümelenmeleri olumsuz yönde etkileyeceği gibi, siyasi ve ekonomik istikrar da olumlu yönde etkileyebilir. Tüm bu durumlar şans faktörünün kümelenmeler üzerindeki etkilerini göstermektedir.

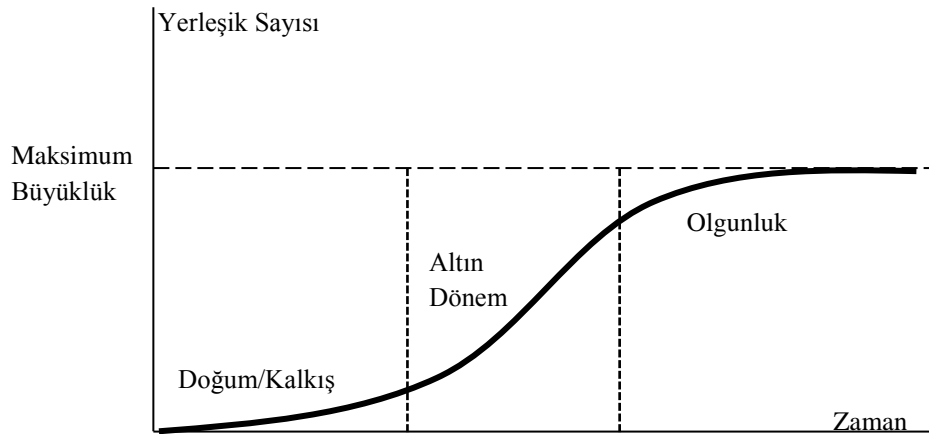
Firmalar coğrafi olarak konumlandığında ya da kümelendiğinde rekabetçi elmas modeli içerisinde etkileşim yoğunluğu artacaktır. Böylelikle aynı endüstri içindeki firmaların coğrafi yoğunlaşması kümelenmelerin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Porter, 1990: 120). Rekabet elması modeli, kümelenmenin gelişmesini sağlamakta ve aynı zamanda kümelenmenin mekansal görüntüsünü oluşturmaktadır (Martin ve Sunley, 2006: 435).

Rekabet üstünlüğü son derece yerleştirilmiş bir süreçle yaratılıp sürdürülmektedir. Ulusal değerler, kültür, ekonomik dokular, kurumlar ve tarihsel farklılıkların hepsi rekabetin başarısına katkıda bulunmaktadır (Porter, 2008: 201). Dışsallıklar kümelenme performansının teorik açıklamalarının merkezinde yer almaktadır. Pozitif dışsallıkların (artan getiriler) kümelenmelerle ilişkisi; yerel iş, sosyal, kurumsal ve siyasi çevrenin oluşturduğu yerel içeriğin firmaların yatırımlarının şekillenmesine yardımcı olmasıdır (Asheim vd., 2006: 11).

1.2.3.4. Kümelenmelerin Yaşam Döngüleri

Kümelenmeler dinamik bir süreç içerisinde yaşamlarını sürdürmektedir. Tıpkı bireyler gibi onların da doğum, gelişme ve ölüm dönemleri bulunmaktadır. Ancak kümelenmeler devlet tarafından desteklenirse bitiş süreçlerini atlatarak gelişme süreçlerini devam ettirebilirler.

Şekil 1.4. Bir Endüstri Kümesinin Gelişimi

Kaynak: Maggioni, 2002: 100.

Şekil 1.4. bir endüstrinin zaman içinde kuruluş aşamasından büyüme aşamasına ve son olarak da olgunluk aşamasına geçiş sürecini göstermektedir. Büyüme S şeklinde oluşmakta ve düşük bir hızla başlamaktadır. Bunun sebebi konumsal (mekânsal) faydanın düşük olmasıdır. Patlama aralığı ise, bölgede ortalama net faydanın maksimum olduğu zamanda oluşmaktadır. Son dönem de ise azalan oranda bir artış oluşmakta ve denge noktasında da sona ermektedir.

Ortaya çıkış ve gelişim süreci açısından irdelendiğinde kümelenmeleri dört aşamada incelemek mümkündür.

1.2.3.4.1. Birinci Aşama: Yoğunlaşma (Doğum Süreci)

Porter'ın kümelenme çerçevesinde, Marshall'ın ise endüstrinin yerelleşmesi kapsamında belirttiği endüstriyel alanlar arasındaki fark, birinci görüşteki kümelenmelerin hem kendiliğinden oluşabileceği hem de devletin desteğiyle oluşturulabileceği iken; ikinci görüşte sadece kendiliğinden oluşan endüstrilerin yoğunlaşmasıdır.

Kümelenme sürecinin doğum aşamasında girişimciler endüstri içinde firmalarını kurmaya başlamaktadır. Firmalar işbirliği süreçlerinin faydalarından yararlanmaktadır (Maskell ve Kebir, 2006: 38). İklim, toprak, orman kaynakları, ulaşım ağı gibi bir takım doğal kaynaklar kümelenmelerin oluşmasında etkili olan ilk etmenlerdir. Şarap sektörü için bu özellikler çok önemlidir. Firmaların kuruluş yeri seçiminde yerele özgü tarihi birikimin etkisi, kümülatif süreçler ve yol bağımlılık etkili olmaktadır (Sölvell, 2008: 54-55).

Kümelenme ekonomilerinin ortaya çıkışı girişimci-firma-kent üçgeninden kaynaklanmaktadır. Bir girişimci firmasını nerede, ne zaman, nasıl konumlandıracaktır

sorularına verilebilecek en iyi cevabı bulmada kümelenme ekonomisinden faydalanılmaktadır. Yerelin öne çıktığı bu ekonomilerde küresel ölçekte kentlerin varlığının ispatı gündeme gelmiştir.

Bu çerçevede Friedmann, yeni uluslararası iş bölümünün mekansal organizasyonu olarak tanımladığı dünya kenti hipotezini öne sürmektedir. Buna göre, içsel koşullar tarafından şekillenen ekonomik etkiler ilk başta tarihsel birikimin mekansal kalıpları, ikincisi ulusal politikalar ve son olarak sosyal koşullar tarafından belirlenmektedir (Friedmann, 1986: 69-71).

Kümelenmelerin kavramsal özelliğine bakıldığında firmalar arası ilişkiler ve bağların konumsal öneminin yeniden keşfedildiği görülmektedir ki özellikle malların ve bilginin değişimi ile ilgili olarak alıcı ve satıcılar arasındaki bağlantının maliyetler üzerindeki etkisi üzerine kurulmuştur. Belirli malların üretimi ve alışverişi ile ilgili işbirlikleri genellikle en iyi kişisel ilişkiler yoluyla hızlı ve güvenilir bir iletişimin oluşmasını sağlamaktadır. Dinamik rekabet koşullarında mal ve hizmetlerin bu şekilde üretimi yerel ağ ve kümelenme eğilimlerinin artmasına neden olmaktadır (Amin ve Thrift, 1992: 573). Burada yerelin önemi öne çıkmaktadır. Aynı sektörde konumlanmış firmalar ile yerel alan birbirlerine katkıda bulunmaktadır. Firmalar geliştikçe yerel alan da gelişmekte, yerel alan geliştikçe de firmalar büyümektedir.

Firmalar mallar, fikirler ve insanların nakliyesinde tasarruf etmek için de kümelenmektedir. Mamul malların nakliyesi maliyetli ise, firmalar ulaşım giderlerini azaltmak için nihai mallar piyasasında yerleşmeyi tercih etmektedir. Böylelikle nihai mallar için piyasa büyümekte aynı zamanda işgücü piyasası da genişlemektedir. Ancak, bu yığılma gücü kentsel arazi kıtlığı ile sınırlıdır (Combes ve Duranton, 2006: 2).

1.2.3.4.2. İkinci Aşama: Dinamizm

Kümelenmelerin dinamizm kazanma aşamasında firmalar yeni olaylara adapte olma ve öğrenme ile politika değişikliklerine cevap verme konularında deneyim sahibidir (Feldman ve Francis, 2006: 118). Kümelenmeler aracılığıyla yeni bir firma kümeye eklenmek istediğinde hem ileri ve geri bağlantılar yönüyle hem de tamamlayıcı hizmetler sayesinde operasyon maliyetlerindeki azalmalardan faydalanmaktadır.

Üniversiteler de mevcut konumlarından dolayı, bölgesel bilgi ve inovasyon altyapısının oluşumunda merkezi bir rol oynamaktadır. Çünkü üniversiteler sadece temel araştırma üreticisi olarak değil, ayrıca yetenekli işgücünün oluşumunda yani beşeri sermayenin yaratılması konusunda etkindir. Teknolojik inovasyonun ve

dolayısıyla verimliliğin arttırılmasında üniversitenin önemi, araştırmanın kamusal mal olma niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bilgi taşmaları şeklinde özel sektöre pozitif dışsallıklar sağlanmaktadır (Anselin vd., 1997: 423). Coğrafi yakınlık sayesinde ise bu dışsallıklardan faydalanmak kolaylaşmaktadır.

Yerel firmalar bir bölgenin teknik altyapısını oluşturan üniversitelerden, öğretim üyeleri danışmanlıklarından, üniversite-sanayi işbirliklerinden, laboratuvarlardan, kütüphanelerden, uzman ekipmanlardan, tesislerinden, seminerlere katılımdan ve özellikle de mezunlarından çeşitli yollarla da faydalanmaktadır.

1.2.3.4.3. Üçüncü Aşama: Hayat Eğrisi

Kümelenmelerin dikey bütünleşmesi sonucunda firmalar arasında işbölümü artmaktadır. Bir üretim sürecinin farklı boyutlarında uzmanlaşan firmaların uyumlu bir şekilde çalışması ile bir firmanın çıktısı diğer bir firmanın girdisi olabilir (Malmberg ve Maskell, 2002: 438). Bu şekilde birlikte yürütülen üretim süreci firmalar arasında ilişkilerin yoğunlaşmasını sağlayarak girdi çıktı bağlantılarını güçlendirmektedir. Bu süreçte firmalar arasında bilgi, deneyim ve yeteneklerin paylaşımı ile işlem maliyetleri de azaltılmaktadır. Kümelenmeler yoluyla firmalar bir takım ağlar oluşturarak piyasada varlıklarını koruma yoluna gitmektedir.

Network (ağ); bireysel olarak ulaşılamayacak piyasalara girmek, ortak verimliliği sağlamak ve sorunları aşmak için uzmanlaşmış ve birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olan belirli firmaların ortak bir kalkınma amacıyla işbirliğine gitmeleridir. Firmaların aynı sektörde ve coğrafi yoğunlaşmalarını belirtmek için kullanılan kümelenme kavramı ise ilk olarak, pozitif dışsal ekonomilere yol açması yönüyle ağdan farklılıklar sergilemektedir. Şöyle ki; kümelenme nedeniyle sektöre özgü beceriler bir havuzda toplanmakta aynı zamanda hammaddeler ve sektörün ihtiyacı olan bileşenler için uzmanlaşmış tedarikçiler ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise teknik, idari ve mali konularda uzmanlaşmış hizmet endüstrilerinin ortaya çıkmasını destekleyen kümelenme; açık ve kapalı işbirliği yoluyla inovasyonun ve ortak öğrenmenin geliştirilmesi için yerel kalkınmayı destekleyen kamu, yerel ve özel kurumların oluşturacağı uzmanlaşmış bir hizmet ağının geliştirilmesi için elverişli bir zemin oluşturmaktadır (Ceglie ve Dini, 1999: 4).

1.2.3.4.4. Dördüncü Aşama: Politika Üretme

Bu aşamada kümelenmeler, endüstri alanlarında bir üne sahiptir. Rekabet, değer yaratmayı ve özellikle kümelenmeyi, teori ve pratik arasındaki uçurumu etkin biçimde kapayacak, kesin ve faydalı çerçeveler geliştirmek için ileri sürdüğünü

belirten Porter, elmas modelini de, sadece yöneticilere yönelik bir araç değil, aynı zamanda ülkelerin ekonomik kalkınmasına yönelik mikro-ekonomi tabanlı bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır (Porter, 2008: 9-17). Bu aşamada kümelenmeler lobi faaliyetleri sürdürerek ihtiyaçlarını kamu otoriteleri, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarından karşılayabilmektedir.

1.2.4. Sektörel Yoğunlaşma Olan Alanlarda Pozitif Dışsallıklar ile Kümelenme Bağlantıları

Kümelenmelerin yarattığı pozitif dışsallıklar kümelenme literatürünün en önemli argümanını oluşturmaktadır. Her ulus devleti, vatandaşlarının en iyi koşullarda yaşamasını istediği gibi kümelenmelerde hem firmalarının kar maksimizasyonunu hem de bireylerin gelir düzeylerini artırmak misyonu ile hareket etmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için kümelenmelerin yer aldığı yerelin tüm aktörleri gerek kendi gerekse yerelin çıkarları için sosyo-ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Kümelenmelerde ortaya çıkan pozitif dışsallıklar sert ve yumuşak olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aşağıdaki Tablo 1.3.'te bu ayrım ayrıntılandırılmaktadır.

Tablo 1.3. Kümelenmelerin Sert ve Yumuşak Faydaları

Sert		Yumuşak	
Dışsallık	Fayda	Dışsallık	Fayda
Yerel tedarik zincirleri	Tasarım verimlilikleri	İşbirliği	Toplu vizyon, planlama ve etki
Uzmanlaşmış işgücü	Yüksek verimlilik	Güven	Firmalararası işbirliği ve ağlar
Uzmanlaşmış hizmetler	Hızlı ve kolay erişim	Öğrenme (1)	Teknoloji transferi ve inovasyon
Girdi seçimleri	Daha düşük maliyetler ve daha yüksek kalite	Öğrenme (2)	Örtük bilgi ve know-how
Firma sahası	Ortak girişimler, ağ fırsatları	İnformal işgücü piyasaları	Verimlilik ve kariyer basamakları

Kaynak: Rosenfeld Stuart, 2002: 10.

Sert faydalar işlerin ve kazançların oluşumunda harcamaların düşmesini, yatırımların daha akıllıca yapılmasını ve ticari işlemlerin daha etkin olmasını sağlarken, yumuşak faydalar ise bilginin yayılımı ve paylaşımı yoluyla öğrenme, inovasyon, taklit ve ilerlemeleri sağlamaktadır.

Yerel bir dışsal etki, firmaların aynı bölgede konumlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yöneticiler ve Ar-Ge çalışanları birbirlerinin müşterisi ya da tedarikçileri gibi ilişkili endüstriler ile çalışırken piyasa ya da teknik gelişmeler hakkında komşu firmalardaki meslektaşlarından bilgi elde ederler. Bu tip dışsallıklar doğrudan dışsal etkilerdir. Anahtar bir girdi çok sayıda tedarikçinin elinde olduğunda ya da teknolojik ürün ticaretinin düzeyi yüksek olduğu zaman doğrudan dışsal etkiler meydana

gelmektedir. Bu durum anahtar girdi arzındaki ölçeğe göre artan getirilerden kaynaklanmaktadır. Girişimcilerin bulunduğu yerde girişim sermayesi yoğundur. Böylelikle yeni girişimci firmaların oluşması, teknik personel işgücünün varlığı, üniversiteler ve ulusal laboratuvarlardan faydalanılması sağlanabilir ki bu dolaylı dışsal etkilerdir. Hem doğrudan hem de dolaylı dışsal etkiler geri besleme döngüsünü oluşturmaktadır (Bresnahan vd., 2005: 117).

Kümelenmeler içindeki aktörlerin bilgi, mal ve hizmetler konusundaki alışverişleri birbirleriyle etkileşim-ilişki derecesini vermektedir. Kümelenmelerin ekonomik ve kurumsal etkileri özellikle ekonomik aktörler ve destekleyici kurumlar arasındaki yakınlık ve etkileşim sonucunda oluşmaktadır. Bu etki iki türdür (Oliveira, 2008: 5): Birincisi 19. yüzyılda Marshall tarafından ileri sürülen dışsal ekonomiler olurken; diğeri ise ortak eylemler ve yerel dışsal ekonomiler tarafından kazanılan kolektif verimliliklerdir. Kümelenme içinde yapılan faaliyetler kolektif verimliliği oluşturmaktadır.

Verimliliğin topluca artırabilmesi için dışsallıklar ve girişimler kümelenmelerin kendi içindeki sosyal gelişimine de yardımcı olabilir (Oliveira, 2008: 16);

- Ölçek ekonomilerine çözüm bulmada (bir çözüm kümelenmelerin tamamı tarafından kullanılabilir),
- Ortak eylemler için fırsatlar (ortak katı atık iyileştirme tesisleri),
- Firma içi uzmanlaşma becerilerinin geliştirilmesi,
- Teknolojide inovasyon için potansiyel,
- Bilgi ve öğrenmeyi yaymak,
- Dış hizmetlerin gelişmesi için potansiyel (danışmanlık, bakım),
- Çevre, işgücü ve hukuki düzenlemeler.

1.2.5. Yerel Kalkınma Politikası Aracı Olarak Kümelenme

Günümüzde rekabet üstünlüğü, yerelleşen bilgi, ağyapı ve kurumsal diyalogların inşası ile sosyal sermayeye dayandırılan yeni bir nesil yerel politika anlayışı hakim olmaktadır. Altyapı yatırımları, teşvikler, organize sanayi bölgeleri gibi araçlarla yürütülen yerel politikalara yeni araçlar eklenmiştir. Bu araçlar firmalar ile yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve diğer bölgesel kuruluşlar arasındaki ilişki-ağyapı-inovasyon-kümelenmeler dikdörtgenindeki işbirliği ile şekillenmektedir (DPT, 2007: 7). Bu kapsamda kümelenme politikalarının temel amacı sadece yerel değil, aynı zamanda ulusal kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu yüzden yerel kalkınma politikaları ile kümelenme politikalarının uyum içinde olması gerekmektedir.

Kümelenmeler, ekonomilerin genel manzarasında önemli bir ögedir ve özellikle kümelenme olgusu yerel kalkınmanın olmazsa olmazıdır. Ekonomiler ve kalkınma hakkında yeni bir düşünce tarzı sunan kümelenme literatürü; firma, devlet ve diğer kurumlara yönelik yeni roller biçmekte ve firma-devlet ve firma-üniversite ilişkilerinin yapılandırılmasında yeni roller açmaktadır (Porter, 2008: 17).

Kümelenmelerin yaşam döngülerinde kümelenmelerin yer aldığı yerel alandaki bireylere ve etrafına sağladığı avantajlar; öncelikle yerelin daha sonra ise bir silsile halinde bölgenin ve ülkenin tümünde kalkınma hızını arttırmaktadır. Kümelenmelerin elinde bulundurduğu bu güç onun içinde barındırdığı fırsatların topyekün harekete geçirilmesi ile mümkün olmaktadır.

İçyapısının öncelikle KOBİ'lerden oluşması büyüme ve kalkınmanın katalizörü görevini gerçekleştiren bu firmaların kümelenme dinamizmini arttırmasını sağlamaktadır. Tedarikçiler, satıcılar ve alıcılar arasında güçlü bir yerel ticaretin oluşması özellikle KOBİ'lerin işbirliği ağlarını oluşturması ile gerçekleşmektedir. İşbirliği yerelin tüm aktörleri arasına yayılarak kendine has bir yerel kültür oluşturmaktadır. Yerel kültürün başrol oyuncularını ise uzmanlaşmış işgücü ve firmalardır. Diğer aktörler ise işveren-işçi dengesinin sağlanmasında rol oynamaktadır. Yerel yönetimler, kalkınma ajansları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, teknik yardım ve servis hizmetleri, finans kuruluşları, medya vb.dir.

Kümelenmelerde işgücünün firmalar arasındaki hareketliliğinin yüksek olması ücretlerin yükselmesini sağlayarak yaşam kalitesinin de artmasına yol açmaktadır. Böylelikle işgücü hareketliliği firmalar tarafından bir fırsata dönüştürülebilmektedir. Firmalar işgücünün bilgi transferini sağlamasına neden olarak inovasyon sürecinin içinde yer almak için bir adım atabilmektedir. Firmalar risk ve belirsizliklerin üstesinden gelebilmek için işbirliği ağlarından faydalanmaktadır. Gerek yönetsel gerekse teknik destek sistemlerinden yararlanma yoluyla ayrıca kurumsal altyapının güçlenmesi gerçekleşmektedir.

Yatay ve dikey bağlantıların güçlü olması maliyetlerin düşmesine neden olarak küresel rekabet ortamında kümelenmelerin yer almasını sağlamaktadır. Böylelikle, yerel tabanlı ancak küresel çaplı bir üretim ağı oluşumu gerçekleşmektedir. Yerel kültürel kimliğin küresel boyutta boy göstermesi olarak nitelendirilebileceğimiz bu durum galiba kümelenmeler niçin desteklenmelidir sorusuna verilebilecek en güzel cevabı oluşturmaktadır. Uzun soluklu bir gelişme perspektifini içeren bu süreçte yerelin tüm aktörleri üstlerine düşen görevleri yerine getirmelidir. Kümelenmenin yarattığı bu

sinerji ortamı yerel ekonomik sistemi oluşturarak büyüme ve kalkınmanın itici gücü haline gelmektedir.

Kümelenmeler yerel ve dış bağlantıların bir sonucu olarak gelişmektedir. Bu anlamda dinamik bir özelliğe sahip olan kümelenmeler içindeki değişim süreci, yerelin geliştirilmesi yoluyla meydana gelmektedir. Küçük firmalar ve işgücü için kabiliyetlerin artırılması, teknolojik kapasitelerin geliştirilmesi ve beşeri sermayenin artırılması yoluyla hem kümelenmelerin gelişmesi hem de yoksulluğun azaltılması sağlanabilir (UNIDO, 2004: 12).

1.2.6. Kümelenmede Politik Süreç ve Devletin Rolü

Belli bir sınır içinde yaşayan insanların, bir iktidar anlayışı ile örgütlenmesi devleti oluşturmaktadır. Buna göre devletin belirli sınırlarının olması, çeşitli bağlarla bir arada yaşama iradesi gösteren bireylerden oluşması ve bir hukuk dahilinde örgütlenmiş bir yönetime sahip olması gerekmektedir (Acar, 2011: 22). Bu çerçevede devlete bir takım görevler atfedilmiştir. Bu görevleri yerine getirmek için de belirli politik araçları kullanan devlet, özellikle vatandaşlarının sosyo-ekonomik refahını arttırmak için bu araçları kullanmaktadır.

Bu araçlardan biri olan maliye politikasının uzun dönemde sağlanması gereken amaçları arasında yer alan ekonomik büyüme ve kalkınma, tüm ülkelerin ulaşmak istediği en temel amaçlardan biridir. Bu amaca ulaşmadaki ana ilke, ülkenin var olan kaynak ve olanaklarını en akılcı ve verimli şekilde kullanmaktır. Geçmişten günümüze değin ülkelerin uyguladıkları ekonomik, siyasal, ideolojik, kültürel ve sosyal politikalar; ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde çeşitli sorunlara yol açarak özellikle bölgelerarası gelişme ve kalkınma farklılıklarına neden olmuştur. Söz konusu bu farklılıklar bir dizi politika önlemlerine sahne olmuş, bu önlemler “bölge” ve “kalkınma” kavramlarının bütüncül bir bakış açısıyla sorgulanması gerektiğini ortaya koymuş, planlama ve bölgesel kalkınma çabalarında alternatif politika arayışlarını gündeme getirmiştir. Özellikle küreselleşmeyle birlikte, 1990’ların ortalarından itibaren bölgesel-yerel kavram, kurum ve konuların da yeniden şekillendirilmesine ve yeni bir bölgecilik ve yerellik yaklaşımının (yönetişimin) benimsenmesine yol açmıştır. Yönetişim, yerel inisiyatif, sivil toplum, ekonomik kümelenme ve rekabet gibi kavramlar bölge kavramıyla daha sık kullanılır olmuştur (Karakılçık ve Sarıgül, 2010: 387-388).

Devletin kümelenme üzerindeki etkisini anlamamanın en iyi yolu ise devlet politikalarının kümelenmeyi nasıl etkilediğini analiz etmektir. Örneğin, patentler giriş

engellerini yükselterek sektörün kar potansiyellerini arttırmaktadır. Yatırımlara yönelik devlet yardımları uygulamaları ile de geri kalmış bölgelerin gelişmesini sağlamaktadır.

Firma düzeyinde rekabet stratejisi ve kümelenmeler arasındaki sıkı ilişkinin varlığı, ekonomik kalkınmada kamunun rolünün yanısıra yerleşmenin etkileri üzerinde de görülmektedir (Porter, 2000: 254). Kümelenme, ilgili şirketler ve tedarikçileri ile devlet ve diğer belli başlı kurumlara yapıcı ve etkin bir diyalog platformu oluşturur. Kümelenmelerin koşullarını iyileştirmek için yapılan kamu ve özel sektör yatırımları birçok firmaya yararlar sağlar (Porter, 2008: 252).

Devlet müdahalesine en az gereksinim duyan bir kavramsallaştırma çabası (Eraydın, 2011: 278) içinde süregelen kümelenme literatürü, kümelenmeye dayalı ekonomi politikalarının oluşturulma ve uygulama sürecinde devletin rolünü görmezden gelmektedir. Bunun nedeni, politik karar alma süreci ile politika uygulama sonuçları analizinin maliye politikasının gecikme sorunu* nedeniyle başarısız olarak görülmesi olabilir.

Mali önlemlerin, bir mali dönemde siyasal karar alma süreçleri içerisinde değerlendirilmesi ve bu önlemlerin uzun dönemli politik süreçlerle işlerliğe kavuşması arasındaki mali gecikme sebebiyle birincil ekonomi olarak kabul gören piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamada da yetersiz kaldığı açıktır. Ayrıca politik süreç içerisinde uygulanan politikalara sadece ikincil ekonomi (devlet) tarafından karar verilmesi kümelenmeler üzerindeki politikaların başarıya kavuşamamasına da sebep olmaktadır. Açık ki, günümüz dünya ekonomik yapısı piyasa ekonomisine bağlı ve bu yönde gelişmektedir. Bu sebeple kümelenmeler üzerinde uygulanacak her türlü mali politikaların birincil piyasanın şekli, yapısı, özellikleri ve en önemlisi de talebi üzerine yapması gerekmektedir. Kümelenmeye dayalı ekonomi politikalarından da anlaşılması gereken budur. Kümelenme merkezli, kümelenmeye bağlı ya da kümelenme esaslı devlet politikaları kümeleşmiş birincil piyasaların ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmeli, birincil ekonominin yetersiz kaldığı durumda ise devlet desteği, ayrıntılı piyasa araştırması ile devreye sokulmalıdır.

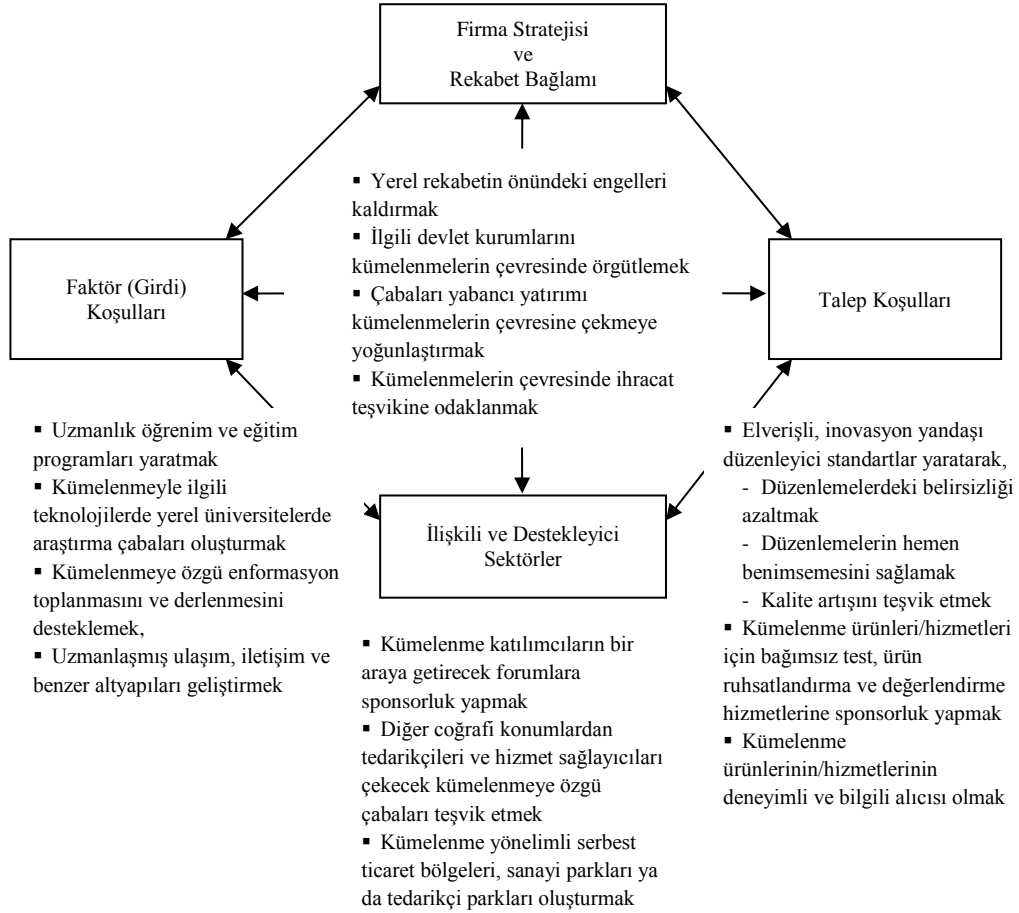
Firmaların rekabet etmeye başlaması ile verimlilikleri artmış ve kümelenme örnekleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Porter'a göre, kümelenmelerin kalkınması ve daha iyi bir duruma gelmesi, devletlerin, firmaların ve kurumların en önemli gündemini

---

* Bir maliye politikası değişikliğine gerek duyulduğunda buna gerek duyulan zaman ile, bu işlemin başlatılabildiği ve bu işlemin ekonomi üzerindeki etkilerinin hissedilmeye başlandığı zaman arasındaki gecikmedir.

oluşturmalıdır. Kümelenmeyi kalkındırma girişimleri, iş yapma maliyetlerinin azaltılması, piyasanın serbestleştirilmesi, özelleştirme, makroekonomik istikrarın sağlanması çabaları için plan yapmak ekonomi politikasının da yeni yönelimleridir (Porter, 2000: 254).

Şekil 1.5. Kümelenmenin Kalitesinin Artırılmasında Devletin Etkileri

Kaynak: Porter, 2008: 300.

Yukarıdaki Şekil 1.5. kümelenmelerin kalitesinin artırılması için devletin etki alanlarını göstermektedir. Porter, elmas modeli çerçevesinde firma stratejisi ve rekabet bağlamı, faktör ve talep koşulları ile ilişkili ve destekleyici sektörler kapsamında devletin yapması gereken başlıkları sıralamaktadır. Buna göre devlet, kümelenmelerin oluşturulması ve var olanların geliştirilmesi için bir takım düzenlemeler yapmalıdır.

Devlet politikalarının kümelenmelerin gelişmesinde etkin olabilmesi için maliye politikalarının iyi bir biçimde ayarlanması gerekmektedir. Bu kapsamda maliye politikasının aracı olan gelir ve harcama politikaları sosyo-ekonomik hayatı doğrudan etkilediği için kümelenme politikalarının can damarını oluşturmaktadır.

1.2.6.1. Kümelenmeye Dayalı Maliye Politikası Açılımı

Politika yapıcılarının bölgesel kalkınma programlarını yapabilmek için yerel ekonomik yapıların etkilerini anlamaları çok önemlidir. Yerel yoğunlaşma nedeniyle, sektörel uzmanlaşma ne kadar çok artarsa istihdam oranı da o derece artacağından, politikalar kendi kendine besleyen bir istihdam artışını sağlamak için bölgesel kümelenmeleri teşvik edici yönde olmaktadır. Aynı politikalar, bölgesel üretim kompozisyonunun çeşitliliği yönünde olursa istihdam artışına etkisi daha az görülmektedir (Blien vd., 2006: 446).

Küreselleşme ile birlikte küresel rekabet arttıkça ulus devletlerin önemi azalmaktan ziyade artmaktadır. Rekabetin temelinde yer alan inovasyon yapabilme kabiliyeti ve ürün kalitesinin yükseltilmesi unsurları tamamen bilgiye dayalıdır. Bilginin yaratılması, kullanılması ve geri dönüşüm özelliğiyle tekrar yinelenerek yeni bilgilere ulaşılması ulus devletlerin öneminin artmasına neden olmuştur.

Yerel maliye politikası uygulamaları özellikle kümelenmeler aracılığıyla yığılma ekonomilerini teşvik etmek amacıyla uygulamaya geçirilmektedir ki böylece büyük sanayi işletmeleri için cazibe noktaları oluşmaktadır. Bu politikalardan beklenen faydalar ise yığılma ekonomilerinin yoğunluğuyla doğrudan ilişkilidir. Kentsel altyapı yatırımlarının maliyet-fayda analizlerinin yapılabilmesi için yığılma etkilerinin bilinmesi gerekmektedir. Örneğin yeni bir kentsel otoyol yapımı yığılmaları kent içindeki ulaşımı kolaylaştırdığı ve doğrudan nüfus ile istihdamı arttırdığı için dolaylı olarak etkilemektedir (Combes vd., 2011: 254).

Kümelenmelerin oluşma aşamasında maliye politikaları uygulamaları girdi sağlamaya yardımcı olacak arz kaynaklarının temini şeklinde olabilir. Hedeflenmiş emek mobilitesinin sağlanması önlemleri, özel ve mesleki eğitim programları, yaratıcılığı geliştirmek ve fiziksel altyapıyı iyileştirmek için özel girişimler, belirli gereksinimlere ve yerel firmaların yapısına duyarlı bir vergilendirme anlayışı diğer maliye politikası uygulamaları arasında sıralanabilir (Maskell ve Kebir, 2006: 38).

Kümelenmelerin nerede oluşturulacağı ya da var olan bir kümelenmenin mekansal durumunun nasıl olacağı imar planlarının mekanın kullanımını etkilediğinden uzun vadeli bir şekilde hazırlanmalıdır. Yerel ekonomik manzara ile imarı bir bütünlük içinde olmalıdır. Çünkü kümelenmeler dinamizm aşamasına geldiğinde dünyaca tanınan bir üne sahip olabilir. Böylelikle hem çevre hem de ekonomik anlamda bir başarının fotoğrafı sergilenmiş olmaktadır.

1.2.6.1.2. Kümelenme Politikası ve Maliye Politikası Araçları Arasındaki Uyum

Kümelenme politikası vergi politikaları ya da para politikaları gibi iyi bilinen ve genel geçerliliği olan bir kavram değildir. Kümelenme politikası kısa ve uzun vadede ekonomik istikrarı hedefleyen makroekonomik politikalar gibi de değildir. Kümelenme politikası yapısal bir politikadır ve kurumların ve firmaların davranışlarını değiştiren bir yapıyı içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, kümelenme politikaları orta ve uzun dönemde büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunmaktadır (Christensen vd., 2011: 1). Bununla birlikte tek tip bir kümelenme politikasından da bahsetmek zordur.

Küreselleşme ile birlikte üretim sistemlerinin yeni vasfına bakıldığında uzmanlaşmış küçük firmaların mekanda yığılması, yerel üretim ve girişimcilik kültürü, güvene dayalı yerel ağlar yerelliklerin yarışabilir olmalarını sağlamaktadır (Koroğlu, 2005: 693). Bu çerçevede kümelenme politikaları hem ulusal ve yerel hem de KOBİ'lerin ihtiyaçlarına odaklanmalıdır (OECD, 2007: 12). Kümelenme literatürünün içinde barındırdığı özellikler nedeniyle stratejik öneme sahip sektörlerden meydana gelen kümelenmelerin desteklenmesi gerekmektedir.

Kümelenme girişimlerinin teşvik edilmesi sonucunda kümelenme içinde yer alan tüm aktörlerin desteklenmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması kümelenme politikasının en önemli amaçlarındanıdır. Kümelenme politikası ile yapılması planlanan eylemlerin doğru seçilmesi gerekmektedir; önemli olan ülke ekonomisi için başat sektörlerin oluşturduğu kümelenmelerin seçilebilmesidir.

Kümelenmelerin varlığı, kümelenmenin yerleştiği mekanın politika uygulayıcıları ile ulusal politika uygulayıcıları tarafından farklı politikaların uygulanmasına neden olabilir. Örneğin Denizli tekstil kümelenmesinin diğer kümelenmelerden nitelikli işgücü transferi kümelenmeyi zenginleştirecektir. Böylelikle Denizli'deki politika uygulayıcılarının makro hedefleri yakalaması daha kolay olacaktır. Ancak ulusal politika uygulayıcıları için durum daha da karmaşıktır. Nitelikli işgücünü kaybeden kümelenmenin kaybı ile Denizli kümelenmesinin kazancı arasında oluşan dengesizliği gidermede ulusal politika uygulayıcıları nasıl bir yeniden dağıtım sistemi yapacağı sorunsalı ile karşı karşıyadır. İşte bu noktada optimal maliye politikası uygulamalarına ihtiyaç vardır.

Bu kapsamda, bölgesel kalkınma ajansları piyasa başarısızlığı sonucu uygulanan kamu politikalarının bir aracı olarak örnek verilebilir. Geleneksel kamu müdahalelerine nazaran bölgesel kalkınma ajansları yerel piyasaların yapısıyla uyumlu politikalar

geliştirme açısından daha verimli olabilir. Burada vurgulanması gereken en önemli nokta ise hem ekonomik kalkınmanın topyekün sağlanması hem de az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgeleri yakalamasıdır. İşte bu durum yüzyıllardır süregelen kısır döngünün tam merkezini oluşturmaktadır.

Maliye politikasının kümelenme oluşumunu teşvik etmek amacıyla yerine getirebileceği altı işlev aşağıdaki biçimde sıralanabilir (Carlsson, 2006: 273-274):

- Etkin bir maliye politikası ile güçlü bir bilgi tabanının kurulması teşvik edilebilir.

- Negatif güçlerin üstesinden gelebilmek ya da pozitif güçleri güçlendirmek için şeffaf bir teşvik politikasından faydalanılabilir. Böylelikle girişimcilerin karlı girişimlere yönelmesi için hem belirsizlik azaltılmış hem de fırsat alanları arttırılmış olmaktadır.

- Girişimcilik deneyimleri desteklenmelidir. Bazı durumlarda teknik imkanlar yeni firma oluşumları için kolaylıklar sağlamaktadır.

- Devlet, uygun piyasa koşullarını garanti etmektedir. Böylelikle firmalar için ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi kanun ve kurumlarla donatılarak bir güven ortamı oluşturulmaktadır.

- Maliye politikaları ile kaynakların etkin kullanımı sağlanmakta hatta yeni kaynaklar oluşturulabilmektedir. Mali kaynakların yanısıra teknik ve hukuki hizmetlerin eksikliği yeni sanayi kümelenmelerinin oluşumunu engelleyebilir.

- Devlet pozitif dışsallıkları teşvik edebilir.

Kümelenmelerde politika müdahalesinin temel gerekçesi; verimliliği ve büyümeyi sağlayan yerel işgücü havuzu, bilgi taşmaları ve girdi çıktı bağlantılarının yerel pozitif dışsal ekonomik faydalarının potansiyel işçiler ve firmalar tarafından kullanılmasını kolaylaştırmaktır. Bu durum hem kümelenmenin büyümesi için bir uyarıcı niteliğinde hem de kümelenmelerdeki aktörler arasındaki işbirliklerini arttırıcı yönde etki etmektedir (Porter, 2009: 33-34).

1.2.6.1.2.1. Harcama Politikası: Kamu Yatırımlarının İnovasyon Etkisi

Politika yapımcılarının cevabını araştırdığı temel soru kümelenmelerin oluşması ve gelişmesi aşamasında devletin nasıl bir rol üstlenmesi gerektiğidir. Kümelenmelerin devlet yardımı olmadan başarıya ulaşma olasılığının düşük olması, devletin kümelenmelere yönelik bir takım politikalar üretmesine neden olmaktadır. Bu kapsamda devlet, kümelenmeler içinde yer alan firmaların inovasyon faaliyetlerini arttırabilmeleri için bazı uygulamaları gerçekleştirebilir. Devlet, ihracatı arttırmak için

kuralların hem yerel açıdan hem ihraç edilen ülke açısından rahat anlaşılabilir ve yurtdışı gelişmelerine duyarlı bir rekabete dayalı piyasanın varlığını sağlamalıdır. Önemli bir başka konu ise, firmalar için yerel düzeyde rekabet avantajının olduğu yer seçimi ve temel yerel kaynaklara sahip varlıkların kurumsal ve devlet bazında araştırılmasıdır. Bu çalışmaların firmalar, piyasalar, kamu otoriteleri, araştırma enstitüleri ve sivil toplum kuruluşları vb. gibi aktörlerin işbirliği ile yapılması gerekmektedir. Piyasalar ve devlet politikaları arasındaki dengenin kurulması ise yerel inovasyonu arttırmaktadır (Cooke ve Memedovic, 2003: 2-4).

Kümelenmelerin desteklenmesi politikalarının gündeme gelmesindeki temel nedenlerden biri mekanda yığılmaların sağladığı dışsallıkların maliyetlerdeki azalmalara yol açmasıdır. Bunun yanı sıra kümelenmelerde sosyal ağlar öne çıkarken çoğunluğu birbirleri ile ilişkili ve farklı üretim aşamalarında uzmanlaşan üretim birimlerinin birbirleriyle ilişkilerinin karşılıklı güvene dayalı olması, işletmelerin fırsatçılığı değil, ortak girişimciliği esas aldıklarını ortaya koymaktadır. Kümelenmelerin başarılı olmasında finans, alt yapı ve öğrenmeye müsait bir kültürel ortamın da gerekliliği vurgulanmaktadır (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009: 45).

Hatırlanacağı üzere içsel büyüme modelleri, uzun dönemde büyüme oranını maliye politikası, Ar-Ge harcamaları, altyapı yatırımları, yasal düzenlemelerin temini gibi birçok faktöre dayandırmaktadır (Ünlükaplan, 2009: 238). Bölgesel büyümeye yönelik harcama politikalarının amacını mekansal dışsallıklar oluşturmaktır. Harcama politikalarının firmaların belirli bir yerel alanda kümelenmesini teşvik etmek için pozitif kümelenme/yığılma dışsallıklarını göz önünde bulundurması gerekmektedir.

İçsel büyüme modellerinde beşeri sermaye ve Ar-Ge faaliyetleri uzun dönem büyümenin gerçekleşmesinde ekonominin motoru görevini üstlenmektedir. Bu model ile kümelenme arasındaki en önemli benzerliklerden birisi de devlete aktif bir rol biçilmesidir. Bu kapsamda kamu harcamalarının özellikle de kamu yatırımlarının inovasyonu artırıcı etkisi uzun dönemde büyüme ve kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Kamu harcamalarının vergilerle finanse edilmesinin üretim ve fayda fonksiyonlarına yapacağı etkileri analiz eden Barro'ya göre, tam rekabet piyasasında büyüme oranının maksimize edilmesi, GSYİH içindeki kamu harcamaları payının, kamusal hizmetler/GSYİH oranına eşit olmasına bağlıdır. Böylelikle eğitim, sağlık ve altyapı yatırımları, Ar-Ge faaliyetlerinin teşviki ve kamusal hizmetler bileşimi koordine edilebilecektir. Mülkiyet haklarının iyileştirilmesi konusunda uygulanacak bir devlet

müdahalesi sonucunda ise, vergi oranlarının efektif değerinde azalmalara neden olacaktır (Barro, 1990: 106-116). Belirli bir dönemde arttırılan Ar-Ge harcamaları gelecek dönemde sermaye malları üretim maliyetlerini düşürmektedir. Ar-Ge çalışanlarının artması ise gelecek dönemlerde yatırım maliyetlerinde de azalmalara neden olmaktadır (Huffman, 2007: 616).

Bir sektörün endüstrileşmesinin katkısı ile diğer sektörlerin piyasa boyutu artmaktadır. Bu tür dışsalıklar sektörler arası kamu yatırımlarının koordinasyon olasılığının artmasına neden olmaktadır (Murphy vd., 1989: 1003).

Altyapılara yönelik kamu yatırımları kent verimliliği ile ilişkilidir. Bu yüzden kamu altyapı yatırımlarının sağlanmasını arttırarak kentler kendi aralarında rekabet edip kent sakinlerinin refahını yükseltmek için özel yatırımları çekmek istemektedir. Bu durum özellikle gelişmiş ülkelerde görülmektedir. Örneğin, Clinton döneminde Amerika ekonomisinde büyümede yaşanan düşüşün sebebinin kamu altyapı yatırım miktarındaki azalmalar olduğu ileri sürülmüştür. Kent verimliliği ve şekillenmesinde üzerindeki kamu etkisi altyapı yatırımlarının yerleşme ekonomilerinin temel sebebi olarak görülmesine rağmen yığılma ekonomileri literatüründe ekonometrik olarak modellenememektedir. Altyapı yatırımlarının temel etkilerinden biri işgücü verimliliğinin artışına yol açan sabit maliyetlerde bir azalma yaşanmasıdır (Abdel-Rahman, 2000: 755-756).

1.2.6.1.2.2. Vergileme Politikası: Vergisel Teşvikler

Yerel yönetimler firmalara sübvansiyonlar vererek kendi yetki alanlarında konumlanması için rekabet etmektedir. Bu teşviklerin temel mantığı ise kümelenme dışsallıklarının yeni firmaların piyasaya girmesi için çekim noktası oluşturmasıdır. Pozitif dışsallıkların olmaması durumunda ise ekonomik verimlilik gerekçesiyle sübvansiyonlar için vergi mükelleflerinin parasının kullanımının haklılık derecesi kalmamaktadır. Bu nedenle, teşviklerin optimal büyüklüğü kümelenme dışsallıklarının büyüklüğü ile doğru orantılı olmalıdır (Greenstone vd., 2010: 1). Söz konusu bu tür politikalara konuma dayalı vergi teşvikleri ekonomisi denilmektedir. Firmanın sabit kaynakları hareketsiz olması özelliği nedeniyle vergi daireleri için vergilendirilmesi kolay alanlar olarak kabul edilmektedir (Glaeser, 2001: 2).

Bu kapsamda, kümelenme politikalarında kamu gelirlerinin etkisi, hem kamu harcamalarının finansmanını hem de bireylerin gelirlerini etkilediği için, önemle üzerinde durulması gereken konulardan birini oluşturmaktadır. Fiziksel ve beşeri

sermaye birikim sürecini etkileyen vergi politikaları, uzun dönemli büyüme ve kalkınma sürecinde kümelenme politikaları ile eşgüdümlü bir şekilde yürütülmelidir.

Kümelenme politikalarının temel amacı uzun dönemde büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle kamu harcamaları ve gelirlerinin kompozisyonunun bu amacı sağlamadaki rolü, gerek neoklasik gerekse içsel büyüme modellerinde farklı bir şekilde tartışılmaktadır. Neoklasik büyüme modellerinde maliye politikasının etkin bir kullanımı söz konusu değildir. İçsel büyüme modellerine göre ise, yatırımların sosyal faydaları özel faydayı aşarsa, o zaman yatırımları teşvik eden vergi politikaları uygulanarak büyüme ve kalkınma gerçekleştirilebilir. Böyle bir durumda yaparak öğrenme sonucunda taşma etkilerinin varlığı söz konusu olabilir (Barro ve Sala-I-Martin, 1992: 660).

Vergilerin, özel girişimlerin yatırım kararlarını etkilemesi sonucunda ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlarla özel girişim tarafından yapılan yatırımlar farklılaşabilmektedir. Bu nedenle, vergi politikası çerçevesinde, yatırım politikası ve diğer politika araçlarıyla koordinasyon ve uyum içinde olan vergi özendirme önlemlerinden yararlanılması söz konusu olmaktadır. Vergi özendirme önlemleri; devletin, kalkınma için ihtiyaç duyulan yatırımları arttırmak ve özel girişimin üretim gücünü, ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlara ve sektörlerle yönlendirilebilmek amacıyla yatırımın maliyetini düşüren ve karlılığı arttıran müdahalelerini ifade etmektedir. Yatırım indirimi, hızlandırılmış amortisman, vergi tatili, vergi erteleme, vergi indirimi, vergi, resim, harç istisnası ve muafiyeti, vergi iadesi gibi şekillerde uygulanan vergi özendirme önlemleri, sonuçta emek, sermaye gibi girdilerin fiyatını düşürerek üretim maliyetlerini aşağı çekmekte veya ve karlılığı yükseltmektedir (Bozdoğan, 2008: 23-24).

Sermayenin uluslararası alanda serbest dolaşımı, vergi matrahının ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesine, yatırım ve diğer iş kararlarının da bu matrah farklılıklarını göz önünde bulundurmasına yol açmaktadır. Bu sebeple de ülkelerin vergi politikaları ile ticaret arasında yakın bir bağ kurulmaktadır (Organ ve Çavdar, 2012: 67). Her müdahalede olduğu gibi vergisel teşvikler konusunda da, elde edilen faydalar ile katlanılan maliyet arasındaki fark, müdahalelerin boyutunu gözler önüne sermektedir. Vergi özendirme önlemlerinin de sürdürülebilmesini savunmak için, amaçların gerçekleştirilmesinin toplum gözünde kabul edilmesi gerekmektedir (Öz, 2002: 29). Böylelikle kümelenme politikalarında uygulanan vergi özendirme uygulamaları ülke amaçlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilebilir.

Kümelenmeler yoluyla devletin elde ettiği vergi gelirleri de artmaktadır. Ancak söz konusu vergileme faaliyeti ile özelde mükellefler, genelde ise toplum üzerinde önemli maliyetler oluşmaktadır. Söz konusu bu maliyetleri dolaysız ve dolaylı maliyetler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Dolaysız maliyetler, bizzat uygulanan vergi ile ilişkili olan maliyetlerdir. Dolaylı maliyetler ise, etkinlik ve operasyonel maliyetler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Etkinlik maliyeti, piyasadaki aktörlerin uygulanan vergiler nedeniyle gelir elde etme, harcama ve tasarruf etme alışkanlıklarında meydana gelen değişimleri ifade etmektedir. Operasyonel maliyetler ise, verginin kendisini ödemenin yükünden ayrı olarak hem idareye hem de mükellefe yüklediği maliyetlerdir (Benk ve Karayılmazlar, 2010: 138).

Bu kapsamda kümelenme politikaları ile vergi politikalarının koordinasyonun sağlanmasında özellikle vergileme maliyetlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Vergi politikaları, firmaların kümelenmeler içerisinde yer almalarını sağlayacak biçimde oluşturulmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜMELENME VE YIĞILMA EKONOMİLERİNDE POZİTİF DIŞSALLIKLAR

Kümelenmeler, her ekonominin belirleyici bir özelliği olarak yer almaktadır. Yığılma ekonomileri, ekonomik faaliyetlerin bir parçası olarak uzun süredir yer alırken; kümelenmelerin rolü ve şekli, rekabetin küreselleşmesi ve ekonomilerin daha karmaşık, bilgiye dayalı ve daha dinamik olmasıyla yeni bir karaktere bürünmüştür (Porter, 2000: 253). Buna göre, kümelenme ekonomisinin yığılma ekonomisinden farkı, firmalar arası karşılıklı bağımlılık, esnek firma sınırları, dayanışmacı rekabet ve bölge içindeki ekonomik aktörlerin sürdürülebilir işbirliğini sağlamada güvenin var olmasıdır. KOBİ'ler daha fazla desteğe ve kaynağa ihtiyaç duyması nedeniyle sanayi mekanlarında diğer aktörlerle işbirliği yoluna giderek ekonomik hayatlarını daha kolay bir şekilde idame ettirmektedir. Bu karşılıklı bağımlılık ise firmaların niçin ağ ilişkilerine ihtiyaç duyduğunu da açıklamaktadır (Köroğlu vd., 2012: 119).

Bu çerçeveden bakıldığında aralarında bir takım farklılıklar olmasına rağmen, kümelenme ve yığılma ekonomilerinin paralel bir alanda incelendiğini görmekteyiz. Bu yüzden bu bölümde yığılma ekonomileri ve oluşan dışsallıklar incelenerek kümelenme ekonomisi ile yığılma ekonomileri arasındaki bağlantının ne kadar güçlü olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır.

2.1. Yığılma Ekonomileri: Teorik Arka Plan

Yığılma ekonomileri, ekonomik faaliyetlerin belirli bir yersel alanda toplanması sonucu maliyetlerde gerçekleşen azalmayı ifade etmektedir. Birey ve firmaların ekonomik etkinliklerinin belirli bir coğrafi alanda toplanması ile ortaya çıkan etkiler yığılma ekonomileri olarak tanımlanmaktadır (Kıymalıoğlu, 2004: 364; Dekle, 2002: 310; Bun ve Makhoul, 2007: 824). Diğer bir deyişle yığılma ekonomileri, herhangi bir firmanın diğer ekonomik aktörlere coğrafi olarak yakın olması sonucunda elde ettiği pozitif faydalar olarak tanımlanabilir. Yığılma ekonomileri, verimlilik artışı, ortalama ve marjinal maliyetlerin düşmesi sonucunu doğuran ekonomik faaliyetlerin mekansal yoğunlaşması ile ilişkili pozitif dışsallıklardır.

Yığılma ekonomileri ile kümelenme ekonomisi arasındaki bağlantıyı açıklayan diğer bir tanım ise Capello tarafından yapılmıştır. Capello'ya göre yığılma ekonomileri, bir bölgede aynı endüstriye ait birçok firmanın yer almasından kaynaklanan büyüklüklerinin sınırlarını telafi eden avantajların olması sebebiyle KOBİ'lerin kümelenmesidir (Capello, 2002: 387).

Yığılma ekonomilerinin teorik temelleri içsel ve dışsal ekonomiler ile firmaların yer seçim teorilerine göre şekillenmiştir.

2.1.1. İçsel ve Dışsal Ekonomiler

Marshall, mal çeşitlemesinden ve üretim ölçeğindeki bir artıştan kaynaklanan sebeplerle oluşan ekonomileri iki gruba ayırmıştır. Birincisi, endüstrinin gelişmesine bağlı olan dışsal ekonomiler, ikincisi ise endüstriyi oluşturan mikro işletmelerin kendi yapılarındaki gelişmelere bağlı olan içsel ekonomilerdir. Dışsal ekonomiler, belirli bir mekanda aynı sektörde yer alan küçük firmaların yoğunlaşması yani endüstrinin yerelleşmesi¹⁸ sonucunda endüstrinin genel gelişmesine bağlı olarak meydana gelen fayda ve kazançlardır (Marshall, 1890/1920: 266). Marshall, yerel uzmanlaşmış bir işgücü havuzu, yerel bilgi taşmalarının rolü ve ticarete konu olmayan yerel girdilerin varlığı üzerine odaklanmıştır. Ekonomik faaliyetlerin yığılmasında ölçek ekonomilerinin önemini vurgulayan Marshall, firmaların coğrafi olarak birbirlerine yakın yerleşmesi sonucunda elde edilen dışsallıkların faydaları üzerinde durmuştur. Endüstrinin yerelleşmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Ancak bu sebeplerden en önemlisi fiziksel koşullardır.

Hoover (1948), Ohlin (1933) ve Isard (1956) ise yığılma avantajları olarak kentleşme ve yerelleşme ekonomileri şeklinde içsel ve dışsal ekonomileri tanımlamışlardır. Büyük piyasalara hizmet edenler tarafından gerçekleştirilen üretim maliyetindeki azalmalar, o bölgedeki bir firma için ölçeğe göre artan getiriler sağlayabilir. Bu kapsamda mekanın bir önemi bulunmamaktadır. Ancak, bu mekanda büyük bir firmanın varlığı büyük bir yerel işgücü yoğunlaşmasına etki etmektedir. Dışsal ekonomiler ise niteliksel olarak çok farklıdır (Van Oort vd., 2012: 471). Yığılma ekonomilerindeki temel faktörlerden biri olan kentlerin gelişiminde ise rol oynayan iki ekonomik faktör bulunmaktadır. Bunlardan birincisi karşılaştırmalı üstünlükler kuramı¹⁹ olurken, diğeri ise ölçek ekonomilerinin varlığıdır (Göktürk, 1997: 65-66). Ölçek ekonomileri²⁰ firma faaliyet düzeyinde bir artışa bağlı olarak, ortalama maliyetlerde bir düşüş yaşandığı zaman ortaya çıkmaktadır. Dışsal ekonomiler ise, bir kentteki endüstri

¹⁸ Marshall, endüstrinin yerelleşmesi kavramını işletmelerin kurulduğu yere niçin yerleştiği sorusuna cevap aramak için kullanmıştır. Metal endüstrilerinin mayınların olduğu bölgelerde yerleşmesinin sebebini bölgedeki yakıtın ucuz olmasından kaynaklandığını belirterek endüstrinin yerelleşmesi ilkelerini sıralamıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. Marshall, 1890/1920).

¹⁹ Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde, ülkeler arasında üretim maliyeti farkı yerine, farklılığın derecesi üzerinde durulmaktadır. Bir ülke, bütün mallarda, diğer ülkelere göre daha üstün olsa da, karşılaştırmalı olarak en fazla üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşarak daha az üstün olduğu malları ithal ederek refahını arttırabilir (Ricardo, 1817/2008: 106-112).

²⁰ Ölçek ekonomileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Silberston (1972).

boyutunda ya da bir kentin büyüklüğündeki bir artışa karşılık uzun dönem ortalama maliyetlerde bir düşüş yaşandığında meydana gelmektedir (Rosenthal ve Strange, 2006: 5).

Klasik anlamda ölçek ekonomileri bir ürünün belirli bir zaman diliminde farklı üretim oranlarının ortalama maliyeti etkilemesi ile ilişkilidir (Silberston, 1972: 369; Parr, 2002: 718). Ölçek ekonomileri firma temelinde incelenirken, dışsal ekonomilerde ise endüstrinin tamamında meydana gelen bir üretim ölçeği farklılığının endüstri içindeki her bir firmanın maliyetlerini nasıl etkilediği analiz edilmektedir. Bu kapsamda dışsallık konusunun bu başlık altında incelenmesi uygun olacaktır.

Bazı kaynaklarda dışsallık konusu ilk kez Knut Wicksell (1896: 100) tarafından ele alınmıştır denilse de literatür incelendiğinde dışsallık ayrımının ilk kez Alfred Marshall (1890/1920) tarafından ele alındığı görülmektedir.

Dışsallık kavramı, bir bireyin refahı üzerinde etkileri dikkate almadan diğerleri (bireyler, şirketler ya da devletler) tarafından belirlenen, reel üretim ya da fayda ilişkileri ile ilgili değişkenleri (parasal olmayan) de içine alan değerleri göstermektedir (Baumol ve Oates, 1988: 17).

Tam rekabet şartlarının ve optimalitenin geçerli olduğu bir ekonomi içerisindeki varsayımların temelinde, bireyin fayda peşinde koştuğu ve bir firmanın üretim faktörlerinin diğer bir firmanın üretim kararlarından etkilenmediği yatmaktadır. Ancak uygulamada durum böyle olmamaktadır. Bireyin faydası diğer bireyin tüketiminden ya da bir firmanın üretim teknolojisi imkanları diğer firmanın sahip olduğu imkanlara göre etkilenmekte ve değişmek zorunda kalmaktadır. Burada bir dışsal etki bulunmaktadır. Firma ya da bir kişinin verdiği somut kararlar, piyasa dışında bulunan kişi ya da firmaları da etkileyebilmektedir.

Pigou, bir ekonomide sadece büyük ölçekli firmalar yerine farklı ölçekli firmaların yer alması sonucunda bu firmaların yatırımların marjinal sosyal faydasının marjinal özel faydasından daha büyük bir etki ve verimlilik sağlayacağını vurgulamıştır (Pigou, 1932: 205-206). Marshall'ın büyük ölçekli endüstriyel komplekslerinin oluşturduğu ve ölçeğe göre artan getirilerin yarattığı dışsallıklardan farklı olarak Pigou, farklı ölçeklerdeki firmalardan oluşan endüstri yatırımlarının belirttiği optimum dengeyi sağlayabileceğini ve böylelikle kamusal müdahalelere gerek kalmayacağını belirtmiştir.

Pigou, dışsallık kavramını kullanmadan eksik rekabet piyasasında marjinal sosyal fayda ile marjinal özel faydanın eşitlenmemesi durumunda refah artışının

sağlanabilmesi için götürü vergiler yoluyla kamusal müdahalelerin yapılmasını önermiştir (Pigou, 1932: 225).

Dışsallıklar konusunu ele alan bir diğer iktisatçı olan Meade (1952) ise, iki sektörlü bir ekonomiyi ele alır ve birinci sektörün ikinci sektörün üretimini etkileyen (ürün ve faktör fiyatları dışındaki) koşullara göre hareket ettiğini varsayar. Böyle bir durumda ise dışsal ekonomiyi ürün ve faktör fiyatları dışında çıktıyı etkileyen diğer bütün faktörler olarak tanımlar. Çünkü birinci sektördeki bireysel girişimci kendi sektörü içindeki (içsel etki) hareketleri dikkate alır ancak ikinci sektörün çıktısını etkileyen hareketleri ki bunlar üretimin artması (pozitif dışsal ekonomi) veya üretimin azalmasını (negatif dışsal ekonomiler) dikkate almaz.

İki sektörlü bir ekonomide x_1 ve x_2 sektörlerin çıktısını göstermektedir. İşgücü (l) ve sermaye (c) faktörleri ise iki sektör tarafından da üretime koşulmaktadır ($l_1+l_2=l$ ve $c_1+c_2=c$). Buradan hareketle dışsal ekonomilerin varlığını üretim fonksiyonlarına göre şu şekilde yazabiliriz:

$$x_1 = F_1(l_1, c_1, l_2, c_2, x_2)$$

$$x_2 = F_2(l_2, c_2, l_1, c_1, x_1)$$

burada dışsal ekonomiler üretim fonksiyonunun bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meade, dışsal ekonomileri birbirinden ayırırken “ödenmemiş faktör” ve “atmosfer yaratma” olarak iki tür ayırmadan yararlanmaktadır. Birinci tür ayırım tüm toplum için ölçeğe göre sabit getiri iken diğeri ise tek endüstri için ölçeğe göre sabit getiridir.

Meade'nin çalışmasında ödenmemiş faktörü açıklamak için oluşturduğu kurgu, literatürde en sık kullanılan örnektir. Üreticiden üreticiye pozitif dışsallığın tipik bir örneği olan bu olaydaki aktörleri elma ve bal üreticisi oluşturmaktadır. Bal üreticisinin arıları elma üreticisinin elma ağaçlarındaki çiçeklerden beslenmektedir. Burada elma üreticisi bal üreticisine girdi sağlamaktadır ancak bal üreticisinden bu girdi için bir bedel isteyememektedir. Çünkü söz konusu girdi fiyatlandırılmamaktadır. İkinci ayırım olan atmosfer yaratmayı ise bir grup üreticinin faaliyetleri diğer bir grup üreticinin faaliyetlerine olumlu ya da olumsuz bir çevre sağlayabilir savından yola çıkarak örneklendirmiştir. Kereste imalatı için yapılan ağaçlandırma çalışmaları yörenin yağış oranını arttırarak buğday üretimine de olumlu bir etkide bulunabilir. Bu durumda kereste üreticisi buğday üreticisine olumlu bir çevre yaratmış olmaktadır.

Dışsal ekonomilerin sınıflandırılmasında Bator, dışsallıkları mülkiyet dışsallıkları, teknolojik dışsallıklar ve kamusal mallar dışsallıkları olarak üç sınıfa ayırmıştır. Mülkiyet dışsallıklarını Meade'nin ödenmemiş faktör ayırımına göre açıklamıştır. Kamusal mallar dışsallıklarını Samuelson'un iki makalesinden²¹ yola çıkarak ileri sürmüştür. Çoğu faaliyetlerin özelliklerinin kamusalılığı nedeniyle dışsallıklar oluşmaktadır. Örneğin, fikirlerin, bilginin vb.nin üretimi ile ilişkili dışsallıklar, bu malların kamusal karakterli özelliği nedeniyle meydana gelmektedir. Tüketiciler arasındaki dışsallıklara ise evde yapılan bir partinin komşuları rahatsız etmesi, bahçenin güzelliğinin yoldan geçenleri mutlu etmesi, birinin çocuğunun iyi eğitim görmesi tanıdıklarının çocuklarının iyi eğitim almasını sağlaması gibi örnekler verilebilir (Bator, 1958: 363-370).

Dışsal etkiler, endüstrilerdeki yakın ilişki içinde bulunan firmaların birbirlerinin müşterileri ve tedarikçileri ile yaptıkları faaliyetler sonucunda yöneticilerin komşu firmalardaki meslektaşlarından teknik gelişmeler ya da piyasalar hakkında bilgi edinmesi şeklinde doğrudan olabileceği gibi, anahtar girdilerin arzının bolluğu veya ticari faaliyetlerin düzeyinin yüksek olması durumunda da dolaylı olabilir. Dolaylı dışsal etkiler anahtar girdilerin arzında ölçüğe göre artan getirilerden kaynaklanmaktadır ki buna risk sermayesi örnek olarak verilebilir. Risk sermayesi, girişimcinin yerleştiği yerde yoğundur ancak ulusal laboratuvarlar, üniversitelerdeki ticari odaklı faaliyetler, teknik personeldeki işgücü piyasası ve yeni girişimci firmaların gelişmesinde desteklenebilir. Doğrudan ve dolaylı dışsal etkiler pozitif bir geri besleme döngüsü ortaya çıkardığı için firmaların bir yerel alana yerleşmesini teşvik etmektedir (Bresnahan vd., 2005: 115-116).

Burada da karşımıza yerel dışsallıklar çıkmaktadır. Yerel dışsallıklar, dışsallıkların bir alt kümesini oluşturmaktadır. Yalnız burada mekan önemli bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda Heijman bölgesel dışsallıkları üç kategoriye ayırmaktadır (Heijman, 2007: 2). Birinci kategori dışsallıkların ulaşım ve hareketlilik ile ilgili olmasıdır. Özellikle altyapı çalışmalarını kapsamaktadır. Bunlara yollar, demiryolu, kanallar ve feribot taşımacılığı örnek verilebilir. Bir yolun inşası sonucunda yolun kullanımında verimliliğin artması ve diğer yolların trafik sıkışıklığının azalması ağ etkiler olarak adlandırılmaktadır ve dışsallığın pozitif yönünü oluşturmaktadır. Negatif

²¹ Samuelson, malları özel ve kolektif (kamusal) tüketim malları olarak iki gruba ayırarak bu iki mal arasındaki ilişkiyi bölünebilirlik açısından ele almıştır. Bir bireyin bir malı tüketimi dolayısıyla diğer bireylerin tüketiminden mahrum etmiyorsa ve tüketimde rekabet yoksa bu tür malları pür kamusal olarak tanımlamaktadır (Samuelson, 1954: 387; 1955: 350).

yönü ise, feribot, demiryolu ve otoban altyapılarının inşası sonucunda nüfusu yoğun olan alanların yerel ayırımından kaynaklanmaktadır. Yerel ayırım sonucunda bazı yerel alanlar söz konusu altyapıların ana şebeke bağlantılarına yakın olmayabilir. Ayrıca doğanın yapısını ve manzarasını bozabilir ve zararlı gazların yayılımını arttırabilir. İkinci kategori ise dışsal ekonomiler ve kümelenme etkileridir ki bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Firmaların mekansal kümelenmeleri birim başına üretim maliyetlerinin düşmesine sebep olmaktadır. Bu maliyet düşüşü dışsal ekonomilerin neden olduğu aynı sektördeki firmaların coğrafi yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda işbirliği sağlamış firmaların oluşturduğu coğrafi kümelenmeleri de üretim süreçleri, ortak ürün yenilikleri ve maliyet azaltma gibi amaçlarla oluşturulmaktadır. Son kategori ise mekansal ekolojik dışsallıklardır. Burada özellikle negatif dışsallıkların içselleştirilmesi amacıyla yapılan uygulamalar geçerlidir.

Firmaların ekonomik ve toplumsal dışsallıklardan yararlanabilmesi rekabetçi pozisyonları açısından çok önemlidir. Bir yerel alanda belirli bir sektörde kümelenme oluşumunun gerçekleşmesi ortak veya birbirini tamamlayan ürünlere, üretim sürecine, kullanılan temel teknolojiye, hammadde ihtiyacına, işgücü yeteneğine ve ortak dağıtım kanallarını temel alan sistematik bir bağın olduğu dışsallıkların yaratılmasında etkili olacaktır (Seçkin ve Ökten, 2009: 193). Pozitif dışsal ekonomiler özellikle kentlerin oluşumunda ve boyutlarının belirlenmesinde etkili olarak ülke ekonomisinin büyüme ve kalkınmasına da katkıda bulunmaktadır.

2.1.2. Firmaların Yer Seçim Kararları

Endüstriler, ulaşım ya da işgücü maliyetlerindeki coğrafi farklılıklardan etkilenmeleri nedeniyle kendi pozisyonlarını coğrafi faktörlere göre belirlemektedir. Endüstrilerin yerel konumlarında gerçekleşen yığılmaların arkasında, bu yığılmadan kaynaklanan fiyat düşüşleri, makinelerin daha ekonomik kullanımı veya ticaret avantajı yaratması gibi faktörler etkili olurken, tıkanıklıktan kaynaklanan yüksek kiralar ise endüstrilerin saçılmasına neden olmaktadır (Weber, 1929: 21). Weber, bir endüstrideki dışsal avantajların etkisini ölçeğe göre artan getiriler ve ulaşım maliyetleri kapsamında incelemiştir. Yığılmalar optimum ulaştırma noktasına ulaşıncaya kadar bir merkeze doğru kaymaktadır. Böylece üretim birimlerinin her biri dışsallıklardan faydalanmaktadır.

Lösch, yığılmaları noktasal ve bölgesel yığılmalar şeklinde ikiye ayırmıştır. Noktasal yığılmalarda, tek bir firmanın yer aldığı bir yer küçük firmaların da o noktaya yerleşmesini sağlamaktadır. Büyük kentlerde, benzer ve farklı işletmelerin

yoğunlaşması birlikte meydana gelmektedir. Bölgesel yığılmalar ise tıpkı noktasal yığılmalar gibi gerçekleşmekte ancak firmalar yakın olarak konumlanmamaktadır (Lösch, 1943: 10-11).

Firmaların nerede ve nasıl konumlanacağı ile ilgili sorulara cevap arayan yığılma literatüründe yığılmaların oluşum şekillerinin talep yönlü ya da arz yönlü olması önemli olmaktadır. Yığılmaların özelliklerine göre firmalar yer seçim kararlarını belirlemektedir.

Isard (1956), firmaların yer seçimi kararlarını etkileyen faktörleri üç gruba ayırmıştır (Isard, 1956: 138-139):

- Birinci grup, ulaşım maliyetleri ve diğer belirli maliyetler,
- İkinci grup, işgücü, enerji, su, vergiler, sigorta, faiz (sermaye hizmetleri için bir ödeme olarak), iklim, topografya (bölge anatomisi), sosyal ve politik çevre vb. gibi coğrafik maliyetler,
- Üçüncü grup, yığılma ve saçılma ekonomilerine yol açan çeşitli öğelerden oluşmaktadır. Yığılma ekonomileri, ölçek ekonomileri, yerleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomilerinden oluşurken; saçılma ekonomileri ise, bir firmanın ölçeğinin çok büyük olmasından kaynaklanan olumsuz ölçek ekonomileri, tıkanıklık maliyetlerinin artması sonucu kent hizmetlerinin maliyetinin ve arazi vb.nin kiralalarının artması ve son olarak nüfus artışı sebebiyle gıda arz maliyetlerinin artmasıdır.

Firmaların yer seçim kararlarını inceleyen bir diğer iktisatçı Hoover'a göre, piyasalar için rekabet eden üreticiler arasında konumsal ilişki, çok fazla rekabetin olmadığı bir piyasayı bulmak için yarışmalarıdır ki transfer maliyetleri böylelikle azalmaktadır. Endüstriler arası konumsal ilişki ise pazar alanlarından ziyade arz alanlarının bir sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. Endüstriler arasında en iyi konumsal ilişki ise pazar ve arz alanlarının karışımı ile oluşmaktadır (Hoover, 1948: 48-49).

2.1.3. Yığılma Ekonomilerine Yol Açan Faktörler

Yığılma ekonomilerinin oluşmasının gerekçelerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Greenstone vd., 2010: 6-8):

- İşgücü Piyasasının Ölçeği: İşler ve işçiler heterojen olduğu için işçi-firma dengesi daha kolay bir şekilde kurulabilmektedir. Ayrıca işgücü piyasasının genişliği herhangi bir şoka karşı hem firma hem de işçi tarafına güven vermektedir.
- Ulaştırma Maliyetleri: Yoğunlaşmış bölgelerde konumlanmış firmalar, yerel ara mallar ve yerel hizmetlerden daha ucuz ve daha hızlı bir şekilde yararlanmaktadır.

- Bilgi Taşmaları: Resmi ve gayri resmi etkileşimler sonucunda bilgi ve becerilerin paylaşımı özellikle işçiler arasında pozitif üretim dışsallıklarını meydana getirmektedir. Coğrafi yakınlık sebebiyle yeni teknolojiler ile ilgili bilgi paylaşımı gerçekleşeceğinden firmaların teknolojiye adapte olması kolaylaşmaktadır.

- Yerel Olanaklar/İmkanlar: Firmaların mekansal yoğunlaşması herhangi bir teknolojik yayılma nedeniyle değil işçiler tarafından değer kazandırılan yerel olanaklar yüzünden gerçekleşmektedir. Vasıflı işgücü özel bir takım olanakları tercih etmektedir. Böylece firmalar da vasıflı işgücü ile çalışmak istemektedir. Bunun sonucunda bu tür olanaklardan firmalar da faydalanmaktadır.

- Doğal Avantajlar: Yerele özgü yeraltı kaynakları, iklimi, tarihi, endüstriyel geçmişi gibi faktörler firmaların bu alanlarda konumlanmasına neden olmaktadır.

Ohlin ve Hoover yığılma ve saçılma ekonomilerinin faktörlerini (Isard, 1956: 172);

- Firmanın üretim ölçeğinin genişlemesine neden olan büyük ölçekli ekonomiler,

- Tek bir alanda konumlanan tek bir endüstrinin toplam çıktısının genişlemesine yol açan yerleşme ekonomileri,

- Tek bir alanda konumlanan tüm endüstrilerin nüfus, gelir, çıktı ve zenginlik gibi toplam ekonomik boyutunun büyümesine yol açan kentleşme ekonomileri olarak sıralanmışlardır.

Lösch, yığılma ekonomileri için yaptığı ayırmda firmaların konumlanmasında tarihi (mekanların sınırlı yığılmaları) ve doğal (mekanların sınırsız yığılmaları) sistemlerin etkisi konusuna değinmiştir. Tarihi sistemde mekanın geçmişten gelen özelliklerinin yığılmayı ne derece etkilediği üzerinde duran Lösch, doğal sistem etkilerini daha geniş bir şekilde açıklamaktadır (Lösch, 1943: 68-78);

- Büyük işletmelerin varlığı ile seri üretimin gerçekleşmesi,

- Benzer işletmelerin yığılması ile dışsal ekonomilerin avantajlarından (işgücü piyasası, yan endüstrilerin gelişmesi, ortak işbirliğinin yaratılması, özel mekanizmaların oluşumu vb.) yararlanılması,

- Ortak bir merkezin oluşumu ile kümelenmenin yaratılması,

- Rekabetin yerel talebi etkilemesi,

- Farklı firmaların yığılması sonucunda ise firmaların sayıca fazla olmasından dolayı altyapı yatırımlarının kalitesinin artması, daha ucuz su ve elektrik temini ve daha büyük bir işgücü piyasasının oluşumu gibi faydalar elde edilmesi sağlanmaktadır.

Ayrıca firmalar arasında ortak bir birliğin oluşumuyla ekonomik dalgalanmalardan korunma ve ekonomideki yapısal değişimlere kolayca adapte olabilmesi,

- Yakınlık sayesinde sosyal ilişkilerin artması,
- Yığılmaların oluşumunda şansın etkili olması,
- Büyük ölçekli üreticilerin varlığının daha büyük oranda müşteri oluşturması

gibi etkenler bulunmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında ise Lösch'ün yığılma ekonomilerini yerleşme ve kentleşme ekonomileri olarak iki gruba ayırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca firmaların yer seçim teorilerinde Weber arz, Lösch ise talep yönünden konuyu ele alarak teoriye farklı bir bakış açısı getirmişlerdir.

Mills, tüm malların tekeller tarafından üretildiğini varsayarak, yığılma ekonomilerine yol açan çeşitli faktörlerin olduğunu belirtmiştir. Bu faktörlerden en önemlisi ölçeğe göre artan getirilerdir. Diğer bir faktör ise ölçek ekonomileri olarak belirtilebilir. Ölçek ekonomileri kavramı bölünmezlik özelliğini kapsayacak şekilde yorumlanabilir. Bu durum kent boyutunun belirlenmesinde önemli olmaktadır. Ticarete konu olan malların kentlerde üretimi ise merkezi iş alanlarını oluşturmaktadır. İşçiler yaşadıkları yerlere yakın alanlarda çalışmak için birbirleriyle rekabet etmektedir. Böylece merkezi iş alanlarının lokasyonu belirlenmektedir (Mills, 1967: 199).

Yığılma ekonomilerinin sunduğu olanakların piyasası oluşmadığı için, piyasa dışından bedelsiz olarak elde edilen avantajlar, sonuçta üretim maliyetini düşürmekte ve verimliliği artırmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010: 99). Yığılma ekonomileri içinde yer alan firmalar için verimlilik artışının kaynağı ise mekana/yere dayalı dışsallıkların var olmasıdır (Jordaan, 2009: 2).

2.2. Kümelenme Ekonomisi, Dışsal Ekonomiler ve Yığılma Ekonomileri Bağlantıları

Yığılma ekonomileri ile dışsal ekonomiler iktisatçılar tarafından eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin belirli bir mekanda yoğunlaşması olarak tanımlayabileceğimiz yığılma ekonomileri, içinde barındırdığı aktörlere çeşitli faydalar sağladığı (bazen de zararlar-tıkanıklık maliyetleri, çevre kirliliği, nüfus yoğunluğu vb.) yani özellikle pozitif dışsallıklar yaydığı için çalışmanın bu bölümünde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Yığılma ekonomileri, aynı endüstri içinde yer alan firmaların yoğunlaşması sonucu oluşan yerleşme ekonomileri ile farklı endüstrilerde yer alan ve aynı mekanda (kentte) yoğunlaşan kentleşme ekonomileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Pozitif

dışsallıklar oluşturmaları nedeniyle çalışmanın özünü oluşturan bu ekonomilerden birincisi firma için dışsal aynı zamanda da endüstri için içsel, ikincisi ise firmalar veya endüstriler için dışsal avantajlar sağlamaktadır.

Yığılma ekonomileri, diğer üreticilere yakın olmak koşuluyla bazı firmalara verimlilik artışı sağlayan bir üretim dışsallığıdır. Üretim dışsallıkların da firmalar, küçük kentler yerine toplam istihdamı daha büyük olan kentlerde yerleşirlerse daha verimli olacaklardır. Büyük kent merkezlerindeki üreticiler bu tür dışsallıklardan faydalanacaklardır. Ancak, bu firmalar çalışanlarının küçük kentlerden daha pahalı olan barınma, sağlık, eğitim, ulaşım gibi ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla ücret ödemek zorunda kalmaktadır (Lucas, 2001: 246; Lucas ve Hansberg, 2002: 1445).

Kümelenme eski bir fenomendir ve genel olarak dışsal ekonomilerin ilkelerine ve spesifik olarak da yığılma ekonomilerine teorik açıdan temel teşkil eder. Genel olarak Marshall bu fikri ilk ortaya atan kişi olarak gösterilir. Marshall'ın bu konudaki çıkış noktası, endüstri devriminin bir sonucu olarak yaratılan, yeni ve verimli üretim teknolojileri tarafından 1800'lerin son döneminde ölçek ekonomilerini kullanarak meydana getirilen büyük imalat endüstrilerinin yeni dünyasında, KOBİ'lerin rekabet edebilmek için yatırım yapmak zorunda olduğudur. KOBİ'ler uzmanlaşmış endüstri bölgelerindeki (tekstil, ayakkabı, bıçak üretimi vb.) ortak yerleşim alanları ile oluşan dışsal ekonomileri kullanabilir. Bu uzmanlaşmış endüstriyel alanlar, yığılma ekonomilerinde dışsallık türlerinden biri olarak oluşturulmuş ve benzer ve destekleyici sektörlerle bağlı olarak endüstrilerin ortak yerleşim alanlarından avantajlar sağlayan yerleşme ekonomileri olarak tanımlanmıştır. Yığılma ekonomilerinde dışsallık türlerinden bir diğeri de kentleşme ekonomileridir. Bu ekonomiler ise farklı sektörlerle bağlı olarak ortak yerleşim alanlarında kurulmuş sektörlerin bir sonucudur (Asheim, 2011: 69).

Hoover (1948) tıpkı Marshall gibi ekonomileri içsel ve dışsal ekonomiler ayrımına tabi tutmuştur. İçsel ekonomiler, firma içi üretim artışlarının bir sonucu olarak birim maliyetlerde yaşanan düşüşlerden kaynaklanmaktadır. Toplam üretimin büyümesi nedeniyle maliyetlerde azalmaların yaşanmasıdır. Dışsal ekonomiler ise iki temel gruba ayrılmaktadır. Birincisi yerleşme ekonomileridir ki üretimin belirli bir sektöre özgü olmasıdır. Böylelikle üreticilerin belirli bir grubu tarafından paylaşılan merkezi pazarlama imkanları sağlanmaktadır. İkincisi ise, genel olarak tüm üreticilere erişebilirlik özelliği (yerel bir otoban sistemi ya da büyük bir havaalanı vb.) ile dikkat çeken kentleşme ekonomileridir (Scott, 1983: 6-7). Burada, Hoover'ın ekonomileri

sınıflandırmasında dışsal ekonomiler ile yığılma ekonomilerini eş anlamlı olarak kullandığı ifade edilebilir.

Bir mekanda diğer firmalarla birlikte yer almanın net faydaları varsa o mekandaki firma sayısının artması beklenmektedir. Çünkü orada altyapı yatırımları gerçekleşmiş, işgücü piyasaları derinleşmiş, finans hizmetleri artmış, yedek parça ve stoklanamayan ürünler yerelde hazırlanmış, stok maliyetleri düşmüş ve sosyal ağlar yoluyla bilgi, uzmanlık ve sözleşme alışverişleri kolaylaşmıştır (Arthur, 1989: 3).

Dışsal ekonomiler, kentsel çevre ölçeğine verimlilik eklendiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu dışsallıkların ortaya çıkmasında üç boyuttan bahsedilmektedir. Birincisi, yığılma ekonomilerinin endüstriyel kapsamıdır ki yerelleşme ve kentleşme ekonomilerinin varlığı bu çerçevede açıklanmaktadır. İkincisi, yığılma ekonomilerinin coğrafi kapsamıdır ve kentler niçin vardır gibi soruların cevapları yakınlığın avantajlarıyla açıklanmaktadır. Yığılma ekonomilerinin varlığıyla coğrafi uzaklığın olumsuz etkileri azaltılabilmektedir. Ekonomik birimler fiziksel olarak birbirlerine yakınsa, o zaman pozitif dışsallıklardan daha fazla yararlanmak mümkün olmaktadır. Sonuncu ise yığılma ekonomilerinin zamansal boyutudur ve dışsallıkların etkilerinin doğrudan mı yoksa dolaylı mı olduğu sorularına cevap aramaktadır. Statik ve dinamik dışsallıklar burada ortaya çıkmaktadır (Rosenthal ve Strange, 2004: 2119).

Ekonomik faaliyetin yığılması sonucunda belirli bir coğrafi alanın paylaşımıyla bir endüstrideki firmaların tamamının verimliliğini arttıran dışsallıklar oluşmaktadır. Firmaların coğrafi kümelenmesi, ekonomik aktörler arasında bilginin değişimini ve öğrenmeyi teşvik etmesinin beklendiği görülmektedir. Yerelleşme dışsallıklarının varlığı, firmaların ya ilişkili endüstrilerdeki ya da içinde buldukları endüstrilerdeki diğer firmaların oluşturdukları yığılmalara yakın olmayı tercih ettiklerinin bir göstergesidir (Hanson, 2001: 257).

Yığılma ekonomileri modern kentlerin ortaya çıkması ve gelişmesi için belirleyici bir faktördür. Kentlerin ekonomik büyümesini etkileyen merkezci ve merkezkaç kuvvetleri bulunmaktadır. Merkezkaç kuvvetleri ile ilgili olarak, lokasyon modeli genellikle ulaşım maliyetleri ya da bölgesel desentralizasyona doğru itici faktörler olarak arazi rantı ile ilgilidir. Merkezci güçler yığılma süreçlerini iki yolla etkilemektedir (Cota, 2002: 165):

- İşçilerin, bir kent merkezinde yer alan firmaların ürettiği nihai mallara yakın olması gerekir (ileri bağlantılar),

- Firmalar ulaşım maliyetlerini düşürmek ve artan getirilerin avantajlarından faydalanmak için daha büyük pazarlara yakın yerleşmek zorundadır (geri bağlantılar).

Bun ve Makhloufi, yığılma ekonomilerini statik ve dinamik dışsallıklar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır. Yerelleşme ve kentleşme ekonomilerini de statik dışsallıklar içinde göstererek, her iki ekonomiyi, belirli bir bölgedeki firmaların kümelenmesi şeklinde tanımlamaktadır. Yerel kaynakların bolluğu, uzmanlaşmış işgücü, güçlü yerel talep ve artan pazar boyutu, firmaların kümelenme isteklerinin sebepleri olmaktadır. Yerelleşme ve kentleşme ekonomileri arasındaki fark ise firmaların yoğunlaşma düzeyleridir. Yerelleşme ekonomileri, aynı endüstrideki firmaların yoğunlaşması (sektörel uzmanlaşma) iken, kentleşme ekonomileri farklı endüstrilerdeki firmaların kümelenmesine (ürün çeşitliliği) yol açmaktadır (Bun ve Makhloufi, 2007: 825).

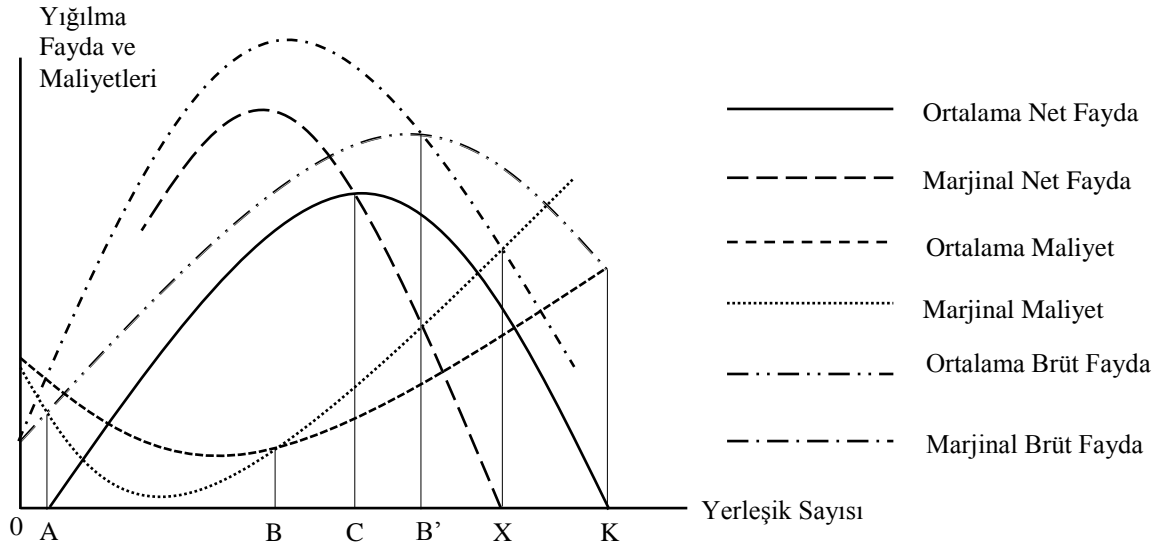
Yığılma ekonomileri literatüründe yerelleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri kapsamında hem dinamik hem de statik dışsallıkların bir arada incelendiğini görmekteyiz. Örneğin dinamik dışsallıklar çerçevesinde MAR ve Porter dışsallıklarını yerelleşme ekonomileri kapsamında, Jacobs dışsallıklarını ise kentleşme ekonomileri çerçevesinde ancak dinamik bir bağlamda incelenmektedir (Glaeser vd.,1992; Henderson, 1994, 1997, 2003; Henderson vd., 1995).

Firmalar karlarını maksimize edecek biçimde hareket ederler ve bir kümelenme içinde yer alma çabası o kümelenme içindeki yerleşik firmaların da karlılığını ve maliyetini etkiler. Fayda ve maliyet analizi yapıldığında ise kümelenme konumsal (doğal, mekânsal vb. yer kısıtı) sebeplerle belirli bir yerleşik sayısına kadar pozitif dışsal etki sağlarken, kümelenmeye giren sayısı arttıkça azalma gösterebilir. Bu o yerel alanın altyapısına, ekonomisine, kaynaklarına, işgücü yapısına kadar birçok değişkene bağlıdır.

Mekansal fayda ve maliyet temel olarak iki bileşene sahiptir. Bunlardan birincisi coğrafi (yerel cari ücret, kiralama maliyeti, vergi oranı vb.) ve ikincisi ise, yığılma (brüt konumsal fayda ve maliyet arasındaki fark) bileşenleridir. Coğrafi ve yığılma bileşenleri, üretimde uzmanlaşma, bilgi taşması, uzman işgücünün varlığı, ulaşım, taşıma, fayda ve maliyetleri konumsal oluşuma karar vermede önemlidir.

Aşağıdaki Şekil 2.1.'de belirtilen konumsal fayda ve maliyetlerin yığılma ve yerleşik sayısı ile ilişkisi belirtilmeye çalışılmıştır.

Şekil 2.1. Yerleşik Olanlar ve Kritik Kümelenme Büyüklükleri için Yığılma Fayda ve Maliyetleri

Kaynak: Maggioni, 2004: 12.

Şekil 2.1.'deki A noktası minimal sürdürülebilir kümelenme ölçeğini göstermektedir. Bu nokta aynı zamanda yığılmanın net faydasının başlayıp pozitif yöne döndüğü ve kendiliğinden bu alana girişleri geliştirdiği süreci gösterir. A noktasından önce hiçbir firma kendiliğinden bu alana giriş yapmaz çünkü ortalama maliyetler ortalama faydadan daha yüksektir. Bu sebeple A, kritik kümelenme ölçeği olarak tanımlanabilir. A noktasına daha önceden ilişkili firmaların birlikte hareket ederek kümelenme oluşturmalarıyla ya da devletin doğrudan müdahale etmesiyle (girişler ve kümelenme oluşumu için sübvansiyon vb. avantajlar sağlamasıyla) ulaşılabilir.

B noktası ise ortalama yığılma maliyetlerinin minimize olduğu yeri temsil ederken, B' noktası brüt ortalama yığılma faydalarının maksimize olduğu kümelenme büyüklüğünü temsil etmektedir. C noktası ortalama net faydanın maksimize olduğu noktayı belirtirken, C'ye kadar olan bölge her yeni girişin yerleşik bulunanların ortalama net faydalarını arttırdığını göstermektedir. C noktası bu sebeple optimal kümelenme ölçeğini vermektedir.

Kümelenme dışındaki firmalar halen giriş yapmak isteyebilirler. Bu durum hem kümelenme içinde ve dışında hem de kamu otoritesiyle uyumsuzluğa neden olmaktadır. Sosyal açıdan bakıldığında ise optimal çözümün X noktası olduğu (marjinal

maliyetin=marjinal fayda) böylelikle toplam faydanın (firma sayısının sermaye başına fayda ile çarpımı) maksimize olduğu söylenebilir. Ancak bu noktada bile ortalama net faydanın yüksek olması sebebiyle yeni girişler olabilir. Bu yeni kümelenme girişleri yerleşik bulunanların toplam faydalarını düşürecektir. K son olarak maksimum bölge ölçeğini (brüt konumsal fayda-konumsal maliyet=net konumsal fayda=0) gösterir. Bu noktadan sonra ortalama fayda negatif olur ve bu yüzden yeni girişler için teşvik uygulanmaz. Halen yeni giriş talepleri olması durumunda ise bu bazı yerleşik durumda olanların kümelenme dışına çıkarılması pahasına olabilir.

2.3. Yığılma Ekonomilerinin Sınıflandırılması

Yerelleşme ve kentleşmenin arkasında yatan üç temel güç bulunmaktadır. Birincisi, piyasalara giriş dahil olmak üzere firmaların ileri ve geri bağlantıları; ikincisi, çalışanların kümelenmesi ve son olarak da teknolojik inovasyonu geliştiren yerel etkileşimlerdir (Storper ve Venables, 2005: 319). Bu kapsamda yığılma ekonomileri yerelleşme ve kentleşme ekonomileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Yerelleşme ekonomileri bir kentteki özel bir endüstrinin boyutuyla ilgili olurken, kentleşme ekonomileri ise bir kent alanının mekan boyutunu yansıtmaktadır (Mitra, 1999: 491).

2.3.1. Yerelleşme Ekonomisi (Endüstri Boyutu)

Buldukları sanayi kolunun her alanında ilişki ağları oluşturan firmalar coğrafi yakınlık içinde bulunmaları nedeni ile yerelleşme ekonomileri ve dışsallıklardan faydalanmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010: 93; WB, 2008: 130). Söz konusu dışsallıklardan en önemlisi ise geniş ve güvenilir bir uzmanlaşmış işgücü havuzunun varlığıdır.

Isard'a göre, yerelleşme ekonomileri; yerel uzmanlaşmış işgücü havuzuna erişimi, yan sanayi ve onarım tesisleri ile işbirliğini, genel komisyoncularla ve toptancılarla alışverişi kolaylaştırarak firmalara pozitif dışsallıklar sağlamaktadır (Isard, 1956: 182).

Weber'in (1929), yerelleşme ekonomilerinin bir endüstri ile ilgili dışsal avantajlarına yönelik yaptığı çalışmadan sonra Hoover (1948), Lösch (1943), Isard (1956), Kooopmans (1957), Jacobs (1969) ve Bos (1965) gibi akademisyenler yığılma ekonomileri literatürüne katkıda bulunmuşlardır. Bu teorilere göre, üretim yığılmaları, farklı üretim birimleri arasında (yerelleşme ekonomileri) ya da aynı üretim birimi içinde büyük ölçekli üretimde ölçek ekonomilerinin varlığından kaynaklanmaktadır. Üretim yığılmalarının etkisi böylelikle üretim bölünmezliği mantığıyla işlemektedir. Literatürde ise yerelleşme ekonomilerinin varlığını piyasa bölünmezliği ile açıklamaktadır.

Lösch'in (1954) katkılarıyla geliştirilen Christaller'in merkez yer teorisi, piyasa bölünmezliği kapsamında yerleşme ekonomilerini incelemektedir. Merkez yer teorisi, doğrudan kent hiyerarşi ile ilgilidir. Büyük ve küçük kentler arasında emeğin mekansal dağılımını incelemektedir. Yerel pazara yönelik bir endüstrinin, malların satılabileceği maksimum mesafe sınırı belirleninceye kadar pazar alanı ortaya çıkmayacaktır. Bu alan, verimlilik kuralları (eşik) altında malın minimum miktarına karşılık gelen bölge ya da mesafeden daha büyük olacaktır. Eşik kavramı, pazarın ya da malların dağılımının bölünmezliğidir ki yerel piyasada üretimi gerçekleştirilecek bir mal, eğer ulaşım maliyetleri etkin üretim düzeyini aşmazsa üretilecektir. Piyasa bölünmezliği, belirli koşullar altında, yerel piyasada üretilen bir malın dağıtım maliyetlerinin ulaşım maliyetleri açısından ele alınmasıdır (Capello, 2002: 389).

Belirli bir endüstriyel faaliyetin coğrafi yoğunlaşması olan yerleşme ekonomileri için endüstrideki firmaların yersel yakınlık içinde bulunmalarının ekonomik gerekçesi kaynak kullanımında etkinliğin artmasıdır. Kentin ekonomik yapısının temel özelliği endüstriyel uzmanlaşmadır (Küçüker, 1998: 46).

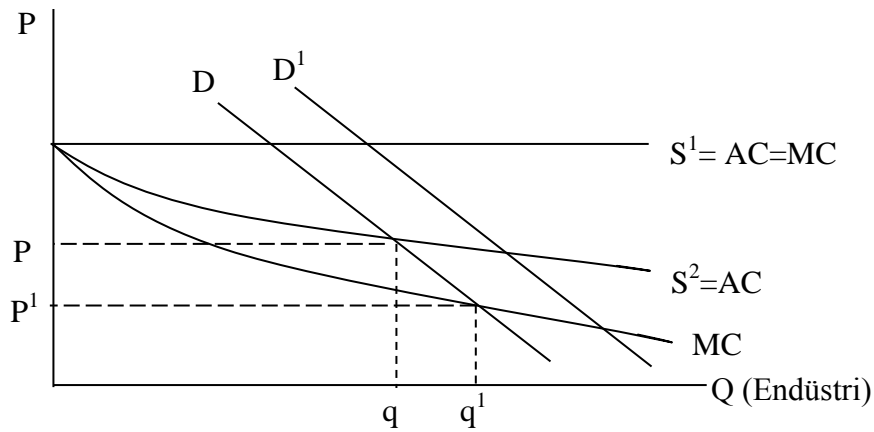
Yerleşme ekonomilerinin etkili olduğu bir kentin ekonomik yapısı, tanım gereği belirli sayıdaki endüstrinin varlığı tarafından belirlenmektedir. Eğer, yığılma ekonomilerinde yerleşme ekonomileri belirleyici ve egemen unsur ise, bu durumda kentler belirli bir endüstriyel yapılanma üzerinde uzmanlaşarak büyümektedir. Kent ölçeği bu endüstrideki üretilen ürünler ile yerleşme ekonomilerinin derecesine bağlı olmaktadır. Kentin o alanda uzmanlaşmasının doğal bir sonucu olarak, aynı endüstri içinde bulunan ve birbirine yakın olarak yerleşen firmaların kişi başına çıktı miktarı daha yüksek olmaktadır. Uzmanlaşmış kentlerin niteliğinin açıklanmasında dışsal ekonomiler önemli rol oynamaktadır. Bu tip kentler benzer malları üreten çok sayıda firmanın oluşturduğu belli bir endüstri temelinde kurulmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010: 100).

Eğer bir endüstri sadece MAR/yerleşme ekonomilerine tabi ise, üreticilerin malların ticaretinde uzmanlaşmaya giderek küçük kentlerde kümelenmeleri beklenmektedir. Ekonomik faaliyetlerin artması sonucu söz konusu kümelenmenin sınırları genişlemektedir. Ekonomik birimlerin birbirleri ile ilişkileri sonucunda özellikle uzmanlaşma ile dışsallıklardan faydalanma oranı artmaktadır. Bu durum aynı zamanda yerel arazilerin maliyetlerini arttırmaktadır. Tekstil, gıda işleme, çelik, ağaç ürünleri gibi çoğu standartlaşmış üretim faaliyetleri küçük kentlerde yoğunlaşmaktadır (Henderson, 2003: 2).

Yerelleşme ekonomilerini endüstri arz eğrisi ile ilişkilendirmek mümkündür (Larsen vd., 2007: 13-14). Sabit maliyetli bir endüstrideki küçük firmaların, ortalama uzun dönem maliyet eğrisinin minimum noktasından türetilen yatay bir arz eğrisi bulunmaktadır. Endüstri genişlerse yeni firmalar endüstriye girecek aynı zamanda arz eğrisi yine yatay kalmaya devam edecektir. Eğer bununla birlikte firma için dışsal, endüstri için içsel ölçek ekonomileri varsa, o zaman ilave olan her bir firma, firmaların uzun dönem ortalama maliyetini azaltmış olacak ve endüstri uzun dönem ortalama maliyet eğrileri ile marjinal maliyet eğrisi aşağı doğru sağa eğimli olacaktır. Azalan maliyetli bir endüstrinin arz eğrisini uzun dönem marjinal maliyet eğrisi değil uzun dönem ortalama maliyet eğrisi göstermektedir.

Çünkü aşağıdaki Şekil 2.2.'de görüldüğü gibi azalan maliyetle çalışan bir firmanın uzun dönem arz eğrisi marjinal maliyet olması durumunda firma q^1 kadar mal üretirken zarar etmektedir. Firmanın uzun dönem arz eğrisi uzun dönem ortalama maliyet eğrisi olması durumunda ise firma q kadar mal üretirken normal (sıfır) kar elde edecektir. Bir başka sonuç ise bu tür bir endüstride talepteki bir artış (D 'den D^1 'e) hem fiyatları düşürecek hem de çıktıyı arttıracaktır. Şekil 2.2.'de de gösterildiği üzere bu neden, politika yapıcılarının dışsal ekonomilerle ilgilenmelerini beraberinde getirmektedir.

Şekil 2.2. Sabit Maliyetli (S^1) ve Azalan Maliyetli Endüstri (S^2) İçin Endüstri Arz Eğrisi

Kaynak: Larsen vd., 2007: 14.

Kentlerin boyutları, kentin oluştuğu alanın tıkanıklık ve ulaşım maliyetleri tarafından belirlenmektedir (Mills, 1967: 199). Kentlerin boyutları üretimlerine ve yerleşme ekonomilerinin derecesine bağlı olmaktadır. Kısacası, eğer bir endüstri için kentleşme ekonomileri hakimse, firmalar farklı büyük kentler aramaktadır. Bu yüzden küçük ve orta büyüklükteki tekstil, taşıma ekipmanları, birincil metaller, gıda işleme,

kağıt hamuru ve kağıt gibi iş kollarında yığılma yaşanmaktadır ve yerleşme ekonomileri hakim konuma gelmektedir. Ancak moda giyim, yayıncılık ve çoğu iş hizmetlerini konu alan endüstriler, kentleşme ekonomileri kapsamında metropol alanlarda yığılmaktadır (Henderson vd., 1995: 1068).

Yerleşme ekonomileri uzmanlaşmış altyapı, tesisler ve işgücü gibi girdilerin kullanılabilirliğini, endüstri için gerekli olan özel kuruluşlara erişimi ve Marshalyan tipi işgücü havuzuna sahip olmayı kolaylaştırmaktadır. Aynı endüstri içinde diğer firmalara coğrafi olarak yakın olmak, uzmanlaşmış ekipmana, ihtisaslaşmış kurum ve kuruluşlara ve özellikle bilgiye erişmek için avantajlıdır (Feser, 2001: 2; Malmberg ve Maskell, 2002: 432-433). Tedarikçilere yakınlık yerleşme ekonomileri için önemli bir belirleyici faktördür.

2.3.2. Kentleşme Ekonomisi (Mekan Boyutu)

Kentleşme ekonomileri de yerleşme ekonomilerine benzer şekilde büyümeye nazaran endüstrilerin yerleşme biçimlerini açıklamaktadır (Glaser vd., 1992: 1130). İçsel bağlantılı bir ekonomide mal ve hizmet üretimlerinin yersel yakınlığından sağlanan yararlar olan yığılma ekonomileri, alansal yapının etkinliğini artırmakta, verimlilik ve inovasyon oranlarını yükselterek büyümeyi hızlandırmaktadır. Yığılma ekonomilerinin varlığı nedeniyle coğrafi alanlarda oluşan sosyo-ekonomik toplanma birimleri ise kentler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kıymalıoğlu, 2004: 364).

Kentler büyüdükçe kentleşme ekonomisinin önemi artmaktadır. Farklı endüstrilerdeki firmalar kamu mallarını, arz sağlayıcılarını, işgücü havuzunu ve riskleri paylaşmaktadır. Oluşturduğu en önemli dışsallık ise bilgi taşmalarıdır. New York'taki Wall Street ve Londra'daki finans ve sigorta şirketleri ve banka konsorsiyumları söz konusu bilgi taşmalarının en önemli örnekleri arasındadır. Ayrıca işbirliği, içerisinde olmaları ise hukuk, veri toplama, reklam gibi konularda uzmanlaşmış danışma şirketlerinin de gelişmesini sağlamaktadır (WB, 2008: 131).

Kent alanlarının mekansal yapılarını çalışma alanı olarak kabul eden kentleşme ekonomisinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı Alonso (1964) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kentleşme ekonomilerinin ortaya çıkışında birbirleriyle ilişkisiz olan faaliyetlerin varlığı gerekli koşuldur. Firmaların burada bulunmalarının nedeni ise yerel talebin yüksek olmasıdır (Küçüker, 1998: 47). Kentler işgücü yeteneğinde ve gelir dağılımı konularında heterojendir. Kentlerin bu özelliği daha çok büyük kentlerde görülmektedir.

Belirli bir kentsel alandaki toplam üretim veya bütüncül kentsel çıktının artışı sonucunda, firmaların üretim maliyetlerinin düşmesine yol açan dışsallıklar, kentleşme ekonomileri olarak sınıflandırılmaktadır (Öztürk ve Uzun, 2010: 100).

Eğer bir endüstri, Jacobs/kentleşme ekonomilerine tabi ise, gelişmek için daha çeşitli endüstri kollarına ihtiyaç vardır. Bu da daha büyük kent alanlarına yönelmeyi gerektirmektedir. Bu yüzden giysi-moda, yayıncılık, finans, ticaret, araştırma ve geliştirme ile yönetim hizmetleri daha büyük kent alanlarında yoğunlaşma eğilimindedir (Henderson, 2003: 2). Kentleşme ekonomileri farklı endüstriler arasında yerel ekonominin boyutuyla ve özellikle pozitif etkileriyle ilgilidir. Bilgi taşmaları bu konuya örnek olarak verilebilir.

Kentleşme dışsallıkları, büyük kentlerde bulunan firmalar tarafından elde edilen faydalardır. Bu kentler genellikle büyük pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır ki bu durum, kentleri hem yerel hem de uluslararası altyapı ağlarının merkezi yapmaktadır. Eğitimli işgücü, Ar-Ge merkezleri, ticari hizmetlerin vb.nin varlığı bu kentlerin olumlu özellikleri arasında yer alırken, bunun yanında, tıkanıklık maliyetlerinin yüksek olması, çevre kirliliği, yüksek ücretler ve arazi fiyatları vb. de tipik olumsuz özellikler arasında yer almaktadır (Neffke vd., 2010: 3).

Kentleşme ekonomileri, firmaların nüfusu fazla olan merkezlerde yerleşmesi sonucunda tahakkuk eden verimlilik artışlarını ifade etmektedir. Firmalar, altyapı yatırımları gibi kamu hizmetlerinin sağlanması, üretim-pazarlama-dağıtım gibi faaliyetler için pazar alanlarına yakınlık sayesinde faydalar elde etmektedir (Graham, 2009: 64; Feser, 2001: 2).

Isard'a göre, kentleşme ekonomileri, bir kent yapısının genel hizmetlerinin (ulaştırma tesisleri, gaz ve su şebekeleri vb.) kullanım düzeyinin artmasından kaynaklanmaktadır. Kentler, üretim birimleri ile ilgili kentleşme ekonomilerinin çekim merkezini oluşturmaktadır. Üretim birimleri kendilerine avantaj sağlayan kentlerde konumlanmayı tercih etmektedir (Isard, 1956: 183).

Hoover (1948), maliyetlerin büyük ölçekli firmalarda küçük ölçekli firmalardan daha kolay düşürülebileceğini vurgulamıştır. Bu kapsamda da kentleşme ekonomilerini farklı üretici ve müşteriler arasındaki yakın ilişkilerin avantajlarından faydalanan çeşitli endüstrilerin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır. Söz konusu avantajlar taşıma maliyetlerinin düşmesine sebep olmaktadır (Hoover, 1948: 128).

Hoover'a göre, konumsal tepkiler kalkınma ve yerleşim yayılmasının tüm süreçlerini içermektedir. Bir yerleşim yerine büyük bir firmanın girmesi sonucunda

yerel alanda olumlu bir takım gelişmeler yaşanacaktır. Yeni bir rakibin piyasaya girmesiyle yerel materyeller, işgücü, yerel tüketici piyasaları gibi yerele özgü tüm unsurlar değişecektir. Pazar ve işgücü rekabeti diğer yerel endüstrilere de geniş bir yerel pazarın ve işgücü havuzunun oluşumunu sağlayarak kentin çeşitli endüstrilerle donatılmasına katkıda bulunmaktadır. Hoover, bu duruma “konumsal kaldıraç” demektedir. Bir endüstri harcamalarının çoğunu yerel olarak ödemektedir ki bu durumda kendisine en uygun tedarik malzemelerini sağlayan bir ağ oluşturmaktadır. Bu ağ daha sonraki yeni ürünlerin oluşturulmasında bir kaldıraç etkisi yaratmaktadır. Bu duruma en güzel örnek ise kömür madenciliğidir. Pazara odaklı endüstrilerin etkisi sonucunda yani bir endüstrinin harcamalarının diğer endüstrinin gelirini oluşturması şeklinde silsile halinde gelişen yerel yeniden harcama akımı "coğrafi çarpan"ı oluşturmaktadır (Hoover, 1948: 151-154).

2.4. Pozitif Dışsallıklar Çerçevesinde Yığılma Ekonomileri

Yığılma ekonomilerinin oluşturduğu dışsallıklar açısından sınıflandırılması konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde dışsallıklar çerçevesinde söz konusu sınıflandırmayı aşağıdaki Tablo 2.1.'de özetlemek mümkündür.

Tablo 2.1. Ölçek Ekonomileri

Ölçek Ekonomisi Çeşitleri			Örneksel Durum	
İçsel	Maddi		Firmanın ekonomik koşullardaki bir değişim yaşanması durumunda bile girdi satın alabilmesi.	
	Teknolojik	Statik Teknoloji	Firmanın ölçeğinin artması sonucunda ortalama maliyetlerinde düşüş yaşanması.	
		Dinamik Teknoloji	Zamanla teknolojinin özümsemesiyle firmada verimliliğin artması.	
	İnovasyon	Statik İnovasyon	Firmanın yeni fikirlerin üretim sürecine dahil edilmesi ile karının artması.	
		Dinamik İnovasyon	İnovasyon sürecinin firmaya eklenmesi sonucunda verimlilik artışında yaşanan yükselme.	
	Dışsal	Yerelleşme	Statik	Pazar Faaliyeti
Smithyan Uzmanlaşma ve İşbölümü				Firmanın uzmanlaşmayı tercih etmesi girdi ve zaman maliyetlerini azaltır.
Marshallyan İşgücü Havuzu				Kümelenemenin yaşandığı sektörde uzmanlaşmış işgücünün çalışmak için bu mekanları tercih etmesi
Dinamik			MAR Bilgi Yayılımı-Yaparak Öğrenme-Çıracılık ve Uzmanlaşma	Firmanın kuruluşundan itibaren zamanla işlerin tekrarlanarak faydalar elde edilmesi ile işçilerin işleri yaparak öğrenerek çıracılık eğitimi ile uzmanlaşmanın artması. Ayrıca firmalar arasında işbirliğinin artması sonucunda maliyetlerde yaşanan düşme.
			MAR Yerel Uzmanlaşmış İşgücü Havuzu-Yerel Tekel	Kümelene ve yığılma nedeniyle yerel ekonomide canlanmanın sağlanması ve zaman içinde sektöre ve kümelene öze iş alanların ortaya çıkmasıyla yerel bir işgücü ağının oluşması
			Porter Rekabet-Yoğunlaşma	Firmaların rekabeti araç olarak kullanması ve coğrafi yoğunlaşması sonucunda karlılığını arttırması. Firmaların kümelene sonucunda kümelene içinde ve dışında oluşan sinerjinin ekonomik aktörlere maddi ve manevi faydalar sağlaması.
Kentleşme		Statik	Jacobs İnovasyon	Kent ekonomisi içinde üretilen tüm ürünler için yeni fikirlerin uygulamaya sokulması sonucunda yeni fırsatların ortaya çıkması.
			Marshallyan İşgücü Havuzu	Küme içerisindeki işgücü arasındaki fikir alışverişini kent ekonomisi içindeki diğer sektörlerdeki işgücünde yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlar (Yukarıdaki Marshallyan işgücü havuzu ile benzerdir ancak oluşan dışsallık kentteki endüstri çeşitliliğinden dolayı artmaktadır).
			Smithyan Uzmanlaşma	Kent ekonomisindeki endüstri çeşitliliği işbölümü ve uzmanlaşma sürecini hızlandırmaktadır.
		Dinamik	Jacobs İnovasyon-Rekabet-Çeşitlilik	Kent ekonomisindeki endüstriyel çeşitlilik ve rekabet, inovasyon sürecini hızlandırarak zaman içinde piyasanın genişlemesini, karların artmasını ve işçi-işveren dengesinin kurulmasını sağlar.

Kaynak: WB, 2008: 128'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2.1. yığılma ekonomilerinin oluşturduğu dışsallıkları göstermektedir. Yerelleşme ekonomileri uzmanlaşma, kentleşme ekonomileri ve Jacobs dışsallıkları ise yoğunlaşma-çeşitlilik ve son olarak Porter dışsallıkları da rekabet üzerinde odaklanmaktadır. Bu çerçevede Tablo 2.1. içerisinde belirtilen dışsallıklar aşağıda daha kapsamlı bir şekilde incelenecektir.

2.4.1. Statik (Durağan) Dışsallıklar

Statik dışsallıklar, zaman içinde yerel ekonomik faaliyetin kalkınmasından ziyade kentlerin oluşumu ve endüstrinin yer seçimi şekillerini incelemektedir (Bun ve Makhloufi, 2007: 826). Statik yerelleşme ekonomileri firmaların yoğunlaşma derecesini, kentleşme boyutlarını ve kentin uzmanlaşmasını açıklayabilir, ancak büyümeyi açıklayamaz (Glaeser vd., 1992: 1129). Statik dışsallıklar, cari dönemdeki bir dışsallık oluşumunun üretim-tüketim faaliyetlerindeki anlık etkilerini kapsamaktadır.

Yerelleşme ekonomileri nedeniyle, belirli bir üretim sürecinin kullanım maliyeti, aynı tip üretim sürecini kullanan yerel firmalar arttıkça, düşecektir. Kalabalık alanlar kent büyüklüğüne bir sınır koymaktadır. Yerelleşme ekonomilerinin bu kombinasyonu ve tıkanıklık maliyetleri kentsel uzmanlaşma için statik avantajlar yaratmaktadır (Duranton ve Puga, 2000: 2).

2.4.2. Dinamik Dışsallıklar

Dinamik dışsallıklar sınıflandırması ilk olarak Glaeser vd.'nin (1992) "Growth in Cities" adlı çalışmalarında yer almaktadır. Bu çerçevede dinamik dışsallıklar teorisi; MAR dışsallıkları, Jacobs dışsallıkları ve Porter dışsallıkları olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu dışsallık teorileri uzmanlaşmaya, teknolojik dışsallıklara ve bilgi taşmalarına önem vermektedir, farkları ise orijinlerinden gelmektedir.

Dinamik dışsallıklar teorileri, eş zamanlı olarak kentler nasıl şekil almalıdır ve onlar niçin büyümektedir sorularına cevap aramaktadır. MAR ve Porter dışsallık teorileri, özellikle firmaların coğrafi olarak yoğunlaşmasını ve bunun sonucunda uzmanlaşma ile bilgi taşmalarının yayılmasını savunmaktadır. Yerel düzeyde uzmanlaşmış endüstriler, diğer endüstrilere nazaran daha hızlı büyümektedir. Çünkü komşu firmalar birbirleriyle daha fazla ilişki içindedirler ve bu işbirliği süreçlerini geliştirerek öğrenme süreçlerini hızlandırmaktadır. Jacobs dışsallıkları teorisine göre ise bir bölgede yerleşmiş firmaların endüstri farklılığı büyümeyi hızlandıracaktır. Tüm bu farklılıklara rağmen, dinamik dışsallık teorileri farklı kentlerdeki endüstrilerin büyüme oranlarını içermektedir (Glaeser vd., 1992: 1128). Dinamik dışsallıklar, geçmiş dönemdeki bir dışsallık oluşumunun bugünkü üretim-tüketim faaliyetlerindeki etkilerini

kapsamaktadır ki istihdamın ve firmaların mekansal yoğunlaşmalarına sebep olmaktadır.

İçsel büyüme modellerindeki son gelişmelere bakıldığında uzun dönem büyüme ve teknolojik inovasyon süreci dinamik dışsallıklara neden olmakta ve bilgi taşmaları meydana gelmektedir. Coğrafi yakınlık, fikirlerin, enformasyon ve bilginin ekonomik aktörler (firmalar ve bireyler) arasında yayılımını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle yerel kalkınma rekabet veya işbirliği modelleri için bir ön koşul teşkil etmektedir (Henderson vd., 1995: 1068; Cainelli ve Leoncini, 1999: 25).

Dinamik dışsallıklar, yereldeki istihdam ve verimlilik artırıcı bilgi birikimlerinin rolü ile ilgilidir. Bu birikimler, uzun süreli ilişkilerle ve tarihi etkileşimlerle beslenmektedir ki sadece yerele özgü olup, bilginin yani “yerel ticaret sınırları”nın toplanmasını sağlamaktadır (Henderson vd., 1995: 1068).

Dinamik dışsallıklar üç farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır (Cainelli ve Leoncini, 1999: 25-26):

- Birincisi, aynı endüstri içinde firmalar arasındaki bilgi taşmalarıdır. Bir endüstrinin coğrafi yoğunlaşması neticesinde oluşan yerel uzmanlaşma firmalar arasında bilgi taşmalarını arttırmaktadır. Bu yolla bir yerel alanda bir endüstrinin büyümesi sağlanmaktadır. Bu tür dışsallıklara SV örnek olarak gösterilmektedir.

- İkincisi, endüstriyel alanlar içerisinde uzmanlaşmış çok sayıda KOBİ’lerin konumlanması sonucunda ortaya çıkan dışsallıklardır. Yerel rekabet fikirlerin hızlı bir şekilde yayılımını sağlayarak dinamik dışsallıklara neden olmaktadır. Üçüncü İtalya en önemli örneklerden birini oluşturmaktadır.

- Yerel sanayi ortamının çeşitliliği uzun dönemde kalkınmanın gerçekleşmesini sağlamaktadır. Jacobs dışsallıkları çerçevesinde yer alan bu tür dinamik dışsallıklar da endüstrilerin çeşitliliği çok önemlidir. İtalya'daki Sassuolo bölgesi bu tür dışsallıklara verilebilecek örneklerden birini oluşturmaktadır.

Herhangi bir firma yeni bir ürün geliştirdiğinde, bu ürünün en iyi şekilde nasıl üretileceğini bilememektedir. Buna rağmen, zaten yerel olarak kullanılan üretim süreci türlerinden biri ile prototipler oluşturabilir. Çünkü bir firma yerel bir şekilde sadece tek bir üretim süreci kullanmak istememektedir. Yani yerelleşme ekonomilerinin yokluğu yanına yaklaşılabilir bir şekilde maliyetli olmaktadır. Bir firma kendi ideal üretim süreciyle bir prototip üretir üretmez seri üretime başlamaktadır. Pahalıya mal olan firma taşınması ile yerel üretim süreçleri tiplerinden biri ile üretime devam edilen söz konusu

bu tür öğrenme süreci kentsel yoğunluk için dinamik avantajları yaratmaktadır (Duranton ve Puga, 2000: 3).

2.4.2.1. MAR Dışsallıkları

Marshall (1890/1920), yığılma hipotezini dolayısıyla kümelenmeleri, iktisadi açıdan, birbirleriyle ilişkili firmaların ve endüstrilerin yığılmalarıyla oluşan pozitif dışsallıkların varlığıyla gelişen endüstriyel komplekslere dayandırmaktadır. Bu dışsallıklar, üç ana gruba ayrılmaktadır:

- Destekleyici endüstriler tarafından sağlanan uzmanlaşmış girdi ve hizmetlerin varlığı,
- Firmalararası bilgi taşması,
- Uzmanlaşma için coğrafi işgücü havuzunun varlığı.

Bir endüstri kendini yerel olarak kabul ettiği zaman, orada uzun süre kalacağı düşünülebilir, güzel olan şey ise, alışılmış ticari alışkanlıkların bir komşudan diğerine geçmesiyle oluşan avantajlardır. Ticari sırların hiçbir gizemi kalmaz, tıpkı havada olduğu gibi, sır bile olsa bunu çocuklar bile kendiliğinden öğrenir. Güzel iş haklı bir şekilde takdir edilir, sistemdeki buluşların ve gelişmelerin faydalı yönleri, süreç içinde ve işin genel organizasyonunda derhal ele alınabilir ve tartışılabilir. Eğer bir kişi yeni bir fikir ortaya atarsa, bu fikir diğerleri tarafından tartışılır ve diğer fikirlerle birlikte yeni fikirlerin oluşumuna kaynak oluşturur (Marshall, 1890/1920, IV, x,3).

Yine, pahalı araçların iktisadi kullanımı, bazen aynı türdeki bir toplu üretimin olduğu bir alanda öğrenilebilir, böylelikle ticarete bireysel işletme sermayesi olmamasına rağmen çok büyük bir firma haline gelebilir.

Yüksek maliyetlerine ve amortisman oranlarındaki yüksekliğe rağmen, çoğunlukla uzmanlaşmış karakteristik yapılarına ait makinelerin kullanımını sürdürebilme ve bu makinelerin bedellerini ödeyebilmek için çalışan, üretim sürecinin küçük yapılarından biri olarak kendilerini adayan yan sanayiler vardır (Marshall, 1890/1920, IV, x,3).

Tekrar, kalkınmanın ilk aşamalarından farklı olarak bütünüyle bir yerleşmiş endüstri, aslında bilgisi ile sabit bir pazar olarak piyasaya büyük bir avantaj kazandırmaktadır.

İşverenler, özel becerileri olan işçileri bulmak için muhtemel yerleri arama eğilimine girdiklerinde, işçilerde kendi özelliklerine sahip işçi arayan işverenlerin araştırdıkları yerlerde bulduklarında iyi bir piyasadan bahsedebiliriz (Marshall,1890/1920,IV,x,3).

Marshall, 19. Yüzyılda Lancashire ve Yorkshire alanlarında yığılmış küçük firmaları araştırdığı çalışmasında bu alanlarda oluşan uzmanlaşmış yerel bir işgücü havuzunun birikmesi, bilgi birikimi, işgücü esnekliğini, yoğun sosyal etkileşim ve güven unsurundan kaynaklanan işbirliğini önemli pozitif dışsallıklar olarak nitelendirmiştir. Ulaşım ve işlem maliyetlerinin azalması, uzmanlaşmış hizmetlerin, dağıtım şebekeleri, arz yapılarının ve yerel bir altyapının oluşumu gibi gelişmeler söz konusu dışsallıkların sonuçlarından bazılarını göstermektedir. Farklı bölgelerdeki ürün uzmanlaşmaları yerel ekonomileri meydana getirerek herbiri kendi kümülatif nedensellik etkileri yaratarak yığılmaların güçlü dışsal ekonomilerini betimlemektedir (Amin ve Thrift, 1992: 572). MAR dışsallıkları Marshall'ın üzerinde önemle durduğu endüstriyel yerleşme olarak kabul edilebilir.

Marshall'a göre, yığılma ekonomileri düzenlenmesi zor, kontrol edilemeyen ve mekansal olarak kısıtlıdır (Burger vd., 2011: 47; Capello, 2002: 387). Üretimde artan getirileri açıklamak için içsel ve dışsal ekonomiler kavramını kullanarak endüstriyel atmosferi tanımlamıştır. Endüstriyel atmosfer, bireyler arasındaki işbirliğini kapsamaktadır. İşbirliğinin unsurları ise geleneklere, karşılıklı anlaşmalara, rekabete, kural ve kurumlara, alışkanlıklara, görgüye, ilişkilere ve güvene dayanmaktadır.

SV, Marshallyan dışsal ekonomilere gösterilebilecek en önemli örneklerden birisini oluşturmaktadır. Yeteneklerin yerleştiği, uzmanlaşmış materyallerin ve girdilerin bulunduğu ve teknolojik know-how'un olduğu bu bölgenin tamamında artan getiriler ve azalan maliyetler söz konusudur.

Buluşları, bilgi üretimi olarak geniş bir kapsamda tanımlayan Arrow (1962b), refah ekonomilerinin bakış açısıyla, buluş için optimal kaynak dağılımının belirlenmesini, buluş süreçlerinin teknolojik özelliklerine ve bilgi için piyasanın doğasına bağlı olduğunu belirtmiştir. Bilgiyi bir kamu malı olarak kabul etmektedir. Bilginin taşınabilir yoluyla diğer kullanıcılara bedava olarak aktarılması tartışmalarına mülkiyet hakları cephesinden yaklaşan Arrow, firmalar arasında personel hareketliliğinin bilgiyi yaymanın bir yolu olduğunu vurgulamıştır. Bilgi, üretimde pozitif dışsallıklara neden olmaktadır.

Romer, içsel bir bakış açısıyla teknolojik değişim ve büyüme arasında bir ilişki olduğunu vurgulamıştır. Beşeri sermaye birikiminin yeni fikirlerin oluşmasında etkili olarak işgücü tarafından da kullanılarak inovasyon sürecinin hızlanacağını belirtmiştir.

Bir bölgede aynı endüstrideki firmaların yoğunlaşması sonucunda bilgi taşmaları yayılmakta ve verimlilik artışı yaşanmaktadır. Bu durum MAR dışsallıklarına sebep olmaktadır. Rekabetçi bir yapıdan ziyade daha çok yerel tekellerin büyüme için daha iyi olacağı böylelikle inovasyonun faydalarının maksimize edilebileceği görüşü MAR dışsallıklarında savunulmaktadır (Bun ve Makhloufi, 2007: 824; Feldman ve Audretsch, 1999: 412-413).

Firmalar, diğer firmalardan bilgi taşmalarından yararlanmak, taşıma maliyetlerini düşürmek ve yerel ürünlerin kullanılabilirliği ve firmaların yoğunluğunu artırmak için çeşitli yerlerde kümelenme yoluna gitmektedir. Coğrafi olarak birbirlerine yakın olan aynı endüstrideki firmalar, o bölgedeki bir firma için pozitif dışsallık sağlıyorsa buna MAR dışsallıkları denmektedir ki bu dışsallık endüstri için içsel yerleşme ekonomisidir (Marshall'ın artan getiriler kavramı çerçevesinde). Eğer yerel çevre ölçeği ve genel yoğunluktan bir dışsallık oluşuyorsa Jacobs dışsallıkları söz konusudur ve kentteki tüm endüstri için dışsal yani kentleşme ekonomileridir (Henderson, 1994: 75; Romer, 1986: 1005).

MAR dışsallıkları firmaların endüstri içinde güçlü bir yerel uzmanlaşmadan faydalar elde ettikleri zaman ortaya çıkmaktadır. Temel varsayımlarını Marshall dışsallıklarından alan MAR dışsallıkları, işgücü piyasası havuzu, girdi çıktı bağlantıları ve endüstri içi bilgi taşmaları çerçevesinde incelenmektedir. Bu dışsallıklar farklı firmaların çalışanları arasında sosyal aktiviteler ya da emek hareketliliğinden kaynaklanmaktadır (De Vor ve De Groot, 2008: 3). Büyük bir yerel endüstri uzmanlaşmış işgücü elde ederek büyüyebilir. Ayrıca, çalışanlar ve çalıştıranlar arasındaki iş ve işçi bulma gibi maliyetlerini düşürerek bir denge oluşmasını sağlayabilir. Söz konusu bu yerel endüstriler, inovasyonun ve ulaşım maliyetlerinin düşmesini sağlayarak hem müşteri firmaları hem de uzmanlaşmış tedarikçiler için bir cazibe merkezi olmaktadır. Bununla birlikte, ekonomi aktörleri için mekansal yakınlık değer zinciri boyunca ortak inovasyon çabalarını kolaylaştırmaktadır. Rakipler arasında taklit ve bilgi taşmaları meydana gelmektedir. Bu durum coğrafi yakınlık sayesinde aktörler arasındaki yüz yüze ilişkilerle gerçekleşmektedir (Neffke vd, 2010: 4; Feldman ve Audretsch, 1999: 411-412).

MAR dışsallıkları endüstri içindeki taşmalar üzerine odaklanmaktadır. Aynı endüstri içinde bir firma tarafından sağlanan bilgi birikimi diğer firmalarca bir bedel ödenmeksizin kullanılmaktadır. SV'deki mikro çip üreticileri bu duruma çok iyi bir örnek niteliğindedir. Buradaki işgücünün firmalar arasındaki hareketliliği, ürünlerin tasarlanarak dönüşüme uğraması, insanlar arasındaki sosyal ilişkiler ve özellikle “dedikodu” birbirlerinden bilgi alışverişini sağlayarak “bilgi taşmaları” yaratmaktadır. Bilgi taşmaları da bir tür dışsallıktır (Glaeser vd., 1992: 1130).

Aynı endüstri içinde yer alan firmalar arasındaki iletişimin faydaları sonucunda MAR tipi bilgi taşmaları ortaya çıkmaktadır. Firmaların coğrafi yakınlığı hem üretim ve işlem maliyetlerinin azalmasını sağlamakta hem de ortak bilginin paylaşımını teşvik etmektedir. Bilgi taşmaları doğrudan fikir alışverişi, üretim organizasyonu vb. şeklinde olabileceği gibi dolaylı olarak nitelikli işgücünün firmalar arasında hareketliliği şeklinde de olabilir (Bun ve Makhloufi, 2007: 826).

Taklit etme, casusluk ve kalifiye işgücünün firmalar arasında hızlı değişimi sayesinde yeni fikirler komşu firmalar arasında hızlı bir şekilde yayılmaktadır. MAR teori ayrıca Schumpeter'in de vurguladığı gibi yerel tekellerin büyüme için yerel rekabetten daha iyi olacağını, çünkü yerel tekellerin diğer firmalara bilgi akışını sınırlandırması sonucunda dışsallıkların inovasyon faaliyetleriyle içselleştirilebileceğini belirtmektedir. Özetle, dışsallıklar içselleştirildiğinde, inovasyon ve büyüme hız kazanmaktadır (Glaeser vd., 1992: 1127). Rekabet, inovasyon yerine taklitçi bir strateji izlendiğinde ya da ürün farklılaşmasına gidilmesi yerine fiyat konusunda rekabete gidildiğinde, firmaların karlılık oranlarını düşürebilir. Rekabet, ayrıca, ürünlerin taklit edilme olasılığını sınırlar. Bu nedenle, inovasyonun faydaları, sadece tekelci firma tarafından maksimize edilebilir (Bun ve Makhloufi, 2007: 826) .

Bazı kentlerde zaman içinde bir endüstrinin istihdamının derinleşmesi MAR dışsallıklarıdır. Bir endüstrinin tarihi yoğunlaşmasıyla kentler, yerel bilgi birikimi ile birlikte daha verimli çevreler haline gelmektedir. Böylelikle daha iyi rekabet edebildikleri için o endüstri firmaları ve istihdamı elinde tutabilir (Henderson vd., 1995: 1069).

Marshall, aynı endüstride çok sayıda firmanın coğrafi yoğunlaşmasını açıklayan üç temel kavramdan bahsetmiştir. Yığılma ekonomileri; özel becerilere sahip olan işçiler için ortak bir piyasa havuzunun oluşmasını, üreticilerin, nihai tüketici ya da girdi tedarikçilerine yakınlığı sayesinde ulaştırma maliyetlerinde azalmayı ve son olarak teknolojik dışsallıkların oluşmasını sağlamaktadır (Blasio ve Addario, 2002: 3). Piyasa

tarafından iletilen bu parasal dışsallıkların yanı sıra bilgi dışsallıkları da yerel düzeyde yer alan firmaların inovasyon kabiliyetlerini olumlu bir şekilde arttırabilir. Yeni oluşturulan bir bilgi sadece sınırlı bir şekilde tahsis edilebilir, bir firma tarafından oluşturulan bilgiler diğer firmalara yayılabilir (bilgi taşmaları). Söz konusu bu endüstri içi taşmalar yerelleşme ya da uzmanlaşma dışsallıkları olarak bilinmektedir (Panne, 2004: 594). MAR dışsallıkları aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.4.2.1.1. Girdi Paylaşımı

Herhangi bir endüstrinin özel bir alanda yerleşmesinin en önemli sebeplerinden biri o yerin doğal kaynaklarıdır. Bunun yanında iklim koşullarının da o endüstri için uygun olması gerekmektedir. Kaliforniya'daki tarım koşulları, şarap endüstrisinin niçin bu alanda yerleştiğini açıklamada temel faktör olarak gösterilebilir. Şarap bölgesinde yerleşmiş olan uzmanlaşmış girdi sağlayıcılar, taşınabilir şarap şişeleme faaliyetini geliştirerek yeni bir ticari alan oluşturmuşlardır (Holmes, 1995: 2). Denizli Çal ilçesi bu alanda verilebilecek önemli örneklerden birini oluşturmaktadır. Çal ilçesindeki şarap endüstrisi için üzüm yetiştiriciliği, iklim koşullarının bir endüstrinin yerleşimindeki önemini bir kez daha karşımıza çıkarmaktadır.

Coğrafi olarak kümelenmiş firmalar arasında meydana gelen girdi paylaşımı büyüme üzerinde olumlu etkilere neden olmaktadır. Bir endüstride daha önceki inovasyon faaliyetleri bugünün üretiminde girişimciler tarafından girdi olarak kullanılarak büyüme için temel oluşturmaktadır. Bu durum girişimciliği daha üretken bir hale getirerek girişimcilik faaliyetlerinde bir artışa neden olmaktadır. Bu yolla, inovasyon süreci de kendini besleyen bir hal almaktadır (Helsley ve Strange, 2002: 28).

2.4.2.1.2. Bilgi Taşmaları

Marshall, toprak, emek ve sermayeyi üretimin temel faktörleri olarak kabul etmektedir. Toprak, bireye doğa tarafından lütfedilen madde ve materyallerden oluşmaktadır. Emek, bireyin kol ya da beyin gücünü üretim sürecinde kullanmasıdır. Sermaye ise zenginliğin temel stoğudur. Sermaye bilgi ve organizasyonun büyük bir bölümünden oluşmaktadır. Bu bölümün bir kısmı özel mülkiyete bir kısmı ise kamuya aittir. Bilgi, üretimin en güçlü motorudur ve organizasyon bilgiye yardımcı olmaktadır (Marshall, 1890/1920: 138). Burada Marshall'ın belirttiği büyüme ve kalkınmanın temel özelliği fiziksel sermaye değil teknik ilerleme formunda bilgidir. Hayek, bir sosyal bilim olarak ekonomilerin temel probleminin bilgi bölüşümü olduğunu vurgulayarak en azından iş bölümü kadar önemli olduğunu belirtmiştir ve bu alanın çok ihmal edildiğine değinmiştir (Hayek, 1947: 50).

Ekonomik aktörler arasındaki bilgi taşmaları kümelenme ve yığılma literatürünün önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Üretimde dışsal ekonomilerin yol açtığı inovasyon süreci ise büyüme ve kalkınmada çok önemli bir role sahiptir. İçsel büyüme modellerinde bilgi tüketiminde rekabet edilemeyen ve kısmen dışlanılabilen bir mal olarak kabul edilmektedir. Ancak neoklasik görüşe göre bilgi tam bir kamu malı niteliğindedir.

Aynı endüstri içinde yer alan yerel işgücü piyasasında işçilerin iş değiştirme eğilimi, yerel işgücü piyasaları arasında (kentleşme ekonomisi) hareket etme eğiliminden daha fazladır. İşçi hareketliliği sonucunda diğer bir firmaya geçen işçi, beraberinde geldiği firmanın ürünleri, üretim metotları, pazarlama ve yönetim gibi bilgilerini de birlikte getirmektedir. Bu tür bilgi tiplerinde hem patent hem de özel iş sözleşmeleri geçerli olmamaktadır. Aynı yerel işgücü piyasasında (işgücü havuzu oluşumu) firmaların kümelenmesi, bilginin yerel düzeyde yayılması ve işgücü piyasasında ayartmalara yol açmaktadır. Firmalar verimliliklerini arttırabilmek için işçileri ayartma yoluna gitmektedir. Çünkü uzmanlaşmış bir işçide bilgi saklıdır ve firmalar bu bilgiye ulaşmak istemektedir. Bu tür taşmalar firmalar arasında mal piyasası rekabeti üzerinde zincirleme etkilere neden olmaktadır. Herhangi bir firma rakiplerine yakın bir yerde yerleşmeyi seçerse, işgücü ayartma maliyeti ve işgücü havuzu faydaları arasında bir seçim yapma durumuyla karşı karşıya kalmaktadır (Combes ve Duranton, 2006: 3).

Rosen'e göre bilgi ve beceri sermayenin bir türüdür. Öğrenme, sermaye ya da bilgi değişim oranını temsil etmektedir ki bu yüzden bir yatırımdır (Rosen, 1972: 327). Bireysel firma düzeyinde bilgi yaratmak için yapılan yatırımlar ile araştırma ve kalkınma faaliyetleri iç içedir. Böylece teknoloji üstünlüğü sağlanmaktadır. Aynı derecede önemli olan diğer bir yatırım ise düşük teknoloji gerektiren geleneksel sektörlerde kaynak yönetimi, lojistik, üretim organizasyonları, pazarlama, satışlar, dağıtım ve endüstriyel ilişkiler gibi günlük operasyonlar yapılırken inovasyon ve öğrenme yatırımlarının gerçekleşmesidir. Böylelikle mekansal kümelenme ile öğrenme süreçlerinin geliştirilmesi sonucunda büyümeye katkıda bulunmaktadır. Normlar, değerler ve kurumlar (resmi ve gayri resmi) belirli bir yerel kültür içinde yerleştiğinden ekonomik aktörler arasında örtük bilginin transfer edilmesini sağlamaktadır (Malmberg ve Maskell, 2002: 429-433).

Bilgi taşmaları, en radikal yenilikler birbiriyle tamamen ilgisiz alanlardan gelen fikirlerin kombinasyonundan kaynaklanmaktadır görüşünün tartışıldığı Schumpeterci

durumda önemli bir rol oynamaktadır. Çeşitliliğin olması, yeni ürünler keşfetme olasılığını arttırabilir ve üretim sürecinde problemlerin çözümlerini kolaylaştırabilir. Bir kent düzeyinde bu dinamiklerin yükseltilmesi Jacobs dışsallıklarının varlığı durumunda tartışıldığında tüm kent çeşitliliği ve verimliliği üzerinde pozitif etkilere sahip olan dışsal ekonomiler, sektöre bakılmaksızın tüm yerel firmalarda görülebilecektir (De Vor ve De Groot, 2008: 4).

2.4.2.1.3. Yerel Uzmanlaşmış İşgücü Havuzu

Adam Smith uzmanlaşmanın büyük ekonomilerde küçük ekonomilerden daha fazla olduğunu belirtmiştir. İşbölümü ise serbest piyasa mekanizmasının varlığı ile sınırlıdır. Verimliliğin üretim ölçeği ile arttığını çünkü artan ölçeklerin firmalar ve işçiler için uzmanlaşma ve işbölümünü arttırarak verimliliği daha da arttıracağını belirtmektedir.

Young, Smith'in işbölümü üzerine yaptığı bu açıklamalardan yola çıkarak işbölümünün piyasaların varlığına, piyasaların da işbölümünün varlığına bağlı olduğunu belirterek vecizeleştirmiştir (Young, 1928: 539).

Uzmanlaşmış işgücü, endüstrideki diğer firmalar için faydalı olmaktadır. Endüstrideki genişleme, yetenekli işgücünü geliştirmek için işgücü havuzundan faydalanılmasını sağlamaktadır (Chipman, 1970: 349).

Stigler, "Smith'in işbölümü piyasanın varlığıyla sınırlıdır" görüşünde bir eksiklik olduğunu vurgulamıştır. İşbölümü ya piyasayla sınırlıdır ve tipik olarak monopoldür ya da sanayi rekabetçidir ve teorem yanlış veya çok az önem taşımaktadır. Stigler'e göre hiçbir alternatif cazip değildir. Ricardo ve Mill üretimde artan getirilerin prensiplerini ileri sürmüşlerdir. Marshall daha tutarlı bir sistem geliştirerek klasik iktisadi adeta yeniden formüle etmiştir. Marshall ne artan getirileri ne de rekabeti inkar etmiştir (Stigler, 1951: 185-186).

Yerel uzmanlaşmış işgücü havuzu hipotezine göre yığılmalar/kümelenmeler verimliliği hem işgücü uzmanlaşmasını sağlayarak hem de işçi-işveren dengesizliğini azaltarak olumlu yönde etkilemektedir. Verimliliğin artması ücretleri yükseltmekte ve işçilerin iş değiştirme hareketliliğini azaltmaktadır (Blasio ve Di Addario, 2005: 801).

İşgücü, büyük kentlere uyumlu ise kentleşme etkisi, endüstriyel yoğunlaşmalara uyumlu ise yerelleşme etkisi gerçekleşmektedir. İşgücü kolay bir şekilde iş değiştirebildiği gibi firmalar da çalışanlarını değiştirebilir. Bu durum, her iki ekonomi aktörü için bir risk oluşturmaktadır. İşçi gelirini, firma da karını maksimize etmek istediği için (Helsley ve Strange, 1990: 190) her iki aktör de kendisi için en iyi olanı

istemektedir. Eğer, işçinin yetenekleri ve firmaların emek talebi bir endüstriye özgü ise, bu ihtiyaçları endüstrinin yoğunlaştığı yerde karşılamak daha kolay olacaktır. Bu nedenle, işçi ve firmanın riski, yerelleşme sayesinde azalmaktadır (Rosenthal ve Strange, 2004: 2146).

İsithdam yerlerine erişilebilir mahallelerde yaşayan işçilerin oluşturduğu işgücü havuzu, bu coğrafi ilişki nedeniyle işe gidip gelme maliyetlerini azaltacaktır. Yerel işgücü piyasaları, tüm üretim süreçlerinde farklı görevlerde yer alacak olan farklı yeteneklere sahip işgücü depolarıdır. Yerel dokuda ikamet eden bireylerle işlerin eşleştirilmesini kolaylaştıran iş merkezlerine yakınlık da önemlidir. Yerel emek piyasaları üretim sisteminde iş deneyimine adapte olmayı sağlayan sosyalleşme ve alışkanlıkların bir bütünüdür. Bireyler arasındaki ilişki ağları yoluyla yararlı bilgiler (işverenler, iş olanakları, çalışma koşulları hakkında vb.) sürekli sirkülasyona tabi olmaktadır (Scott, 2006: 240).

İşgücü havuzu, bölgesel olarak küçük bir alanda sınırlı olan yerel işgücü piyasasının paylaşımından kaynaklanan, işçiler ve firmalar için avantajlar anlamına gelmektedir. Yerel işgücü piyasasında, işçilerin iş bulmaları daha kolay olmaktadır. Firmalar da boş pozisyonlarını daha hızlı doldurabilir. Firmalar ve işçiler yetenekleri ve deneyimleri açısından birbirlerini tamamlayıcı bir bütünlük kazanmaktadır. Ayrıca, işçiler öğrenme taşmaları sayesinde daha fazla bilgi sağlayabilirler (Andini vd., 2012: 1; McCann, 2007: 24).

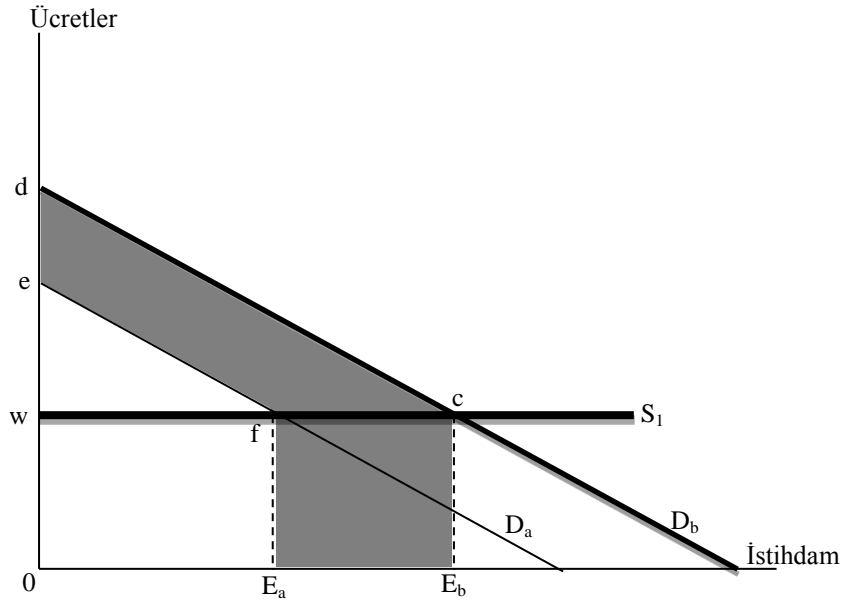
Üstün yetenekli işgücünün yığılması işler ve işçiler arasındaki dengenin optimal bir şekilde kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Alternatif olarak, büyük piyasalar üstün yetenekli işçilerin tanımlanmış görevlerde yer almasını sağlayarak uzmanlaşmanın faydalarından yararlanılmasını sağlamaktadır. Böylelikle verimlilik daha da artmaktadır (Overman ve Puga, 2010: 141).

Eğer firmalar kendilerine özgü şoklar içindeler ise bu durumda geniş bir işgücü havuzunun varlığı sonucunda piyasada daha az işçi risklere maruz kalmaktadır. Ayrıca geniş bir işgücü havuzu işçilerin eğitimlerinin tamamlanmasını da teşvik etmektedir. İşçiler arasında yüz yüze iletişimin artması beyin fırtınalarının gerçekleşmesini sağlayarak güvene dayalı bir sinerji oluşacaktır. İşçiler arasında yüz yüze sosyal iletişim neticesinde gerek inovasyon süreçleri gerekse firmalara bilgi taşmaları gerçekleşerek yerelleşmenin özellikleri hakkında ekonomik aktörler daha fazla bilgi sahibi olacaktır. Başarılı firmaların yer seçim kararlarını kopyalayarak o mekanda konumlanan diğer

firmaların bu durumu, Marshall'ın belirttiği gibi ticari sırların gizemi olmadığı bir kanıtı niteliğindedir (Venables, 2006: 6-7).

İşçiler, cari ücretler, yaşam standardı ve maliyeti kendileri için en uygun olan bölgeleri, daha iyi bir hayat geçirme hedefi ile seçmektedir. Verimliliklerini etkileyen farklı yetenek ve deneyimleri bir işverenin aradığı özelliklerle uyumlu olmalıdır. Böylelikle iki tarafta çıkarlarını maksimize edebilir (Andini vd., 2012: 4).

Şekil 2.3. Yığılma Ekonomileri ve İşgücü Verimliliği

Kaynak: Hoover ve Giarratani, 1999: 70.

Yukarıdaki Şekil 2.3. yığılma ekonomileri ve işgücü verimliliği arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Şekil 2.3. incelendiğinde, D_a ve D_b doğruları iki farklı yerel bölgedeki (a ve b) toplam işgücü talebini vermektedir. D_b iki doğru içinde daha büyük talebi göstermektedir. D_a'nın sağında çizilmiş olan D_b, her bir veri istihdam seviyesi için işgücünün marjinal üretim miktarının daha büyük kent bölgesinde giderek arttığını göstermektedir. Bu verimlilik farkı, bölgeler arasındaki işgücünün "kalite" farkı ve sermaye stokunun büyüklüğü ile açıklanmaktadır.

Eğer iki kent alanı aynı işgücü arz fonksiyonu ile gösterilirse, S₁, denge işgücü her biri için E_a ve E_b ile verilebilir ve işgücü, her birinin marjinal üretiminin ücretlere eşit olduğu D_a ve D_b doğruları üzerindeki noktada dengeye gelir. Bu sebeple, toplam mal ve hizmet üretimi miktarı her iki kent alanı için kendi işgücü talep eğrisi altındaki alandan istihdamın dengede olduğu seviyeye kadarki alanı kapsar. Buna bağlı olarak gri olarak gösterilen alan (E_aE_bcdef) büyük kentsel boyutu ile ilişkili faktör verimliliğindeki artış ile ilişkilidir.

Kentleşme ekonomilerinin büyüklükleri ile ilgili tahminler çalışmadan çalışmaya değişiklik göstermekte ve dolayısıyla fikir birliğine ulaşamamaktadır.

İşçiler herhangi bir işe girmeden önce beşeri sermaye yatırımlarını (okula gitme, genel bilgi düzeylerini artırma vb.) artırmak zorundadır. Eğitimin özel optimal miktarı işçilerin ne tür makine ve ekipman kullanmayı ya da ne tür işlerde çalışmak istediğine göre değişmektedir. Diğer bir deyişle firmaların seçtikleri iş türleri ve fiziki sermaye, çalıştırdıkları işçilerin yeteneklerine ve eğitim durumuna bağlı olmaktadır. Eğer işçiler eğitimlerini artırırorsa, firmalar da bu işçileri çalıştırarak daha fazla eğitim almalarını sağlayacaktır. Bu kapsamda işçiler beşeri ve fiziksel sermayenin birikiminde sosyal artan getirilere yol açmaktadır ki kalkınma kapsamında ve beceri yoğun sektörlerde coğrafi yoğunlaşma olan bölgelerde beşeri sermaye dışsallıklarının varlığı önem kazanmaktadır (Acemoğlu, 1996: 796).

Aşağıdaki Tablo 2.2.'de MAR, Porter ve Jacobs dışsallıklarının istihdam üzerindeki etkisi verilmektedir. Tablo 2.2 incelendiğinde istihdam artışı üzerinde MAR, Porter ve Jacobs dışsallıklarının etkilerinin farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Dışsallık türlerinin sonucu olan uzmanlaşma, MAR ve Porter dışsallıklarında görülürken, Jacobs dışsallıklarında görülmemektedir.

Tablo 2.2. Kümelenme ve Yığılma Dışsallıklarının İstihdam Üzerine Etkisi

Dışsallık Türü		Dışsallık Sonucu	İstihdam Artışı Üzerine Etkisi		
			MAR	Porter	Jacobs
Dinamik	Yerel Uzmanlaşmış İşgücü Havuzu	Uzmanlık	+	+	-
	Bilgi Yayılımı	Rekabet	-	+	+
	Girdi Paylaşımı	Çeşitlilik	-	-	+
		Yoğunlaşma	+	+	+
Statik	Yerelleşme Dışsallığı	Uzmanlık	+	+	-
	Kentleşme Dışsallığı	Çeşitlilik	-	-	+

2.4.2.2. Porter Dışsallıkları

Porter dışsallıklarında, tıpkı MAR dışsallıklarındaki gibi bilgi taşmaları ve coğrafi olarak yoğunlaşmış endüstriler büyümeyi hızlandırmaktadır. Uzmanlaşmış coğrafi yığılmalar ve bilgi taşmaları bölgesel endüstrinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ancak, MAR teoriden farklı olarak yerel tekeller yerine yerel rekabetin, inovasyon sürecine hızla adapte olmayı teşvik ettiği savunulmaktadır. İtalyan seramikleri ve altın kuyumculuğu endüstrileri en önemli örneklerini oluşturmaktadır (Glaeser vd., 1992: 1128). Firmaların rekabet gücünü koruyabilmesi için inovasyona

yönelmesi yerel rekabetin derecesini artırarak endüstriyel büyümeyi sağlamaktadır (Bun ve Makhloufi, 2007: 824).

Bir yığılmadaki rakip firmalar arasındaki rekabet yerel tekelden daha fazla bir şekilde büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinde itici güç olarak kullanılabilir. Rekabet firmalara inovasyon ve yeni teknolojilerle tanıştırmak için yeni ürünlerin üretilmesini, Ar-Ge faaliyetlerinin artmasını ve yeni yeteneklerin ve hizmetlerin oluşmasını sağlayacaktır (Porter, 1990: 56). Uzmanlaşmış bir yerel işgücünün oluşması ile çalışanlar kümelenme içinde özgürce iş hareketliliğinde bulunabilecektir. Böylelikle firmalara yeni bilgilerin aktarımı sağlanacaktır. Bu durum rekabetin sürmesini sağlayarak yerelin de gelişmesinde pozitif etkide bulunacaktır. Yerel uzmanlaşma bilgi taşmalarını teşvik ederek inovasyon sürecini hızlandırmaktadır.

2.4.2.3. Jacobs Dışsallıkları

Jacobs dışsallıkları, tarihi farklılıklar ile ilişkili olup, fikirler ya da bilgi birikimi yoluyla türemektedir (Henderson vd., 1995: 1068). Endüstriler arası bilgi taşmaları ve firmalar arasındaki çeşitlilik faydalıdır görüşüne dayanmaktadır. En önemli dışsallığın özel bir bölge içindeki farklı endüstrilerde yer alan firmalar arasındaki etkileşimlerden kaynaklandığını belirten Jacobs'a göre, inovasyonu ve yerel büyümeyi canlandırmak için yerel endüstriyel yapının çeşitliliği ya da farklılığı coğrafi uzmanlaşmadan daha önemlidir. Çeşitlilik ve farklılık sıfatına haiz ekonomik yapılara sahip olan bölgeler, uzmanlaşmış bölgelerden daha hızlı bir büyüme olanağına sahip olacaktır. Yerel rekabet büyüme üzerinde faydalı bir etkiye sahiptir. Çünkü yerel rekabet, firmalar arasında bilginin, fikirlerin ve yeni teknolojilerinin aktarımını sağlamaktadır (Bun ve Makhloufi, 2007: 824; Feldman ve Audretsch, 1999: 412).

Jacobs dışsallıkları, endüstriyel çeşitliliğin yüksek bir düzeyde olmasından kaynaklanan faydalardan firmalar yararlandığı zaman ortaya çıkmaktadır. Yerel çeşitlilik endüstriler arasında bilgi birikimine neden olarak fırsatların doğmasını sağlamaktadır. Endüstriler, diğer endüstrilere yakınlıkları sebebiyle üretim süreçlerinde problemler yaşayabilirler. Bu durumda endüstriler arasındaki iletişim problemin çözümünde etkili olabilir. Ayrıca çeşitli endüstriler demetinden oluşan bir bölgesel ekonomi, ürün kombinasyonlarını ortaya çıkararak ve endüstriler arasında bilgi paylaşımını sağlayarak yerel gelişmeye de ön ayak olmaktadır. Endüstriyel çeşitlilik daha istikrarlı bir talep koşulları sağlayarak, girdi fiyatlarında dalgalanmalara maruz kalmadan firmaların yerel girdi ikamelerinden faydalanmasını kolaylaştırmaktadır (Neffke vd., 2010: 4).

Jacobs dışsallıkları, ne MAR ne de Porter dışsallıklarına benzemektedir. İnovasyon ve büyüme için coğrafi uzmanlaşmadan ziyade coğrafi olarak yakın endüstrilerin farklılığı ve çeşitliliği, bilgi transferini daha kolay sağlamaktadır. Tıpkı Porter gibi yerel rekabeti savunmaktadır. Yerel rekabet teknolojiye adapte olmayı kolaylaştırmaktadır (Glaeser vd., 1992: 1128).

Coğrafi olarak yoğunlaşmış firmalar ve işçiler bir şekilde birbirlerinden bazı bilgiler öğrenmektedir. Bu bilgi değişiminin sebebi bilinmemektedir ki buna bir tür kentsel sihir denilmektedir (Helsley ve Strange, 1990: 27).

Bilgi, aynı endüstrilerden ziyade endüstriler arasında bir sanayi tarafından geliştirilen fikirlerin diğer sanayiler tarafından kullanılmasıyla yayılmaktadır. Farklı firmalar ve ekonomik birimlerin arasındaki tamamlayıcı bilgi alışverişi inovasyon aramalarını ve denemelerini kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden çeşitlendirilmiş yerel üretim yapısı artan getirilere ve kentleşme ya da çeşitlilik dışsallıklarına yol açmaktadır (Panne, 2004: 595). Eğer endüstriyel yapıda müşteri tabanlı yani müşteri odaklı bir üretim yapısı mevcutsa çeşitlilik daha fazla olabilir. Bu durumda talep değişiklikleri o endüstriyi koruyacaktır. Böylelikle, yalnızca müşteri çeşitliliği değil, ayrıca kullanılabilir yerel girdilerin çeşitliliği de değerli olmaktadır. Fiyatlardaki bir artış ya da girdi ikamelerinde bir kıtlık yaşanması durumunda endüstrinin manevralarını kolaylaştıracaktır (De Vor ve De Groot, 2008: 3).

Bir ekonomide yeni mal ve hizmetlerin ilave edilmesi yeni işbölümlerini arttırmaktadır. Ayrıca iş bölümünün çeşitliliği ve sayısındaki artış da ekonominin doğal kapasitesindeki mal ve hizmetlerin çeşitliliğini o kadar arttıracaktır (Jacobs, 1969: 59).

Kapsam ekonomilerinden kaynaklanan Jacobs dışsallıkları bir kentte heterojen bir dizi tamamlayıcı faaliyetlerden kaynaklanmaktadır (Kaufman ve Kumar, 2006: 7). Dengesiz bilgi taşmaları yığılmaların miktarında merkezi bir rol oynamaktadır. Böylelikle kentlerin oluşumunda da bu taşmalar başat rol oynamaktadır.

2.5. Yeni Ekonomik Coğrafya Literatüründe Yığılma Ekonomileri

Krugman, bir ülke ekonomisinin içsel özelliklerinin tarımsal tedarikçilerin rolü “çevre” ve imalatın rolü “merkez” olarak ikiye ayrılabilceğini belirtmiştir. Dışsallıklar bir merkez-çevre modelinin oluşmasına yol açmaktadır. Bu tür dışsallıklar pür teknolojik taşmalardan ziyade ya talep ya da arz bağlantıları ile ilgili parasal dışsallıklardır. Bir firmanın faaliyetleri sonucunda başka bir firmanın ürünlerinin talebi etkilenir ve firmanın ürün fiyatları marjinal maliyetlerini aşmaktadır. Bu durum gerçek

bir dışsallıktır (Krugman, 1991a: 487). Teknolojik dışsallıklar, küçük ölçekli yığılmalarda kişisel etkileşimler sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Krugman, ekonomik coğrafya faaliyetlerinin en çarpıcı özelliğinin ne olduğu sorusuna verilebilecek en kısa cevabın yoğunlaşma olduğunu belirtmiştir. Üretim dikkate değer bir biçimde mekanda yoğunlaşmaktadır (Krugman, 1991b: 5). 1990'lı yıllarda özellikle Krugman tarafından geliştirilen yeni ekonomik coğrafyanın en önemli özelliği kentlerde ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasıdır (Fujita vd., 1999: 210). Yer seçim teorilerinin²² varsayımlarından yola çıkılarak, iktisat ve coğrafyanın kesiştiği noktada oluşturulan yeni ekonomik coğrafya, bir coğrafi mekanda meydana gelen ekonomik olayları incelemektedir.

Ekonomik faaliyetlerin mekansal konumlanması yığılma güçleri (merkezcil/merkez) ve dağılma güçleri (merkezkaç/çevre) gibi iki tür sürecin sonucunda izlenebilir. Merkezcil güçler ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşması (kartopu etkisi) durumunda oluşan dışsallıklarda görülebilir. Ekonomik aktörler üretim süreçlerinde yüksek uzmanlaşma ve çeşitliliğe imkan sağlayan çeşitli faktörler sayesinde yığılmayı tercih etmektedir. Bu bölgeler yeni firmaların kurulması ve işçilerin bu bölgelere göç etmesini teşvik ederek işçi-firma dengesini sağlamaktadır. Ölçeğe göre artan getiriler ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımını açıklamak için gereklidir. Bu duruma “halk teoremi” denilmektedir (Fujita ve Thisse, 1996: 340-344; Krugman, 2000: 53-55).

Fujita ve Krugman, tekelci rekabet modelini birçok endüstri ve kenti ele alarak mekansal denge modeli içinde incelemiştir. Tek kentli ekonomi modelindeki gibi söz konusu bu modelde de, tarımsal nüfus tarafından tüketim mallarının talebi endüstrilerin dağılımına neden olurken, yığılma güçleri üretimde ölçek ekonomileri ve üretilen tüketim mallarındaki ürün çeşitliliğinin etkileşimi aracılığıyla oluşmaktadır (Fujita vd, 1999: 212). İki bölgeli bu modelde iki farklı üretim bulunmaktadır. Birincisi ölçeğe göre sabit getirilere sahip olan ve arazide konumlanan tarım sektörü iken; ikincisi artan getirilere sahip olan ve bölgede konumlanan üretim sektörüdür (Krugman, 1991a: 487).

²² Yer seçim teorileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: J.H. Von Thünen (1826), *Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*, Perthes, Hamburg, W. Alonso (1964), *Location and Land Use*, Harvard University Press, Cambridge, MA, W.Christaller (1933), *Die Zentralen Orte in Süddeutschland*, İngilizceye Çeviren C.W. Baskin (1966) *Central Places in Southern Germany*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, A. Lösch (1940), *The Economics of Location*, İngilizce Çeviri: Fischer Jena (1954), Yale University Press, New Haven, CT, A. Weber (1929), *Alfred Weber's Theory of the Location of Industries*, Çeviren: C.J. Friedrich, Chicago University Press, Chicago, W. Isard (1956), *Location and Space Economy*, MIT Press, Cambridge, M.L. Greenhut (1956), *Plant Location in Theory and in Practise*, Nort Carolina University Press, CH.

Endüstri yığılmaları üretimde sabit maliyetler ve ulaşım maliyetlerinin birbirlerini etkilemesi sonucu oluşan firmalar arasındaki talep bağlantılarının bir sonucudur. Bu durumda ölçek ekonomileri firmalar için dışsal olmaktan ziyade içseldir (Krugman, 1991a: 488).

Dışsal ekonomilerde Henderson tarzı modellerin ve bölgesel talep bağlantılarının Krugman tarzı modellerinin, ekonomik faaliyetin mekansal dağılımında benzer etkilere sahip olduğu görülmektedir. Modeller arasındaki fark ise yığılmanın nasıl meydana geldiğiyle ilgilidir. Henderson (1974) modelinde yığılmalar firmaların içinde buldukları endüstrideki diğer firmalara yakın olmalarından elde ettikleri faydalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu faydalar işgücü açısından aynı şekilde gerçekleşmektedir (Henderson, 1974: 640). Krugman modelinde ise yığılmalar firmaların daha fazla tüketici ve endüstriyel pazarlara yakın olmalarından kaynaklanan faydalara dayanmaktadır (Hanson, 2001: 259).

Bölgesel iktisat, neoklasik iktisat teorisine dayanmaktadır ancak aslında Alman “yerelleşme ekonomileri” literatürünün etkisi altında kalmıştır. Ekonomik coğrafya ise daha çok ekonometrik tabanlıdır. Özellikle heterodoks ekonomi teorilerinden ve interdisipliner bilim dallarından (sosyoloji, politik bilim, regülasyon teorisi vb.) esinlenilerek ortaya çıkmıştır (Brakman vd., 2001: 23). Yeni ekonomik coğrafya ise ortodoks ekonomi teorilerinden etkilenmiştir.

Aynı bir alanda yerleşmiş bir firma içsel ölçek ekonomilerinden faydalanabilir ancak, yoğunlaşmanın yaşandığı bir alanda yerleşmezse, yerelleşme ve kentleşme ekonomileri ile ilgili rekabetçi faydalardan yararlanamaz. Kentler, uzmanlaşmış işgücü ve arz sağlayıcılarını bir araya getirerek işçi-işveren ve alıcı-satıcı demetinin zenginleşmesini sağlamaktadır (WB, 2008: 134).

Bir kent boyutu büyüdükçe, hem statik hem de dinamik faktörler verimliliği arttırıcı yönde etkili olabilir. Statik boyut daha çok büyük kentlerde iş gücünün uzmanlaşmasına sebep olarak verimlilik artışına yol açmaktadır. Dinamik boyut ise bir kentin toplumsal, kültürel ve ekonomik değişimlere adapte olma derecesine göre pozitif dışsallıklara sebep olmaktadır (Sveikauskas, 1975: 393-394).

Yeni ekonomik coğrafya literatürü genel denge modellerinin bir derlemesini sunmaktadır. Bu modellerde mekana ait içsel nedenlerle merkez-çevre yapısı, firmaların talebin daha yoğun olduğu yerlere yerleşmesini sağlayarak ücretlerin de artmasını sağlamaktadır. Bu durum piyasa potansiyeli olarak adlandırılmaktadır. Yeni ekonomik

coğrafya literatürüne göre parasal dışsallıklar, ölçeğe göre artan getiriler, ulaşım maliyetleri ve talebe yakınlıktan kaynaklanmaktadır (Mion ve Naticchioni, 2005: 2-3).

Yeni ekonomik coğrafya literatürü mekansal faktörleri girişimcilik davranışlarında temel unsur olarak kabul etmektedir. Sosyal yapı, kültür, güven, beşeri ve sosyal sermaye gibi unsurlar girişimcilik davranışlarında belirleyici bir nitelik arz etmektedir. Bu unsurların ortaya çıkışı ve etkisi, belirli bir mekanda aktörler arasındaki etkileşim sonucunda meydana gelmektedir. Aktörler arasındaki etkileşim ve sinerjinin oluşmasında mekan çok önemli bir unsurdur. Çünkü bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal, kültürel ve kurumsal potansiyeli mekan içinde yerleşiktir. Yani, ekonomik faaliyetler açısından her bir mekan parçası farklı olanaklar sunmaktadır (Karakayacı, 2010: 150).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜMELENME UYGULAMALARI

Ülkelerin kalkınma reçetelerinde yer alan kümelenme uygulamaları özellikle yerel aktörler tarafından benimsenmektedir. Katılımcı bir süreci yansıtan kümelenmeler bu nedenle ülkelerde bir yerel kalkınma aracı olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda uluslararası kuruluşların, AB'nin, ülkelerin ve özellikle yerel yönetimlerin uygulama örneklerine çalışmanın bu bölümünde yer verilecektir. Türkiye genelinde kümelenme yaklaşımının benimsenme süreci ve buna yönelik faaliyetler ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.1. Uluslararası Kuruluşların ve AB'nin Kümelenme Politikaları

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nin Yerel Ekonomik ve İstihdam Kalkınması Programı (LEED), dünyadaki istihdam kalkınma politikası ve yerel ekonomik inovasyon uygulamalarının en iyi uygulamalarını yaymak için oluşturulmuştur. Programın faaliyetleri (OECD, 2005: 225);

- İstihdam politikalarının-yerel işbirliği-yönetişimin ademi merkezîyetçi bir yapıda olması,
- Girişimcilik, serbest meslek ve iş yaratma,
- Yerel düzeyde sosyal uyum,
- Küreselleşme ve yerel yönetimler,
- Yerel kalkınma politikalarının değerlendirilmesi ve kümelenme politikası,
- OECD üyesi olmayan ülkelere de ulaşmaktır.

LEED dünya çapında konferanslar ve seminerler düzenleyerek yukarıda belirtilen konularda tecrübe paylaşımını gerçekleştirmektedir. Hükümetler ve kalkınma ajansları ile işbirliğini içeren organizasyonlar yapmaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) için kümelenme “ortak zorluklar ve fırsatlar ile karşılaşan birbirine bağlı girişimlerin ve ilgili kurumların coğrafi yoğunlaşması” anlamına gelmektedir (Taşkın vd., 2012: 2). UNDP'nin kamu kurumları, özel sektör, üniversite ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği halinde yürüttüğü kümelenme temelli yerel ekonomik kalkınma modelleri, yerelin potansiyel ve kısıtlarına özgü bir çerçevede içerisinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda kümelenme girişimlerinin en önemli odak noktası karşılaştırmalı ve rekabetçi üstünlükler, yerel yeterlilik ve beceriler ile kapasitelerin ve refahın artırılmasına katkıda bulunarak, bir tarafta işgücü yaratma ve yoksulluğun azaltılması, diğer tarafta ise sürdürülebilir

kalkınma ile bölgenin var olan ekonomik potansiyelini en yüksek düzeye çıkarmaktır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2010: 7).

Dünya Bankası (WB), kümelenme temelli kalkınma anlayışı kapsamında ülkelere, makro temeller (ticaret bariyerleri, döviz kurları vb.), sert ve yumuşak yatırımlar (altyapı yatırımları, iş yapma maliyetleri, gümrük ve ticaret lojistikleri vb) ve arz yönlü önlemler (teknoloji yaratma ve adaptasyonu, ürün standartları, beşeri sermaye vb.) olmak üzere politika uygulamaları önermektedir. Kümelenme girişimlerinin uygulanması için anahtar araçlar yayınlayan WB, ülkelerin bu araçları kullanarak kümelenme politikaları oluşturmalarını ileri sürmektedir. Söz konusu bu araçlar (WB, 2009: 11-47):

- Küme haritaları,
- Ürün ve pazar bölümlendirmeleri,
- SWOT analizi,
- GAP analizi,
- Porter'in elmas modeli,
- Değer zinciri analizi,
- Piyasa eğilimi analizi,
- Rekabet pozisyonu analizi,
- İşbirliği için eski ve yeni kurumlar analizi,
- İzleme ve değerlendirilmedir.

Uluslararası Para Fonu (IMF), kümelenmelere yönelik görüşlerini finansal izleme strateji belgesinde belirtmiştir. 2008 küresel krizi sonucunda finansal istikrarın sağlanabilmesi için bir dizi yeni politikalar öneren IMF, ülkelerin finansal istikrarın sağlanmasında kümelenme politikalarından yararlanabileceklerini savunmaktadır (IMF, 2012: 11-13).

AB, kümelenmeleri inovasyon politikalarının bir aracı olarak görmektedir. AB bölgesel kalkınma politikalarında yeni kümelenmelerin oluşturulmasını ya da var olan kümelenmelerin güçlendirilmesini vurgulamaktadır. Kümelenmelere dayalı bölgesel politika görüşünde, bölgesel büyümenin sağlanmasında bir ön koşul olarak kümelenmelerin kurulması ve/veya güçlendirilmesi fikri desteklenmektedir. Çünkü KOBİ'lerin teknoloji, kaynak ve hizmet kullanımını arttırması ve küresel ekonomide rekabet edebilmesi için kümelenmeler önemli bir araçtır (EU Commission, 1999: 13).

AB tarafından 2006 yılında oluşturulan Rekabet ve İnovasyon Çerçeve Programı 2007-2013, sektörlere özel inovasyonu teşvik etmek, kümelenmeler, inovasyon ağları,

kamu-özel inovasyon ortaklığı ve uluslararası işbirliği için harekete geçilmesi için çağrıda bulunmaktadır. Bu çerçevede AB’de Dünya Standartlarında Kümelenmelere Doğru (Towards World-Class Clusters in the EU) dökümanını hazırlayan Avrupa Komisyonu, üye ülkelerin kümelenmeleri destekleyip bir program hazırlaması için bir yol haritası hazırlanmıştır. Kümelenmelerin piyasa sürecinde kendiliğinden oluşup yaşam döngüsünü devam ettirebileceğini belirten dökümanın temel vurgusu ise, üye ülkelerin kümelenmeleri devlet destekleri ile desteklemeleri gerektiğidir. AB Komisyonu bu süreçte üye ülkelerin tüm çabalarını destekleyeceğini belirterek, AB içerisinde kümelenme işbirliği ve politika uygulamalarını teşvik edeceğini vurgulamıştır. Temel amaç ise, inovasyonun geliştirilmesi kapsamında yerel kümelenmeleri ve ağları geliştirmek, dünya standartlarında inovasyon kümelenmeleri oluşturmak ve gelişmiş bilim-endüstri bağlantılarını kurmaktır (EU Commission, 2008). Kümelenme politikaları AB’nin stratejik önceliklerinden birini oluşturmaktadır. Aşağıdaki girişimler ise AB’nin kümelenme politikalarına yönelik oluşturduğu çalışma gruplarını göstermektedir (Official Journal of EU, 2008: 7):

- Avrupa Kümelenme Politikası Grubu (European Cluster Policy Group); AB’ye üye ülkelerde dünya standartlarında kümelenmelerin oluşturulmasını desteklemek için kümelenme politikalarına yönelik görüş bildirmek için kurulmuştur. Temel amacı; kalkınmada kümelenmelerin fonksiyonlarını ve rolünü anlamada, rekabet ve inovasyon politikaları alanında üye ülkeler arasında deneyimleri paylaşmaktır.

- Avrupa Kümelenme Gözlemevi Grubu (European Cluster Observatory); Avrupa iş kümelenmeleri ve kümelenme politikasının bilgi ve analizi için erişim noktası sağlayan çevrimiçi bir platformdur.

- Avrupa Kümelenme Mükemmelliyet Girişimi (European Cluster Excellence Initiative); Avrupa Komisyonu tarafından kümelenmelerin yönetimi, kümelenme ile ilgili projeler ve AB içinde kümelenme politikasının geliştirilmesine yönelik bir dizi girişimin başlatılması sonucunda mevcut çalışmaların verimliliğini arttırmak için kurulmuştur.

- Avrupa Kümelenme Birliği (European Cluster Alliance); Avrupa kıtasında 70’den fazla ortak kuruluşun kümelenme politikası işbirliğine yönelik bir ilk adım niteliğindedir. Kümelenmeler için ortak bir stratejik çerçeve uygulamasının tartışma platformu olarak görev yapmaktadır.

3.2. Kümelenme Uygulamalarına Yönelik Ülke Örnekleri

Uluslararası kuruluşların ve AB'nin kümelenme politikalarına yönelik uygulamalarının yanında bu başlık altında bazı ülkelerin kümelenme örneklerine yer verilecektir. Seçilen kümelenme örnekleri kümelenme literatüründe en çok bahsi geçen örnekler arasında yer almaktadır.

3.2.1. Amerika

Amerika'daki en ünlü kümelenme örneği SV'dir. SV, kümelenme literatürünün en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Büyük çaplı Ar&Ge bütçelerine olan ihtiyaç, teknolojik inovasyon merkezlerine yakınlık, büyük girişim sermayesi rezervleri ve yoğun teknoloji ürünleri ise Vadiyi diğer örneklerden ayıran özellikler arasındadır (Amin, 1994: 14).

Dünyadaki birçok ekonomik alan bir SV olma peşinde koşmaktadır. Bu kapsamda SV'nin içinde barındırdığı özellikler şu şekilde özetlenebilir (Shavinina:2004: 5-13):

- Kendiliğinden gelişen bir mükemmellik anlayışıyla birlikte firmalar ve işgücü arasında gelişen yardımlaşma bağları,
- SV'deki işadamlarının demokratik bir atmosfer diğer bir deyişle hümanistik kültür yaratmaları,
- SV'deki girişimcilerin ademi merkeziyetçi organizasyonları oluşturma başarıları,
- SV'deki işadamlarının yoğun bir gayri resmi iletişim ağları oluşturmaları,
- Açık gayri resmi iletişimin yüksek güvene odaklanmış iş ilişkilerine yol açarak bilgi değişimini hızlandırması,
- Yukarıda verilen unsurlar nedeniyle firmaların inovasyon kabiliyetlerinin gelişmesi,
- Yapılan hataları giderme konusunda bir iş kültürünün oluşması,
- Rekabetçi iş çevrelerinin içinde firmaların yer alması ve teknolojik değişim sonucunda yeni ürün geliştirmedeki başarı,
- Yeni kurulan firmalar için özellikle Stanford Üniversitesi'nin mühendis yetiştirmesi,
- Hızlı karar verme ve uygulama kabiliyetinin gelişmiş olması.

SV, bireyler ve firmaların güçlü bir işbirliği ve inovasyon kültürü ile donatılmıştır. Ayrıca Standford Üniversitesi ve özel üniversiteler ileri teknoloji ürünlerin üretilmesini teşvik etmektedir. Diğer yandan savunma laboratuvarları ve

üretim tesislerinin SV içinde yer alması federal kaynaklardan yararlanılmasını kolaylaştırmaktadır (Gore ve Mhatre, 2000: 1).

3.2.2. Meksika

1980'li yıllardan itibaren liberalleşme sonucunda Meksika ekonomisi üretim sektöründe önemli avantajlar elde etmiştir. Avantajların çok büyük bir bölümü üretim sektöründe coğrafi yeniden yapılanma sürecine gidilmesi sayesinde yaşanmıştır. 1980'li yıllar boyunca imalatın büyümesindeki yeni belirleyici etmenler ise yabancı yatırımlar ve yurtdışında ihraç pazarlarının açılması olmuştur. İhracat odaklı büyümenin bir sonucu olarak Meksika'nın kuzey sınırındaki kentlerde üretim faaliyetlerinde ve nüfusta bir artış yaşanmıştır. 1990'lı yıllarda ise, coğrafi yakınlığın sağladığı avantajlar nedeniyle ekonomik faaliyetlerin yığılması bölgedeki üretimin büyümesinde önemli bir belirleyici etki yaratmıştır (Cota, 2002: 164). Kuzey Meksika'daki kereste ve demir gibi doğal kaynakların varlığı, ülkeyi yabancı yatırımlar açısından bir cazibe merkezi haline getirmektedir (Hanson, 1998: 34).

Endüstrileşme ve kentleşme nedeniyle yeni kentsel endüstriyel alanlar temelinde coğrafi lokasyon farklı bir şekil almıştır. Artık Mexico City, Monterrey ve Guadalajara gibi geleneksel endüstriyel kentler yerine televizyon montajında Tijuana, elektrik bileşenlerin üretiminde Ciudad Juarez ve uzmanlaşmış otomobil montaj fabrikalarında Saltillo üretim endüstrilerinde uzmanlaşma ve yoğunlaşmaların belirleyici olduğu yükselen kentler olarak önem kazanmıştır (Cota, 2002: 165).

Meksika'da iş kültürü genellikle taklit etme temelinde gelişmiştir. Tüm kümelenmeler bir öncü girişimcinin yanında işe başlayan zanaatkarların yeni iş kurmaları ve eğitilmiş aile üyelerinin bu işlerde çalışmaya başlaması ile oluşmuştur. Geri beslemeli bir kümelenme örneği olan Meksika'da bireyler birinin yanında çalışıp çekirdek sermayeyi biriktirerek, çalıştıkları endüstride kendi işlerini kurmaktadır. Bireylerin böyle bir yol izlemesinin sebebi ise mesleki okulların fakirlerin ulaşamayacağı yerlerde olmasıdır. Çıracılık bu yüzden mesleği öğrenmenin -yaparak öğrenme- temel yoludur. Mikro işletmelerin yoğun olduğu bu ülkede Santiago kazak, Tehuacan erkek gömleği ve Almoloya pantolon ürünlerinde kümelenmiştir (Altenburg ve Meyer-Stamer, 1999: 1696).

1995 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra şaşırtıcı bir derecede gelişen Meksika, açık ekonomi özelliğinin pozitif taşmalarını özellikle Ar-Ge yatırımları ile güçlendirmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların ilgi odağı haline gelen ülkede iş çevresi hızlı bir gelişme sergilemiştir (OECD, 2009: 45-47).

3.2.3. İtalya

1960'lı yılların sonuna doğru İtalya'da kalkınma konusunda ilginç gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Tuscany bölgesinde sermaye yoğun ve yüksek teknoloji endüstrilerinde yer alan kamu ve özel sektör firmalarında yaşanan gerilemelere karşın küçük imalat firmalarının dikkat çekici bir şekilde yerel gelir, iş yaratma ve ihracat artışları sağladığı görülmüştür. Ayrıca küçük firmaların özellikle aile şirketlerinin tıpkı büyük firma rakipleri gibi hareket etmesi sonucunda teknik düzeylerinde de donanımlarını arttırarak kümelenmesi bu gelişmelere katkıda bulunmuştur (Becattini, 2002b: 92).

İtalyan imalat sektöründe küçük firmaların üretim süreçlerinde mekanın vurgulanması, verimlilik artışının sağlanması ve firmaların inovasyon faaliyetlerinin geliştirilmesi bakımından çok önemlidir. Kümelenme literatüründe büyük bir başarı örneği olarak yer alması bu küçük firmaların başarısına dayanmaktadır.

Marshallyan dışsal ekonomilerin yeniden keşfi, bölgesel bir toplum olarak mekanın, sınıflandırma ve analizlerin bir parçası olarak yerin ve son olarak da ekonomi ve toplumun yeniden değerlendirilmesi İtalyan kümelenme örneklerinde görülmektedir (Sforzi, 2002: 439).

Küçük firmalar ülkesi olarak anılan İtalya'nın söz konusu bu ünü sosyo-coğrafik bağlamda yerel ekonomi ve üretim dokusuna egemen olan KOBİ'leri kapsayan endüstriyel alanların ve büyük firmaları kapsayan endüstriyel kutupların var olmasıyla gerçekleşmiştir. İtalyan ekonomisini diğer ulus ekonomilerinden ayıran fark ise bir bütün olarak imalatta yerel sistemlere sahip olan birçok endüstriyel alana sahip olmasıdır (Sforzi, 2003: 157-158).

Bagnasco tarafından ileri sürülen "Üçüncü İtalya" örneği esneklik artı uzmanlaşmanın en önemli örneğidir. Üçüncü İtalya, bir ekonomide büyüme, inovasyon ve yüksek istihdam oranlarının artışını göstermesi açısından diğer yerel alanlardan ayrılmaktadır.

Kuzey İtalya'da Emilia-Romagna'daki Sasuolo çevresinde seramik karo endüstrisi diğer firmaların da Sassuolo çevresinde konumlanmasını sağlamaktadır. Böylece kalıplar, sırlar, ambalaj malzemeleri ve ulaşım gibi tedarikçi girdi ve hizmetlerinin bölgeye gelmesi sağlanmaktadır. Ayrıca danışmanlık hizmeti veren firmalar da üreticilere tesis tasarımı, lojistik, ticari, reklam ve mali konularda bir takım tavsiyelerde bulunmaktadır. Müşteri tabanlarının coğrafi yoğunlaşması nedeniyle de verimlilik artmaktadır. Ayrıca uzmanlaşmış bir işgücü havuzunun ve tasarım personeli,

servis teknisyenleri, tamirat işçileri, üretim uzmanları, mühendisleri içeren teknisyenlerin Sassuolo çevresinde yoğunlaşması ile de endüstri gelişmektedir (Porter, 1990: 213).

İtalya'daki zanaat alanlarındaki deneyim küçük firmaların işbirliğinin süregelmesi, ürün uzmanlaşması, esnaf yetenekleri ve gayri resmi sosyal ve kurumsal düzenlemeleri ile dikkat çekmektedir (Amin, 1994: 14). Endüstriyel kümelenmelerin organizasyonel yapısı yatay dağılmış ürün zincirleri içinde taşeronluk ilişkilerine bağlıdır. Bunun yanında firmalararası ilişkilerin güçlü olması KOBİ'lerin dinamizminden kaynaklanmaktadır.

3.2.4. Almanya

19. Yüzyılın ortalarına kadar Almanya'daki B-W, geri kalmış bir bölgedir. Bölgenin ilk girişimcilerinden biri olan Ferdinand Steinbeis ilk makine imalatı yapımına başlayarak loncaların kısıtlamalarını engellemiştir. Ticaretin loncalar tarafından engellendiği bu dönemde 1840'lı yıllarda demiryolunun yapılması ile B-W ve Stuttgart arasında bir ulaşım ağı oluşmuştur. Böylelikle Steinbes'in makine yapımı bilgisi tüm bölgeye yayılma imkanı bularak günümüz B-W'nin adımları atılmıştır (Glassmann, 2004: 47). 1990'lı yıllarda devletin teknoloji politikaları sonucunda Almanya'da yüksek teknoloji firmalarının kurulması sağlanmıştır.

Almanya'daki B-W ülkenin en önemli kümelenme örneklerinden birini oluşturmaktadır. B-W hızlı büyümesi ve istihdam artışı özellikleri ile diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Makine teçhizatı, otomotiv ve elektrik elektronik sektörlerinde uzmanlaşan W-B'nin gelişmesinde yerel ve bölgesel yönetimlerin etkisi olmuştur. Özellikle teknoloji politikalarında yeni girişimlere yönelik verilen teşvikler bölgeyi geliştirmiştir. Bunun yanında, üniversite içinde ve dışında araştırma kapasitelerinin artırılması (Stuttgart'taki Mikroelektronik Enstitüsü, bilişim konusunda Karlsruhe Üniversitesi ve lazer teknolojisinde Ulm Üniversitesi'lerinin önemli katkısı olmuştur), teknoloji transferi konusunda firmalara uzmanların gönderilmesi ve böylece yeni ürün ve üretim süreçlerine geçişin kolaylaştırılması, eğitim konusunda ise üç teknik üniversite, yerel endüstrinin ihtiyaçlarını karşılamak için bölgeye teknik ve mesleki eğitim okullarının kurulması gibi uygulamalar yapılmıştır (Schmitz, 1992: 101-104).

B-W'de ürünlerin tasarımı müşterinin özel ihtiyaçlarına yönelik yapıldığı için firmalarla müşteriler arasında işbirliği gelişmiştir (Glassmann, 2004: 59). Bu durum firmaların inovasyon kabiliyetini geliştirmesi açısından çok önemlidir. Teknoloji güdümlü bu tür inovasyon faaliyetleri bölgede büyük firmaların kümelenmesine neden

olmuştur. Ülkeye özgü mükemmel mühendislik harikası etiketinin oluşumu da hem teknoloji yoğun üretimden hem de işgücünün uzmanlaşmasından kaynaklanmaktadır.

B-W'nin içinde barındığı özellikleri ise şunlardır (Morgan, 1999: 79-80):

- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli derecede büyüme yaşayan otomobil, makine aletleri ve elektrik mühendisliği gibi sektörlerle yoğunlaşması,
- Mercedes-Benz, Bosch ve SEL gibi büyük firmaların yerel arz tabanlarının merkezi olması,
- Efsanevi Mittelstand gibi dinamik KOBİ'lerin faaliyet gösterdiği yüksek katma değerli ihracat pazarı,
- Mesleki bir eğitim ve öğretim sistemi ile vasıflı ve çok yönlü işgücünü garanti etmesi,
- Pazara yakın küçük firmaların gelişim ihtiyaçlarını karşılayan araştırma tesislerinin teknoloji transferini gerçekleştirmesi,
- Geniş bir yelpazeye yayılmış kamu, özel ve karma yönetim mekanizmalarının varlığı,
- Karşılıklılık normları şeklinde oluşmuş güçlü bir sosyal sermaye stoğunun varlığı ile sivil katılım ve yüksek güven ilişki ağları nedeniyle bölgedeki farklı ekonomi düzeylerindeki bireyleri etkilemesidir.

B-W'deki öncü büyük şirketlerden Bosch'un esneklik ve inovasyon üstünlüklerinden dolayı yerel taşeronluk ve tedarik ağına güvendiği söylenebilir (Amin ve Thrift, 1992: 573). B-W altyapı, Ar-Ge, eğitim, yüksek kaliteli mesleki eğitim ve kamu finansının sağlanması aracılığıyla girişimciliğin yaygınlaşması için bölgesel kurumların desteğini almaktadır. Ayrıca B-W büyük firmaların merkeziliğini göstermektedir (Amin, 1994: 14).

3.2.5. Çin

Çin ulusal hükümeti, doğrudan yabancı yatırımlar, kaynak tahsisi regülasyonları, mali transferler ve politikalar nedeniyle Çin ekonomisinde önemli bir rol oynamaktadır. 1949 yılında komünist rejimin başlaması ile birlikte Mao Zedong tarafından hem Sovyet uygulamaları hem de askeri güvenlik kaygıları nedeniyle bir politika uygulaması geliştirilmiştir. Kaynakların tahsisi için Sovyet tarzı merkezi planlama ilkeleri ağır endüstrilerin geliştirilmesi için uygulanırken, Batı ekonomileri ile ticaret ve finansal bağlantılar sınırlandırılmıştır. Mao'nun stratejisi bölgesel kalkınmayı dengelemek ve bölgesel özerkliği teşvik etmektir. Bu yüzden, bölgesel yeterlilik Çin ekonomi

politikalarında önemli bir yer edinmiştir. Bölgeler sadece gıda üretimi değil ayrıca endüstriyel mal üretimini de gerçekleştirmiştir (Batisse, 2002: 233).

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanmasından ziyade askeri güvenliğin daha önemli olduğu 1960'lı yılların başında bir yandan Vietnam'da ABD'nin büyüyen askeri varlığı diğer yandan da kötüleşen Çin-Sovyet ilişkileri nedeniyle Mao, Batı Çin'de askeri-endüstriyel komplekslerin kurulmasını içeren "Üçüncü Cephe" (kıyı-batı-merkezi) adı verilen bir savunma sistemi geliştirmiştir (Frankenstein, 2003: 6). Ağır sanayiye yönelik devlet yatırımları; düşük faiz oranları, ücretler, ara malları fiyatları vb. içeren politikalarla ülkenin merkezinde yoğunlaştırılmıştır.

Üretim, yatırım ve ürün fiyatları merkezi hükümet tarafından planlandığı için firmalar rekabetle karşı karşıya kalmamış, işçiler ve yöneticiler teşviklerden yoksun bırakılmamış ancak endüstriyel verimlilik düşmüştür. Bu politika sanayinin mekansal dağılımı ile sonuçlanmıştır. Bir anlamda ekonomik coğrafya yeniden inşa edilmiştir.

1980'li yıllarda piyasa ekonomisine geçiş ile birlikte kıyı kentlerinde devlet yatırımları arttırılmıştır. Ülkenin iç bölgelerindeki kentlere pozitif dışşallığın yayılmasıyla büyüme merkezleri olarak görülen kıyı kentlerinin öncelikli gelişmesinin önemini öngören yetkililer karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı bir bölgesel politika uygulamışlardır. Kıyı kentleri yüksek katma değerli tüketici malların üretimine yoğunlaşırken iç bölgelerdeki kentlerde enerji ve hammadde imalatı ile tarım sektörü faaliyet göstermiştir (Batisse, 2002: 233-234).

1985-1995 yılları arasında bilim ve teknoloji alanında faaliyet gösteren firmalar için mülkiyet hakları verilmiştir. Söz konusu mülkiyet hakları Batıdan farklılık sergilemektedir. Firmaların karar verme özerkliklerini teşvik etmek için büyük firmalar, üniversiteler ve araştırma kurumlarından kısmi yeniden yapılandırma ile yan firmaların kurulmasına izin verilmiştir. Minying Keji Firmaları (MKF) kurularak devlete ait teknoloji firmaları oluşturulmuştur (Prevezer ve Tang, 2006: 114).

Çin ekonomisinin dışa açılma süreci ise Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımı ile başlamıştır. Özel ekonomi ve teknoloji kalkınma bölgeleri, Çin'in dışa açılan bölgelerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bölgelerde uluslararası standartlara uygun yatırım ortamı yaratılarak yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amaçlanmaktadır (İTKİB, 2007: 10).

Dünyanın sentetik iplik tekstili üzerine en önemli kümelenmelerinden birine ev sahipliği yapan Çin'in Shaoxing kenti ise, Çin Tekstil Kenti olarak anılmaktadır. Kentin tekstil sektöründeki gelişimi küçük tekstil firmalarının kümelenmesine bağlıdır. Yerel

yönetim tarafından kurulan serbest ticaret pazarı ile küçük firmalar ürünlerini satabilecekleri ve hammadde ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir ortama kavuşmuştur (Cangel, 2009: 48).

3.3. Türkiye'de Kümelenme Uygulamaları

Kalkınma Planları ile başlayan bölgesel kalkınmaya verilen önem, son yıllarda yerini kümelenmeye bırakmıştır. Başka bir deyişle hem kavramsal hem de içerik açısından farklılaşmıştır. Sektörel temelli ele alınmaya başlayan kavram Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü arttırmayı hedeflemektedir.

Türkiye'de kümelenme konusunda yapılan çalışmaların ve bu konuya olan ilginin 1999 yılında başladığı söylenebilir. Kümelenme yaklaşımına yönelik ilk hareket, Michael Porter'ında içinde bulunduğu Türkiye'nin Rekabet Avantajı (Competitive Advantage of Turkey-CAT) platformdur. İlk olarak turizm, gıda, tekstil, seramik, telekomünikasyon, enerji ve bankacılık sektörlerinde Türkiye'nin küresel rekabette avantajı olduğu saptanmıştır. Proje bu sektörler üzerinde devam etmiş ve başarı ile sonuçlanarak Türkiye'nin yol haritası belirlenmiştir. Hareketin devamı ve gelişmesi için platform Ulusal Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği'ne (URAK) dönüştürülmüştür.

“Kümelenme, gitgide karmaşıklaşan müşteri talepleri için değer yaratarak elle tutulur sonuçlar veren denenmiş ve sınanmış bir yaklaşımdır” tanımıyla başlayan Beyaz Kitap, 2007 yılında Avrupa Komisyonu'nun mali desteği ile Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) tarafından başlatılan "Ulusal Kümelenme Politikası'nın Geliştirilmesi Projesi" kapsamında ortaya çıkmıştır. Söz konusu proje, Türkiye'yi, ulusal kümelenme politikasına ve bu bağlamda da gelişmiş ulusal idari ve kurumsal kapasiteye sahip az sayıda ülkeden biri yapmayı amaçlamaktadır (DTM, 2009a: 7-9). Proje kapsamında on altı ulusal paydaş yer almaktadır. Kümelenme politikasının hedefleri, ilkeleri ve uygulama yöntemlerinin kısaca özetlendiği Beyaz Kitap, proje kapsamını gözler önüne sermektedir²³.

DTM'nin (yeni yapısı ile Ekonomi Bakanlığı'nın) başlattığı kümelenme ile ilgili çeşitli projeler bulunmaktadır. DTM'nin çıkarttığı “küme haritasında” ise birbiriyle ilişkili 32 sektörün kümelenme içinde bulunduğu gösterilmektedir (Bilir, 2010: 23). Avrupa Birliği Fonu ile gerçekleştirilen iki proje bulunmaktadır. Bunlar (Ekonomi Bakanlığı, 2011: 3);

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. DTM (2009a).

- 2005-2006 yılları arasında İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri'nin (İTKİB) faydalanıcı kuruluş olduğu “Moda ve Tekstil İş Kümesi” oluşturulması için teknik destek projesi ile Tekstil ve Hazır Giyim İş Kümesi Haritası oluşturulmuştur.
- 2007-2009 yılları arasında DPT'nin faydalanıcı kuruluş olduğu “Türkiye’de Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi” projesi ile 3 temel çıktı elde edilmiştir;
  - 1- Ulusal Kümelenme Stratejisi'nin geliştirilmesi süreci için ana paydaşlarda kapasite oluşturulması
  - 2- Ulusal Kümelenme Strateji Belgesi
  - 3- Makro Küme Haritalama ve Stratejik Yol Haritaları

Bölgesel Rakabet Edebilirlik Operasyonel Programı (BROP) kapsamındaki 12 farklı ilde 9 iş kümelenmesi belirlenmiştir (DTM, 2009b: 2). Aşağıdaki Tablo 3.1.'de iller ve kümelenme analizleri gösterilmektedir.

Tablo 3.1. BROP Kapsamındaki İller ve Kümelenme Analizleri

İl	Kümelenme Analizi	İl	Kümelenme Analizi	İl	Kümelenme Analizi
Çorum	Makine	Kayseri	Mobilya	Samsun	Dış Ticaret ve Lojistik
Erzurum	Turizm	Kars	Turizm	Sivas	Mermer
Gaziantep	Makine Halısı	Malatya	Kayısı	Trabzon	Ağaç ve Ağaç İşleri
Kahramanmaraş	Tekstil	Mardin	Turizm	Yozgat	Mobilya

Kaynak: DTM, 2009b: 2.

Ayrıca proje kapsamında birçok konferans ve bilimsel çalışmada yürütülmeye başlanmıştır. Başlıcaları;

- Hazine Müsteşarlığı tarafından 12.02.2007 tarihinde gerçekleştirilen “Türkiye’de Kümelenme Politikaları Geliştirmeye Yönelik Teknik Destek” başlıklı hizmet alım ihalesi,
- 3-4 Aralık 2008 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen “Üçüncü Uluslararası Kümelenme Konferansı”,
- AB tarafından finanse edilen “Ulusal Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi Projesi”,
- Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu koordinasyonunda kurulan “Ulusal İnovasyon Girişimi”,
- 6 Bölgesel federasyon ile 3 sektörel federasyon tarafından kurulan “Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (TÜRKONFED)”,

- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yürütülen “Sanayi Bilgi Sistemi Projesi”dir.

Yukarıda belirtilen paydaş çalışmalar yanında ayrıca bu çalışmalar ile birlikte oluşan ve spesifik olarak yapılan ve halen devam eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bazıları (Eraslan, 2009: 54-60; Erkek ve Öselmiş, 2011: 15);

- URAK ve Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM) OSB'nin Rekabetçilik ve Kümelenme Analizi Çalışması,
- OSTİM OSB'de Faaliyet Gösteren Tüm Sektörlerin Uluslararası Rekabetçilik Analizi,
- Bartın İli'nde Faaliyet Gösteren Sektörlerin Uluslararası Rekabetçilik Analizi,
- Bartın İli Yat ve Tekne, Mobilya ve Orman Ürünleri, Turizm ve Organik Tarım Sektörlerinin Mikro Kümelenme Analizleri,
- Bartın İli Kümelenme Geliştirme Çalışması
- OSTİM Organize Sanayi Bölgesi Savunma Sanayi Sektörü (SSS) Kümelenme Analizi,
- İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP) Sanayi ve Hizmet Sektörleri Rekabetçilik Analizi,
- DTM Türkiye'de Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi Projesi,
- UNDP ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)-Girişimleri Destekleme ve Yönlendirme Merkezi (GİDEM) GAP Bölgesi Kümelenme Çalışmaları,
- İTKİB Türkiye'de Moda ve Tekstil İş Kümesi Oluşturulması Projesi,
- Konya Sanayi Odası Kümelenme Çalışmaları,
- Elazığ İli Valiliği ve Elazığ Ticaret ve Sanayi Odası (ETSO) Kümelenme Temelli Stratejik Ekonomik Kalkınma Projesi,
- Tekirdağ İli Valiliği, Küçük ve Orta Ölçekli Sanayiyi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Tekirdağ-Çorlu-Çerkezköy-Malkara Ticaret ve Sanayi Odaları Kümelenme Temelli Stratejik Ekonomik Kalkınma Projesi,
- AGFORIS-Tarım Gıda Sektöründe Kümelenme Projesi.

Türkiye'de 2005'den bu yana uygulanan projelerde AB fonlarının önemli bir katkısı bulunmaktadır. Projeler ile yapılan istatistiksel kümelenme haritalama çalışmaları, yapılan analizler ve geliştirilen yol haritaları, düzenlenen eğitim ve konferanslar kümelenme ile ilgili temelin oluşmasına kaynak olmuştur. Bu kapsamdaki

projeler ile özel sektör tarafından belirlenen kümelenmelerin genel dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3.2. Türkiye’de Belirlenen Kümelenmeler

ABİGEM ²⁴	DTM (Yol Haritası)	DTM (Analizi)	GAP GİDEM	İZKA ²⁵	Diğer Kümelenmeler
Denizli- Yeşilyuva Ayakkabı	Ankara-İş ve İnşaat Makineleri	Çorum-Makine İmalatı	Diyarbakır-Mermer	İzmir-Endüstriyel Havalandırma	İzmir OSB-Makine, Metal Döküm
	Ankara-Yazılım	Erzurum-Kars Turizm	Adıyaman-Tekstil	İklimlendirme ve Soğutma Cihazları	İstanbul Tekstil (İTKİB)
Eskişehir-Havacılık	Bodrum-Yat İmalatı	Gaziantep-Makine Halısı	Mardin-Gıda	İzmir-Araç Üstü Ekipman	Samsun-Medikal
Kayseri-Kapadokya Turizm	Denizli ve Uşak-Ev Tekstil	Kayseri-Mobilya	Şanlıurfa-Organik Tarım	İzmir-İşlenmiş Meyve ve Sebze	OSTİM-Savunma Sanayi
Konya-Metal Döküm	Eskişehir, Bilecik, Kütahya-Seramik	Malatya-Kayı Üretimi	GAP-Organik Tarım		OSTİM-Medikal
Adana-Hazır Giyim	İzmir-Organik Gıda	Mardin-Turizm			İstanbul-Sultanahmet-Turizm
Denizli-Ev Tekstil	Konya-Otomotiv Yan Sanayi	Samsun-Dış Ticaret Hizmetleri			OSTİM-Yenilenebilir Enerji ve Çevre Teknolojisi
	Manisa-Elektrik/Elektronik Ürünler	Sivas-Doğal Taş			Ankara-Kazan Savunma Sanayi Kümelenmesi
	Marmara-Otomotiv	Trabzon-Ağaç ve Ağaç Ürünleri			İstanbul Finans Merkezi
	Mersin-Tarım ve Gıda	Yozgat- Mobilya			

Kaynak: Cansız, 2011: 103.

Ayrıca Ekonomi Bakanlığı’nın faydalanıcı kuruluş olduğu AB fonları ile ortak finanse edilecek 5 Milyon Avro tutarında, “KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi”, uzun adı ile “Ağ Oluşturma ve Bölgelerarası İşbirliği için KOBİ’lerin Güçlendirilmesine Yönelik Teknik Yardım” Projesi 22 Şubat 2011 tarihinde başlamıştır. 30 ay boyunca sürecek projenin bitiş tarihi 2013 yılının Ağustos ayı olarak öngörülmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2011: 1). Projenin yürütülmesi sürecinde ise <http://www.smenetworking.gov.tr> adında bir web sitesi kurulmuştur.

Ortak Rekabet Alanları Stratejisi geliştirme sürecine ve KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi kapsamındaki diğer faaliyetlere altyapı oluşturması amacıyla hazırlanan ve Türkiye’deki 356 kümelenmenin veya potansiyel kümelenmenin

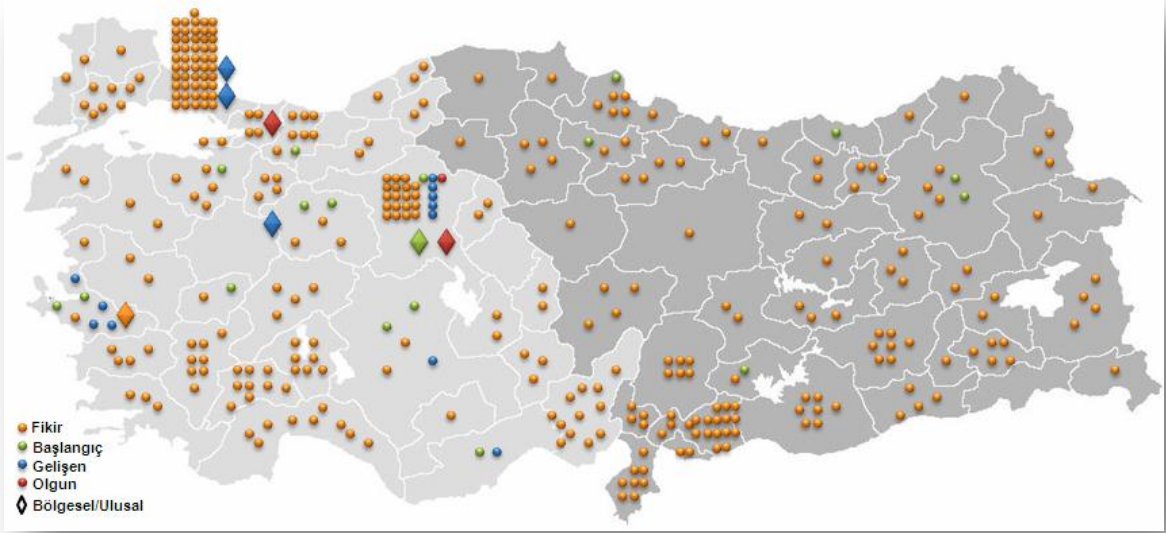
²⁴ Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezleri

²⁵ İzmir Kalkınma Ajansı

(Ekonomi Bakanlığı, 2012: 6) gösterildiği şekil 3.1. Türkiye kümelenme/potansiyel kümelenme haritası aşağıda verilmiştir.

Şekil 3.1. Türkiye Kümelenme/Potansiyel Kümelenme Haritası

Türkiye kümelenme/potansiyel kümelenme haritasının oluşturulması sürecinde anket yönteminden faydalanılmıştır. Elde edilen veriler aşağıda özetlenmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 6):

- Haritada 321 potansiyel kümelenme (fikir aşamasında) ve 35 kümelenme (başlangıç, gelişen ve olgun aşamada) yer almaktadır. 35 kümelenmenin; 18 tanesi başlangıç, 3 tanesi de olgunluk aşamasındadır.

- 35 kümelenmenin kesişen öncelikleri inovasyon, uluslararasılaştırma ve ihracattır.

- 35 kümelenmenin 27'si uluslararasılaştırma ve ihracata odaklanmaktadır.

- 356 kümelenmenin; yüzde 25'i tarımsal gıda, yüzde 13'ü metal işleme ve mekatronik, yüzde 12'si tekstil ve yüzde 7'si orman ürünleri ve mobilya sektörlerinde faaliyet göstermektedir.

- BROP bölgesindeki kümelenmelerin/potansiyel kümelenmelerin yüzde 18'i geleneksel sektörlerdir. Bu oran BROP-dışı bölgelerde yarıya inmektedir.

Proje kapsamında ekonomik analiz ve sektörel inceleme raporları sonucunda en üst düzeyde kümelenme potansiyeli gösteren beş sektörün seçilmesine karar verilmiştir. Projenin faaliyetlerinin odaklanacağı beş il ve sektör aşağıdaki Tablo 3.3.'te gösterilmektedir.

Tablo 3.3. Sektörel Ekonomik Değerlendirme Raporları

Pilot İl	Sektör
Samsun	Medikal ekipman ve malzeme
Trabzon	Gemi inşaa
Çorum	Gıda işleme makineleri
Kahramanmaraş	Metal mutfak eşyaları
Gaziantep	Ayakkabı imalatı

Kaynak: KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi,
<http://www.smenetworking.gov.tr/detay.cfm?MID=42> (23.10.2012).

Son olarak, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kümelenme Destek Programı Yönetmeliği ile Türk sanayisinin rekabet edebilirliğini ve verimliliğini yükseltmek, dünya ihracatından daha fazla pay almak, ağırlıklı olarak ileri teknoloji ürünlerin üretildiği, nitelikli iş gücüne sahip, çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümünü hızlandırmak için belirli bir ölçüde rekabet edebilirlik ve sürdürülebilirlik potansiyeli taşıyan, ulusal düzeyde önemi haiz ve ağırlıklı olarak imalat sanayinde faaliyet gösteren kümelenme teşebbüslerini desteklemek amaçlanmaktadır (2012/3684 Sayılı Karar, Madde 1).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ TEKSTİL SEKTÖRÜNDE KÜMELENME VE POZİTİF DIŞSALLIKLAR İLİŞKİSİ ÜZERİNE UYGULAMA

Denizli’de tekstil sektörünün varlığı antik çağlara kadar uzanmaktadır. Geleneksel bir alışkanlık, babadan oğula iş aktarımı vb. sebeplerle günümüze kadar geçen süre içerisinde Denizli’nin tekstil sektörü faaliyetleri devam etmektedir. Artık Denizli tekstil sektörü Avrupa, Asya ve Orta Doğu’da hakim bir sektör konumuna gelmiştir. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde öncelikle Denizli’deki tekstil sektörü kümelenme faaliyetleri incelenecektir. Dünyada ve Türkiye’de dışsallıklar konusunda yapılan ekonometrik çalışmalara yer verildikten sonra alan çalışmasına yönelik uygulama sonuçlarına değinilecektir.

4.1. Denizli Tekstil Sektörü

Eski çağlardan bu yana yörede yapılmaya devam eden dokumacılık el sanatı bilgi ve sermaye birikimini arttırarak yatırıma dönüşmüştür. Denizli ve yakın çevresinin coğrafi konumu, Denizli’nin yörenin adeta çekim merkezi haline gelmesine neden olmuş ve bölgede ticaret faaliyetlerini de geliştirmiştir. Dokumacılık faaliyetleri sonucunda gelişen ticaret ile elde edilen birikimler devlet teşvikleriyle desteklenmiş ve günümüz Denizli sanayinin temeli atılmıştır. Diğer yandan, yöredeki hammadde kaynaklarının bolluğu, girişimcilerin tutum ve davranışları, yetişmiş işgücünün varlığı, yakın çevrenin geniş pazar potansiyeli de sanayinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir (Mutluer, 1995: 88).

Tarihsel koşullar Denizli tekstil kümesinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Medeniyetlere ev sahipliği yapan Denizli kümesinin kökleri antik çağlara dayanmaktadır. Bölgenin yüksek kaliteli yerel pamuğu ticarileştirmesi ve geliştirmesi kümelenme sürecinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Almanya’da çalışan işçilerin birikimlerini kentlerinde değerlendirmeleri kümelenmenin gelişmesinde etkili olmuştur. Denizli’nin elverişli sosyo-kültürel çevresi karşılıklı güven ve hemşehrilik temelinde güçlü girişimcilik yeteneği sarmalanarak finansal ilişkilerde başarıyı sağlamıştır. Babadağ Banknotları olarak girişimcilerin birbirlerine verdiği borçlarla firmalar kurulmuştur. Borç alınan paraların bir kısmı ise aile üyeleri ve arkadaşlardan elde edilmiştir. 1970-80’li yıllarda ise kamu yatırımlarından ve yerel kamu kurumlarından aldığı destekle kent bugünkü durumuna gelmiştir (Öz, 2004b: 103-104). Tekstil

kümelenmesi sonucunda oluşan pozitif dışsallıklar ise Denizli'nin gelişimine ve kalkınmasına kaynak teşkil etmektedir.

Konuyu teorik bir çerçevede inceleyen Akdoğan, tüketiciden tüketiciye dışsallıklar konusunu açıklarken bencillik, hırs veya *kıskançlık* duygularının ruhsal nitelikteki dışsallıklar olduğunu belirtmektedir. Bir tüketici, diğer bir tüketicinin hayat kalitesine ve imkanlarına bakarak kendisini daha iyi veya daha kötü bir durumda hissedebilmektedir. Bir kişinin tüketim faaliyetlerinin, diğerinin fayda fonksiyonunun içine girmesine, pozitif ya da negatif yönde bir etkiye yol açmaktadır (Akdoğan,1993: 48). Denizli'deki tekstil sektöründe yer alan firma sahiplerinin büyük bir bölümünün Babadağ ilçesinden olması dikkat çekicidir. Kanatımızca bu durum Akdoğan'ın varsayımının üreticiden tüketiciye oluşan dışsallık olarak gerçekleşmesidir. X firmasının sahibinin elde ettiği yaşam standardına bakan hemşehrisi kendisini daha iyi ya da daha kötü hissederek yeni bir firmanın kurulması için faaliyete geçip Y firmasını kurmaktadır.

Söz konusu firmaların oluşturduğu pozitif dışsallıklar ile Denizli bir silsile halinde sosyo-ekonomik durumunu geliştirmektedir. Denizli, Türkiye'de kentlerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre 2003 yılında 12. sırada yer alırken, 2010 yılında ise 11. sıraya yükselmiştir. Bu gelişmede Denizli tekstil sektörü kümelenmesinin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Ayrıca Denizli'ye yönelik bir özellik olan "çalışkanlık" nedeniyle bu gelişme gerçekleşmiştir. Yatırımlarda Devlet Yardımları'ndan çok fazla yararlanamayan Denizli tekstil sektörü, kümelenmelerin yaşam döngüleri sürecinde politika üretme aşamasına geçmiştir.

19 Haziran 2012 tarihli 28328 sayılı Resmi Gazete'de "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" yayımlanmıştır. Kararın amacı kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler doğrultusunda katma değeri yüksek yatırımların yönlendirilmesi ve kümelenmeye yönelik yatırımların artırılmasıdır. Bu kapsamda teşvik sistemi genel, bölgesel, büyük ölçekli ve stratejik yatırımlar olmak üzere dört farklı uygulamadan oluşmaktadır. Denizli 2. bölge kapsamında ele alınmaktadır. Büyük ölçekli yatırımlar konusunda tekstil sektörü yer almadığı için Denizli tekstil sektörü bu yatırım teşvikinden yararlanamamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 4.1.'de Denizli tekstil sektörüne ilişkin olarak verilen teşvikler özetlenmektedir.

Tablo 4.1. Denizli Tekstil Sektörü İçin Yatırımlarda Devlet Yardımları Kararı

Teşvik Türü	Açıklama	İkinci Bölge-Denizli İçin Şartlar	Teşvik Uygulama Tipi
Genel	<p>Yatırımların destek unsurlarından yararlanabilmesi için asgari sabit yatırım tutarının; 2. bölgelerde bir milyon Türk Lirası olması gerekir. Ancak, desteklerden yararlanacak yatırımların varsa stratejik yatırım veya ekli listelerde belirlenen asgari kapasite, sabit yatırım tutarı ve diğer şartları sağlaması da gerekir.</p> <p>Finansal kiralama yöntemiyle yapılacak yatırımlarda finansal kiralamaya konu makine ve teçhizata ait toplam tutarın, her bir finansal kiralama şirketi için asgari ikiyüzbin Türk Lirası olması gerekir.</p> <p>Teşvik belgesi kapsamında yatırım harcaması olarak kabul edilen maddi olmayan duran varlıkların (marka, lisans, know-how vb.) oranı, teşvik belgesinde kayıtlı toplam sabit yatırım tutarının yüzde ellisini aşamaz.</p>	-	<p>a) Gümrük vergisi muafiyeti</p> <p>b) Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası</p>
Bölgesel	<p>Tekstil ürünleri imalatı (yün ipliği, akıllı ve çok fonksiyonlu teknik tekstil, halı, tafting, dokunmamış-örülmemiş kumaş, çuval hariç) konularında sadece modernizasyon cinsindeki yatırımlar bölgesel desteklerden yararlanır.</p>	<p>Tekstilin aprelenmesi yatırımları için 10 Milyon TL, diğer yatırım konularında 2 Milyon TL</p>	<p>a) Gümrük vergisi muafiyeti</p> <p>b) KDV istisnası</p> <p>c) Vergi indirimi</p> <p>d) Sigorta primi işveren hissesi desteği</p> <p>e) Yatırım yeri tahsisi</p>
	<p>Giyim Eşyası İmalatı</p>	<p>Desteklenmemektedir</p>	-
	<p>İplik ve dokuma (yün ipliği, 15 Milyon Türk Lirasının üzerindeki iplik yatırımları, 5 Milyon Türk Lirasının üzerindeki dokuma yatırımları, akıllı ve çok fonksiyonlu teknik tekstil, halı, tafting, dokunmamış/örülmemiş kumaş ve çuval üretimine yönelik yatırımlar hariç) konularında modernizasyon yatırımları dışındaki yatırımlar.</p>	<p>Desteklenmemektedir</p>	-
	<p>Sentetik elyaf veya sentetik ipliğin ekstrüzyon yöntemiyle üretimine yönelik modernizasyon cinsi dışındaki yatırımlar (Ancak, söz konusu modernizasyon yatırımları ile 7 nci maddede²⁶ belirtilen kriterleri birlikte sağlayan işletmelerin sentetik elyaf veya sentetik ipliğin ekstrüzyon yöntemiyle üretimine yönelik yatırımları sadece genel teşvik sisteminden desteklenebilir).</p>	<p>Desteklenmemektedir</p>	-
	<p>Düz örme konusunda yapılacak yatırımlarda toplam makine sistem sayısının asgari 60 olması şartı aranır.</p>	<p>Şart sağlanırsa desteklenmektedir.</p>	-

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar", Karar No: 2012/3305, 15.06.2012, 19.06.2012 tarih ve 28328 sayılı Resmi Gazete.

²⁶ a) Ortaklık yapısındaki bir veya birden fazla tüzel kişinin veya kamu kurum ve kuruluşunun hisseleri toplamının %25 veya daha fazla olmaması.
b) Başka bir işletmenin sermayesinin %25 veya daha fazlasına sahip olmaması.
c) Çalışan sayısı yıllık 250 kişiden az olması.
d) Yıllık net satış hasılatı 50 milyon Avro veya mali bilançosu değeri 43 milyon Avro karşılığı Türk Lirasını aşmaması.
Bu kriterler, 2009/15199 sayılı Bakanlar Kurulu Kararına istinaden düzenlenen belgelere de uygulanabilir.

Yukarıdaki Tablo 4.1. incelendiğinde tekstil sektöründe önemli bir girdi niteliğinde olan iplik ve dokuma faaliyetlerinin Denizli için desteklenmediği görülmektedir. Alan çalışması sırasında firma yöneticileri ile görüşmelerde de en çok şikayet edilen konular arasında olan bu durum, Denizli tekstil sektörünün üretim maliyetlerini arttırmaktadır. Devlet yardımı alan diğer kentlerde üretilen iplik bedeli ile bu konuda rekabet edemeyen Denizlili firmalar, iplik fabrikalarını kapatmak zorunda kalmaktadır.

Aşağıdaki Tablo 4.2. yatırımlarda devlet yardımları kararının vergisel boyutunu göstermektedir.

Tablo 4.2. Yatırımlarda Devlet Yardımları Kararının Vergisel Boyutu

Genel	Gümrük vergisi muafiyeti	Teşvik belgesi kapsamındaki yatırım malı makine ve teçhizatın ithali, otomobil ve hafif ticarî araç yatırımlarında yatırım dönemi içerisinde kalmak kaydıyla monte edilmemiş haldeki (CKD) aksam ve parçaların ithali yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken gümrük vergisinden muafır.
	KDV İstisnası	Teşvik belgesini haiz yatırımcılara teşvik belgesi kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithal ve yerli teslimleri KDV'den istisna edilebilir. Aynı hüküm, teşvik belgesinin veya teşvik belgesi kapsamı makine ve teçhizatın devir işlemleri ile makine ve teçhizat listelerinde set, ünite, takım vb. olarak belirtilen malların kısmi teslimlerinde de uygulanır.
Bölgesel	Gümrük vergisi muafiyeti	Genel teşvik sistemi ile aynıdır.
	KDV istisnası	Genel teşvik sistemi ile aynıdır.
	Vergi indirimi	5520 sayılı Kanununun 32/A maddesi çerçevesinde gelir veya kurumlar vergisi öngörülen yatırıma katkı tutarına ulaşıncaya kadar yatırım katkı oranı %15 ve Kurumlar Vergisi veya Gelir Vergisi indirim oranı yüzde 40'dır. Eğer bu Karara istinaden düzenlenecek teşvik belgeleri kapsamında 31/12/2013 tarihine kadar (bu tarih dahil) yatırıma başlanılmış olması halinde yatırım katkı oranı yüzde 20 ve Kurumlar Vergisi veya Gelir Vergisi indirim oranı yüzde 55'dir.
	Sigorta primi işveren hissesi desteği	İstihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmı Bakanlık bütçesinden karşılanır. Bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında desteklenen yatırımlarda söz konusu destek 31/12/2013 tarihine kadar (bu tarih dahil) başlanılan yatırımlar 3 yıl uygulanır. Yararlanılan sigorta primi işveren hissesi desteğinin tutarı, bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında desteklenen yatırım tutarının yüzde 15'ini geçemez.
Yatırım yeri tahsisi	Bölgesel desteklerden yararlanacak yatırımlar için Maliye Bakanlığı'nca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde Hazinece satışı yapılan ancak tapuda devir işlemleri tamamlanmamış taşınmaz mallar için yatırım yeri tahsis edilebilir.	

Kaynak: "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar", Karar No: 2012/3305, 15.06.2012, 19.06.2012 tarih ve 28328 sayılı Resmi Gazete.

Kümelenme ekonomisi kapsamında Türkiye açısından OSB'ler özel bir öneme sahiptir. Çalışmada da Denizli OSB'sindeki tekstil sektörü kümelenme mekanı olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede OSB'ler için uygulama yöntemlerine değinilecektir.

OSB’de faaliyette bulunan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerine yönelik teşviklere 5084 sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanununda yer verilmiştir. Bu bölgelerde faaliyette bulunan mükelleflere gelir vergisi stopajı teşviki, sigorta primi işveren hissesi teşviki, bedelsiz yatırım yeri tahsisi ve enerji desteği sağlanmaktadır.

OSB kalkınma planları ile başlayan süreçten günümüze kadar Türkiye’nin sanayi yatırımlarının planlanmasında ve uygulanmasında, işletmelerin verimliliklerinin artırılmasında ve bölgelerin kalkınmasında temel görevi üstlenmiştir.

1962 yılından itibaren 250’ye yakın OSB kurulmuş, şu an faal durumda olan 70’i, üretim sürecinde bulunmaktadır. OSB’lerin bölgesel kalkınmaya katkısı şu şekilde özetlenebilir. Bunlar (Çağlar, 2006: 312);

- 1- OSB’lerin kuruluşundaki asıl amaç olan sanayileşmenin yol açtığı olumsuz etkilerin üstesinden gelinmesi, çevreye duyarlı düzenli kentleşmenin sağlanmasıdır.
- 2- Üretim faaliyetlerinin verimli bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan çok sayıdaki kamu hizmetinin girişimcilere ulaştırılabilmesidir.
- 3- Benzer faaliyetlerde bulunan firmaların aynı coğrafi mekânda bulunması sonucu birbirleri üzerinde olumlu etki yaratmalarıdır.

Türkiye’de OSB’lerin ve endüstri bölgelerinin; planlanmasına, yer seçimine, imar planlarının yapılmasına, kuruluş ve işleyişine ilişkin iş ve işlemleri yürütmek, OSB’lerde kamu yararı kararı vermek ve endüstri bölgelerinde kamulaştırmaya ilişkin işlemleri yapmak, faaliyetlerini denetlemek, işletmelerin rekabet edebilirliğini artırmak amacıyla kümelenme girişimlerine ait politikalar geliştirmek ve uygulamak, kümelenmelere hibe desteği sağlamak, uygulama sonuçlarını izlemek ve değerlendirmek görevi Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’na verilmiştir (6353 Sayılı Kanun, Madde 54,55,56).

Kümelenme literatüründe eğitim ve öğretime verilen kamu destekleri kümelenmenin gelişmesini, böylelikle de yerel kalkınmanın sağlanmasını gerçekleştirmesi açısından önemlidir. Bu Kanun kapsamında OSB’lerde açılan mesleki ve teknik eğitim okullarında öğrenim gören her bir öğrenci için, 2012-2013 eğitim ve öğretim yılından başlamak üzere, resmî okullarda öğrenim gören bir öğrencinin okul türüne göre Devlete maliyetinin bir buçuk katını geçmemek üzere, her eğitim öğretim yılı itibarıyla Maliye Bakanlığı ile Bakanlık tarafından müştereken belirlenen tutarda, Bakanlık bütçesine bu amaçla konulan ödenekten eğitim ve öğretim desteği yapılabilir (6353 Sayılı Kanun, Madde 42).

Aşağıdaki Tablo 4.3. OSB'lere tanınan vergi muafiyetlerini göstermektedir. OSB'lerde yer alan firmalar; emlak vergisi, atık su bedeli, bina inşaat harcı ve yapı kullanma izni harcı, çevre temizlik vergisi ve tevhid ve ifraz harcından belirli koşullar altında muaftır.

Tablo 4.3. OSB'lere Tanınan Vergi Muafiyetleri

VERGİ TÜRÜ	OSB TÜZEL KİŞİLİĞİ	OSB'LERDE YER ALAN FİRMALAR	AÇIKLAMA
Emlak Vergisi	Muaf (İnşaat bitim tarihini takip eden bütçe yılından itibaren 5 yıl)	Muaf (İnşaat bitim tarihini takip eden bütçe yılından itibaren 5 yıl)	1319 sayılı Emlak Vergisi Kanununun 5. maddesine 3365 sayılı Kanunla eklenen (f) fıkrası
Atıksu Bedeli	Muaf (Merkezi atıksu arıtma tesisi işleten bölgeler)	Muaf (Merkezi atıksu arıtma tesisi işleten bölgelerdeki işletmeler) Muaf değil (Merkezi atıksu arıtma tesisi işletmeyen bölgelerdeki işletmeler)	4562 sayılı OSB Kanununun 21. maddesi
Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi	Muaf (OSB'nin kendi binalarının tüketeceği elektrik ve havagazı için)	Muaf Değil	4562 sayılı OSB Kanunu ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu
KDV	Muaf (Arsa ve işyeri teslimleri) (Arsa ve işyeri dışındaki teslimleri ile bölge dışındaki arsa ve işyeri teslimleri KDV'ye tabi)	Muaf Değil (Teşvik Belgesi Kapsamında yapılacak makine ve teçhizat teslimleri KDV'den muaftır)	3065 sayılı KDV Kanununun 17/4. maddesi (k) bendi
Bina İnşaat Harcı ve Yapı Kullanma İzni Harcı	Muaf	Muaf	2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun 80. maddesi
Kurumlar Vergisi	Muaf (OSB'nin esas faaliyetleri dışındaki faaliyetleri nedeniyle elde edeceği gelirleri kurumlar vergisine tabidir)	Muaf Değil	5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununun 4. maddesinin (n) bendi
Çevre Temizlik Vergisi	Muaf (Belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ancak belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanmayan OSB'ler)	Muaf (Belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanmayan işletmeler)	2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununun mükerrer 44. maddesi, (25/12/2003 – 5035 Sayılı kanunun 41. md.) 10.01.2004 tarih 25342 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 30 seri nolu Belediye Gelirleri Kanunu Genel tebliği I. Bölüm
Tevhid ve İfraz İşlem Harcı ²⁷	Muaf	Muaf	492 sayılı Harçlar Kanununun 59. maddesi (n) bendi

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Resmi Web Sayfası, <http://kss.sanayi.gov.tr/Files/Attachments/OtherFiles/osb-muafiyet-09092011102736.doc> (12.07.2012).

Türkiye'de kümelenme politikasının geliştirilmesi projesi kapsamında istatistiksel kümelenme haritalama çalışmaları yürütülmüştür. Yol haritası hazırlanan kümelenmeler içerisinde yer alan Denizli tekstil kümelenmesine ait rekabet elmas modeli ise aşağıdaki Tablo 4.4.'de verilmektedir.

²⁷ Tevhid, tapu kütüğünde kayıtlı birden fazla taşınmazın birleştirilerek bir parsel haline getirilmesi iken, ifraz, tapu kütüğünde kayıtlı bir taşınmazın birden fazla parselle ayrılmasıdır.

Tablo 4.4. Denizli Tekstil Kümelenmesinin Rekabet Elmas Modeli

Faktör Koşulları	Firma Stratejileri, Rekabet ve İşbirliği Ortamı	Talep Şartları	İlgili ve Destek Sektörler	Kamu Kuruluşları ve İşbirliği Kurumları
Konum ve yaşam kalitesi 	Kritik kütle 	Yerel talebin yapısı, büyüklüğü ve gelişimi 	İlgili sektörler ve iş kümelenmeleri 	Kamu kuruluşları ve kalkınma ajansları
İklim ve doğal kaynaklar 	Rekabetin kalitesi 	Yerel tercihlerin dış pazarlara yansıtılış mekanizmaları 	Hammadde ve/veya ara mal tedarikçileri 	Üniversiteler
İşgücü piyasası (mavi yakalılar) 	Firmalar arası işbirliği 		Makine ve donanım tedarikçileri 	Odalar, ihracatçı birlikleri, OSB'ler
İşgücü piyasası (beyaz yakalılar) 	Firma Stratejileri 		Hizmet sağlayıcılar (lojistik) 	Sektörel dernek ve vakıflar
Bilgi kaynakları 	Girişimcilik ortamı 		Hizmet sağlayıcılar (Ar-Ge vb.) 	
Ulaşım altyapısı 	Firma yapıları 		Hizmet sağlayıcılar (diğer) 	
Fiziki altyapı 				
				
Uluslararası Ölçekte Rekabetçi			Ulusal Ölçekte Rekabetçi	
				İlgili Değil

Kaynak: DTM, 2009c: 12-22.

Yukarıdaki Tablo 4.4. incelendiğinde Denizli tekstil kümelenmesinin faktör koşullarında ulusal ölçekte rekabetçi bir konumda olduğu görülmektedir. Faktör koşullarından biri olan bilgi kaynakları ise kümelenme içerisinde çok etkin olarak kullanılmamaktadır. Firma stratejileri, rekabet ve işbirliği ortamında Denizli tekstili kritik kütle ve firmalar arası işbirliği konusunda uluslararası ölçekte rekabet edebilir seviyededir. Kritik kütle, kümelenme içerisinde hem firmaların sayısı hem de kümelenme aktörlerinin uzmanlaşma derecesi ile ilgilidir. Talep şartlarında ise, yerel talebin dış pazarlara yansıtılış mekanizmaları işlememektedir. İlgili ve destek sektörlerde, Ar-Ge hizmeti sağlayan kurumsallaşmış yapıların Denizli tekstil kümelenmesinin rekabet gücüne katkısı çok azdır. Son olarak kamu kuruluşları ve

işbirliği kurumlarına baktığımızda ise, Denizli tekstil kümelenmesinin üniversite ile ilişkilerinin de çok az olduğu görülmektedir.

4.2. Dünyada ve Türkiye'de Kümelenmelerin Dışsallık Etkilerinin Literatür Taraması

Dışsallıkların bölgesel boyutları ile ilgili yapılan ekonometrik çalışmalarda bilgi yaratmada yerelleşmenin ve özellikle inovasyon ve bilgi dışsallıkları için coğrafi yakınlığın önemi vurgulanmaktadır (Jordaan, 2009: 3).

Literatürde son dönemde, üretimde ölçüğe göre artan getiriler için endüstrinin mekansal yığılmaları belirleyici özellik olarak belirtilmektedir. Kent ve bölgesel/yerel iktisatçılar coğrafi yığılma ve mekan ekonomileri arasında uzun dönem bir ilişkinin varlığını vurgulamaktadır. Bu durum yığılma etkilerinin ekonometrik araştırma değerlendirmeleri için bir temel oluşturmaktadır (Hanson, 2001: 257). Yığılma ekonomileri kapsamında oluşan pozitif dışsallıklar, kümelenmelere yol açarak ekonometrik çalışmalar için adeta doğal laboratuvar niteliği kazanmaktadır.

Bölgedeki kümelenmelerin boyutunun, firmaların maliyetlerini ne ölçüde etkilediğini, dışsal ve olumsuz-negatif ölçek ekonomilerinin (diseconomies) endüstri içinde yer alıp almadığı gibi sorulara cevap arayan Chinitz (1986: 281), New York ve Pittsburgh kentlerini karşılaştırmıştır. New York kentinin pozitif dışsallıklar oluşturduğunu belirterek özellikle eski araçlarla yerel kalkınmanın sağlanamayacağını belirtmiştir.

1956-1987 yılları arasında ABD'deki kentlerde (New York konfeksiyon ve tekstil, Philadelphia elektrik ekipmanı vb.) yer alan en geniş 170 endüstrinin rekabet gücü ve coğrafi yoğunlaşması sonucu endüstriyel istihdam büyüme oranını veri olarak kullanarak dinamik dışsallıkların etkilerini tahmin etmeye çalışan ve bilgi taşmalarını çeşitli teoriler kapsamında inceleyen Glaeser vd. (1992), dışsallıkların büyüme için önemli olduğunu savunmaktadır. Firmalar arasında rekabet arttıkça uzmanlaşmış işgücünün istihdamının arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu yüzden bilginin yayılımı da artmış olmaktadır. Bu sonuç Porter ve Jacobs'ın yerel rekabet büyümeye katkıda bulunur ve KOBİ'ler daha hızlı büyür görüşünü desteklemektedir.

Henderson (1994), ABD'nin 1977-1987 yıllarını kapsayan 11 yıllık dönem için farklı iki dijital üretim endüstrilerini kullanarak panel data tahmini yaptığı çalışmada, dinamik dışsallıklara karşı statik dışsallıkların -MAR dışsallıklarına karşı Jacobs dışsallıklarının- istihdam düzeyi üzerindeki rolünü incelemiştir. MAR dışsallıklarının istihdam düzeyini ele alınan dönemden 5-6 yıl sonrasında, Jacobs dışsallıkları ise 6 yıl

sonrasından da geç bir dönemde, etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu yıl aralıkları ise piyasa ölçeği ve talep değişkenleri çerçevesinde değişebilmektedir.

Henderson (1997), ABD'deki 1977-1990 yıllarını kapsayan 14 yıllık dönem için beş farklı iki dijital sermaye malları endüstrilerini kullanarak panel data tahmini yaptığı çalışmada, MAR ve Jacobs dışsallıklarının varlığını araştırmıştır. Sonuç olarak, istihdam artışına MAR dışsallıklarının etkisi güçlü, Jacobs dışsallıklarının etkisi ise zayıf çıkmıştır.

1970-1987 yılları arasında ABD'de 224 metropoliten alandaki üretim endüstrilerinin istihdam büyüme oranlarını veri olarak kullanarak MAR ve Jacobs dinamik dışsallıkların etkilerini inceleyen Henderson vd. (1995), MAR ve Jacobs dışsallıkları yüksek teknoloji endüstrilerde görülürken, sermaye mallarında ise sadece MAR dışsallıklarının varlığını tespit etmiştir. Çalışmada kentlerdeki dinamik üretim dışsallıkları ekonometrik olarak test edilmiştir. Teknolojik inovasyonun itici gücü bilgi dışsallıklarıdır hipotezi pozitif çıkmıştır (Henderson vd., 1995: 1067).

Combes (2000), Fransa'da 1984-1993 yıllarını kapsayan 10 yıllık dönem için 52 sanayi sektörü ve 42 hizmetler sektörü için 341 yerel bölgenin yerel ekonomik yapılarının (yerel sektörel uzmanlaşma ve çeşitlilik, rekabet, firma ölçeği ve toplam istihdam yoğunluğu) istihdam artış oranına etkisini incelemiştir. Sonuç olarak, yerel rekabetin sanayi sektörü üzerinde negatif, hizmet sektöründe ise pozitif etkilere sahip olduğunu, uzmanlaşma ve çeşitliliğin yine sanayi sektöründe negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rosenthal ve Strange (2001), ABD'e 1982-1992 yıllarını kapsayan 11 yıllık dönem için dört dijital imalat endüstrisinin bilgi taşmaları, işgücü piyasası havuzu, girdi paylaşımı, doğal avantajlar gibi yığılma ekonomileri belirleyicilerinin girdi ve ürün nakliye maliyetleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Sonuç olarak işgücü piyasası havuzu endüstrinin mekansal yoğunlaşmasında ve maliyetlerin azalmasında en etkin yığılma ekonomisi belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşımlardır.

Dekle (2002), Japonya'da 1975-1995 yıllarını kapsayan 21 yıllık dönem için dokuz farklı tek dijital endüstrilerinin (madencilik, imalat, inşaat, elektrik/gaz, toptan ve perakende, finans/sigorta, gayrimenkul, ulaştırma ve hizmetler) istihdam büyüme oranlarını veri olarak kullanarak panel data tahmini yaptığı çalışmada toplam faktör verimliliğini, büyümenin açıklayıcı değişkeni olarak kullanmıştır. Sonuç olarak, imalat sektöründe dinamik dışsallıkların etkisinin olmadığını, bunun yanı sıra finans sektöründe güçlü MAR dışsallıklarının varlığını, ancak, Jacobs ve Porter dışsallıklarının

olmadığını, hizmetler sektöründe toptan ve perakende ticareti yapan endüstrilerde ise Jacobs dışsallıklarının olmadığını ama MAR ve Porter dışsallıklarının olduğunu ileri sürmüştür.

Henderson (2003), 1972-1992 yıllarını kapsayan 21 yıllık dönem için beş farklı üç dijital yüksek teknoloji endüstrilerini konu alan panel data tahmini yaptığı çalışmada, toplam faktör verimliliği üzerinde dinamik dışsallıkların etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak, MAR dışsallıklarının olumlu etkisi görülürken, Jacobs dışsallıkları ilgili herhangi bir gösterge bulunamamıştır.

Yığılma ekonomisi dışsallıkları dinamik ya da statik özelliklere sahip olabilir. Bu kapsamda kentlerin elde ettikleri avantajların bir endüstrideki istihdam ya da kent büyüklüğüne bağlı olup olmadığını kent yoğunluğunun önemi çerçevesinde inceleyen Rosenthal ve Strange (2003), firmaların coğrafi yakınlığı ve birbirleriyle ilişkileri sonucunda, işgücü havuzu oluşumu, girdilerin paylaşımı ve teknolojik dışsallıklar gibi faydaların mesafeyi azaltıcı etkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Blien vd. (2006) Almanya'da, 1980-2001 yıllarını kapsayan 22 yıllık dönem için 326 NUTS3 alanında üretim ve hizmet sektörlerini konu alan dinamik panel data tahmini yaptığı çalışmada, yerel istihdam artışının dinamiklerini ekonomik yapı çerçevesinde incelemiştir. Sonuç olarak, beşeri sermaye, üretim sektöründe kısa dönemde istihdam artışını pozitif yönde etkilemektedir. İstihdam artışı üzerinde endüstriyel çeşitliliğin kısa dönem etkisi de pozitif bulunmuştur.

Almeida (2007), Portekiz'de, 1985-1994 yıllarını kapsayan 10 yıllık dönem için üç dijital üretim sektörünü konu alan panel data tahmini yaptığı çalışmada, MAR dışsallıklarının varlığını tespit etmiştir. Ancak, istihdam tabanlı regresyon sonuçlarına bakıldığında yerel istihdam artışına sektör yoğunlaşmalarının etkisinin negatif, sektör rekabetinin etkisinin pozitif çıktığı görülmektedir.

Bun ve Makhloufi (2007), Fas'ta 1985-1995 yıllarını kapsayan 11 yıllık dönem için altı kent alanında 18 sektörü konu alan panel data tahmini yaptığı çalışmada, dinamik dışsallıkların istihdam ve verimlilik artışına etkilerini incelemiştir. Sonuç olarak, MAR ve Jacobs dışsallıklarının pozitif, Porter dışsallıklarının ise negatif etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

De Vor ve De Groot (2008), Amsterdam belediyesindeki endüstriyel merkezlerinin 1998-2006 yıllarını kapsayan 9 yıllık dönem için 68 resmi endüstriyel bölgesi için yaptığı panel data çalışmada, istihdam büyüme verileri ile yığılma

dışsallıkları (uzmanlaşma, çeşitlilik ve rekabet) arasında ilişkilerin varlığını test etmişlerdir. Sonuç olarak, uzmanlaşma ve büyüme arasında negatif ilişki bulmuşlardır.

Beaudry ve Swann (2009), bir firma için İngiltere'deki güçlü kümelenmelerde yer almanın firmanın büyümesi ve istihdam üzerine etkilerini, 56 iki dijital endüstrileri ele alarak incelemişlerdir. Kümelenme etkilerinin istihdam artışı üzerinde yerleşme etkileri (sektör içi istihdam) ve kentleşme etkilerinin (sektörler arası istihdam ve çeşitlilik) incelendiği çalışmada yerleşme-uzmanlaşmanın istihdamı arttırdığı bulunmuştur. Kümelenme etkileri imalat ve imalatla ilişkili sektörler ile altyapılarda güçlü iken, hizmetlerde zayıf bulunmuştur.

Öz, Türkiye örneğinde ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımı ile uluslararası rekabet gücü arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmasında Denizli'nin istihdam artırıcı özellikleriyle Türkiye'de ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımında gözlenen kutuplaşma eğilimini tetikleyen yörelerden biri olarak tanımlamaktadır. Aynı çalışmada tekstil/konfeksiyon Türkiye ekonomisi için kilit kümelenmelerden biri olarak kabul edilmektedir (Öz, 2004a: 218-221).

Filiztekin, Türkiye'de 1980-1995 yıllarını kapsayan 16 yıllık dönem için imalat sanayisine yönelik panel data tahmini yaptığı çalışmasında yerel ölçek dışsallıklarının istihdam artışı üzerindeki etkisini araştırmıştır. Sonuç olarak kısa dönemde yerleşme ekonomilerinin istihdam artışı üzerinde negatif etkisi varken, orta dönem için pozitif etkisi bulunmaktadır (Filiztekin, 2002: 21).

Özkanlı ve Durak, Denizli tekstil sektörüne yönelik yaptıkları bir çalışmada, işletmeler arasındaki ağ yapılarının zayıflığı, işletmelerin birbirlerine olan güven dereceleri ve ortak çalışma uygulamalarının azlığı ayrıca marka oluşturma faaliyetlerinde dolayısıyla rekabet güçlerinde ve dış pazarlara açılmada bir takım sorunlar olduğu gözlenmiştir (Özkanlı ve Durak, 2007: 35-39).

Erkek ve Öselmiş, TR32 Düzey II Bölgesi'nde Kümelenme Yaklaşımı isimli çalışmalarında uzmanlaşma, büyüklük ve başatlık parametrelerinde tekstil ürünleri imalatında Denizli'nin Aydın ve Muğla'ya göre ilk sırada yer aldığını gözlemlemiştir. Ayrıca Denizli tekstil ürünleri imalatı sektöründe en yüksek istihdama sahip kent olarak dikkat çekmektedir (Erkek ve Öselmiş, 2011: 18-26).

Avrupa Birliği Türkiye İş Geliştirme Merkezleri Ağı (ABİGEM) tarafından Denizli Ev Tekstili Kümelenmesi Raporuna göre, yenilikçilik ve Ar-Ge merkezinin kurulması, iş eğitim hakkında ortak girişim, yeni gelişen hedef pazarlara odaklanan pazar araştırması etkinliğinin oluşturulması, teknoloji gelişme yoluyla kapasite arttırımı

ve son olarak bir satış merkezi ve pazarlama kuruluşu oluşturulması tavsiye niteliğinde belirtilmiştir. Bu çerçevede bir kümelenme eylem planı oluşturulmuştur (ABİGEM, 2010: 57).

4.3. Uygulamanın Amacı

Denizli tekstil sektörünün geçmişi, Antik Dönem'in cazibe merkezlerinden biri olan Laodikeia'nın farklı coğrafyalardaki kentlerle bir ticaret birliği kurmasına kadar gitmektedir. Hatta bu birlik, tarihçiler tarafından AB'nin temeli olarak kabul edilmektedir. Tekstil ve dokumacılıktaki başarısını ticarete de gösteren Laodikeia ve Hierapolis kentleri, ürettikleri birbirinden kaliteli ürünleri dünyanın dört bir yanına göndererek *dünyayı ihracat ile ilk tanıştıran* kentler olmuştur (Denizli Belediyesi, 2011: 13-19).

Yarattığı istihdam, katma değer ve ihracat ile diğer kentlerden ayrılan Denizli, kendi kendini idame ettiren bir yerel dinamizm özelliğini içinde barındırmaktadır. Bu kapsamda birçok bilimsel araştırmanın konusu olan Denizli tekstil sektörünün yer aldığı Denizli OSB bir kümelenme örneği olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik faaliyetler ile mekan arasındaki ilişkilerin araştırıldığı teorilere bakıldığında ise, Antik Dönem'den kalan mirası hala elinde tutan Denizli'nin, Arthur'un "tarihi kaza" tanımına (Arthur, 1989: 1) tamamıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, araştırmada, uzun bir geçmişe dayanan Denizli tekstil sektörünün yer aldığı Denizli OSB'nin yarattığı pozitif dışsallıklardan uzmanlaşma ve yerel işgücü havuzu konularının işgücü maliyetleri üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Yapılan araştırmalarda bu ayrıntıda bir araştırmaya rastlanmamış olması konunun seçiminde etkili olmuştur. Yürütülen araştırma ile Denizli tekstil sektörünün yer aldığı Denizli OSB'sinin kümelenme özelliklerini içinde barındırıp barındırmadığı sorusu üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde birkaç amaç birden gerçekleştirilecektir. İlk olarak ekonometrik bir uygulama yapılacaktır. Bu uygulama, Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların kümelenme hareketlerini ortaya koymaktadır. Denizli OSB'si kümelenme olarak kabul edilmektedir. Firmalar arasındaki coğrafi yakınlık ve bağlantılardan kaynaklanan pozitif dışsallıklar çerçevesinde kuramsal olarak MAR ve Porter dışsallıkları irdelenerek, özellikle Marshall dışsallıklarından uzmanlaşmanın işgücü maliyetlerini düşürücü etkisi üzerinde durulmaktadır.

İkinci amaç kapsamında, anket uygulaması sonuçlarına yönelik SPSS programı kullanılarak Denizli tekstil sektörünün kümelenme özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Üçüncü amaç, Pajek programı ile de Denizli tekstil sektörünün ilişki

ağlarının ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Son amaç ise, Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın çalışanlarına yönelik olan anket uygulamasını kapsamaktadır.

4.4. Uygulamanın Yöntemi

Uygulamada ekonometrik çalışma için Stata 11.1 programı, istatistik analizler için SPSS 15.0 programı, ilişki ağları için Pajek 1.24²⁸ programı kullanılmıştır.

4.5. Uygulamanın Evreni, Örneklem Belirlenmesi ve Kısıtı

Uygulamanın evreni Denizli tekstil sektöründeki firmalardan oluşmaktadır. Örneklem belirlenmesi için Denizli Sanayi Odası'nın üye listesinden faydalanılmıştır. Denizli'de faaliyet gösteren 500 tekstil firması ile telefon üzerinden görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışma çerçevesinde 500 firmadan 150 tane firma anket formunu bilgisayar destekli online veri giriş yoluyla doldurmuştur. Evrenin yüzde 50'sine ulaşmak hedeflendiği için 100 firma²⁹ ile yüzyüze görüşme gerçekleştirilerek, ayrıca ekonometrik çalışmanın ve Pajek programının verileri elde edilmiştir. Böylece toplamda evrenin yüzde 50'si ile anket uygulaması (tekstil sektörü kümelenme analizi anketi) gerçekleştirilmiş olup SPSS için örneklemimiz 250 firmadan meydana gelmektedir.

Ayrıca dışsallıkların ölçülmesinde tamamlayıcı olarak ikinci 500 firmaya giren Denizli tekstil kümesinde yer alan bir firmanın çalışanlarına yönelik –aidiyet ve güveni ölçen- anket uygulaması yapılmıştır. Söz konusu anket çalışması (personel araştırması anketi) 300 tane çalışana yapılmıştır.

Denizli OSB birçok sektöründe barındırmaktadır. Ağırlıklı olarak tekstil sektörünün bulunması araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bu kapsamda tekstil sektöründe yer alan tüm firmaların faaliyet alanları (havlu dokuma, ev tekstili, boya, baskı, nakış, çırçıl vb.) uygulamada yer almaktadır.

4.6. Uygulama Çeşitleri

Anket uygulaması çeşitleri ile elde edilen bulgular üç ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım panel veri analiz yöntemi ile gerçekleştirilen ekonometrik uygulamadır. İkinci kısım anket sonuçlarının betimsel analizini yapmak ve kümelenmenin özelliklerini belirlemek amacıyla uygulanan istatistiksel analizdir. Ayrıca ikinci kısımda pozitif dışsallıkların ölçülmesinde tamamlayıcı nitelikte olan bir firmanın

²⁸ Pajek: <http://pajek.imfm.si/doku.php> (24.12.2011).

²⁹ Ekonometrik çalışma için 100 firma ile yapılan yüzyüze anket çalışmasında 8 firma anket sorularını tam olarak yanıtlamadığından veriler eksiksiz olarak alınamamıştır. Bu yüzden örneklem sayısı 92 firma ile sınırlı kalmıştır.

çalışanlarına yönelik yapılan analiz bulunmaktadır. Son olarak da kümelenmenin ilişki ağlarını ortaya koyan pajek analiz yöntemine yer verilmiştir.

4.6.1. Panel Data Analiz Yöntemi ve Metodolojisi

Ekonomik modellerin ekonometrik yöntemler ile analizinde üç tür veri seti kullanılmaktadır. Bunlardan ilki olan zaman serilerinde bir değişkenin farklı zamanlarda gözlenen değerleri ele alınmaktadır. Pek çok ekonometri çalışmasında zaman serileri kullanılmasına karşın bu verilerin durağan olması gerekliliği gibi pek çok özel sorunları bulunmaktadır. İkinci tür seri olan yatay kesit serileri ise zaman içinde belli bir noktada oluşturulan serilerdir ve zaman serilerinde olduğu gibi değişen varyans vb. sorunlarla karşılaşılması olasılığı yüksektir. Panel dataları ise belli bir zaman boyutuna sahip kesit verilerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Panel data yönteminin diğer yöntemlere göre bazı avantajları bulunmaktadır (Baltagi (2005)):

- Panel data, belirli bir zaman boyunca kesitler ile ilgili olduğundan bu birimler arasındaki heterojenliği kesite özgü bazı değişkenlere izin vererek dikkate alır.
- Panel data, kesit ve zaman serisi gözlemlerini birleştirerek daha fazla gözlem sayısı elde edilmesine imkân sağlar.
- Panel data, değişkenler arasında çoklu doğrusallık problemini (multicollinearity) azaltır ayrıca daha fazla serbestlik derecesi ve daha etkin bir model sağlamaktadır.
- Panel data tekrar eden yatay gözlemler ile çalışarak değişim dinamiklerini görmek için uygun bir yöntemdir.
- Panel data, sadece yatay kesit veya sadece zaman serisi analizlerinde gözlemlenemeyen etkileri tespit etmekte ve ölçmektedir.
- Panel data daha karmaşık modelleri çalışma imkânı sağlar.

Panel data modellerinde³⁰, veri seti, $i=1, \dots, T$ olarak gösterilen her bir T zaman döneminde gözlemlenen, $i=1, \dots, N$ olarak gösterilen n tane kesitten oluşmaktadır. Panel data analizinin temel çerçevesi klasik regresyon modeliyle başlamaktadır:

$$y_{it} = \alpha + \beta'x_{it} + u_{it}$$

Denklemden “i” alt simgesi hanehalkı, firma, ülke, bireyler gibi indekslenmiş grupları, “t” dönemleri, y_{it} bağımlı değişkeni, α sabit katsayıyı, x_{it} K açıklayıcı

³⁰ Ayrıntılı bilgi için Baltagi (2003)’e ve Erlat (1997)’ye bakınız.

değişkenleri üzerindeki $it.nci$ gözlemleri, β' eğim katsayıları vektörünü, u_{it} ise hata terimleri vektörünü temsil etmektedir.

Her bir kesitin farklı bir sabit terimi olabileceği gibi her bir zaman serisinin de farklı bir sabit terimi olabilmektedir. Bu denkleme μ_{it} gözlemlenemeyen spesifik bireysel etkiler eklendiğinde panel data uygulaması tek yönlü hata bileşeni modeline dönüşmektedir. Burada $u_{it}=\mu_i+v_{it}$ şeklinde olmaktadır ve v_{it} stokastik hata terimini göstermektedir. Bununla birlikte λ_{it} gözlemlenemeyen zaman etkileri de modele dâhil edildiğinde iki yönlü hata bileşeni modeli oluşmaktadır. Bu durumda hata terimi denklemi $u_{it}=\mu_{it}+\lambda_{it} + v_{it}$ biçimini almaktadır. Modele eklenen bu sabit terimin sabit mi yoksa rassal mı olduğu oldukça önemlidir.

4.6.1.1. Pool (Havuz) Regresyon Modeli

Panel data setinin kullanılması ile elde edilen pool regresyon modelinin temel varsayımları hata terimlerinin beklenen değerinin sıfır, varyansının sabit ve hata terimleri arasındaki kovaryansın sıfır olmasıdır. Genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi yerine pool regresyon modelini tercih etmek için modelin gruplara göre değişen varyans testinin yapılması gerekmektedir. Bunun için Lagrange Çarpanı testi kullanılabilir.

Varyansların birbirine eşit olduğu sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda LM testine göre bu etkilerden en azından biri bulunabilir.

$$H_0 : \sigma_{\mu}^2 = \sigma_{\lambda}^2 = 0$$

$$H_1 : \sigma_{\mu}^2 \neq \sigma_{\lambda}^2 \neq 0$$

Diğer taraftan, varyansların eşit olduğu varsayılan sıfır hipotezinin reddedilmesi, LM1 testinde bireysel etkileri ortaya çıkaracaktır.

$$H_0 : \sigma_{\mu}^2 = 0$$

$$H_1 : \sigma_{\mu}^2 \neq 0$$

Ayrıca, varyansların eşit olduğu varsayılan sıfır hipotezinin reddedildiği böyle bir durumda LM2 testinde zaman etkisi ortaya çıkacaktır.

$$H_0 : \sigma_{\lambda}^2 = 0$$

$$H_1 : \sigma_{\lambda}^2 \neq 0$$

Bu LM testleri sonuçlarına göre, zaman etkisi yoksa tek yönlü hata bileşeni modeli kullanılabilir. Aksi durumda, iki yönlü hata bileşeni modelinin kullanılması gereklidir.

4.6.1.2. Sabit Etkiler Modeli

Her bir yatay kesit verisinin bireysel etkilerini dikkate alarak her bir yatay kesit verisi için sabit katsayılarının farklı olmasında, eğim katsayılarının ise aynı olmasına izin vermektedir. Buradaki sabit etkiler terimi, sabit katsayısının her bir kesit için farklı olmasına rağmen, her bir kesitin sabitinin zaman boyunca değişmemesini ifade etmektedir.

$$y = \alpha_{NT} + X\beta + D\mu + v$$

Buraya kadar kesit etkilerini görmek için kukla değişkenler kullanıldı. Aynı şekilde zaman etkilerini de her bir yıl için bir zaman kuklası eklenmesiyle görmek mümkündür. Aynı süreç burada da işlemektedir. Görüldüğü gibi sabit katsayıların sadece kesit verileri arasında veya zaman verileri arasında veya her iki veri için de değişme gösterdiği durumlar olabilir. Bu durumda hangi modelin kullanılacağına karar vermek için F testine başvurulmaktadır.

$$H_0: \mu = \lambda = 0$$

veya

$$H_0: \mu = 0 \mid \lambda \neq 0$$

$$H_1: \mu = 0 \mid \lambda = 0$$

$$F = \frac{(RSS - URSS)/(N-1)}{URSS/(NT-N-K)} \sim F_{N-1, N(T-1)-K}$$

Tek yönlü sabit etkiler modeli ile çift yönlü hata düzeltme modeli şu denklemler ile gösterilmektedir:

$$Y_{it} = (\alpha_{it} + \mu_i) + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it}$$

$$Y_{it} = (\alpha_{it} + \mu_i + \lambda_t) + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it}$$

4.6.1.3. Rassal Etkiler Modeli

Rassal etkiler modelinde kesitlere veya hem kesitlere hem de zamana bağlı olarak meydana gelen değişiklikler modelde hata terimlerinin bir bileşeni olarak dâhil edilir. Rassal etkiler modeli, etkileri (μ_i) rassal varsayarak sabit etkiler modelindeki çok sayıda parametre olmasından kaynaklanan serbestlik derecesinin çok fazla azalmasını engeller. Bu durumda $\mu_i \sim \text{IID}(0, \sigma^2_\mu)$ ve $v_{it} \sim \text{IID}(0, \sigma^2_v)$ ve μ_i v_{it} 'den bağımsız iken X_{it} , μ_i ve v_{it} 'den bağımsızdır. Eğer panel veri setinde N yatay kesitleri rassal bir şekilde elde ediliyorsa ise rassal etkiler modelini kullanmak uygundur. Tek yönlü ve çift yönlü rassal etkiler modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır.

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + (\mu_i + v_{it})$$

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{lit}X_{lit} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + (\mu_i + v_{it} + \lambda_t)$$

Burada birleşik hata terimi iki bileşenden oluşmaktadır. İlki kesitin zaman boyutunda farklılık göstermeyen, kesit etkisini gösteren μ_i ve ikincisi zaman boyutunda değerleri birbiri ile ilişkili olan geri kalan kısmı gösteren v_{it} 'dir. Bu modelin En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmesi ile elde edilen tahminler tutarlı ve sapmasızdır.

Rassal etkiler modelinin en temel varsayımlarından biri modelin birleşik hata terimi ile açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olmamasıdır. Bu varsayımın geçerliliği Hausman tarafından geliştirilen bir test istatistiği ile sınanabilmektedir (Green,2003).

$$H_0: E(u_{it}|X_{it})=0$$

$$H_1: E(u_{it}|X_{it}) \neq 0$$

Sıfır hipotezinin kabul edilmesi halinde hem genelleştirilmiş en küçük kareler tahmincisi hem de grup-içi tahmincisi tutarlı ve etkindir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda ise grup-içi tahmincisi tutarlıdır.

4.6.1.3.1. Veri Seti

Uygulamada kullanılan veri seti, Denizli'de tekstil sektöründe faaliyet gösteren yaklaşık 500 firma içerisinde seçilen 92 firmaya yapılan anket yöntemi ile 2006-2011 yıllarına aittir.

Bu işletmelerden 46 tanesi OSB içinde, geri kalan 46 firma ise OSB dışında faaliyet göstermektedir. Firmaların tesadüfi örneklem yöntemiyle seçilmiş olması nedeniyle rassal etki modeli kullanılmıştır. Dolayısıyla modelin sabit etki mi yoksa rassal etki modeli mi olduğunun belirlenmesine yönelik Hausman Testi yapılmasına gerek duyulmamıştır.

4.6.1.3.2. Model

Kümelenmede pozitif dışsallığın olup olmadığını görmek amacıyla OSB içi, OSB dışı ve toplam Denizli tekstil firmaları için aşağıdaki denklem, panel veri analizi yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çalışmada işgücü maliyetleri bağımlı değişken olarak alınırken, uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranı, yurtiçi satışlar ve ihracat değişkenleri açıklayıcı değişkenler olarak modele dahil edilmiştir.

Teorik olarak bu analiz sonucunda uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranı değişkeninin katsayısının negatif olması beklenmektedir. Adam Smith, MAR ve Porter dışsallıklarına göre kümedeki uzmanlaşmış işgücü havuzunun varlığı maliyetleri azaltıcı etkide bulunmaktadır. Bunun nedeni uzmanlaşmış işgücünün ve işbölümünün artması ile verimliliklerin artacağı savıdır. Yurtiçi satışlar ve ihracat değişkenlerinin

işgücü maliyetleri üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir. Teorik olarak firmaların satışlarının artması ile üretim miktarlarının artırması ve dolayısıyla istihdam edeceği işgücü miktarının artması nedeniyle işgücü maliyetlerinin de artması beklenmektedir.

Aşağıdaki denklemde i alt simgesi firma sırasını temsil ederken, t altsimgesi zamanı temsil etmektedir. Model iktisadi yorumlamalara daha elverişli olması açısından logaritmik formda tahmin edilmiş olup katsayılar esneklikleri ifade etmektedir.

$$\text{İşgücü maliyetleri}_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \text{Uzmanlaşmış işgücü/Toplam İşgücü}_{i,t} + \beta_2 \text{yurtiçi satışlar}_{i,t} + \beta_3 \text{ihracat}_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

Hipotez testleri,

$$H_0: \beta = 0$$

$$H_1: \beta \neq 0$$

olarak kurulmuştur.

4.6.1.3.3. Bulgular ve Tartışma

Uygulamada Denizli tekstil sektöründeki firmalar OSB içi ve OSB dışı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çünkü çalışma kapsamında Denizli OSB'si kümelenme olarak varsayılmaktadır. Uzmanlaşmanın işgücü maliyetlerini düşürücü etkisinin OSB içi ve OSB dışında ne olduğunun belirlenmesi amacıyla bu şekilde bir ayırım yapılmıştır.

Tablo 4.5. OSB İçi Rassal Etkiler Panel Data Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z	P> z	[%95 Güven Aralığı]	
Uzmanlaşmış işgücü	-0.368233	0.0938	-3.92	0.000	-0.552215	-0.18426
Yurtiçi satış	0.128401	0.0302	4.24	0.000	0.0690226	0.18778
İhracat	0.309214	0.0301	10.25	0.000	0.250143	0.368485
Sabit	6.610519	0.6032	10.96	0.000	5.42824	7.792798

Tablo 4.5. OSB içi firmaların rassal etkiler panel data analizi sonuçlarını göstermektedir. Modelde kümelenmenin pozitif dışsallık yaratıp yaratmadığını ölçmek amacıyla kullandığımız açıklayıcı değişken, uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranının katsayısı beklendiği gibi negatif ve anlamlıdır. Bu katsayı OSB içindeki uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranındaki yüzde 1'lik bir artışın işgücü maliyetlerini yüzde 0.37 azalttığını ifade etmektedir. Diğer açıklayıcı değişkenler olan yurtiçi satışlar ve ihracat ile işgücü maliyetleri arasındaki ilişkinin ise pozitif olduğu görülmektedir. OSB içinde ihracattaki değişmelerin ($\beta_3=0.31$) yurtiçi satışlara

($\beta_2=0.13$) göre işgücü maliyetleri üzerindeki etkisinin daha büyük olduğu görülmektedir.

Tablo 4.6. OSB Dışı Rassal Etkiler Panel Data Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z	P> z	[%95 Güven Aralığı]	
Uzmanlaşmış işgücü	-0.0263314	0.0739	-0.36	0.722	-0.1713152	0.118652
Yurtiçi satış	0.1477075	0.0113	13.06	0.000	0.125533	0.169882
İhracat	0.1830676	0.0177	10.29	0.000	0.1482143	0.217921
Sabit	7.797569	0.2986	26.11	0.000	7.21228	8.382858

Tablo 4.6. OSB dışı firmaların rassal etkiler panel data analizi sonuçlarını göstermektedir. Kümelenmeler, firmalara coğrafi olarak yakın ve birbirleri arasındaki bağlantıların güçlü olması nedeniyle bir takım pozitif dışsallıklar oluşturmaktadır. Kümelenme dışında kalan firmaların bu dışsallıklardan yararlanamadığı analiz sonuçlarında da ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlara göre uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranının katsayısı beklendiği gibi negatif fakat anlamsız olduğu görülmektedir. Diğer açıklayıcı değişkenler olan yurtiçi satışlar ve ihracat ile işgücü maliyetleri arasındaki ilişkinin ise OSB dışı firmalar için de pozitif olduğu görülmektedir. Fakat bu katsayıların OSB içi firmalara göre birbirlerine daha yakın olduğu görülmektedir. OSB dışında yurtiçi satışlardaki yüzde 1'lik bir artışın işgücü maliyetlerini yüzde 0.15 artırdığı, ihracattaki yüzde 1'lik bir artışın ise yüzde 0.18 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4.7. Toplam Rassal Etkiler Panel Data Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z	P> z	[%95 Güven Aralığı]	
Uzmanlaşmış işgücü	-0.2228816	0.0616	-3.62	0.000	-0.3436962	-0.10207
Yurtiçi satış	0.1551163	0.0119	12.95	0.000	0.1316431	0.17859
İhracat	0.2371447	0.0165	14.36	0.000	0.2047809	0.269508
Sabit	7.138292	0.3011	23.71	0.000	6.548116	7.728468

Tablo 4.7. OSB içi ve OSB dışı tüm firmalar için yapılan rassal etkiler panel data analizi sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranının katsayısı negatif ve anlamlı olmakla birlikte OSB içi firmalar için elde edilen katsayıya göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç ise kümelenmenin firmalara pozitif dışsallıklar yarattığının daha çarpıcı bir şekilde ortaya konulmasını sağlamaktadır. Bütün firmaların analiz edildiği regresyon sonuçlarına göre uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranındaki yüzde 1'lik bir artış işgücü maliyetlerini yüzde 0.22 azaltmaktadır. Toplamda yurtiçi satışlardaki yüzde 1'lik bir artışın işgücü maliyetlerini yüzde 0.15 artırdığı, ihracattaki yüzde 1'lik bir artışın ise

yüzde 0.24 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki yurtiçi satışların işgücü maliyetleri üzerindeki etkisinin toplamda hem OSB içi hem de OSB dışı firmalara göre daha fazla olduğu, ihracatın ise OSB dışındaki firmalara göre daha fazla iken, OSB içindeki firmalara göre daha azdır. Porter dışsallıklarına göre küme içindeki firmaların ihracat paylarının yüksek olması beklenmektedir. Çalışmamızda kullandığımız veri seti incelendiğinde de OSB içindeki firmaların toplam satışlar içindeki ihracat payının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle kümelenme içindeki firmaların ihracat katsayısının daha yüksek olması teori ve uygulamanın örtüşüğünü göstermektedir. Ayrıca bu durum küme içindeki firmaların rekabetten olumlu yönde etkilendiklerinin de bir göstergesidir.

4.6.2. SPSS Analiz Yöntemi

Alan araştırmasında veri toplama yöntemi olarak kullanılan anket formunun ön sayfasında çalışmanın amacı kısaca açıklandıktan sonra, çalışmanın sadece bilimsel amaçla yapılacağı ve sonuçların kesinlikle gizli tutulacağı özellikle belirtilmiştir. Anket formunun oluşturulmasında, öncelikle konuyla ilgili bilimsel alanda yer alan araştırmalar incelenmiştir. Çalışmanın evrenini, Denizli tekstil sektörü oluşturmaktadır. Araştırmalarda örneklem sayısının belirlenmesi, bilimsel geçerlilik konusunda büyük önem arz etmektedir.

$$n = \frac{Z^2 NPQ}{ND^2 + Z^2 PQ}$$

$$n = \frac{1,96^2 \times 500 \times 0,95 \times 0,05}{500 \times 0,05^2 + 1,96^2 \times 0,95 \times 0,05} = 63,6 = 64$$

n= Örnek büyüklüğü

Z= Güven katsayısı (yüzde 95 için 1.96 alınmıştır).

P= Ölçmek istediğimiz özelliğin kütlede bulunma hali (yüzde 95 olarak alınmıştır).

Q= 1 – P

N= Ana kütle büyüklüğü (500 olarak alınmıştır).

D= Kabul edilen örnekleme hatası (Çalışma için yüzde 5'lik örnekleme hatası öngörülmüştür) (Keskin, 2009:265).

Formülde kullanılan P değeri 0.3, 0.5 ya da 0.8 gibi değerler olabilir. Q değeri ise (1- P) olduğundan P değerine bağlıdır. P değeri genel olarak 0.5 olarak alınır. D değeri ise katlanılabilir hata oranını göstermektedir. Katlanılabilir hata oranı olan D, yüzde 3-5 arasında tahmin edilmelidir. Bu araştırmada katlanılabilir hata oranı yüzde 5

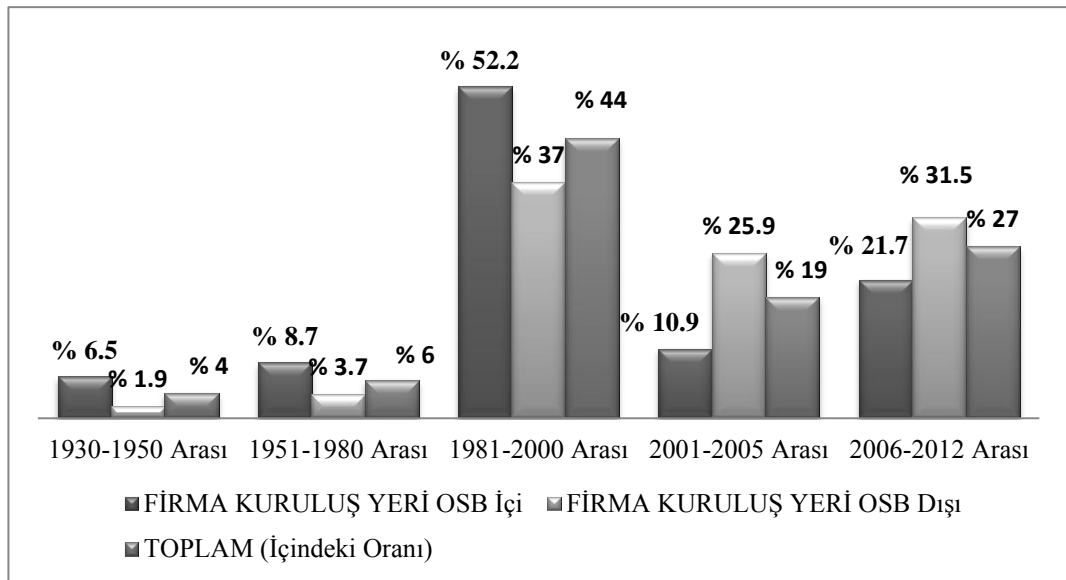
olarak alınmıştır. Araştırmacılar, yüzde 95 güven aralığında analiz yapmaktadır. Örneklem sayısının belirlenmesinde Denizli Sanayi Odası'nın verileri kullanılmıştır.

Alan anketi çalışmasının değerlendirilmesi, tablolaştırılması ve çapraz ilişkilerin kurulması için SPSS 15.0 programı kullanılmıştır.

4.6.2.1. Firmaların Kümelene Analizi

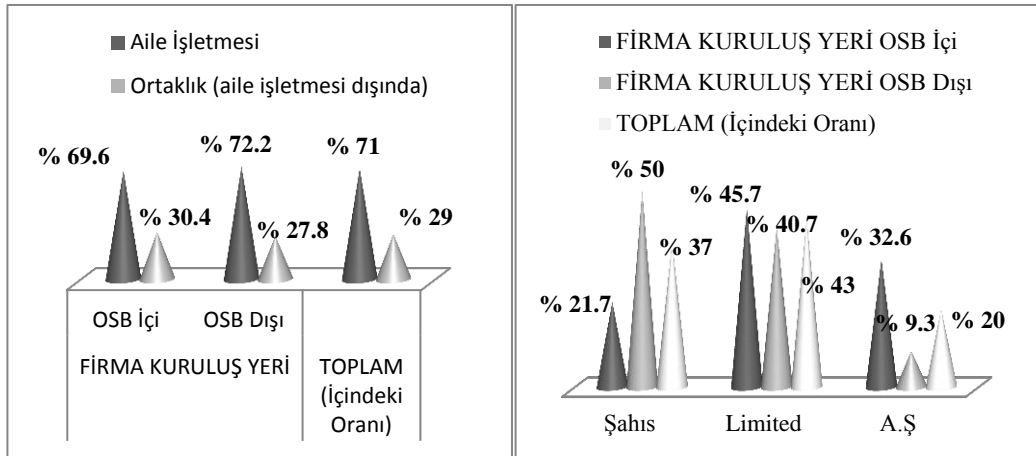
Aşağıdaki Şekil 4.1'de ankete katılan firmaların kuruluş yılı dağılımı gösterilmektedir. Buna göre, Denizli tekstil sektöründe son dönemde OSB dışında kurulan firma oranı yüzde 31.5 iken, OSB içinde bu oran yüzde 21.7 olarak gerçekleşmiştir. 1981-2000 yılları arasında ise hem OSB içi hem de OSB dışında kurulan firma oranları en yüksek paya sahiptir.

Şekil 4.1. Ankete Katılan Firmaların Kuruluş Yılı Dağılımı (%)

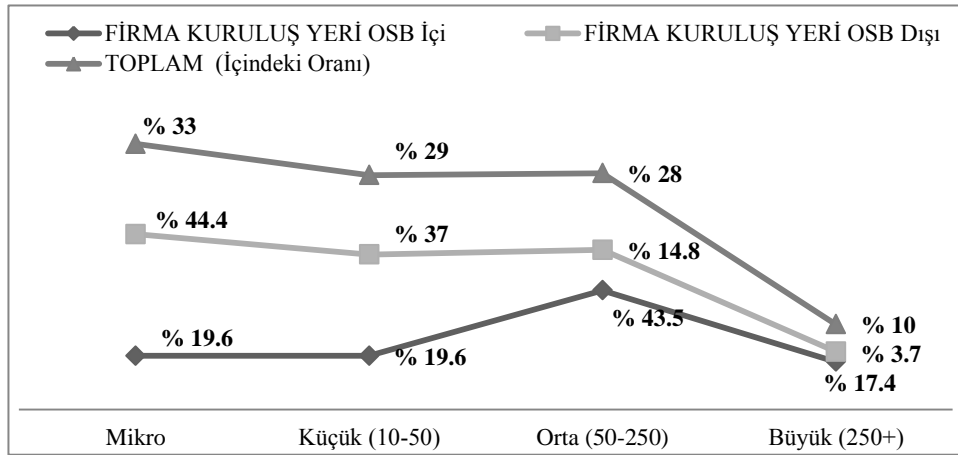
Aşağıdaki Şekil 4.2. ankete katılan firmaların niteliğini ve hukuki yapısını göstermektedir. Aile firmaları yüzde 72.2'lik bir oranla OSB dışındaki firmaları kapsarken yine yüzde 50'lik bir oranla şahıs firmalarında da en yüksek paya sahiptir. OSB içinde firmaların ise yüzde 45.7'si limited şirketlerden oluşmaktadır. Bunun nedeni ise kuruluş aşamasında limited şirketlerin kurulmasının resmi işlemlerinin daha kolay olmasıdır.

Şekil 4.2. Ankete Katılan Firmaların Niteliği ve Hukuki Yapısı (%)

Aşağıdaki Şekil 4.3.'te ankete katılan firmaların ölçeği verilmektedir. Mikro işletmeler yüzde 44.4 oranla en çok OSB dışındaki firmalarda görülürken, yine aynı bölgede büyük işletmelerin payı yüzde 3.7 ile en düşük payı almaktadır. OSB içinde ise mikro ve küçük işletmelerin oranı yüzde 19.6'dır. Aynı bölgede yüzde 43.5'lik bir oranla en fazla orta büyüklükteki işletmeler yer almaktadır.

Şekil 4.3. Ankete Katılan Firmaların Ölçeği (%)

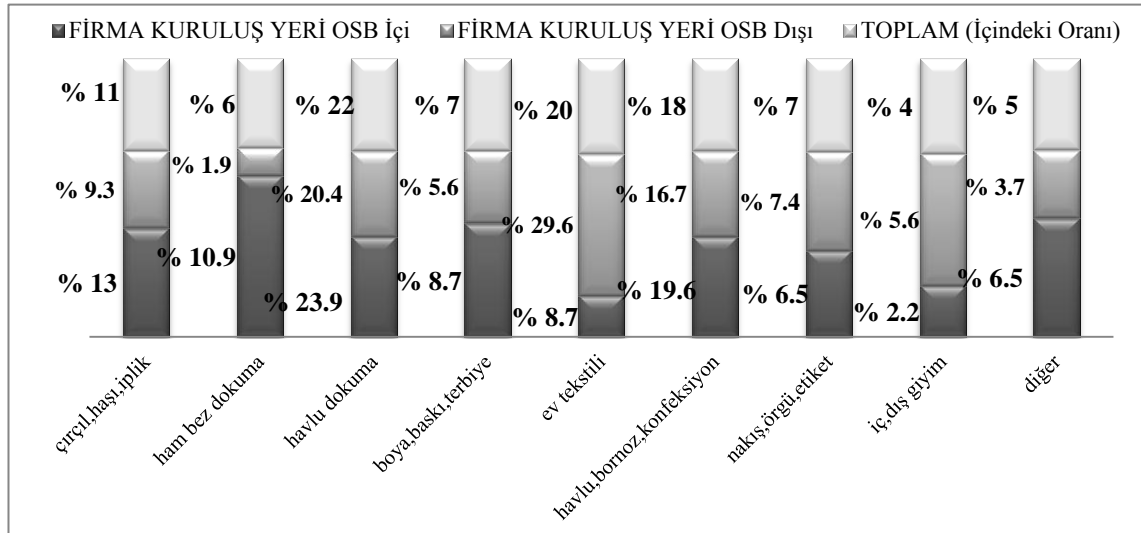

Aşağıdaki Şekil 4.4.'te firmaların ürettiği ürün grupları verilmektedir. OSB içindeki firmaların yüzde 23.9'u havlu dokuma faaliyetini gerçekleştirirken, yüzde 2.2'si iç ve dış giyim üretimi yapmaktadır. OSB dışındaki firmaların ise yüzde 29.6'sı ev tekstili işini gerçekleştirirken, yüzde 3.7 ile diğer iş kollarında faaliyet göstermektedir. Toplam 250 firma içinde en yüksek payı ise yüzde 22 oranıyla havlu dokuma üretimi yer almaktadır. Denizli tekstil sektörünün yer aldığı Denizli OSB'sinin bir küme olarak dünya çapında ün yaptığı ürün grubu da havlu dokuma alt sektöründen meydana gelmektedir. Yüz yüze anket görüşmelerinden elde ettiğimiz bilgilerle de

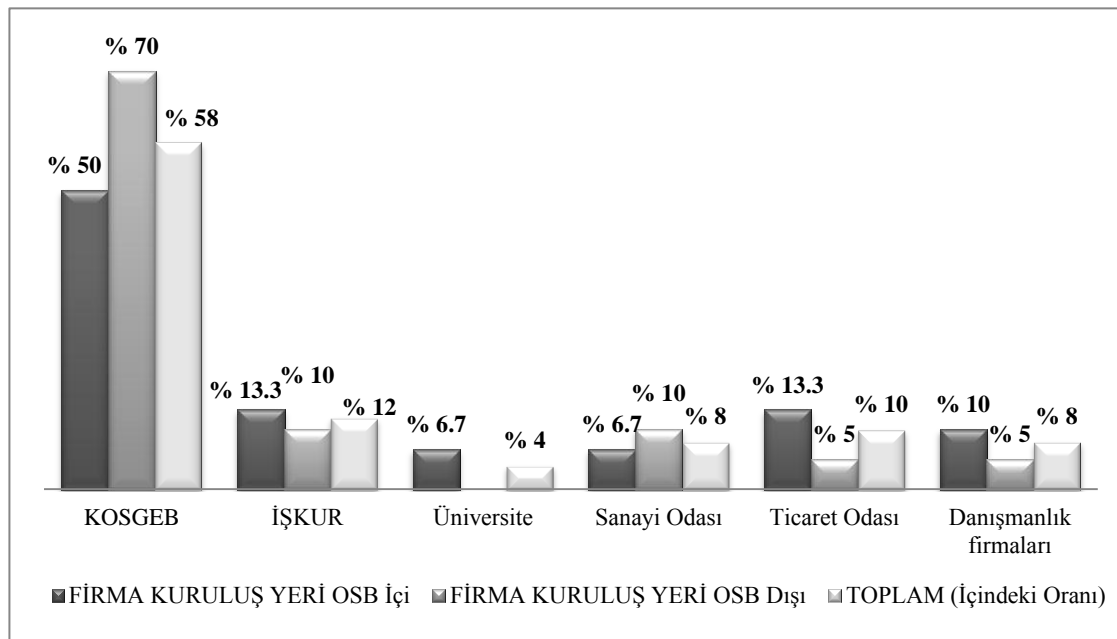
örtüşen bu rakamsal değerler Denizli Havlu Dokuma Kümesi'nin Avrupa, Orta-Asya ve Güney Doğu bölgelerinin ihracatçısı niteliğine kavuştuğunun bir göstergesi niteliğindedir.

Şekil 4.4. Ankete Katılan Firmaların Ürettiği Ürün Grupları (%)

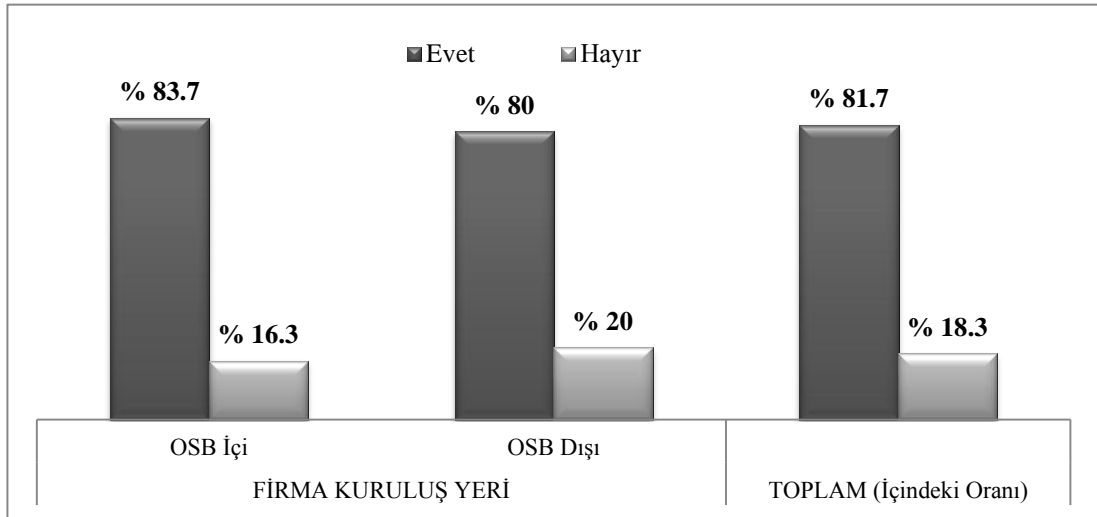
Aşağıdaki Şekil 4.5.'te firmaların destek aldığı kurumların oranını göstermektedir. KOSGEB, hem OSB içi hem de OSB dışındaki tüm firmaları en çok destekleyen kurum olarak görülürken, OSB dışındaki firmaların üniversite ile hiçbir bağlantısının olmaması dikkat çekicidir. Kümelenme sonucunda üniversite ve firmalar arasındaki işbirliğinin arttığı ise OSB içindeki firmaların yüzde 6.7 oranında üniversiteden destek alması ile açıkça görülmektedir.

Şekil 4.5. Ankete Katılan Firmaların Destek Aldığı Kurumlar (%)

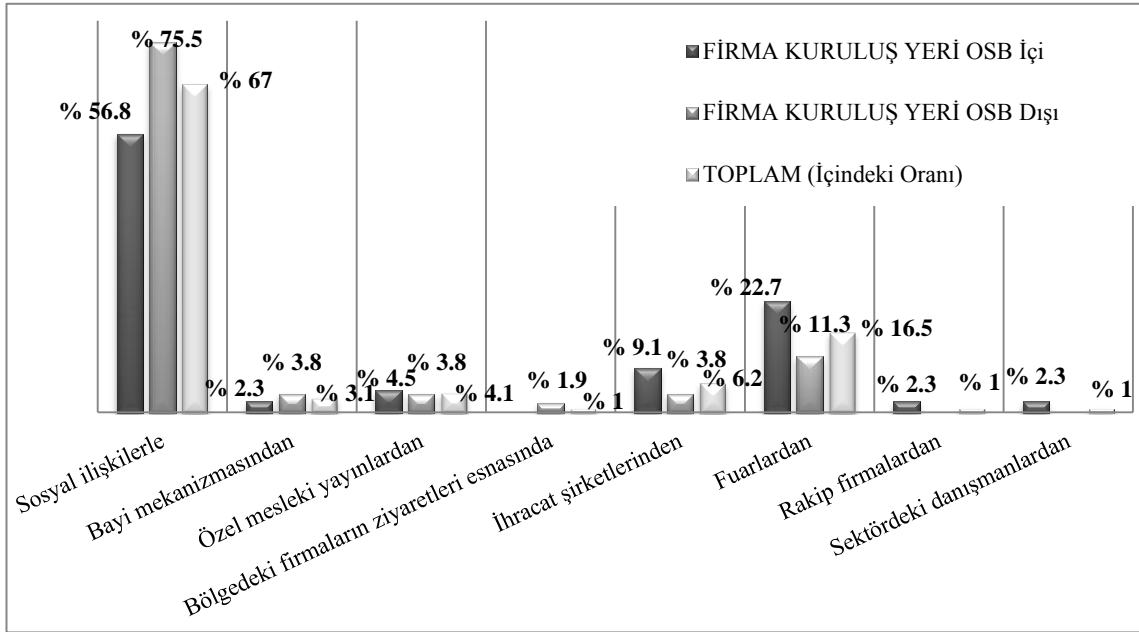
Aşağıdaki Şekil 4.6. ankete katılan firmaların teknolojik gelişmelerden haberdar mısınız sorusuna verdikleri cevap doğrultusunda oluşturulmuştur. Buna göre hem OSB içi hem de OSB dışındaki firmaların teknolojik gelişmeleri yakından takip ettikleri görülmektedir.

Şekil 4.6. Ankete Katılan Firmaların Teknolojik Gelişmelerden Bilgi Sahibi Olması (%)

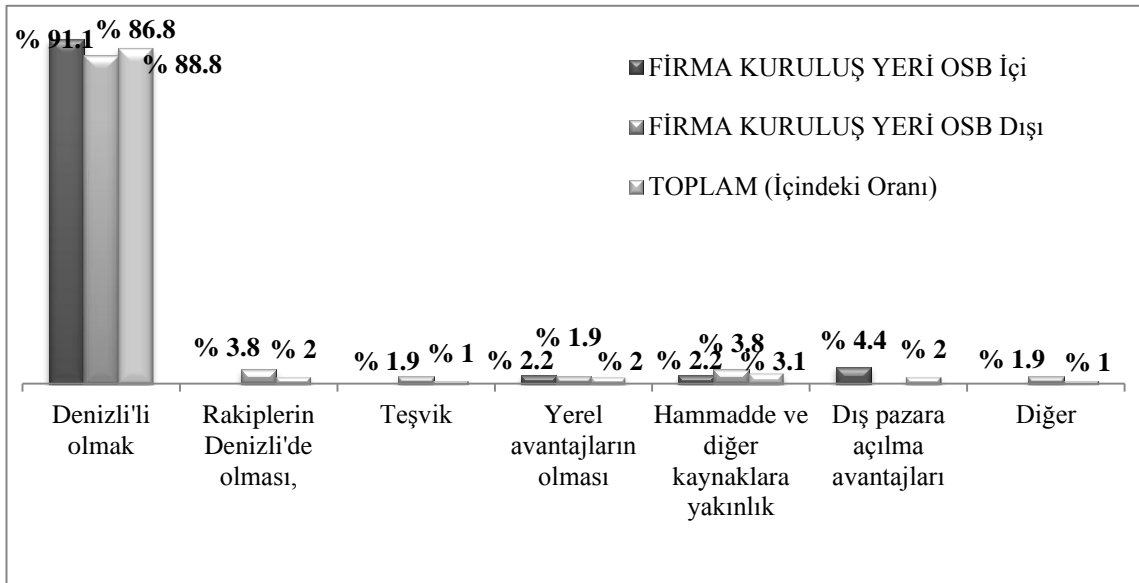
Aşağıdaki Şekil 4.7.'de firmaların bir ürün ya da ürün metotları ile ilgili bilgileri nasıl elde ettikleri sorusuna verdikleri cevaplara göre düzenlenmiştir. Kümelenme teorisine göre, pozitif dışsallıkların oluşumu ve yayılımı sosyal ilişkiler ağı yoluyla gerçekleşmektedir. Ancak, Denizli OSB kümelenmesi sosyal ilişkileri herhangi bir ürünün geliştirilmesi ya da ürün metotlarının kullanımı konusunda OSB dışındaki firmalara göre daha az kullanmaktadır. Ama yine de sosyal ilişkiler bilgi paylaşımında en çok başvurulan yollardan biridir. Bunun yanısıra OSB içindeki firmalar bölgedeki firmaların ziyaretleri neticesinde hiçbir bilgi alışverişi sağlamazken, OSB dışındaki firmalarda rakip firmalar ve sektördeki danışmanlıkları bilgi alışverişinde bir araç olarak kullanmamaktadır.

Şekil 4.7. Ankete Katılan Firmaların Bir Ürün ya da Ürün Metotları İle İlgili Bilgileri Elde Etme Yolları (%)

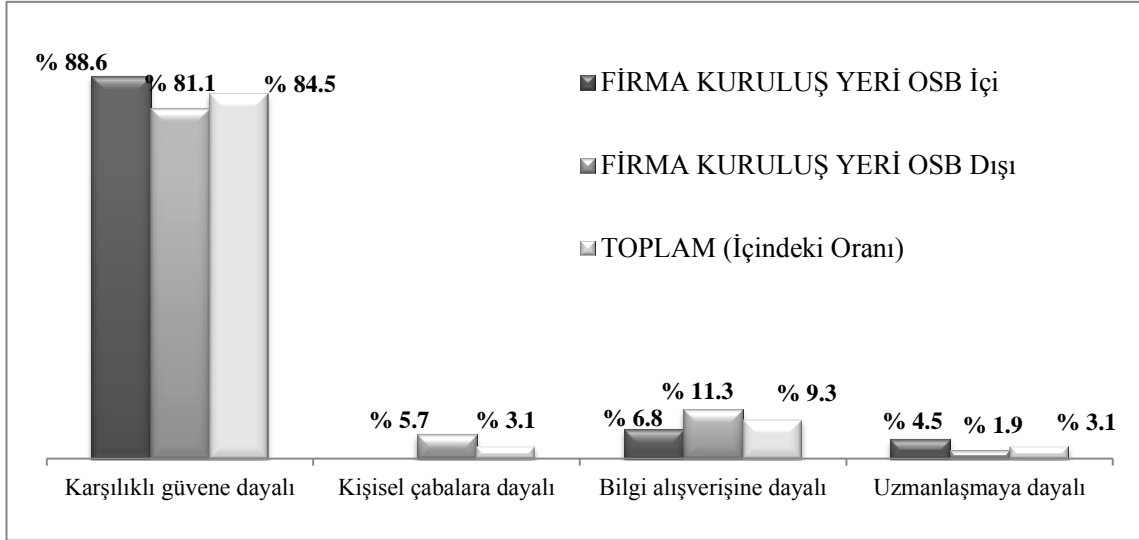
Aşağıdaki Şekil 4.8. ankete katılan firmalara “firmanızı Denizli’de kurma nedenleriniz nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplara göre düzenlenmiştir. Denizli OSB kümesinin oluşumunda yüzde 91.1’lik bir oranla Denizlili olmanın firmanın kuruluş yeri seçiminde etkili olduğu görülmektedir. Yerel aktörlerin yerellik duygusunun ön plana çıktığı bu durum, kümelenme teorisinin öne sürdüğü yerele özel dinamiklerin harekete geçirilmesi savının bir uygulama örneği niteliğini sergilemektedir. Teşvikler ise Denizli OSB kümesinin oluşumunda etkili bir araç olarak görülmemektedir.

Şekil 4.8. Firmaları Denizli’de Kurma Nedenleri (%)

Aşağıdaki Şekil 4.9. firmaların işbirliği içinde bulunduğu firma, kurum ya da kuruluşlarla ilişki türünü göstermektedir. OSB içindeki firmaların yüzde 88.6'sı karşılıklı güvene dayalı bir işbirliği ağı oluştururken, kişisel çabaları bu ağda bir araç kullanmamaktadır. OSB dışındaki firmalarda ise güvene dayalı ilişkilerin yanında bilgi alışverişi aracını da kullandıkları görülmektedir.

Şekil 4.9. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği İçinde Bulunduğu Aktörlerle İlişki Türü (%)

4.6.2.1.1. Bulgular ve Tartışma

Kümelenme analizi kapsamında firmaların birbirleriyle ilişki türleri, faaliyet alanları, inovasyon süreçleri, rekabet güçlerini vb. etkileyen faktörlerin durumu hakkında firmalardan bilgi alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde, anket sorularına verilen cevapların anlamlılık düzeyi yüksek olan konular değerlendirmeye alınmıştır. Alan araştırması sonuçlarının karşılaştırmalarını yapabilmek amacıyla da firmaların sorulara verdikleri cevapları; firmaların kuruluş yıllarına, niteliklerine, ölçeğine ve kuruluş yerine göre de incelemek gerekmektedir.

4.6.2.1.1.1. Firmaların Kuruluş Yıllarına Göre Karşılaştırmalar

Aşağıdaki Tablo 4.8. - Tablo 4.12. arası firmaların kuruluş yıllarına göre son altı yılda yenilikler yaparken (inovasyon) hangi kurumlardan katkı aldıklarını göstermektedir.

Tablo 4.8. Servis Sağlayan Firmaların Katkısı (%)

Servis sağlayan firmalar						TOPLAM
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu	
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	25	-	75	100
		DİKEY	1,8	-	17,6	4,3
	1951-1980 ARASI	YATAY	40	20	40	100
		DİKEY	3,6	5,3	11,8	5,4
	1981-2000 ARASI	YATAY	48,8	29,3	22	100
		DİKEY	35,7	63,2	52,9	44,6
	2001-2005 ARASI	YATAY	72,2	27,8	-	100
		DİKEY	23,2	26,3	-	19,6
	2006-2012 ARASI	YATAY	83,3	4,2	12,5	100
		DİKEY	35,7	5,3	17,6	26,1
	TOPLAM	YATAY	60,9	20,7	18,5	100
		DİKEY	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.8. incelendiğinde sorulara verilen cevapların yatay ve dikey ayrımının yapıldığı görülmektedir. Yatay ayırım, 1930-1950 yılları arasında kurulan firmaların “Son altı yılda yenilikler yaparken (inovasyon) hangi kurumların katkısını ne derece gördünüz?” sorusuna verilen cevapların oranını göstermektedir. Dikey ayırım ise 1930-1950 yılları arasında kurulan firmalar arasındaki “hiç katkısı olmadı” seçeneğini işaretleyen firmaların oranını göstermektedir. Örneğin bu soruya cevap veren 1930-1950 yılları arasında kurulan firmaların yüzde 1,8’i “hiç katkısı olmadı” seçeneğini işaretlemiştir.

Servis sağlayan firmalardan sağlanan katkıya bakıldığında ise firmaların kuruluş yılları ile katkılar arasında anlamlı bir ilişki vardır. Firmaların kuruluş yılları eskilere gittikçe servis sağlayan firmalardan gördüğü katkı artmakta iken, kuruluş yılları yeni tarihlere yaklaştıkça gördüğü fayda azalmaktadır. Arada oransal bir ilişki bulunmakta ve servis sağlayan firmalardan görülen fayda ile kuruluş yılı arasındaki pozitif yönde bir ilişki söz konusu olmaktadır. Kümelenme ekonomisi kapsamında kümelenmeler içinde yer alan firmaların inovasyon süreçlerinde servis sağlayan firmaların katkısının olduğu görüşünün, Denizli tekstil kümesinde var olduğu görülmektedir. Teori ile uygulama arasında bir uyumun olduğu izlenmektedir.

Tablo 4.9. Müşterilerin Katkısı (%)

		Müşteriler				TOPLAM	
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	25	75	-	100	
		DİKEY	1,9	15,8	-	4,2	
	1951-1980 ARASI	YATAY	40	-	60	100	
		DİKEY	3,7	-	13	5,2	
	1981-2000 ARASI	YATAY	46,5	27,9	25,6	100	
		DİKEY	37	63,2	47,8	44,8	
	2001-2005 ARASI	YATAY	61,1	5,6	33,3	100	
		DİKEY	20,4	5,3	26,1	18,8	
	2006-2012 ARASI	YATAY	76,9	11,5	11,5	100	
		DİKEY	37	15,8	13	27,1	
	TOPLAM		YATAY	56,3	19,8	24	100
			DİKEY	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.9. incelendiğinde, firmaların kuruluş yılları müşteri katkıları ile de doğru orantılı bir ilişkiye sahiptir. Eski ve köklü firmalar müşteri katkılarının daha fazla olduğunu söylerken, yeni firmalarda bu katkı oransal olarak azalma göstermektedir. Porter'ın rekabet elmas modelin de talep koşullarının unsurlarından biri olan müşteriler, firmaların kendilerini geliştirmelerinde etkin bir rol oynamaktadır. Müşterilerin talepleri ile firmaların ekonomik durumu arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır. Söz konusu bu teorik açıklamalar ışığında, Denizli tekstil sektörünün inovasyon sürecinde müşterilerin katkısının olduğu söylenememektedir.

Tablo 4.10. Sektördeki Rakip Firmaların Katkısı (%)

		Sektördeki rakip firmalar				TOPLAM	
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	25	-	75	100	
		DİKEY	1,4	-	42,9	4,4	
	1951-1980 ARASI	YATAY	40	60	-	100	
		DİKEY	2,7	27,3	-	5,5	
	1981-2000 ARASI	YATAY	78,6	11,9	9,5	100	
		DİKEY	45,2	45,5	57,1	46,2	
	2001-2005 ARASI	YATAY	93,8	6,3	-	100	
		DİKEY	20,5	9,1	-	17,6	
	2006-2012 ARASI	YATAY	91,7	8,3	-	100	
		DİKEY	30,1	18,2	-	26,4	
	TOPLAM		YATAY	80,2	12,1	7,7	100
			DİKEY	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.10. rakip firmaların katkısını göstermektedir. Firmaların kuruluş yılları ile sektördeki rakip firmaların fayda ilişkisine baktığımızda da rakip

firma katkılarının kuruluş yılları ile bir ilişki söz konusudur. Eski ve köklü firmalar rakip firmaların faydasını daha fazla gördüklerini ifade etmektedir. Yeni kurulan firmalar ise, rakip firmaların inovasyon süreçlerine hiçbir katkısının olmadığını belirtmektedir. Kuruluş yılı daha eski olan firmaların inovasyon süreçlerinde rakip firmalardan daha fazla yararlanması, Denizli tekstil kümelenmesinin ortaya çıkma yılı ile doğru orantılı olduğunu göstermektedir. Ancak kuruluş yılı yeni olan firmaların rekabeti inovasyon süreçlerinde bir araç olarak kullanmadıklarını söylemek mümkündür.

Tablo 4.11. Sektördeki Öncü Firmaların Katkısı (%)

		Sektördeki öncü firmalar				TOPLAM	
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	25	-	75	100	
		DİKEY	1,5	-	30	4,3	
	1951-1980 ARASI	YATAY	40	60	-	100	
		DİKEY	3,1	15,8	-	5,3	
	1981-2000 ARASI	YATAY	62,8	23,3	14	100	
		DİKEY	41,5	52,6	60	45,7	
	2001-2005 ARASI	YATAY	72,2	27,8	-	100	
		DİKEY	2	26,3	-	19,1	
	2006-2012 ARASI	YATAY	91,7	4,2	4,2	100	
		DİKEY	33,8	5,3	10	25,5	
	TOPLAM		YATAY	69,1	20,2	10,6	100
			DİKEY	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.11. incelendiğinde, sektördeki öncü firmaların inovasyon süreçlerine olan katkılarına bakıldığında, firmaların kuruluş yılları ile orantılı bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Firmaların kuruluş yılları eskiye dayanan firmalarda sektördeki öncü firmalardan sağlanan fayda daha fazladır. Çünkü bu firmalar sektörde öncü firmalarla daha fazla işbirliği yapmaktadır. Ayrıca zaten bu firmalar da birer öncü firma niteliğindedir.

Aşağıdaki Tablo 4.12. KOSGEB'in Denizli'deki tekstil sektörü ile ilişkilerini göstermektedir. KOSGEB'den sağlanan faydalara baktığımızda ise 1950 yılından önce kurulan firmalara KOSGEB'in hiçbir fayda sağlamadığını görmekteyiz. Özellikle 1980-2005 yıllarında kurulan firmalara yönelik KOSGEB'in katkısının arttığı gözlenirken, firma kuruluş yılı ile KOSGEB'den sağlanan fayda arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Tablo 4.12. KOSGEB'in Katkısı (%)

		KOSGEB				TOPLAM	
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	100	-	-	100	
		DİKEY	5,4	-	-	4,2	
	1951-1980 ARASI	YATAY	60	40	-	100	
		DİKEY	4,1	14,3	-	5,2	
	1981-2000 ARASI	YATAY	81,4	4,7	14	100	
		DİKEY	47,3	14,3	75	44,8	
	2001-2005 ARASI	YATAY	55,6	33,3	11,1	100	
		DİKEY	13,5	42,9	25	18,8	
	2006-2012 ARASI	YATAY	84,6	15,4	-	100	
		DİKEY	29,7	28,6	-	27,1	
	TOPLAM		YATAY	77,1	14,6	8,3	100
			DİKEY	100	100	100	100

P=0,03 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Kümelenme ekonomisinde yer alan firmaların kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları vb. ile ilişki düzeyleri kümenin sınırlarının çizilmesinde önemli bir faktördür. Bu kapsamda Denizli tekstil sektöründeki firmaların KOSGEB ile ilişki düzeylerinin daha fazla olması beklenmektedir. Ancak Tablo 4.12. incelendiğinde firmalarla KOSGEB'in ilişkisinin yeterli olmadığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4.13. Tamir Bakım Servislerinin Yeri (%)

		Tamir / Bakım servisleri						TOPLAM	
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
F2. FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	25	50	-	-	25	100	
		DİKEY	25	2,5	-	-	16,7	4,2	
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	60	40	-	-	100	
		DİKEY	-	3,8	33,3	-	-	5,2	
	1981-2000 ARASI	YATAY	4,7	88,4	7	-	-	100	
		DİKEY	50	48,1	50	-	-	44,8	
	2001-2005 ARASI	YATAY	-	82,4	-	-	17,6	100	
		DİKEY	-	17,7	-	-	50	17,7	
	2006-2012 ARASI	YATAY	3,7	81,5	3,7	3,7	7,4	100	
		DİKEY	25,0	27,8	16,7	100	33,3	28,1	
	TOPLAM		YATAY	4,2	82,3	6,3	1,0	6,3	100
			DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,02 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.13 - Tablo 4.20. Denizli tekstil sektöründe yer alan firmaların kuruluş yıllarına göre faaliyette bulunduğu firma, kurum ve kuruluş yerlerini göstermektedir.

Tablo 4.13. firmaların işbirliği ve faaliyette bulunduğu tamir-bakım servislerinin bulunduğu yerler ile firmaların kuruluş yılları arasındaki ilişkileri göstermektedir. Tercih edilen tamir bakım servislerinin yerleri firmaların kuruluş yıllarına göre

farklılıklar göstermekte ve firmaların kuruluş yılları ile faaliyette bulunan tamir bakım servislerinin yerleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kümelenme ekonomisine göre, kümelenme içinde yer alan firmalar ile ürün hizmetleri, yan sanayi kuruluşları, tedarikçiler, tamir-bakım servisleri vb. ile çevrelenmiş bir ağ ilişkileri olması gerekmektedir. Denizli tekstil sektöründe yer alan firmaların çalışmada kümelenme olarak kabul edilen OSB içindeki tamir-bakım servisleri ile ilişkilerinin çok az olduğu görülmektedir. Bunun yanında sadece 2006 yılı sonrasında kurulan firmaların yurtdışındaki tamir-bakım servisleri ile işbirliği ve faaliyet içinde oldukları dikkat çekicidir.

Tablo 4.14. Taşımacılık Faaliyetlerinin Yeri (%)

		Taşımacılık						TOPLAM	
		OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok			
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	50	50	-	-	-	100	
		DİKEY	40	3,1	-	-	-	4,4	
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	-	100	-	-	100	
		DİKEY	-	-	23,5	-	-	4,4	
	1981-2000 ARASI	YATAY	4,8	71,4	21,4	-	2,4	100	
		DİKEY	40	46,2	52,9	-	50	46,7	
	2001-2005 ARASI	YATAY	-	100	-	-	-	100	
		DİKEY	-	24,6	-	-	-	17,8	
	2006-2012 ARASI	YATAY	4,2	70,8	16,7	4,2	4,2	100	
		DİKEY	20	26,2	23,5	100	50	26,7	
	TOPLAM		YATAY	5,6	72,2	18,9	1,1	2,2	100
			DİKEY	100	100	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.14'te göre firmaların kuruluş yılları ile verilen cevaplar arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır. Taşımacılık tercihi ile firma kuruluş yerleri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Dikkat çeken unsurlara baktığımızda ise, 1950 öncesi kurulan firmalar sadece OSB içi ve Denizli içindeki taşımacılık firmaları ile işbirliğini tercih etmektedir. Yurt dışı taşımacılığı ile işbirliğini ise sadece 2006 yılı sonrası kurulan firmalar tercih etmektedir. 2006 yılından sonra kurulan firmaların tamir-bakım servisleri ile taşımacılık faaliyetlerinin yerlerine bakıldığında yurtdışı ile ilişkilerin sadece bu firmalarda olduğu görülmektedir. Buradan 2006 yılı sonrasında kurulan firmaların yurtdışı bağlantılarının daha çok olduğu sonucu çıkarılabilir.

Aşağıdaki Tablo 4.15. incelendiğinde, firmaların kuruluş yılları ile verilen ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır. Tedarikçiler ile ilişkilere baktığımızda ise, faaliyette bulunan firmaların yerleri ile firmaların kuruluş yılları arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Tablo 4.15. Tedarikçilerin Yeri (%)

		Tedarikçiler						TOPLAM
		OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	50	50	-	-	-	100
		DİKEY	20	3,8	-	-	-	4,5
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	20	40	40	-	100
		DİKEY	-	1,9	10	66,7	-	5,7
	1981-2000 ARASI	YATAY	12,8	48,7	33,3	2,6	2,6	100
		DİKEY	50	35,8	65	33,3	50	44,3
	2001-2005 ARASI	YATAY	13,3	86,7	-	-	-	100
		DİKEY	20	24,5	-	-	-	17,0
	2006-2012 ARASI	YATAY	4	72	20	-	4	100
		DİKEY	10	34	25	-	50	28,4
	TOPLAM	YATAY	11,4	60,2	22,7	3,4	2,3	100
		DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Kümelenme ekonomisinde, kümelenme içinde yer alan firmaların tedarikçilerle ilişkileri, üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Denizli tekstil sektöründe yer alan firmaların yüzde 60'lık bir oranla en çok Denizli içindeki tedarikçilerle ilişkileri bulunmaktadır. 1950 yılı öncesinde kurulan firmaların yüzde 50'si hem OSB içi hem de Denizli içindeki tedarikçilerle işbirliği ve faaliyette bulunmaktadır. 2006 yılı sonrasında kurulan firmaların yüzde 72'si ise Denizli içindeki tedarikçiler ile faaliyet göstermektedir.

Tablo 4.16. Dağıtım Firmalarının Yeri (%)

		Dağıtım Firmaları						TOPLAM
		OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	-	25	-	-	75	100
		DİKEY	-	1,9	-	-	37,5	4,4
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	40	60	-	-	100
		DİKEY	-	3,8	15	-	-	5,6
	1981-2000 ARASI	YATAY	2,4	65,9	22	4,9	4,9	100
		DİKEY	20	50,9	45	50	25	45,6
	2001-2005 ARASI	YATAY	18,8	56,3	12,5	-	12,5	100
		DİKEY	60	17	10	-	25,0	17,8
	2006-2012 ARASI	YATAY	4,2	58,3	25	8,3	4,2	100
		DİKEY	20	26,4	30	50	12,5	26,7
	TOPLAM	YATAY	5,6	58,9	22,2	4,4	8,9	100
		DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.16. incelendiğinde firmaların kuruluş yılları ile dağıtım firmaları yerleri tercihleri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. 1980 yılı öncesinde kurulan firmalar OSB içindeki dağıtım firmaları ağlarını kullanmamaktadır. Yurtdışındaki dağıtım

firmaları ağırlarını tercih eden firmalar ise 1980-2000 yılları arası ve 2006 yılı sonrası kurulan firmalardır.

Tablo 4.17. Danışmanlık Firmalarının Yeri (%)

		Danışmanlık Firmaları					TOPLAM	
			Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	-	-	-	100	100	
		DİKEY	-	-	-	7,8	4,4	
	1951-1980 ARASI	YATAY	66,7	33,3	-	-	10	
		DİKEY	7,4	10	-	-	3,3	
	1981-2000 ARASI	YATAY	31,7	22	4,9	41,5	100	
		DİKEY	48,1	90	100	33,3	45,6	
	2001-2005 ARASI	YATAY	17,6	-	-	82,4	100	
		DİKEY	11,1	-	-	27,5	18,9	
	2006-2012 ARASI	YATAY	36,0	-	-	64	100	
		DİKEY	33,3	-	-	31,4	27,8	
	TOPLAM		YATAY	30	11,1	2,2	56,7	100
			DİKEY	100	100	100	100	100

$P=0,02$; $P<0,05$ olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.18. firmaların kuruluş yılları ile danışmanlık firmaları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Danışmanlık firmaları tercihine bakıldığında, 1950 yılından önce kurulan firmaların danışmanlık firmaları ile çalışmadıklarını görmek dikkat çekicidir. Özellikle 1980-2000 yılları arasında kurulan firmalarda danışmanlık firmalarını tercih etme durumu çoğalmakta ve yurtdışı danışmanlık firmaları ile çalışma sadece 1980-2000 yılları arasında kurulan firmalarda olan bir durumu sergilemektedir.

Tablo 4.18. Üniversitelerin Yeri (%)

		Üniversite					TOPLAM	
			Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	-	-	50	50	100	
		DİKEY	-	-	100	3,1	4,8	
	1951-1980 ARASI	YATAY	33,3	-	-	66,7	100	
		DİKEY	6,7	-	-	3,1	3,6	
	1981-2000 ARASI	YATAY	22,5	5	-	72,5	100	
		DİKEY	60	66,7	-	45,3	47,6	
	2001-2005 ARASI	YATAY	14,3	7,1	-	78,6	100	
		DİKEY	13,3	33,3	-	17,2	16,7	
	2006-2012 ARASI	YATAY	13	-	-	87	100	
		DİKEY	20	-	-	31,3	27,4	
	TOPLAM		YATAY	17,9	3,6	2,4	76,2	100
			DİKEY	100	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.18. firmalar ile üniversiteler arasındaki işbirliğini göstermektedir. Üniversiteler ile işbirliği ve firma kuruluş yılları arasında bir ilişki söz konusudur ve yurtdışındaki üniversitelerle işbirliğini daha çok 1950 yılından önce kurulan firmalar

tercih etmektedir. Denizli tekstil sektöründe yer alan firmaların üniversite ile ilişki düzeylerinin bu kadar az olması ise dikkat çekicidir. Denizli tekstil kümelenmesinin üniversite ile ilişki düzeyi DTM'nin Denizli tekstil kümelenmesinin rekabet elmas modeli isimli Tablo 4.4.ile aynı sonuç çıkmıştır.

Tablo 4.19. Fasoncuların Yeri (%)

		Fasoncular						TOPLAM	
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	75	-	-	-	25	100	
		DİKEY	37,5	-	-	-	14,3	4,3	
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	60	40	-	-	100	
		DİKEY	-	4,4	20	-	-	5,3	
	1981-2000 ARASI	YATAY	11,6	74,4	9,3	-	4,7	100	
		DİKEY	62,5	47,1	40	-	28,6	45,7	
	2001-2005 ARASI	YATAY	-	81,3	6,3	-	12,5	10	
		DİKEY	-	19,1	10	-	28,6	17,0	
	2006-2012 ARASI	YATAY	-	76,9	11,5	3,8	7,7	100	
		DİKEY	-	29,4	30	100	28,6	27,7	
	TOPLAM		YATAY	8,5	72,3	10,6	1,1	7,4	100
			DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.19 fasoncularla çalışma ile firmaların kuruluş yılları arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buna göre, 1950 yılı öncesi kurulan firmaların sadece OSB içindeki fasoncu firmalar ile çalıştığı dikkat çekmektedir. 1950 yılından sonra kurulan firmaların fasoncularla çalışma ilişkilerine bakıldığında Denizli'de ve yurtiçinde bulunan fasoncularla faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Sadece 2006 yılından sonra kurulan firmalar yurtdışındaki fasoncularla çalışmaktadır.

Tablo 4.20. Depolamaların Yeri (%)

		Depolama						TOPLAM	
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	-	50,	50	-	-	100	
		DİKEY	-	2,8	40	-	-	4,3	
	1951-1980 ARASI	YATAY	40	20	-	40	-	100	
		DİKEY	20	1,4	-	66,7	-	5,3	
	1981-2000 ARASI	YATAY	11,6	72,1	7	2,3	7	100	
		DİKEY	50	43,1	60,	33,3	75	45,7	
	2001-2005 ARASI	YATAY	-	100	-	-	-	100	
		DİKEY	-	22,2	-	-	-	17	
	2006-2012 ARASI	YATAY	11,5	84,6	-	-	3,8	100	
		DİKEY	30	30,6	-	-	25	27,7	
	TOPLAM		YATAY	10,6	76,6	5,3	3,2	4,3	100
			DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.20. firmaların depolama faaliyetlerini nerede yaptıklarını göstermektedir. Depolama için tercih edilen bölge ile firmaların kuruluş yılları arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. 2000 yılından sonra kurulan firmalar daha çok Denizli içerisinde depolama yapmaktadır.

Tablo 4.21 - Tablo 4.24. firmaların hammadde fiyatları, ürün iadeleri, satış yapılan ülke sayısı, ürün maliyetleri konularındaki durumlarının önceki yıllara göre değişimini göstermektedir.

Tablo 4.21. Hammadde Fiyatları (%)

		Hammadde fiyatları					TOPLAM	
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	25	-	75	-	100	
		DİKEY	20	-	13	-	4,2	
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	20	60	20	100	
		DİKEY	-	25	13	1,6	5,3	
	1981-2000 ARASI	YATAY	2,4	-	19	78,6	100	
		DİKEY	20	-	34,8	52,4	44,2	
	2001-2005 ARASI	YATAY	17,6	5,9	29,4	47,1	100	
		DİKEY	60	25	21,7	12,7	17,9	
	2006-2012 ARASI	YATAY	-	7,4	14,8	77,8	100	
		DİKEY	-	50	17,4	33,3	28,4	
	TOPLAM		YATAY	5,3	4,2	24,2	66,3	100
			DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.21. firmaların kuruluş yıllarına göre hammadde fiyatlarının değişimi konusunda verdikleri cevapları göstermektedir. Kuruluş yılları günümüze yaklaştıkça hammadde fiyatlarının arttığını ifade eden firma sayısı da artmaktadır.

Tablo 4.22. Ürün İadeleri (%)

		Ürün iadeleri					TOPLAM	
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	25	75	-	-	100	
		DİKEY	14,3	8,1	-	-	4,4	
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	40	20	40	100	
		DİKEY	-	5,4	3,3	11,8	5,5	
	1981-2000 ARASI	YATAY	-	39	46,3	14,6	100	
		DİKEY	-	43,2	63,3	35,3	45,1	
	2001-2005 ARASI	YATAY	31,3	25	12,5	31,3	100	
		DİKEY	71,4	10,8	6,7	29,4	17,6	
	2006-2012 ARASI	YATAY	4	48	32	16	100	
		DİKEY	14,3	32,4	26,7	23,5	27,5	
	TOPLAM		YATAY	7,7	40,7	33	18,7	100
			DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.22. firmaların kuruluş yılları ile verilen ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ürün iadeleri ile firmaların kuruluş yılları arasındaki anlamlı ilişkiye baktığımızda, özellikle 1950 yılı öncesi kurulan firmalarda ürün iadelerinin azaldığı dikkat çekici bir unsurdur. Kümelenme ekonomisinde uzmanlaşmanın olması en önemli pozitif dışsallıklardan biridir. Bu kapsamda 1950 yılından önce kurulan firmaların ürün iadelerinde azalma yaşamalarının nedeni uzmanlaşma düzeylerinin daha yüksek olmasıdır.

Tablo 4.23. Satış Yapılan Ülke Sayısı (%)

		Satış yapılan ülke sayısı					TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azaltıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	-	50	50	-	100
		DİKEY	-	33,3	11,8	-	4,5
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	-	20	80	100
		DİKEY	-	-	5,9	11,8	5,6
	1981-2000 ARASI	YATAY	23,1	7,7	17,9	51,3	100
		DİKEY	28,1	50	41,2	58,8	43,8
	2001-2005 ARASI	YATAY	64,7	-	11,8	23,5	100
		DİKEY	34,4	-	11,8	11,8	19,1
	2006-2012 ARASI	YATAY	50	4,2	20,8	25	100
		DİKEY	37,5	16,7	29,4	17,6	27
	TOPLAM	YATAY	36	6,7	19,1	38,2	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.23. firmaların kuruluş yılları ile verilen ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. 1930'lu yıllarda kurulan firmaların yüzde 50'sinin satış yaptıkları ülke sayısı azalırken, 1950'li yıllarda kurulan firmaların yüzde 80'inin satış yaptıkları ülke sayısı ise artmaktadır. Bu durum 1950'li yıllardan önce kurulan firmaların uzmanlaşmaları yani Tablo 4.21. sonuçları ile örtüşmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4.24. firmaların kuruluş yılları ile verilen ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ürün maliyetleri ile firmaların kuruluş yılları arasındaki ilişkiye bakıldığında, 1950 yılı öncesi kurulan firmaların maliyetlerinde azalma söz konusu iken, diğer yıllarda kurulan firmaların ürün maliyetlerindeki oransal artışlar dikkat çekicidir. Kümelenmeler sayesinde firmaların maliyet unsurlarının azalması beklenmektedir. Denizli tekstil sektöründe yer alan firmalar içerisinde ürün maliyetlerindeki düşüşlerin sadece 1950 yılından önce kurulan firmalar da yaşanması, bu firmaların kümelenme eğilimlerinin daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.24. Ürün Maliyetleri (%)

		Ürün maliyetleri					TOPLAM
		Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor		
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	-	100	-	-	100
		DİKEY	-	37,5	-	-	3,3
	1951-1980 ARASI	YATAY	-	-	60	40	100
		DİKEY	-	-	14,3	3,3	5,5
	1981-2000 ARASI	YATAY	2,4	2,4	19	76,2	100
		DİKEY	100	12,5	38,1	52,5	46,2
	2001-2005 ARASI	YATAY	-	5,6	33,3	61,1	100
		DİKEY	-	12,5	28,6	18	19,8
	2006-2012 ARASI	YATAY	-	13	17,4	69,6	100
		DİKEY	-	37,5	19	26,2	25,3
	TOPLAM	YATAY	1,1	8,8	23,1	67	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Aşağıdaki Tablo 4.25. firmaların kuruluş yıllarına göre teknolojik gelişmeleri takip etme düzeylerini göstermektedir. Firma kuruluş yılları ile verilen ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır. 1980 yılı öncesi kurulan firmalarda üretim dalındaki teknolojik gelişmelerden yüzde 100 haberdar olma söz konusu iken, daha sonra kurulan firmalarda ise bu oran azalma göstermektedir.

Tablo 4.25. Firmaların Kuruluş Yılları ile Teknolojik Gelişme İlişkileri (%)

		Üretim dalmızdaki teknolojik gelişmelerden haberdar mısınız?			TOPLAM
			Evet	Hayır	
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	100	-	100
		DİKEY	5,3	-	4,3
	1951-1980 ARASI	YATAY	100	-	100
		DİKEY	6,6	-	5,4
	1981-2000 ARASI	YATAY	92,7	7,3	100
		DİKEY	50	17,6	44,1
	2001-2005 ARASI	YATAY	63,2	36,8	100
		DİKEY	15,8	41,2	20,4
	2006-2012 ARASI	YATAY	70,8	29,2	100
		DİKEY	22,4	41,2	25,8
	TOPLAM	YATAY	81,7	18,3	100
		DİKEY	100	100	100

P=0,02 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Aşağıdaki Tablo 4.26. firmaların kuruluş yılları ile ilişki türleri arasındaki bağları göstermektedir. 1930'lu yıllarda kurulan firmaların tamamı ilişki türlerini karşılıklı güvene dayalı bir şekilde kurmaktadır.

En dikkat çekici nokta ise, uzmanlaşmaya dayalı ilişkilerin özellikle 1950-2000 yılları arasında kurulan firmalar tarafından kullanıldığıdır. Kümelenme ekonomisi

firmaların inovasyon süreçlerini geliştirmektedir. Bu kapsamda da en önemli unsur güvenin sağlanmasıdır.

Tablo 4.26. Firmaların Kuruluş Yılları ile İşbirliği İçinde Buldukları Firma/Kurum ve Kuruluşlarla İlişki Türleri (%)

İşbirliği içinde bulunduğunuz firma/kurum ve kuruluşlarla ilişki türünüz nasıldır?							TOPLAM
			Karşılıklı güvene dayalı	Kişisel çabalara dayalı	Bilgi alışverişine dayalı	Uzmanlaşmaya dayalı	
FİRMA KURULUŞ YILI	1930-1950 ARASI	YATAY	100	-	-	-	100
		DİKEY	4,9	-	-	-	4,1
	1951-1980 ARASI	YATAY	60	-	-	40	100
		DİKEY	3,7	-	-	66,7	5,2
	1981-2000 ARASI	YATAY	88,4	2,3	7	2,3	100
		DİKEY	46,3	33,3	33,3	33,3	44,3
	2001-2005 ARASI	YATAY	84,2	5,3	10,5	-	100
		DİKEY	19,5	33,3	22,2	-	19,6
	2006-2012 ARASI	YATAY	80,8	3,8	15,4	-	100
		DİKEY	25,6	33,3	44,4	-	26,8
	TOPLAM	YATAY	84,5	3,1	9,3	3,1	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kuruluş ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

4.6.2.1.1.2. Firmaların Niteliklerine Göre Karşılaştırmalar

Aşağıdaki Tablo 4.27. ve Tablo 4.28. ankete katılan firmaların inovasyon süreçlerinde müşterilerin ve sektördeki öncü firmaların katkısını firma niteliği kapsamında ele alış yöntemlerini göstermektedir.

Tablo 4.27. Firma Nitelikleri ve İnovasyona Yönelik Müşteri Katkıları (%)

		Müşteriler				TOPLAM
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu	
FİRMANIN NİTELİĞİ	Aile işletmesi	YATAY	52,2	26,1	21,7	100
		DİKEY	66,7	94,7	65,2	71,9
	Ortaklık(aile işletmesi dışında)	YATAY	66,7	3,7	29,6	100
		DİKEY	33,3	5,3	34,8	28,1
TOPLAM	YATAY	56,3	19,8	24	100	
	DİKEY	100	100	100	100	

P=0,04 ; P<0,05 olduğundan firma niteliği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.27. Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların inovasyon süreçlerinde müşterilerin katkılarını göstermektedir. Ankete katılan firmaların yüzde 50'sinden fazlası müşterilerin hiçbir katkısının olmadığını söylemektedir. Bu kapsamda Denizli tekstil sektöründe yer alan firmalar ile müşteriler arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu söylenememektedir. Tablo 4.9. sonuçları ile bu veriler tutarlıdır.

Tablo 4.28. Firma Nitelikleri ve İnovasyona Yönelik Sektördeki Öncü Firmaların Katkıları (%)

		Sektördeki öncü firmalar				TOPLAM
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu	
FİRMANIN NİTELİĞİ	Aile işletmesi	YATAY	62,7	28,4	9	100
		DİKEY	64,6	100	60	71,3
	Ortaklık(aile işletmesi dışında)	YATAY	85,2	-	14,8	100
		DİKEY	35,4	-	40	28,7
TOPLAM		YATAY	69,1	20,2	10,6	100
		DİKEY	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma niteliği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.28. Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların niteliklerine göre inovasyon süreçlerinde sektördeki öncü firmalardan sağladıkları katkı düzeylerini göstermektedir. Sektördeki öncü firmaların hem aile hem de ortaklık işletmelerinin inovasyon süreçlerine etkisi çok az olmuştur.

Tablo 4.29. Üretim Miktarındaki Değişmeler (%)

		Üretim miktarı				TOPLAM
			Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMANIN NİTELİĞİ	Aile işletmesi	YATAY	4,5	13,4	82,1	100,
		DİKEY	60	47,4	78,6	71,3
	Ortaklık(aile işletmesi dışında)	YATAY	7,4	37	55,6	100
		DİKEY	40	52,6	21,4	28,7
TOPLAM		YATAY	5,3	20,2	74,5	100
		DİKEY	100	100	100	100

P=0,02 ; P<0,05 olduğundan firma niteliği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.29. Denizli tekstil sektöründe yer alan firmaların niteliklerine göre sınıflandırılması durumunda önceki yıllara göre üretim miktarlarındaki değişimleri göstermektedir. Üretim miktarı ile firma niteliği arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Aile işletmelerinde üretim miktarı diğer ortaklık işletmelerine oranla daha fazla artış göstermektedir.

4.6.2.1.1.3. Firmaların Ölçeğine Göre Karşılaştırmalar

Aşağıdaki Tablo 4.30. - Tablo 4.32. arası, Denizli tekstil sektöründeki firmaların ölçeklerine göre sınıflandırıldığında son altı yıl boyunca inovasyon süreçlerine servis sağlayan firmaların, müşterilerin ve sektördeki rakip firmaların katkı düzeylerini göstermektedir.

Tablo 4.30. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, inovasyon süreçlerinde servis sağlayan firmalardan elde ettikleri katkıları göstermektedir. Buna göre, mikro ve küçük ölçekli firmalar için inovasyon süreçlerinde

servis sağlayan firmaların katkısı azken, orta ölçekli ve büyük firmaların sağladıkları katkı oranı daha fazladır.

Tablo 4.30. Servis Sağlayan Firmalar (%)

		Servis sağlayan firmalar				TOPLAM
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	79,3	17,2	3,4	100
		DİKEY	41,1	26,3	5,9	31,5
	Küçük(10-50)	YATAY	77,8	18,5	3,7	100
		DİKEY	37,5	26,3	5,9	29,3
	Orta(50-250)	YATAY	38,5	23,1	38,5	100
		DİKEY	17,9	31,6	58,8	28,3
	Büyük(250+)	YATAY	20	30	50	100
		DİKEY	3,6	15,8	29,4	10,9
	TOPLAM	YATAY	60,9	20,7	18,5	100
		DİKEY	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Kümelenme ekonomisinde yer alan firmaların çoğu KOBİ'lerden oluşmaktadır. Bu kapsamda mikro ve küçük işletmelerin servis sağlayan firmalardan daha fazla faydalanması beklenmektedir.

Tablo 4.31. Müşteriler (%)

		Müşteriler				TOPLAM
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	71	9,7	19,4	100
		DİKEY	40,7	15,8	26,1	32,3
	Küçük(10-50)	YATAY	65,5	13,8	20,7	100
		DİKEY	35,2	21,1	26,1	30,2
	Orta(50-250)	YATAY	42,3	26,9	30,8	100
		DİKEY	20,4	36,8	34,8	27,1
	Büyük(250+)	YATAY	20	50	30	100
		DİKEY	3,7	26,3	13	10,4
	TOPLAM	YATAY	56,3	19,8	2	100
		DİKEY	100	100	100	100

$P=0,03$; $P<0,05$ olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.31. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, inovasyon süreçlerinde müşterilerinden elde ettikleri katkıları göstermektedir. Mikro, küçük ve orta ölçekli firmaların çoğunluğu müşterilerden çok az katkı sağladıklarını ifade ederken, büyük işletmelerin yarısı ise biraz katkı aldıklarını belirtmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4.32. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, inovasyon süreçlerine sektördeki rakip firmaların katkısını göstermektedir. Buna göre, firmaların ölçeği küçüldükçe sektördeki rakip firmaların

katkısı azalmaktadır. Denizli tekstil sektöründeki firmalar ölçeklerine göre sınıflandırıldığında büyük firmalar dışındaki firmaların inovasyon süreçlerine sektördeki rakip firmaların katkısının az seviyede olduğu görülmektedir.

Ankete katılan firmalara ekonometrik uygulama için sorulan sorular arasında Ar-Ge harcamalarının miktarı yer almaktadır. Bu soruya anket uygulanan 100 firmadan sadece 3'ü orta büyüklükteki ve 2'si büyük firma olmak üzere toplam 5 firma cevaplamıştır. Buna göre, Denizli tekstil sektöründe yer alan firmaların inovasyon süreçlerinde Ar-Ge'nin payı çok düşüktür. Aynı zamanda KOBİ'ler inovasyon süreçlerini çok fazla kullanmamaktadır.

Tablo 4.32. Sektördeki Rakip Firmalar (%)

		Sektördeki rakip firmalar				TOPLAM	
			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu		
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	90	6,7	3,3	100	
		DİKEY	37	18,2	14,3	33,0	
	Küçük(10-50)	YATAY	88	8	4	100	
		DİKEY	30,1	18,2	14,3	27,5	
	Orta(50-250)	YATAY	76,9	15,4	7,7	100	
		DİKEY	27,4	36,4	28,6	28,6	
	Büyük(250+)	YATAY	40	30	30	100	
		DİKEY	5,5	27,3	42,9	11	
	TOPLAM		YATAY	80,2	12,1	7,7	100
			DİKEY	100	100	100	100

P=0,02 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.33. - Tablo 4.39. arası ankete katılan firmalar ölçeklerine göre sınıflandırıldığında, işbirliği ya da faaliyette bulunduğunuz firma, kurum veya kuruluşların yeri nerededir sorusuna verdikleri cevaba göre hazırlanmıştır.

Tablo 4.33. Tamir/Bakım Servisleri (%)

		Tamir-Bakım servisleri					TOPLAM		
		OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok			
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	-	83,9	3,2	-	12,9	100	
		DİKEY	-	32,9	16,7	-	66,7	32,3	
	Küçük (10-50)	YATAY	-	93,1	-	-	6,9	100	
		DİKEY	-	34,2	-	-	33,3	30,2	
	Orta (50-250)	YATAY	11,5	65,4	19,2	3,8	-	100	
		DİKEY	75	21,5	83,3	100	-	27,1	
	Büyük (250+)	YATAY	10	90	-	-	-	100	
		DİKEY	25	11,4	-	-	-	10,4	
	TOPLAM		YATAY	4,2	82,3	6,3	1	6,3	100
			DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,01 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.33. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ya da faaliyette buldukları tamir-bakım servislerinin yerlerini göstermektedir. Mikro ve küçük ölçekli firmalar OSB içindeki tamir-bakım firmalarıyla çalışmamaktadır. Ankete katılan firmaların yüzde 82'si Denizli içindeki tamir-bakım servisleri ile çalışmaktadır.

Tablo 4.34. Müşteriler (%)

		Müşteriler						TOPLAM	
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	10,3	65,5	10,3	13,8	-	100	
		DİKEY	18,8	37,3	27,3	26,7	-	30,9	
	Küçük(10-50)	YATAY	10,7	75	3,6	7,1	3,6	100	
		DİKEY	18,8	41,2	9,1	13,3	100	29,8	
	Orta(50-250)	YATAY	14,8	37	14,8	33,3	-	100	
		DİKEY	25	19,6	36,4	60	-	28,7	
	Büyük(250+)	YATAY	60	10	30	-	-	100	
		DİKEY	37,5	2	27,3	-	-	10,6	
	TOPLAM		YATAY	17	54,3	11,7	16	1,1	100
			DİKEY	100	100	100	100	100	100-

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.34. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ya da faaliyette buldukları müşterilerin yerini göstermektedir. Büyük firmaların yüzde 60'ının işbirliği ve faaliyette bulunduğu müşterileri OSB içinde yer alırken, mikro ve küçük ölçekli işletmelerin ise sırasıyla yüzde 65,5'i ve yüzde 75'inin işbirliği ve faaliyette bulunduğu müşterileri Denizli içinde yer almaktadır.

Tablo 4.35. Dağıtım Firmaları (%)

		Dağıtım Firmaları						TOPLAM	
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok		
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	-	62,1	20,7	6,9	10,3	100	
		DİKEY	-	34	30	50	37,5	32,2	
	Küçük(10-50)	YATAY	14,3	71,4	7,1	-	7,1	100	
		DİKEY	80	37,7	10	-	25	31,1	
	Orta(50-250)	YATAY	4,2	54,2	33,3	8,3	-	100	
		DİKEY	20	24,5	40	50	-	26,7	
	Büyük(250+)	YATAY	-	22,2	44,4	-	33,3	100	
		DİKEY	-	3,8	20	-	37,5	10	
	TOPLAM		YATAY	5,6	58,9	22,2	4,4	8,9	100
			DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.35. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ya da faaliyette buldukları dağıtım firmalarının

yerlerini göstermektedir. Mikro ölçekli ve büyük firmalar OSB içindeki dağıtım firmaları ile çalışmamaktadır. Aynı zamanda küçük ölçekli ve büyük firmaların da yurtdışındaki dağıtım firmaları ile çalışmamaları dikkat çekmektedir.

Tablo 4.36. Üniversite (%)

			Üniversite				TOPLAM
			Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	13,3	3,3	-	83,3	100
		DİKEY	26,7	33,3	-	39,1	35,7
	Küçük(10-50)	YATAY	16,7	-	--	83,3	100
		DİKEY	26,7	-	-	31,3	28,6
	Orta(50-250)	YATAY	19	9,5	--	71,4	100
		DİKEY	26,7	66,7	-	23,4	25,0
	Büyük(250+)	YATAY	33,3	-	22,2	44,4	100
		DİKEY	20	-	100	6,3	10,7
	TOPLAM	YATAY	17,9	3,6	2,4	76,2	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki tablo 4.36. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ya da faaliyette buldukları üniversitelerin yerlerini göstermektedir. Yurtdışındaki üniversitelerle sadece mikro ve orta ölçekli firmalar işbirliği içerisindeyken, yurtdışındaki üniversitelerle ise sadece büyük firmaların işbirliğinde olması dikkat çekmektedir. Denizli'deki Pamukkale Üniversitesi ile işbirliği ise en çok büyük firmalarla sağlanmaktadır.

Tablo 4.37. Rakipler (%)

			Rakipler				TOPLAM
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yok	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	-	76,7	10	13,3	100
		DİKEY	-	40,4	50	57,1	34,9
	Küçük(10-50)	YATAY	17,9	67,9	7,1	7,1	100
		DİKEY	31,3	33,3	33,3	28,6	32,6
	Orta(50-250)	YATAY	20	70	5	5	100
		DİKEY	25	24,6	16,7	14,3	23,3
	Büyük(250+)	YATAY	87,5	12,5	-	-	100
		DİKEY	43,8	1,8	-	-	9,3
	TOPLAM	YATAY	18,6	66,3	7	8,1	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.37. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ya da faaliyette buldukları rakiplerinin yerlerini göstermektedir. Mikro ölçekli firmaların, işbirliği ya da faaliyette buldukları rakiplerle ilişkilerinin çoğunlukla Denizli içinde olduğunu vurgularken, OSB içinde hiçbir rakip firmayla ilişki yoluna gitmemesi dikkat çekmektedir. Ayrıca büyük

firmaların da çoğunluğunun işbirliği ya da faaliyette buldukları rakiplerin OSB içinde olduğunu belirtirken, yurtiçindeki hiçbir rakiple işbirliği ya da faaliyetinin olmadığını vurgulamaktadır. Bu durum büyük firmaların OSB içinde kümелendiğinin bir göstergesidir.

Tablo 4.38. Depolama (%)

		Depolama						TOPLAM
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	3,2	93,5	3,2	-	-	100
		DİKEY	10	40,3	20	-	-	33
	Küçük(10-50)	YATAY	3,6	82,1	3,6	-	10,7	100
		DİKEY	10	31,9	20	-	75	29,8
	Orta(50-250)	YATAY	16	64	4	12	4	100
		DİKEY	40	22,2	20	100	25	26,6
	Büyük(250+)	YATAY	40	40	20	-	-	100
		DİKEY	40	5,6	40	-	-	10,6
	TOPLAM	YATAY	10,6	76,6	5,3	3,2	4,3	100
		DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.38. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ya da faaliyette buldukları depolama firmalarının yerlerini göstermektedir. Mikro ile küçük ölçekli ve büyük firmalar yurtdışındaki depolama firmaları ile hiçbir işbirliği ya da faaliyette bulunmamaktadır. Ankete katılan firmaların işbirliği ya da faaliyette bulunduğu depolama şirketlerinin yüzde 76,6'sı ise Denizli içerisinde bulunmaktadır.

Tablo 4.39. Tasarım (%)

		Tasarım						TOPLAM
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	3,3	76,7	3,3	-	16,7	100
		DİKEY	33,3	37,1	7,1	-	50	33,3
	Küçük(10-50)	YATAY	-	80	4	-	16	100
		DİKEY	-	32,3	7,1	-	40	27,8
	Orta(50-250)	YATAY	-	48	48	-	4	100
		DİKEY	-	19,4	85,7	-	10	27,8
	Büyük(250+)	YATAY	20	70	-	10	-	100
		DİKEY	66,7	11,3	-	100	-	11,1
	TOPLAM	YATAY	3,3	68,9	15,6	1,1	11,1	100
		DİKEY	100	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.39. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ya da faaliyette buldukları tasarım firmalarının yerlerini göstermektedir. Küçük ve orta ölçekli firmaların hiçbiri hem OSB içindeki hem de yurtdışındaki tasarım firmaları ile işbirliği ya da faaliyet içerisinde

bulunmamaktadır. Yurtdışındaki tasarım firmaları ile işbirliği ya da faaliyet içerisinde olan büyük firmaların yurtiçindeki tasarım firmaları ile hiçbir ilişkisinin olmaması dikkat çekmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4.40 - Tablo 4.44. arası, ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda önceki yıllara göre ihracat, hammadde fiyatları, satış yapılan ülke sayısı, kapasite kullanım oranları ve karlılık durumlarını göstermektedir.

Tablo 4.40. İhracat (%)

		İhracat					TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	37	3,7	29,6	29,6	100
		DİKEY	52,6	50	36,4	19	31,8
	Küçük(10-50)	YATAY	26,9	3,8	38,5	30,8	100
		DİKEY	36,8	50	45,5	19	30,6
	Orta(50-250)	YATAY	8,7	-	13	78,3	100
		DİKEY	10,5	-	13,6	42,9	27,1
	Büyük(250+)	YATAY	-	-	11,1	88,9	100
		DİKEY		-	4,5	19	10,6
TOPLAM		YATAY	22,4	2,4	25,9	49,4	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.40. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre ihracat düzeylerindeki değişimleri göstermektedir. Buna göre, orta ölçekli ve büyük firmaların çoğunluğunun ihracat düzeyleri artarken, mikro ölçekli firmaların çoğunluğunun ise ihracat düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir ölçüm yapmadıkları görülmektedir. Küçük ölçekli firmaların çoğunluğu ise ihracat düzeylerinin durağan olduğunu belirtmektedir.

Tablo 4.41. Hammadde Fiyatları (%)

		Hammadde fiyatları					TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	3,3	10	6,7	80	100
		DİKEY	20	75	8,7	38,1	31,6
	Küçük(10-50)	YATAY	13,8	-	34,5	51,7	100
		DİKEY	80	-	43,5	23,8	30,5
	Orta(50-250)	YATAY	-	3,8	26,9	69,2	100
		DİKEY	-	25	30,4	28,6	27,4
	Büyük(250+)	YATAY	-	-	40	60	100
		DİKEY	-	-	17,4	9,5	10,5
TOPLAM		YATAY	5,3	4,2	24,2	66,3	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

$P=0,03$; $P<0,05$ olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.41. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre hammadde fiyatlarındaki değişimleri nasıl yorumladıklarını göstermektedir. Buna göre ankete katılan firmaların yüzde 66,3'ü hammadde fiyatlarının arttığını ifade etmektedir.

Tablo 4.42. Satış Yapılan Ülke Sayısı (%)

Satış yapılan ülke sayısı							TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	60,7	3,6	21,4	14,3	100
		DİKEY	53,1	16,7	35,3	11,8	31,5
	Küçük(10-50)	YATAY	48,1	3,7	14,8	33,3	100
		DİKEY	40,6	16,7	23,5	26,5	30,3
	Orta(50-250)	YATAY	8	12	4	76	100
		DİKEY	6,3	50	5,9	55,9	28,1
	Büyük(250+)	YATAY	-	11,1	66,7	22,2	100
		DİKEY	-	16,7	35,3	5,9	10,1
TOPLAM	YATAY	36	6,7	19,1	38,2	100	
	DİKEY	100	100,	100	100	100	

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.42. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre satış yapılan ülke sayısındaki değişimleri göstermektedir. Orta ölçekli firmaların yüzde 76'sı satış yaptıkları ülke sayısının arttığını belirtirken, büyük firmaların yüzde 66,7'si satış yapılan ülke sayılarının durağan bir seyir izlediğini ifade etmektedir.

Tablo 4.43. Kapasite Kullanım Oranı (%)

Kapasite kullanım oranı							TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	7,1	3,6	39,3	50	100
		DİKEY	100	25	35,5	25,5	30,4
	Küçük(10-50)	YATAY	-	10,7	28,6	60,7	100
		DİKEY	-	75	25,8	30,9	30,4
	Orta(50-250)	YATAY	-	-	19,2	80,8	100
		DİKEY	-	-	16,1	38,2	28,3
	Büyük(250+)	YATAY	-	-	70	30	100
		DİKEY	-	-	22,6	5,5	10,9
TOPLAM	YATAY	2,2	4,3	33,7	59,8	100	
	DİKEY	100	100	100	100	100	

P=0,02 ; P<0,05 olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.43. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre kapasite kullanım oranlarındaki değişimleri göstermektedir. Büyük firmaların yüzde 70'i kapasite kullanım oranlarının

değişmediğini ifade ederken, orta ölçekli firmaların yüzde 80,8'i kapasite kullanım oranlarının arttığını belirtmektedir.

Tablo 4.44. Karlılık (%)

		Karlılık				TOPLAM
			Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	30	36,7	33,3	100
		DİKEY	39,1	30,6	28,6	31,9
	Küçük(10-50)	YATAY	28,6	42,9	28,6	100
		DİKEY	34,8	33,3	22,9	29,8
	Orta(50-250)	YATAY	3,8	34,6	61,5	100
		DİKEY	4,3	25	45,7	27,7
	Büyük(250+)	YATAY	50	40	10	100
		DİKEY	21,7	11,1	2,9	10,6
TOPLAM		YATAY	24,5	38,3	37,2	100
		DİKEY	100	100	100	100

$P=0,02$; $P<0,05$ olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.44. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre karlılık düzeylerindeki değişimleri göstermektedir. Orta ölçekli firmaların yüzde 61,5'i karlılık düzeylerinin arttığını vurgularken, büyük firmaların yüzde 50'si karlılık düzeylerinin azaldığını ifade etmektedir. Orta ölçekli firmaların kapasite kullanım oranlarının ve karlılık düzeylerinin önceki yıllara göre artış göstermesi kümelenme ekonomisinin firmaların büyümesine katkıda bulunduğu görüşü ile örtüşmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4.45. ankete katılan firmaların ölçeklerine göre sınıflandırılması durumunda, üretim dallarındaki teknolojik gelişmelerden haberdar olma durumlarını göstermektedir. Buna göre ankete katılan firmaların yüzde 81,7'sinin teknolojik gelişmeleri takip ettiğini görmekteyiz. Mikro ve küçük ölçekli firmaların sırasıyla yüzde 27,6'sı ve yüzde 33,3'ü ise teknolojik gelişmeleri takip etmemektedir.

Tablo 4.45. Teknolojik Gelişme (%)

		Üretim dalınızdaki teknolojik gelişmelerden haberdar mısınız?			TOPLAM
			Evet	Hayır	
FİRMANIN ÖLÇEĞİ	Mikro	YATAY	72,4	27,6	100
		DİKEY	27,6	47,1	31,2
	Küçük(10-50)	YATAY	66,7	33,3	100
		DİKEY	23,7	52,9	29
	Orta(50-250)	YATAY	100	-	100
		DİKEY	35,5	-	29
	Büyük(250+)	YATAY	100	-	100
		DİKEY	13,2	-	10,8
TOPLAM		YATAY	81,7	18,3	100
		DİKEY	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma ölçeği ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

4.6.2.1.1.4. Firmaların Kuruluş Yerine Göre Karşılaştırmalar

Aşağıdaki Tablo 4.46. ve Tablo 4.47. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması yapılması durumunda son altı yılda inovasyon süreçlerinde hangi kurumların katkısını gördünüz sorusuna verdikleri cevaplara göre oluşturulmuştur.

Tablo 4.46. Servis Sağlayan Firmalar (%)

Servis sağlayan firmalar						TOPLAM
FİRMA KURULUM YERİ			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu	
			FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	34,9
DİKEY	26,8	63,2			94,1	46,7
OSB DIŞI	YATAY	83,7		14,3	2	100
	DİKEY	73,2		36,8	5,9	53,3
TOPLAM		YATAY	60,9	20,7	18,5	100
		DİKEY	100	100	100	100

$P=0,00$; $P<0,05$ olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.46. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, son altı yılda inovasyon süreçlerine servis sağlayan firmaların katkı düzeyi gösterilmektedir. Firma kuruluş yeri ile servis sağlayan firmaların katkısı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Firma kuruluş yeri ile servis sağlayan firmaların katkısına baktığımızda, özellikle OSB içinde kurulan firmaların servis sağlayan firmalardan gördükleri katkının, OSB dışında kurulan firmalara oranla daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Çalışmada OSB içi, Denizli tekstil kümelenmesi olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda OSB içindeki firmaların inovasyon süreçlerinde servis sağlayan firmaların katkısının fazla olması teori ile uygulamanın örtüştüğünü göstermektedir.

Tablo 4.47. Sektördeki Öncü Firmalar (%)

Sektördeki öncü firmalar						TOPLAM
FİRMA KURULUM YERİ			Hiç katkısı olmadı	Biraz katkısı oldu	Çok katkısı oldu	
			FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	55,8
DİKEY	36,9	63,2			70	45,7
OSB DIŞI	YATAY	80,4		13,7	5,9	100
	DİKEY	63,1		36,8	30	54,3
TOPLAM		YATAY	69,1	20,2	10,6	100
		DİKEY	100	100	100	100

$P=0,03$; $P<0,05$ olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.47. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, son altı yılda inovasyon süreçlerine sektördeki öncü firmaların katkısı gösterilmektedir. Sektördeki öncü firmalardan sağlanan fayda ile

firma kuruluş yeri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Sektördeki öncü firmaların OSB içindeki firmaların inovasyon süreçlerine katkısı, OSB dışındaki firmalara oranla daha fazladır.

Aşağıdaki Tablo 4.48. ve Tablo 4.49. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ve faaliyette buldukları tamir-bakım servisleri ve fasoncuların yerlerini göstermektedir.

Tablo 4.48. Tamir/Bakım Servisleri (%)

		Tamir / Bakım servisleri						TOPLAM
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok	
FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	9,3	79,1	9,3	2,3	-	100
		DİKEY	100	43	66,7	100	-	44,8
	OSB DIŞI	YATAY	-	84,9	3,8	-	11,3	100
		DİKEY	-	57	33,3	-	100	55,2
TOPLAM		YATAY	4,2	82,3	6,3	1	6,3	100
		DİKEY	100	100	100	100	100	100

$P=0,01$; $P<0,05$ olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.48. ankete katılan firmaların firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ve faaliyette buldukları tamir-bakım servislerinin yerini göstermektedir. İlişkiye baktığımızda OSB içinde tamir bakım servislerini sadece OSB içindeki firmalar tercih etmektedir. Denizli içi ve yurtiçi servisler dağılımında da farklılıklar söz konusudur, fakat özellikle yurtdışı tamir bakım servislerini yine sadece OSB içindeki firmaların tercih etmesi aradaki ilişkinin açık bir göstergesidir.

Tablo 4.49. Fasoncular (%)

		Fasoncular						TOPLAM
			OSB İÇİ	Denizli içi	Yurt içi	Yurt dışı	Yok	
FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	19	64,3	9,5	2,4	4,8	100
		DİKEY	100	39,7	40	100	28,6	44,7
	OSB DIŞI	YATAY	-	78,8	11,5	-	9,6	100
		DİKEY		60,3	60		71,4	55,3
TOPLAM		YATAY	8,5	72,3	10,6	1,1	7,4	100
		DİKEY	100	100	100	100	100	100

$P=0,01$; $P<0,05$ olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4.49. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, işbirliği ve faaliyette buldukları fasoncuların yerini göstermektedir. Firma kuruluş yeri ile fasoncu tercihi arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. OSB içinde kurulmuş olan firmalar OSB'deki fasoncular yerine daha çok Denizli içindeki diğer fasoncuları tercih ederken, yine OSB içindeki fasoncuları da sadece OSB içindeki

firmalar tercih etmektedir. Fakat OSB içindeki fasoncular ikinci tercihlerini oluşturmaktadır. OSB dışında kurulan firmalar ise ağırlıklı olarak Denizli içindeki diğer fasoncuları tercih ederken OSB içindeki fasoncuları tercih etmemektedir.

Aşağıdaki Tablo 4.50. - Tablo 4.53. arası, ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre satışlar, ihracat, satış yapılan ülke sayısı ve karlılık oranlarındaki değişimleri göstermektedir.

Tablo 4.50. Satışlar (%)

		Satışlar					TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	2,3	2,3	2,3	93	100
		DİKEY	100	14,3	9,1	51,3	44,3
	OSB DIŞI	YATAY	-	11,1	18,5	70,4	100
		DİKEY	-	85,7	90,9	48,7	55,7
TOPLAM		YATAY	1	7,2	11,3	80,4	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,01 ; P<0,05 olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.50. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre satışlarının değişimini göstermektedir. Firma kuruluş yeri ile satışlar arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Buna göre, OSB içindeki firmaların satışlarında artış gözlenirken, OSB dışındaki firmaların satışlarında azalma ve durağanlık yükselmektedir.

Tablo 4.51. İhracat (%)

		İhracat					TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	10,8	-	18,9	70,3	100
		DİKEY	21,1	-	31,8	61,9	43,5
	OSB DIŞI	YATAY	31,3	4,2	31,3	33,3	100
		DİKEY	78,9	100	68,2	38,1	56,5
TOPLAM		YATAY	22,4	2,4	25,9	49,4	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,00 ; P<0,05 olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.51. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre ihracatlarında meydana gelen değişimi göstermektedir. Firma kuruluş yeri ile ihracat arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. İhracat OSB içindeki firmalarda OSB dışındaki firmalara oranla artış göstermektedir. Durağanlık ve azalma ise daha çok OSB dışındaki firmalarda gözlenmektedir.

Tablo 4.52. Satış Yapılan Ülke Sayısı (%)

		Satış yapılan ülke sayısı					TOPLAM
			Bilmiyorum ölçmüyoruz	Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	21,4	7,1	19	52,4	100
		DİKEY	28,1	50	47,1	64,7	47,2
	OSB DIŞI	YATAY	48,9	6,4	19,1	25,5	100
		DİKEY	71,9	50	52,9	35,3	52,8
TOPLAM		YATAY	36	6,7	19,1	38,2	100
		DİKEY	100	100	100	100	100

P=0,03 ; P<0,05 olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.52. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre satış yaptıkları ülke sayısının değişimini göstermektedir. Satış yapılan ülke sayısı OSB içindeki firmalarda OSB dışındaki firmalara oranla daha fazla bir artış göstermektedir.

Tablo 4.53. Karlılık (%)

		Karlılık				TOPLAM
			Azalıyor	Durağan	Artıyor	
FİRMA KURULUM YERİ	OSB İÇİ	YATAY	15,9	34,1	50	100
		DİKEY	30,4	41,7	62,9	46,8
	OSB DIŞI	YATAY	32	42	26	100
		DİKEY	69,6	58,3	37,1	53,2
TOPLAM		YATAY	24,5	38,3	37,2	100
		DİKEY	100	100	100	100

P=0,03 ; P<0,05 olduğundan firma kurulum yeri ile ifade arasında istatistiki bakımdan anlamlı bir ilişki vardır.

Yukarıdaki Tablo 4.54. ankete katılan firmaların kuruluş yerine göre sınıflandırılması durumunda, önceki yıllara göre karlılık düzeylerinin değişimini göstermektedir. Firma kuruluş yeri ile kârlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır. Kârlılık ile firma kuruluş yeri arasındaki ilişkiye baktığımızda, OSB içindeki firmalarda kârlılığın OSB dışındaki firmalara oranla daha fazla olduğunu görmekteyiz.

4.6.2.2. Bir Firmanın Çalışanlarına Yönelik Analiz

Çalışmada Denizli OSB içinde tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmalar kümelenme olarak kabul edilmektedir. Firmaların kümelenme analizine yönelik yapılan anket sonuçlarının anlamlılık düzeylerinin arttırılması ve ayrıca dışsalıkların ölçülmesinde tamamlayıcı olarak ikinci 500 firmaya giren Denizli OSB tekstil kümesinde yer alan bir firmanın³¹ çalışanlarına yönelik –aidiyet ve iş tatmin düzeyini ölçen- anket uygulaması yapılmıştır. Anket, 200 bayan ve 100 erkek çalışandan oluşan toplam 300 çalışana uygulanmıştır. Bu çalışmada örnekleme dahil olan firmaların

³¹ Anket yapılan firma, çalışma içinde adının yayınlanmasını kabul etmemiştir.

faaliyetlerini öğrenmek için nicel verilere dayalı araştırmalarda yaygın olarak kullanılan likert tutum ölçeği kullanılmıştır.

4.6.2.2.1. Çalışanların İş Tatmin Sonuçları

Firmada iş tatmin puanı 5 üzerinden 3,3 olarak ölçülmüştür. Bu doğrultuda firma çalışanlarının iş tatminleri düşük düzeydedir. Çünkü 3,3 puanı kararsızlık düzeyine yakındır.

Demografik özellikler bakımından iş tatmin puanları ve ifadelere katılım düzeylerine baktığımızda bazı ifadelerde katılım düzeyleri yükselirken bazı ifadelerde iyice düşmektedir.

Tablo 4.54. Demografik Açıdan İş Tatmin Düzeyi

	ARTİMETİK ORTALAMA
8. İşimi zamanında bitirmem başarı duygusunu tatmamı sağlar.	4,1
1. Kaliteli iş terfi etme şansımı artırır.	3,8
3. İşleri elimden geldiğince iyi yapmam, sonuçta işimi zamanında bitirmemi sağlar.	3,8
19. Kaliteli iş çıkarmak iş güvencesi getirir.	3,6
6. İşleri elimden geldiğince iyi yapmam daha fazla iş çıkarmamı sağlar.	3,5
12. Ne kadar çok çalışırsam o kadar çok iş çıkarırım.	3,5
13. İşimin kalitesi yükseldikçe üstler tarafından daha çok takdir edilirim.	3,5
7. Gücümün yettiğince sıkı çalışmam sonuçta işimi zamanında bitirmemi sağlar.	3,4
23. Ne kadar çok enerji sarf edersem, o kadar çok iş çıkarırım.	3,4
21. Ne kadar çok enerji sarf edersem, işim o kadar zamanında biter.	3,4
11. İşimi zamanında tamamladığımda birlikte çalıştığım insanlar bana daha çok saygı duyarlar.	3,4
22. Ne kadar çok enerji sarf edersem, işimin kalitesi o kadar artar.	3,3
17. İşimi zamanında tamamlamak takdir edilir.	3,3
18. Birlikte çalıştığım insanlar işimi iyi yaptığımda bana daha çok saygı duyar.	3,3
20. Kaliteli iş çıkardığımda yönetici tarafından takdir edilirim.	3,2
5. Gücümün yettiğince sıkı çalışmam işimin kalitesini yükseltir.	3,2
16. Burada çok miktarda iş çıkarmak sonuçta iş güvencesi sağlar.	3,1
14. Bu kuruluşta yöneticiler, en etkin iş yapanların sözünü dikkate alır.	3,0
9. İşimi zamanında toplamak terfi şansımı yükseltir.	3,0
2. Çok sayıda iş yapmak terfi şansımı artırır.	2,9
4. Burada kaliteli iş, yüksek ücret ile ödüllendirilir.	2,9
15. Çok miktarda iş çıkardığımda üstlerimden daha çok kabul görürüm.	2,9
10. Çalıştığım yerde işimi zamanında tamamlamak yüksek ücretle ödüllendirilir.	2,3

Yukarıdaki Tablo 4.54. çalışanların demografik açıdan gruplanması doğrultusunda iş tatmin düzeyini göstermektedir. Tablo 4.54'teki aritmetik ortalamalar rakamsal açıdan büyükten küçüğe doğru sıralanmaktadır. Buna göre, çalışanların verdikleri puanlar doğrultusunda sorular sıralanmaktadır. Kurumda özellikle işini zamanında, kaliteli bir şekilde yapmak gibi hususlarda ödüllendirme ve motivasyon sisteminin düşük olduğu gözlenmektedir. Bu doğrultuda iş tatminin yükselmesi için işini zamanında ve kaliteli şekilde yapan personelin ödüllendirilmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki Tablo 4.55. çalışanların cinsiyet dağılımına göre iş tatmin düzeyini göstermektedir. Cinsiyet dağılımına göre iş tatmin puanlarına baktığımızda; bayan personelin iş tatminlerinin erkek personele oranla daha düşük olduğu gözlenmektedir. İş tatmininde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Erkek personelin iş tatmini, bayan personele oranla daha yüksektir.

Bayan personel iş tatmin puanı; 3,08

Erkek personel iş tatmin puanı; 3,42

Tablo 4.55. Cinsiyet Dağılımına Göre İş Tatmin Düzeyi

	ARİTMETİK ORTALAMA		
	BAYAN	ERKEK	TOPLAM
1. Kaliteli iş terfi etme şansımı artırır.	3,4	4,0	3,8
2. Çok sayıda iş yapmak terfi şansımı artırır.	2,8	3,0	2,9
3. İşleri elimden geldiğince iyi yapmam, sonuçta işimi zamanında bitirmemi sağlar.	3,7	3,9	3,8
4. Burada kaliteli iş, yüksek ücret ile ödüllendirilir.	2,9	2,9	2,9
5. Gücümün yettiğince sıkı çalışmam işimin kalitesini yükseltir.	3,2	3,2	3,2
6. İşleri elimden geldiğince iyi yapmam daha fazla iş çıkarmamı sağlar.	3,2	3,7	3,5
7. Gücümün yettiğince sıkı çalışmam sonuçta işimi zamanında bitirmemi sağlar.	3,4	3,5	3,4
8. İşimi zamanında bitirmem başarı duygusunu tatmamı sağlar.	3,9	4,2	4,1
9. İşimi zamanında toplamak terfi şansımı yükseltir.	2,8	3,1	3,0
10. Çalıştığım yerde işimi zamanında tamamlamak yüksek ücretle ödüllendirilir.	1,8	2,6	2,3
11. İşimi zamanında tamamladığımda birlikte çalıştığım insanlar bana daha çok saygı duyarlar.	3,0	3,6	3,4
12. Ne kadar çok çalışırsam o kadar çok iş çıkarırım.	3,2	3,7	3,5
13. İşimin kalitesi yükseldikçe üstler tarafından daha çok takdir edilirim.	3,3	3,7	3,5
14. Bu kuruluşta yöneticiler, en etkin iş yapanların sözünü dikkate alır.	2,8	3,2	3,0
15. Çok miktarda iş çıkardığımda üstlerimden daha çok kabul görürüm.	2,5	3,1	2,9
16. Burada çok miktarda iş çıkarmak sonuçta iş güvencesi sağlar.	2,6	3,4	3,1
17. İşimi zamanında tamamlamak takdir edilir.	2,7	3,7	3,3
18. Birlikte çalıştığım insanlar işimi iyi yaptığımda bana daha çok saygı duyar.	2,8	3,6	3,3
19. Kaliteli iş çıkarmak iş güvencesi getirir.	3,7	3,6	3,6
20. Kaliteli iş çıkardığımda yönetici tarafından takdir edilirim.	3,4	3,1	3,2
21. Ne kadar çok enerji sarf edersem, işim o kadar zamanında biter.	3,4	3,4	3,4
22. Ne kadar çok enerji sarf edersem, işimin kalitesi o kadar artar.	3,1	3,5	3,3
23. Ne kadar çok enerji sarf edersem, o kadar çok iş çıkarırım.	3,6	3,3	3,4

4.6.2.2.2. Firmada Kurum Kültürü ve Aidiyet

Firmada kurum kültürü ve aidiyet iş tatmininde olduğu gibi 3,3 puan ortalamasındadır ve düşük bir puan düzeyindedir. Firmada özellikle kurum kültürünü ve aidiyeti düşüren temel unsurlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- Amirlerin takım çalışmasını yeterince teşvik etmemesi,
- Takdir edilme ve ödüllendirmenin yetersiz oluşu,
- Çalışanlar arasındaki dayanışmanın yetersiz oluşu,
- Alınan ücretin yetki ve sorumluluklara göre yetersiz bulunması,
- Çalışma saatlerinden memnuniyetsizlik,
- Eğitim ve kendini geliştirme olanaklarının yetersizliği,

- Amirlerin yöneticilik vasıflarının yetersiz olması gibi temel unsurlar kurum kültürünü ve aidiyeti zayıflatmaktadır. Bu doğrultuda belirtilen hususlarda yapılacak iyileştirmeler aidiyet duygusunu geliştirecektir.

Çalışanların cinsiyet dağılımına göre kurum kültürü ve aidiyet duygusu sonuçlarına baktığımızda; bayanlarda aidiyet ve benimseme puanının erkek personele göre daha düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Bayanlarda kurum kültürü ve aidiyet duygusu; 3,23

Erkeklerde kurum kültürü ve aidiyet duygusu; 3,36

Tablo 4.56. Çalışanların Kurum Kültürü ve Aidiyet Duygusu

	ARİTMETİK ORTALAMA
1. Yaptığım iş şirket için önemlidir.	4,11
3. İşimi yapmak için gereken bilgilere kolayca ulaşabiliyorum.	4,08
5. İşimle ilgili sorunlarımı amirlerime iletiyorum.	4,03
2. İşimin yetki ve sorumluluklarını açık olarak biliyorum.	3,94
4. Yaptığım iş, bilgi ve becerilerimi geliştiriyor.	3,86
8. Çalışma saatleri içinde uygun zamanlarda, arkadaşlarıma yardımcı olabiliyorum.	3,86
19. Kurum içinde arkadaşlarımla birlikte çalışmaktan zevk alıyorum.	3,78
9. İşimin toplumda saygı değer bir yeri olduğunu düşünüyorum.	3,53
10. İşimi iyi yaptığımda amirlerim tarafından takdir edilirim.	3,42
7. Amirlerim, elemanlarına ayrıcalıklı davranıyor.	3,33
18. Bu kurumda çalışmak, bana yaşamımda bir takım kolaylıklar sağlıyor.	3,25
6. Amirlerim takım çalışmasını teşvik ediyorlar.	3,17
14. İşimde yaratıcılığımı ortaya çıkarma ve geliştirmeye yeterli buluyorum.	3,11
11. Kurum çalışanları arasında dayanışma vardır.	2,83
16. Çalışanların eğitim talepleri değerlendiriliyor.	2,83
17. Amirim performansımı bildirip öneriler getiriyor.	2,81
20. İş arkadaşlarımla ve amirlerimle özel hayatımda da görüşüyorum.	2,77
12. Aldığım ücreti yetki ve sorumluluklarıma göre yeterli buluyorum.	2,61
15. Kurumumuzda çalışanlara sağlanan eğitim olanakları yeterlidir.	2,56
13. İşimin çalışma saatlerinden memnunum.	2,47

Yukarıdaki Tablo 4.56. çalışanların kurum kültürü ve aidiyet duygusunu göstermektedir. Çalışanların yaptıkları işleri şirket için çok önemli görmeleri aidiyetlik duygusunun geliştiğini ortaya koymaktadır. Ancak çalışma saatleri konusunda çalışanlar arasında bir memnuniyetsizlik söz konusudur.

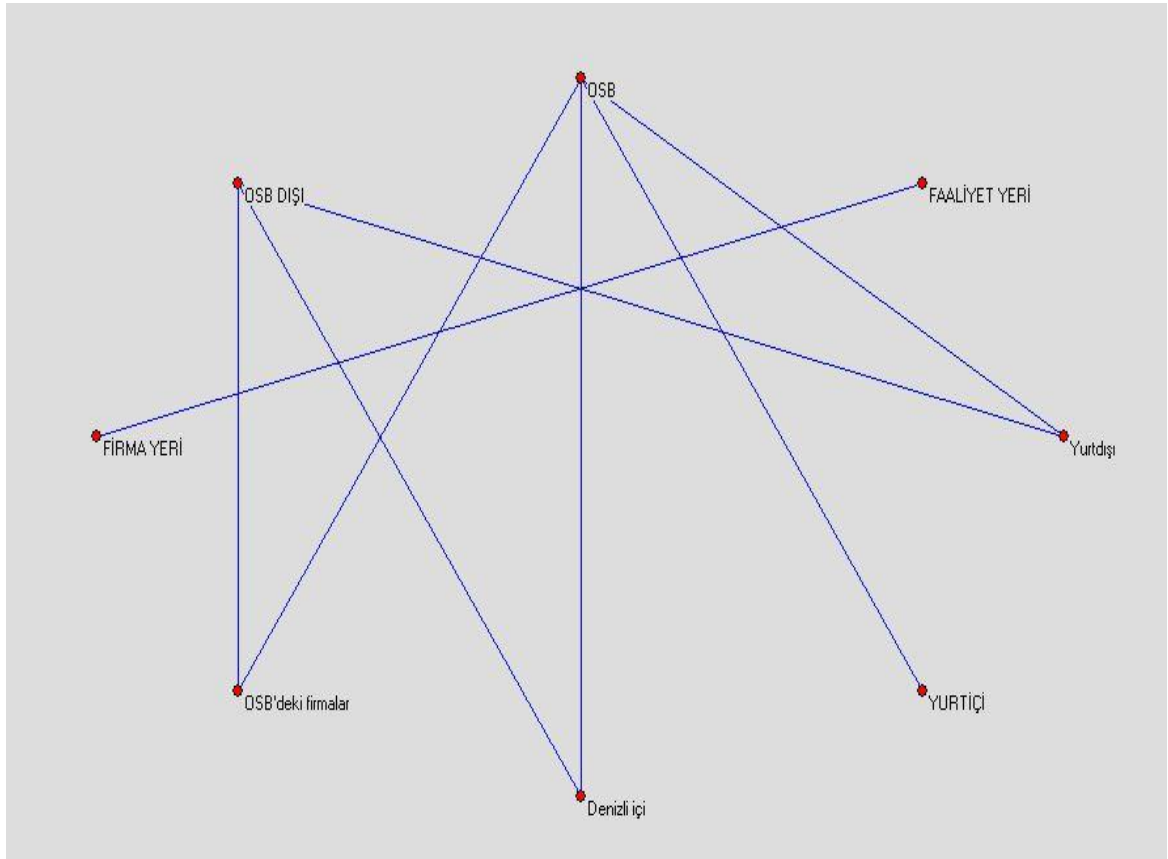
4.6.3. Pajek Programı Analizi

Kümelendirme analizi için uygulanan anket sonuçları Pajek programı için de kullanılmıştır. Bu bölümü, ankete katılan toplam 250 firma içinden sadece 92 firma cevaplamıştır. Pajek programında da 92 firmanın cevapları kullanılmıştır.

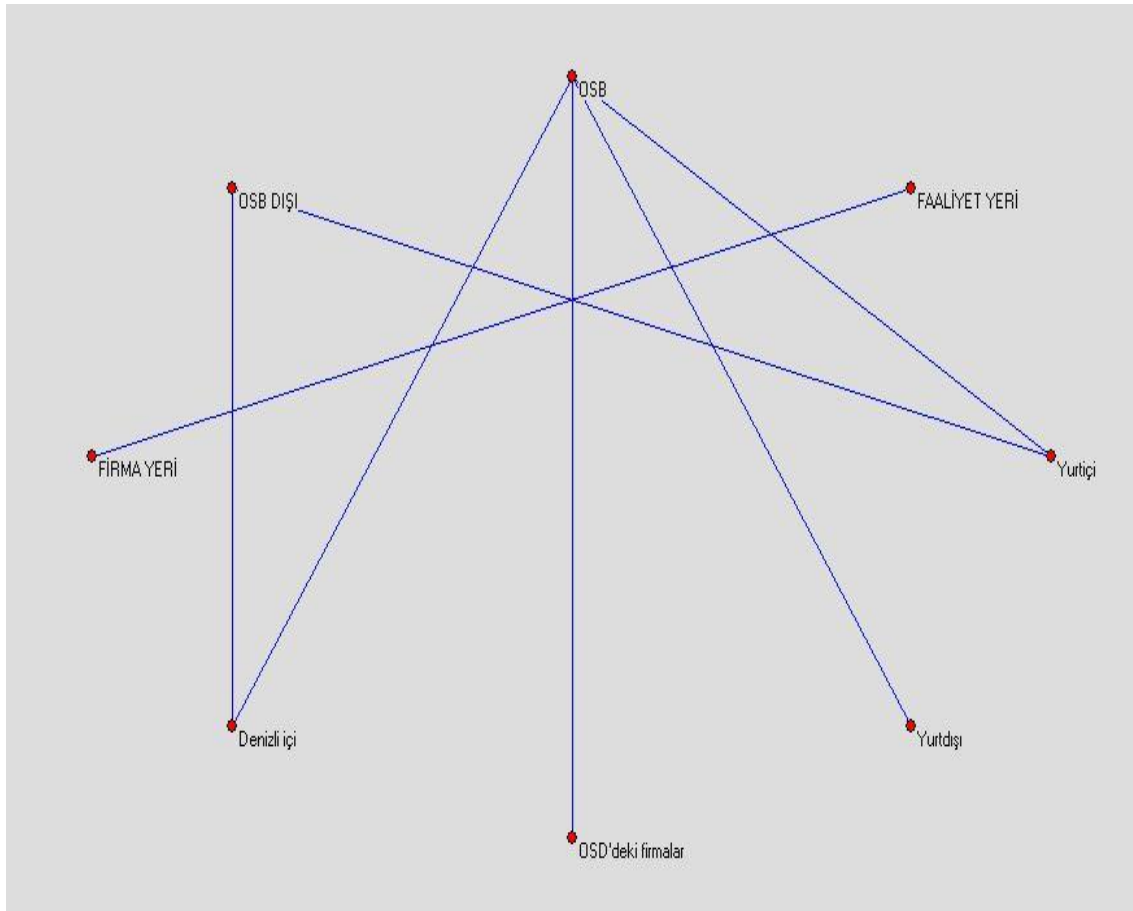
4.6.3.1. Bulgular ve Tartışma

Aşağıdaki Şekil 4.10. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları tekstil sektöründeki diğer firmaların yerini göstermektedir. Firmaların tekstil sektöründe faaliyet gösteren diğer firmalar ile ilişkilerine baktığımızda OSB’de faaliyet gösteren firmaların OSB’deki diğer firmalar, Denizli içi, yurtiçi, yurtdışı ilişkileri bulunurken, OSB dışında faaliyet gösteren firmaların ise yurtiçindeki diğer firmalar ile ilişkileri bulunmamaktadır.

Şekil 4.10. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Tekstil Sektöründeki Diğer Firmaların Yeri

Şekil 4.11. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Tamir-Bakım Servisleri, Fasoncular ve Tasarımcıların Yeri

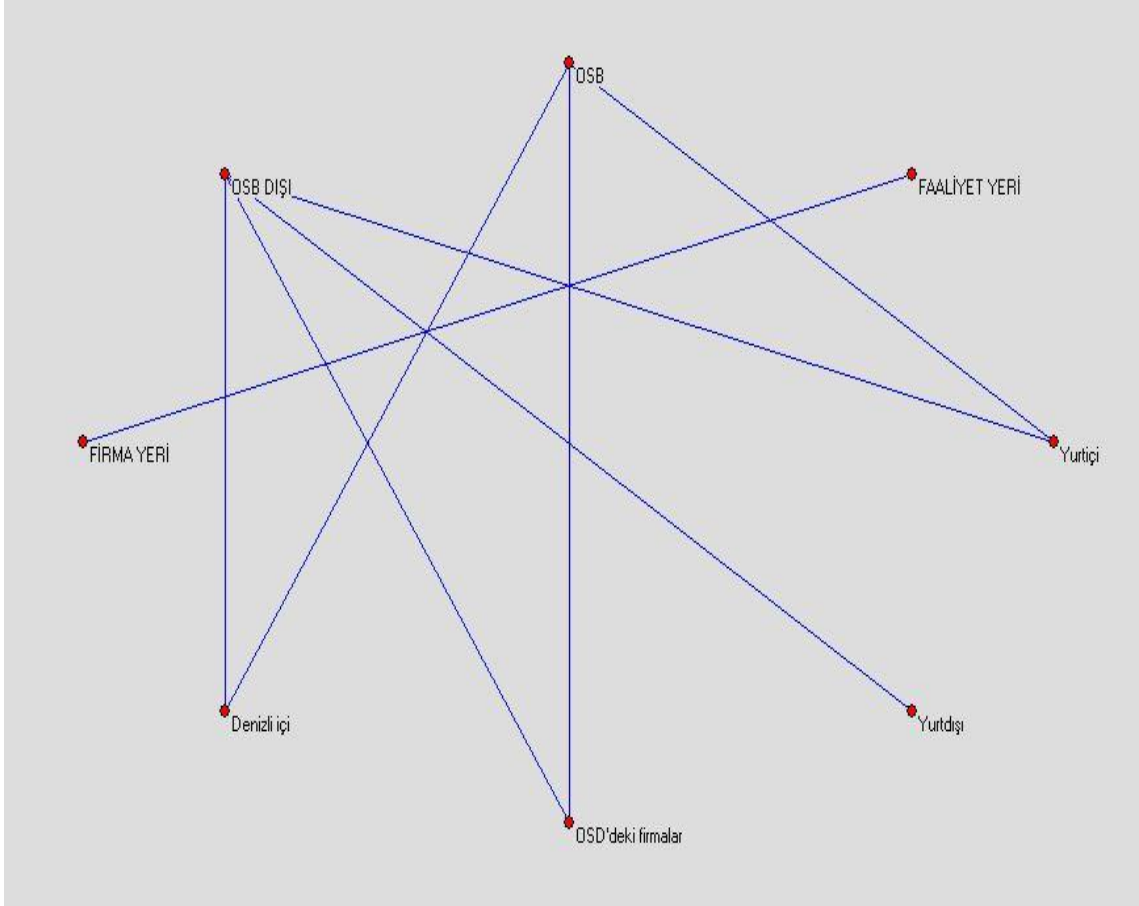

Yukarıdaki Şekil 4.11. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları tamir-bakım servisleri, fasoncular ve tasarımcıların yerini göstermektedir. Firmaların tamir-bakım servisleri ile olan ilişkilerine baktığımızda OSB dışı firmalarda sadece yurtiçi ve Denizli içi ilişkiler bulunurken OSB’de faaliyet gösteren firmalarda bunların yanı sıra OSB’deki firmalar ve yurtdışındaki firmalar ile ilişkiler bulunduğunu görmekteyiz. Burada özellikle dikkat çeken unsur OSB dışındaki firmaların tamir bakım servisi olarak OSB’de faaliyet gösteren firmalar ile ilişkilerinin olmadığıdır.

Ankete katılan firmaların iş verdikleri fasonculara baktığımızda da OSB dışındaki firmaların yurtiçi ve Denizli içindeki diğer firmaları kullandıkları gözlenirken, OSB’de faaliyet gösteren firmaların ise Denizli içinde OSB dışındaki firmaları, OSB’deki diğer firmaları, yurtiçindeki ve yurtdışındaki firmaları kullandıklarını görmekteyiz.

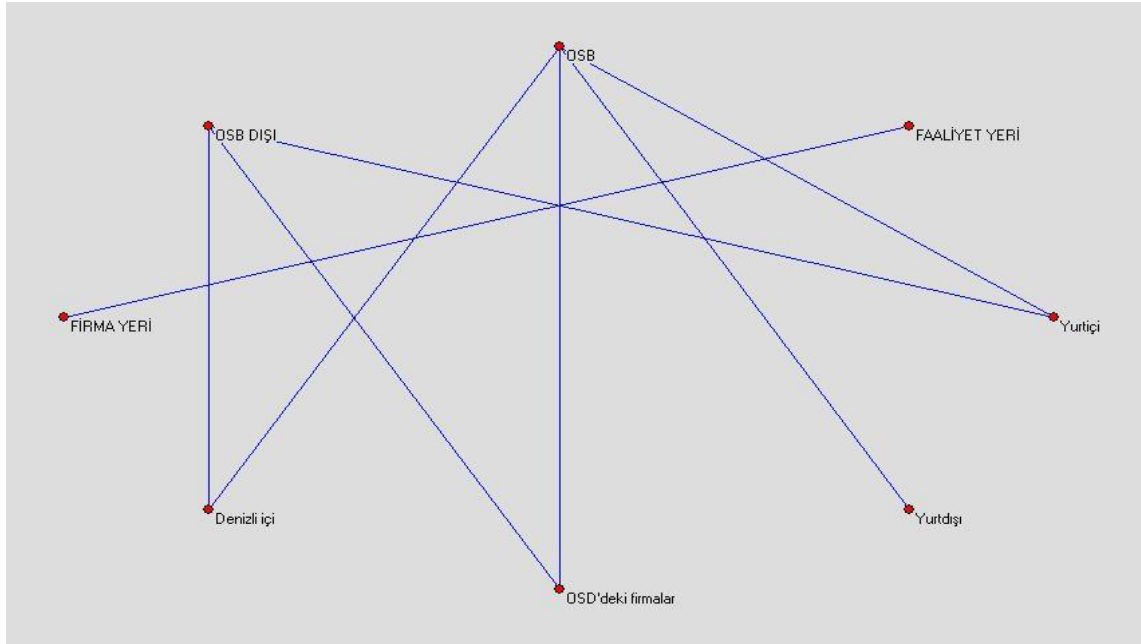
Tasarım için ise, OSB dışındaki firmalar sadece Denizli içi ve yurtiçindeki firmaları kullanırken, OSB'deki firmaların bunların yanı sıra OSB'deki diğer firmaları ve yurtdışındaki tasarım firmalarını kullandıklarını görmekteyiz.

Şekil 4.12. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Taşımacılık Faaliyetlerinin Yeri

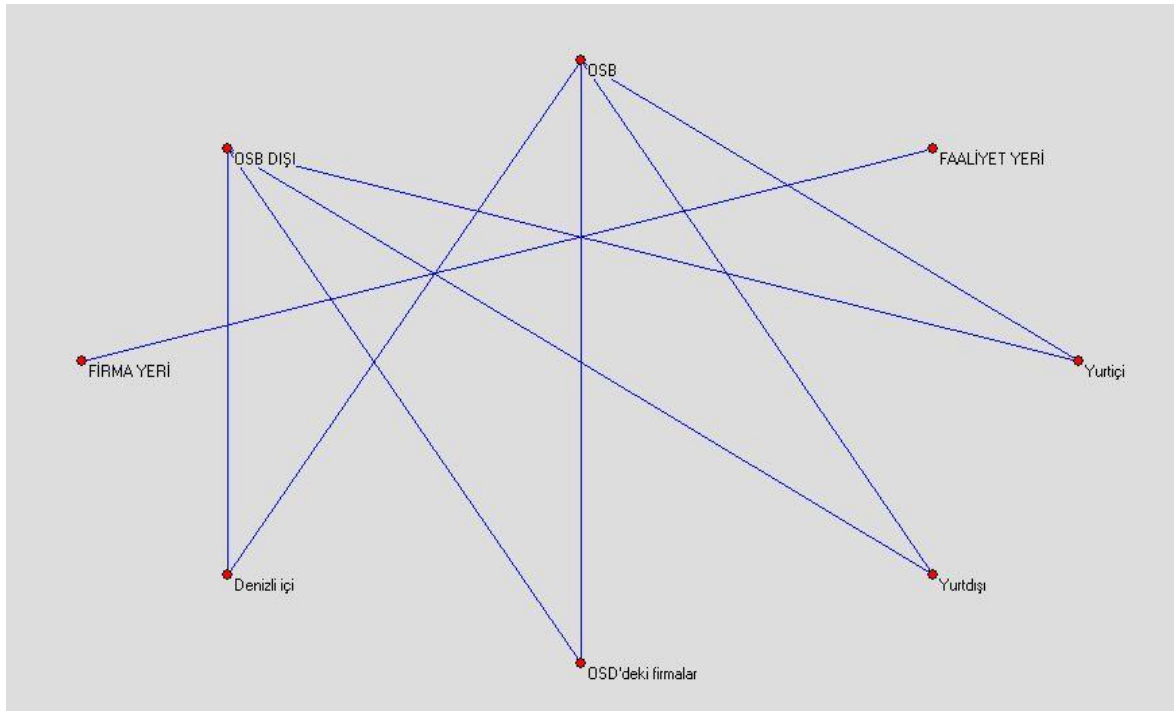
Yukarıdaki Şekil 4.12. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları taşımacılık faaliyetlerinin yerini göstermektedir. Taşımacılıkta genel olarak aynı bölgelerdeki firmalar kullanılmaktadır. OSB dışındaki firmalar yurtdışını kullanırken, OSB içindeki firmaların taşımacılıkta ise yurtdışını kullanmadığı gözlenmektedir.

Şekil 4.13. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Tedarikçilerin Yeri

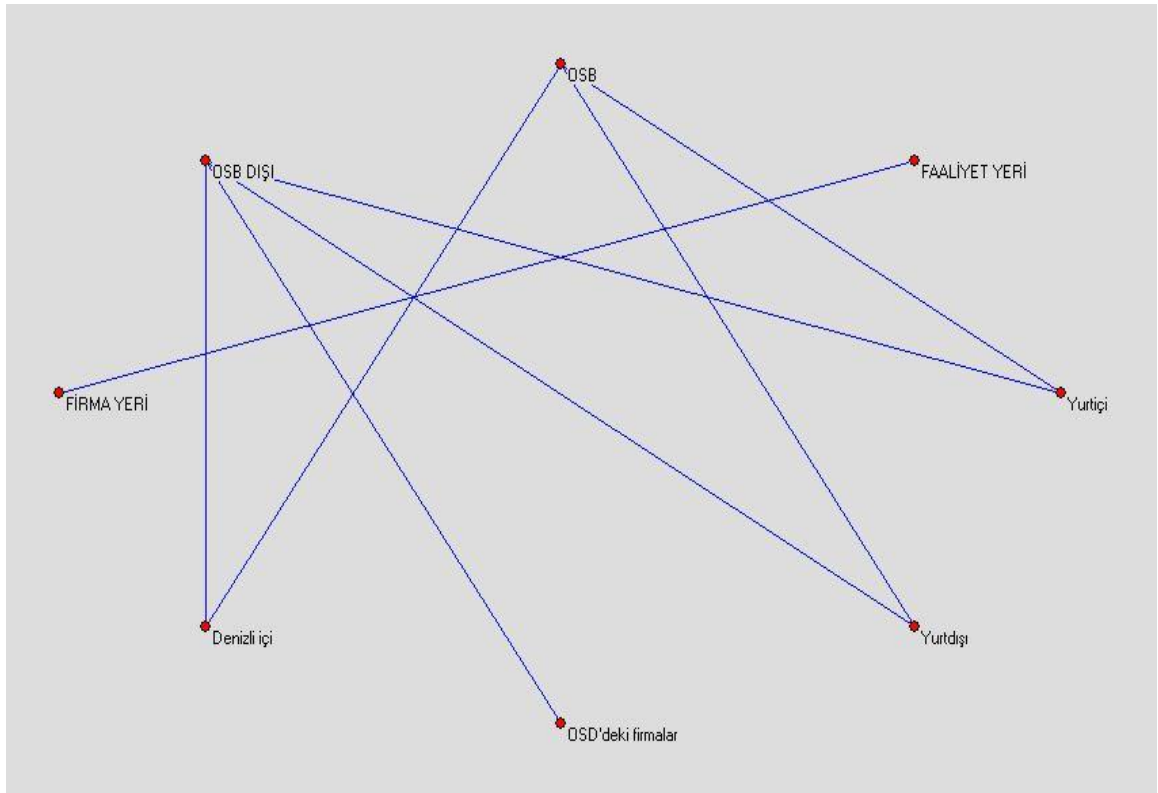
Yukarıdaki Şekil 4.13. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları tedarikçilerin yerini göstermektedir. Firmaların tedarik zincirinde dikkat çekici olan unsur ise tedarik için genel olarak tüm bölgeler kullanılırken, yurtdışı tedarikçilerini sadece OSB içinde faaliyette gösteren firmaların kullanmasıdır.

Şekil 4.14. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Müşterilerin Yeri

Yukarıdaki Şekil 4.14. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları müşterilerin yerini göstermektedir. Hem OSB içinde hem de OSB dışındaki firmaların müşterileri aynı bölgeleri takip ederken, OSB dışı ve OSB içindeki firmaların OSB bölgesinde faaliyet gösteren diğer firmalara ürün sattığı gözlenmektedir.

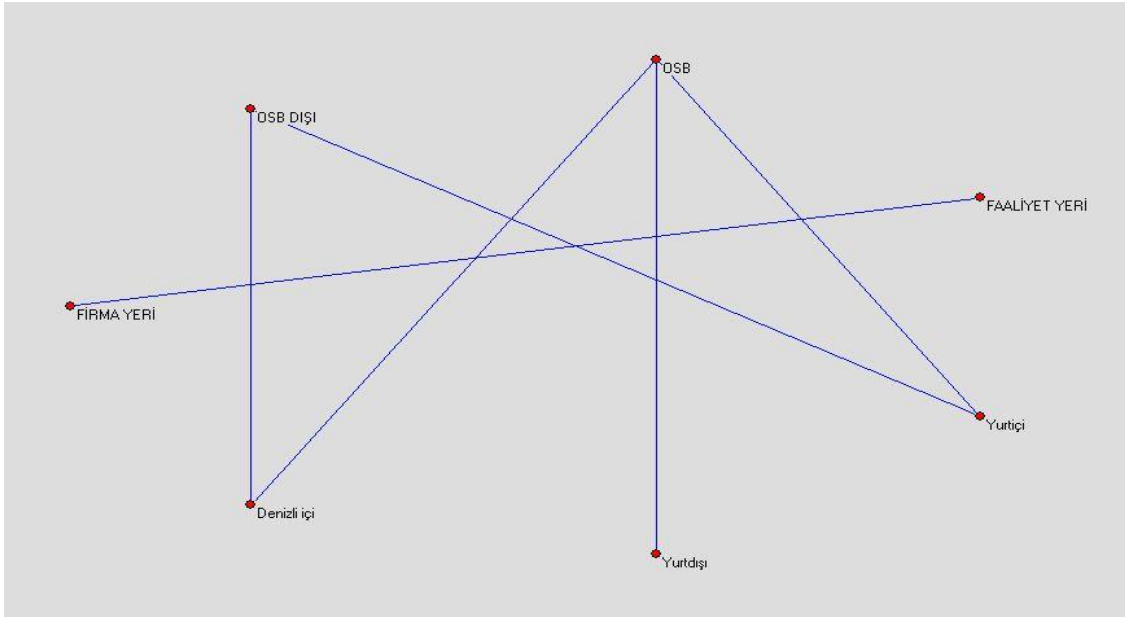
Şekil 4.15. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Dağıtım Kanallarının Yeri

Yukarıdaki Şekil 4.15. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları dağıtım kanallarının yerini göstermektedir. Dağıtım kanalları olarak farklılık gösteren unsurlardan birisi OSB içindeki firmalar OSB içindeki diğer dağıtım firmalarını ağırlıklı olarak tercih etmez iken, OSB dışındaki firmaların OSB içindeki diğer dağıtım kanallarını kullandıklarını görmekteyiz.

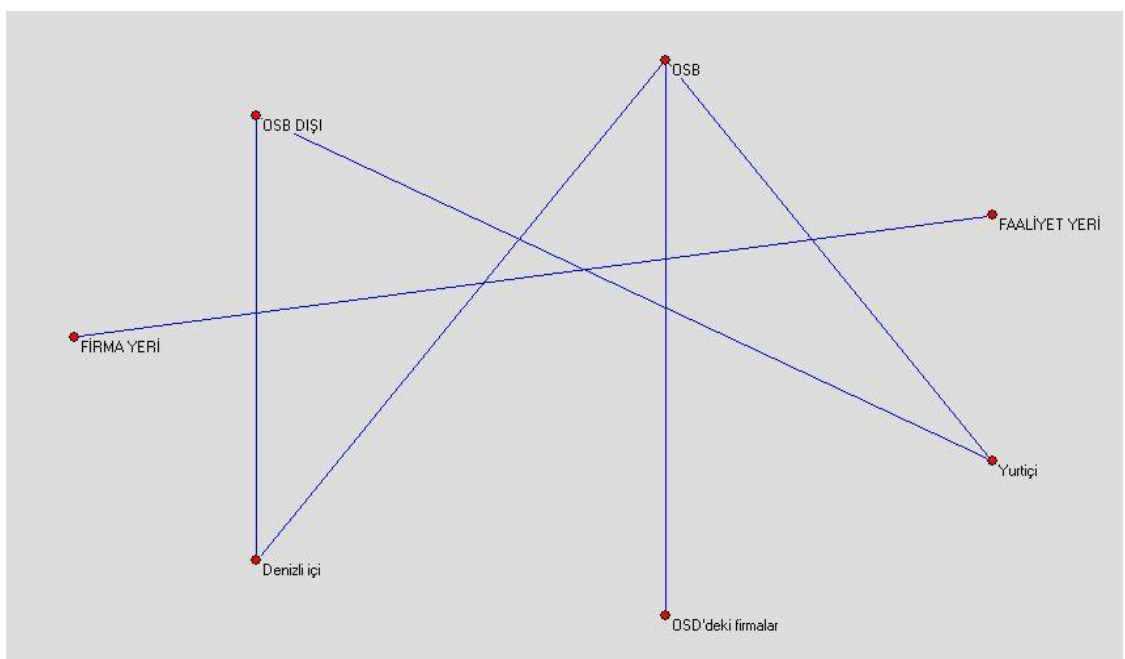
Aşağıdaki Şekil 4.16. da ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları danışmanlık firmaları, araştırma kurum/kuruluşları (Ar-Ge), bilişim kanalları ve üniversite yerlerini göstermektedir.

Şekil 4.16. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Danışmanlık Firmaları, Araştırma Kurum/Kuruluşları (Ar-Ge), Bilişim Kanalları ve Üniversite Yerleri

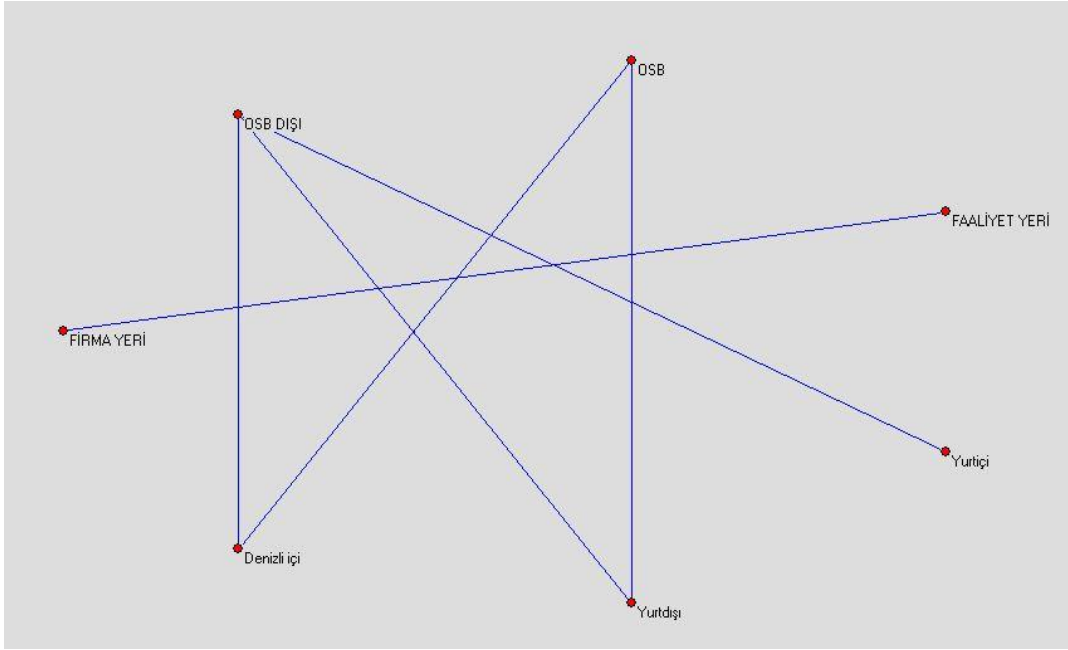
Danışmanlık, Ar-Ge firmaları ve bilişim kanalları tercihlerine baktığımızda her iki gruptaki firmalar Denizli içi ve yurtiçini tercih ederken, OSB içindeki firmaların ayrıca yurtdışındaki danışmanlık, Ar-Ge firmalarını ve bilişim kanallarını da tercih ettiklerini görmekteyiz. Firmaların çalıştıkları üniversitelere baktığımızda ise, firmaların Denizli ve yurtiçindeki üniversiteleri tercih ettiklerini görmekteyiz, OSB içindeki firmalar aynı zamanda yurtdışındaki üniversiteler ile de çalışmaktadır.

Şekil 4.17. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Denetleme ve Muhasebe Firmalarının Yerleri

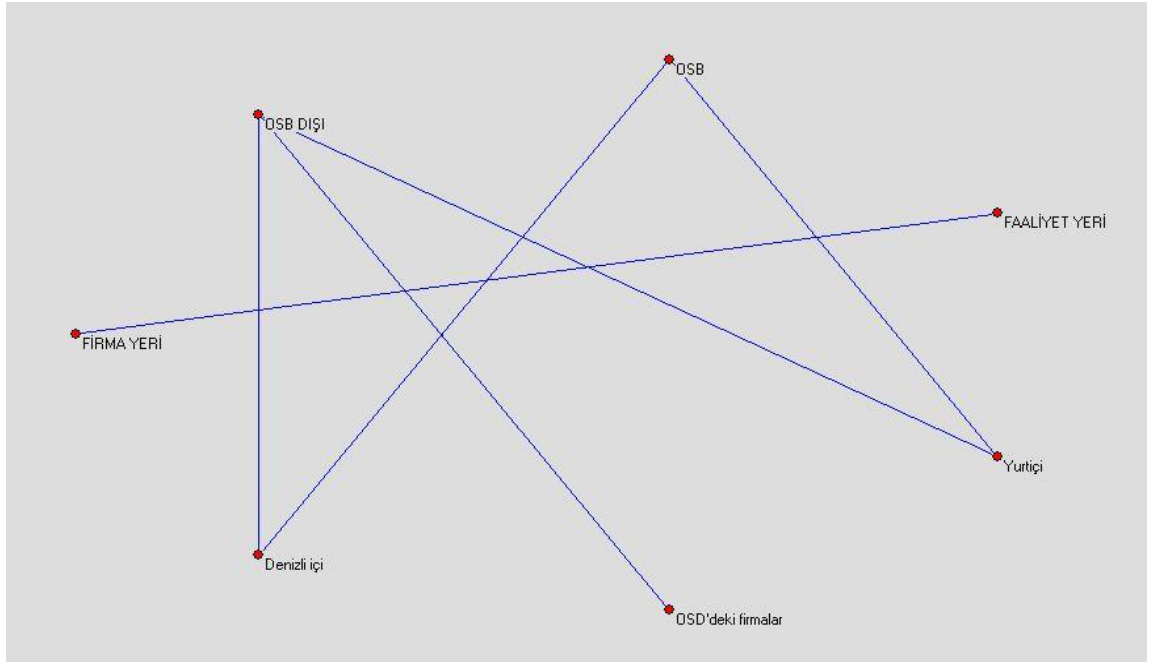
Yukarıdaki Şekil 4.17. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları denetleme ve muhasebe firmalarının yerlerini göstermektedir. Denetleme ve muhasebe işlerinde firmalar, Denizli içi ve yurtiçindeki firmaları tercih ederken, OSB içindeki firmaların ayrıca OSB’de faaliyet gösteren diğer denetleme ve muhasebe firmalarını da tercih ettiklerini görmekteyiz.

Şekil 4.18. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Dış Piyasadaki Alıcıların İlişki Düzeyleri

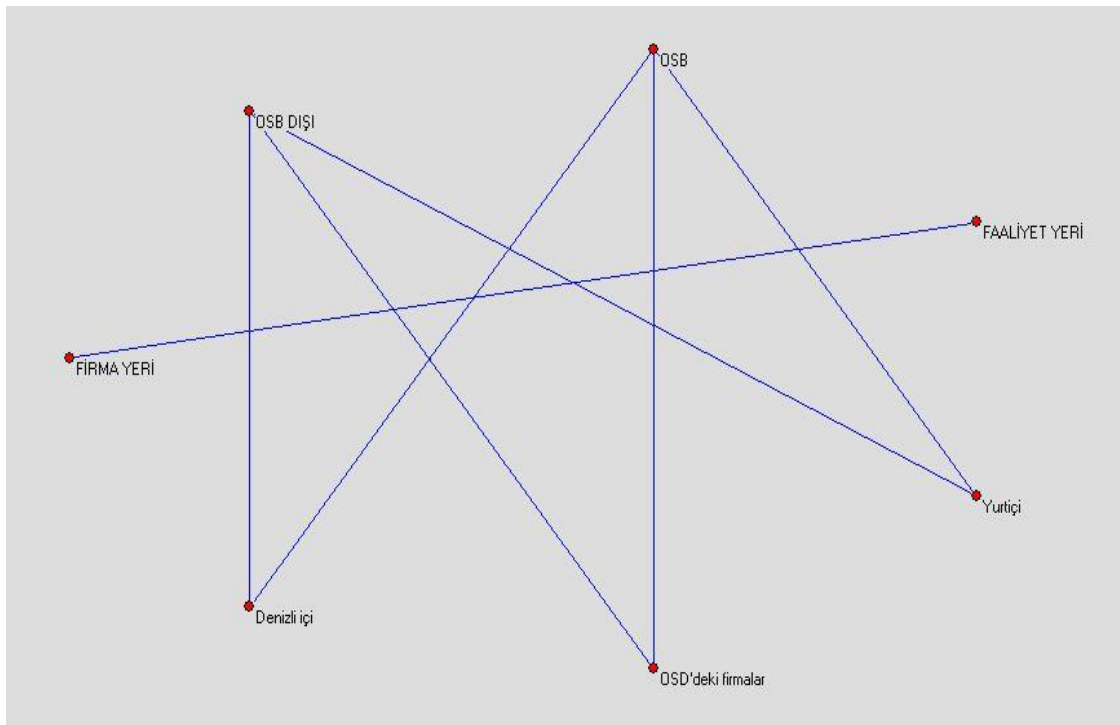
Yukarıdaki Şekil 4.18. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları dış piyasadaki alıcıların ilişki düzeylerini göstermektedir. Dış piyasadaki pazarlara ulaşmak için firmalar Denizli içindeki diğer firmalar ve aracı firmaları kullanmakta veya doğrudan yurtdışındaki alıcılar ile görüşmektedir. OSB’deki firmalar yurtiçindeki diğer firmalar ile bu konuda görüşmezken OSB dışındaki firmalar yurtiçindeki diğer alıcılar veya aracılar ile de görüşmektedir.

Şekil 4.19. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları İç Piyasadaki Alıcılarla İlişki Düzeyleri

Yukarıdaki Şekil 4.19. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları iç piyasadaki alıcılarla ilişki düzeylerini göstermektedir. İç piyasadaki alıcılara baktığımızda Denizli içi ve yurtiçi ağı bulunurken OSB dışındaki firmaların ayrıca OSB'deki firmalara da ürün sattıkları gözlenmektedir.

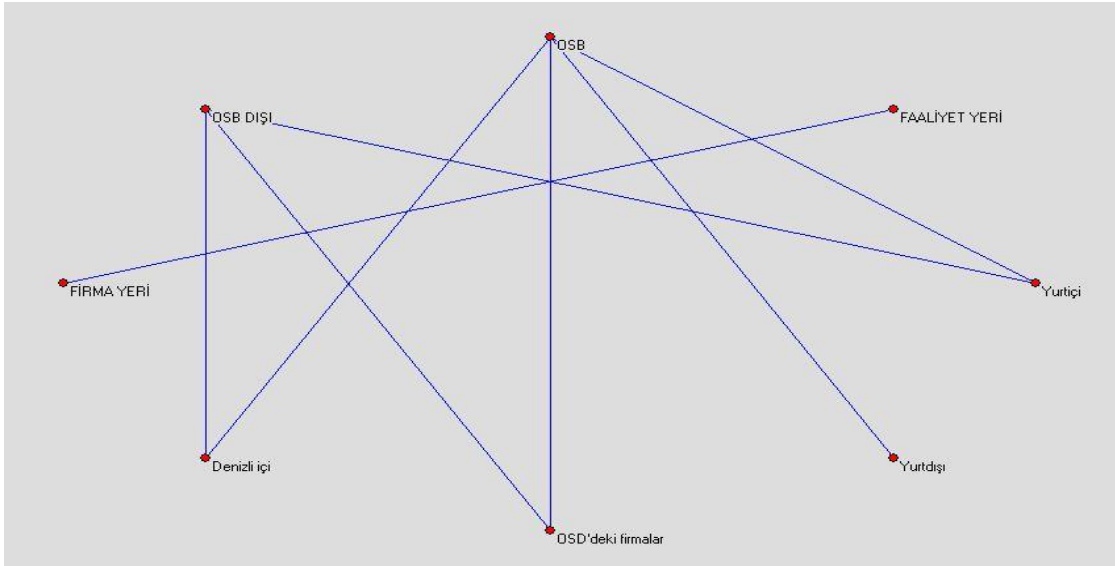
Şekil 4.20. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Rakiplerinin Yeri

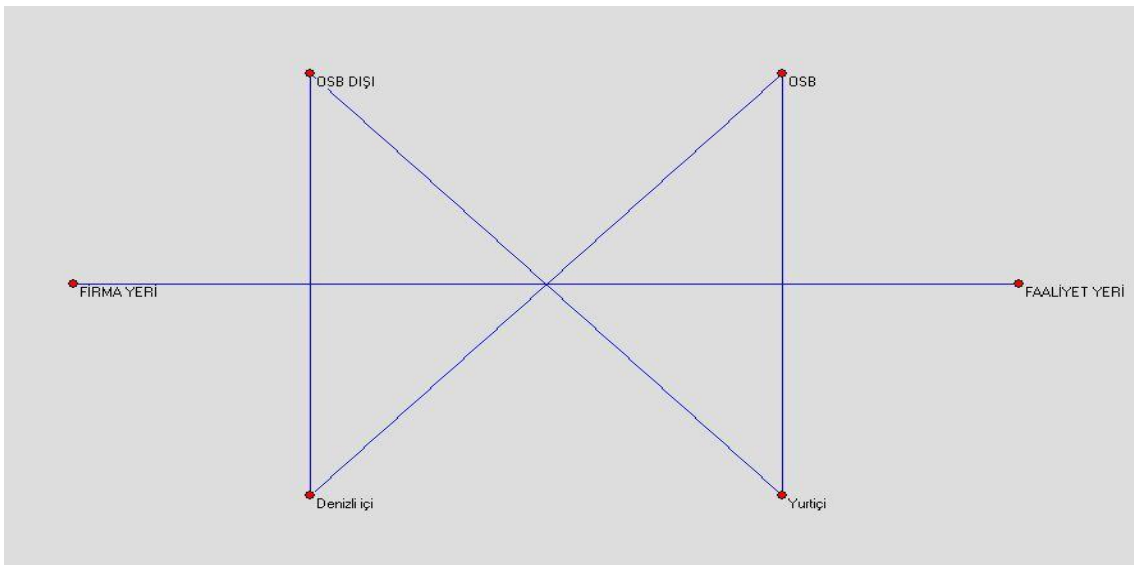
Yukarıdaki Şekil 4.20. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları rakiplerinin yerini göstermektedir. Rakiplere baktığımızda her iki bölgede de yurtdışındaki firmalar rakip olarak gözlenmezken; OSB'deki diğer firmalar, Denizli içindeki ve yurtiçindeki firmalar rakip ağında yer almaktadır.

Şekil 4.21. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Depolama Kanallarının Yeri

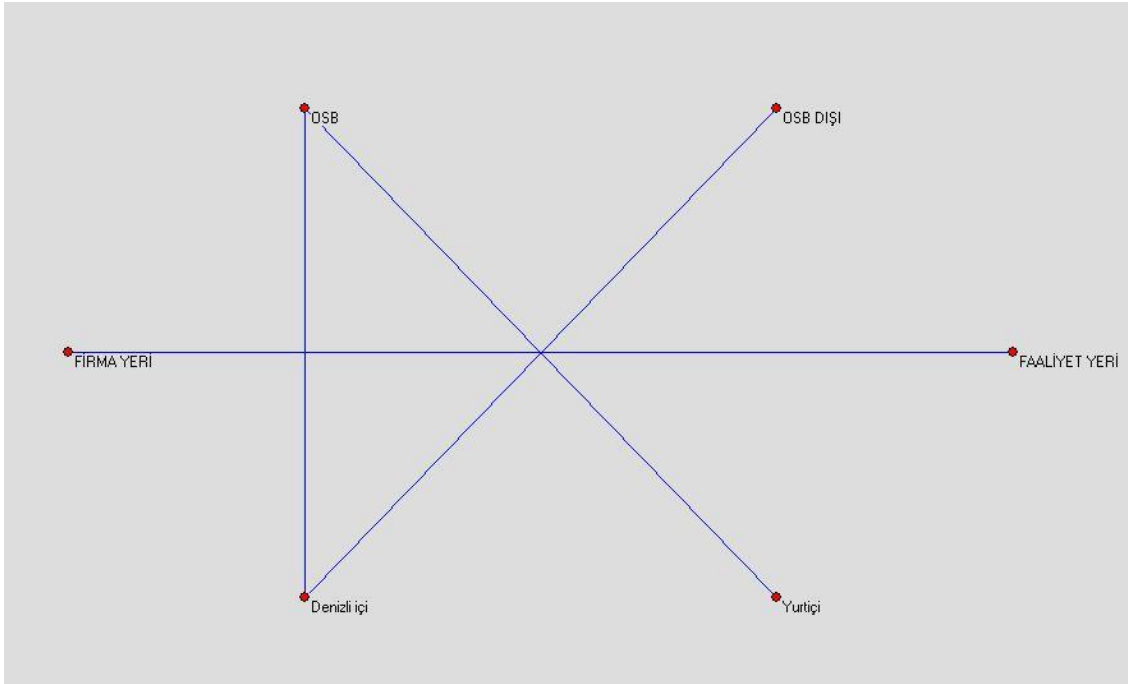
Yukarıdaki Şekil 4.21. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları depolama kanallarının yerini göstermektedir. Depolama için her iki bölgedeki firmalarında OSB'yi, Denizli içini ve yurtiçini kullandıkları gözlenirken, ayrıca OSB'deki firmaların yurtdışında depolamala kanallarının da olduğu gözlenmektedir.

Şekil 4.22. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Kamuya Ait Araştırma Enstitülerinin Yeri

Yukarıdaki Şekil 4.22. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları kamuya ait araştırma enstitülerinin yerini göstermektedir. Devlete bağlı araştırma enstitülerinde her iki bölgede de Denizli içi ve yurtiçindeki enstitülerin tercih edildiğini görmekteyiz.

Şekil 4.23. Ankete Katılan Firmaların İşbirliği ve Faaliyette Buldukları Meslek Odalarının Yeri

Yukarıdaki Şekil 4.23. ankete katılan firmaların işbirliği ve faaliyette buldukları meslek odalarının yerini göstermektedir. Meslek odalarında OSB dışındaki firmalar sadece Denizli içindeki odaları tercih ederken, OSB’de faaliyet gösteren firmaların Denizli içindeki meslek odalarının yanı sıra yurtiçindeki diğer odaları da tercih ettiklerini görmekteyiz.

SONUÇ

Günümüzde ekonomik faaliyet süreçlerinin izlediği yol giderek karmaşık bir yapı sergilemektedir. Küreselleşme, teknoloji devrimi, iletişim ağlarının yapısı, ulaştırma yöntemlerindeki gelişmeler vb. birçok faktör bu karmaşıklığın daha da girift bir hal almasına yol açmaktadır. Teorik açıklamalar da bu süreçlerden nasibini alarak tez anti-tez şeklinde bir devir daimin yaşanmasına neden olmaktadır. Tıpkı kümelenme literatürünün bundan yüz yıl önce Marshall tarafından akademiye sunulmuş olması gibi.

Marshall, bugünün koşullarını çok önceden tahmin ederek, ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşması sonucunda elde ettikleri faydaları dışsallık olarak tanımlamıştır. Firmalar için ölçüğe göre artan getiriler ve işbirliği sayesinde maliyetlerin azalacağını belirterek, yığılma ekonomilerinin ve/veya kümelenme ekonomilerinin yerel işgücü havuzu, bilgi taşmaları ve girdi paylaşımı gibi pozitif dışsallıklar yayarak yerel alanda verimlilik artışını sağlayacağını belirtmiştir. Böylece yerel alanda başlayan dinamizm tüm ülke alanına yayılacaktır.

Bireyler sosyal bir varlık olduğu için toplu halde yaşamaktadır. Firmalar da tıpkı bireyler gibi sosyo-ekonomik ilişkilerin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda konumlandığı mekanın öğeleri (yerel toplum, kurumlar, iklimi vb.) ile de sıkı bir ilişki içindedir. Bu yüzden firmalar kümelenme yoluna gitmektedir.

Endüstri ve yerel ekonomiler sorgulanmaya başladığından beri Marshall'ın ileri sürdüğü endüstrinin yerelleşmesi kavramının yeniden tanımlanması için (endüstriyel alanlar, yenilikçi çevre vb.) birçok görüş ortaya atılmıştır. Ekonomik faaliyetlerin konumlanması oyununun yeni oyuncusunun (kümelenme) gelmesiyle ve ademi merkeziyetçi anlayış ile birlikte iş sistemlerinin oluşturulması gündeme damgasını vurmuştur. Artık sosyo-ekonomik gelişmeler yerel alandan ulusal alana yayılarak genel kalkınmanın sağlanması amaçlanmaktadır.

Mekanlar firmaları meydana getirirken firmalar da mekanları oluşturmaktadır. Ulusların uzun dönem ekonomik performansı için kültürler, yapılar ve spesifik kurumların önemi kümelenme literatürünün ortaya çıkması ile birlikte yeniden keşfedilmiştir. Pozitif dışsallıklar firmaların ve işgücünün mekansal yoğunlaşması sonucu kümelenmelere neden olarak kalkınmanın temel kaynağını oluşturmaktadır.

Marshallyan dışsallıklar 1980'li yıllardan itibaren kent şekillenmesinin öncelikli itici gücü olarak kullanılmıştır. İçsel ve dışsal ekonomilere dayalı tekelci piyasalar çerçevesinde gelişen bu dışsallıklar yerini, 1990'lı yıllarda Porter'ın kümelenme

literatürünü ortaya atması ile birlikte tam rekabet piyasasına dayalı pozitif dışsallıkların oluşumu üzerine odaklanan görüşe bırakmıştır. Uzmanlaşma, yerel işgücü havuzu, bilgi taşmaları, girdi paylaşımı, rekabet avantajı, kültürel, sosyal ve politik işbirliği ve güvene dayalı davranışlar önemli pozitif dışsallık örnekleri arasında yer almaktadır. Söz konusu bu tür pozitif dışsallıklar ile büyüme ve kalkınma gerçekleştirilecektir.

Neoklasik büyüme ve kalkınma çerçevesinde ise, bilgi çok düşük maliyetlerle iletilebilir özelliğine sahip olduğundan üretimde bir kamu malı olarak görülmektedir. Bilgi kaynaklı üretim dışsallığı kümelenme ve yığılma faaliyetlerini arttırarak mekanın içsel niteliklerinin de kullanılması ile birlikte büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Bu süreç ise içsel büyüme teorileri adı altında incelenmektedir. Bireyin bilgi ya da beşeri sermayesi her bir bireyin üretimini arttıran beşeri sermaye ya da toplumun toplam bilgi stoğu üzerinde pozitif dışsal etkiler yaratmaktadır. Önemli bilgi taşmaları hem endüstri içinde hem de endüstri arasında kent istihdam artışı ve endüstri yer seçim kararlarında etkili olmaktadır. Firmalar arasındaki mesafeyi azaltan pozitif üretim dışsallıkları da işçi-işveren dengesinin sağlanmasında etkili olmaktadır.

Temel amacın büyüme ve kalkınma olduğu kümelenme yaklaşımında olduğu gibi kentsel ve bölgesel kalkınma alanında yığılma ekonomileri kavramı da ekonomik faaliyetlerin kümelenmesine dayalı kalkınma stratejilerinin merkezinde yer almaktadır. Yığılma ekonomileri ise yerelleşme ve kentleşme ekonomileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Yerelleşme ve kentleşme ekonomileri ise mekanlar arasında kaynakların tahsisine odaklanmaktadır.

Kültürlerin oluşturduğu efsaneler nasıl kendine özgü bir takım özellikler barındırıyorsa bölgesel/yerel kümelenmelerde yaratıcı ve uyarlanabilir yerel dinamikleri içermektedir. Etkin bir kümelenme politikasının uygulanması hem merkezi hem de yerel aktörlerin işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu durum yerelleşme ekonomileri ile kentlerin kendi endüstrilerinin yığılma faaliyetlerinin faydalarının artmasını sağlayan uzmanlaşmanın gerçekleşmesine yol açmaktadır.

Kümelenmeye dayalı yerel kalkınma sürecinin ortaya çıkmasında etkili olan bir faktör de sermaye tanımında meydana gelen değişikliklerdir. Artık sadece fiziki sermaye değil, beşeri ve sosyal sermayenin önemi de kavranmaktadır. Bireye yapılan her türlü yatırım öncelikle bireye daha sonra yarattığı pozitif dışsallıklarla topluma yararlar sağlamaktadır. Beşeri ve sosyal sermaye ile büyüme ve kalkınma arasındaki bağlantının keşfedilmesi sonucunda kamunun bu yönde yatırım yapması için talepler

oluşmaktadır. Kümelenme ekonomisinde de etkin bir devlet katılımı öngörüldüğü için bu taleplerin karşılanmasında tüm ekonomik paydaşlar eşgüdümlü bir şekilde ortak paydada buluşmaktadır.

Yerelin kendi iç dinamiklerinin harekete geçirilmesi açısından kümelenmelerin en önemli özelliği ise, yerel alana ait tarihi kökenlerin itici güç olmasıdır. Tarihi kaza olarak tanımlanan bu durum yerelin hangi sektörlerde kümelenme yoluna gideceği konusunda ışık tutmaktadır. Bunun yanında devletin kümelenme potansiyeli yüksek olan yerel alanları belirlemede de etkili olmaktadır. Coğrafi yakınlık ve rekabet temeli üzerine oturtulmuş olan kümelenme ekonomisinin paydaşları arasındaki işbirliği sayesinde ekonomik belirsizlikler de azaltılabilmektedir.

Kümelenme ve yığılma ekonomileri yer aldıkları mekana pozitif dışsallıklar yaymaktadır. Bu ekonomilerin günümüzde bu kadar popüler olmasının nedeni yarattıkları faydaların tüm aktörler tarafından paylaşılmasıdır. Bu yüzden çalışmanın ana eksenini kümelenmedeki pozitif dışsallıklar üzerine kurulmuştur.

Denizli'nin Anadolu'nun kaplanları sıfatı ile anılarak Türkiye'nin büyüme ve kalkınma açısından lokomotif kentleri arasında yer alması çalışma konusunun seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışma kapsamında özellikle Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların yoğunlaştığı Denizli OSB'si bir kümelenme uygulaması olarak kabul edilmiştir. Kümelenme ve pozitif dışsallıklar ilişkisinin literatürde çok fazla yer almaması da çalışma konusunun seçilmesinde etkili olan diğer bir faktördür. Özellikle pozitif dışsallıkların ölçümünün zor olması bu konuda yapılan bilimsel çalışmaların sayısını azaltmaktadır.

Bu kapsamda pozitif dışsallıkların ölçümünde etkin olabilmek adına çalışmada dört farklı uygulama yönteminden yararlanılmıştır. Bu uygulamaların verileri ise anket yöntemiyle elde edilmiştir. Burada önemle belirtilmesi gereken bir konuda anket yönteminin uygulama sürecinin zorluğudur. Gerek anket sorularının oluşturulmasında gerekse anketlerin uygulanmasında meşakkatli bir süreç işlemektedir. Özellikle anketlerin uygulanmasında firmalar ile işbirliğinin sağlanması çok güçtür. Firmalar anketleri cevaplama sürecini zaman kaybı olarak görmektedir. Bu davranış neticesinde hem araştırmacının hem de firmanın zaman maliyeti artmaktadır.

Örneklemin belirlenmesi için Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmalar, Denizli Sanayi Odası web sayfasından belirlenmiştir. Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren 500 firma bulunmaktadır. Bu kapsamda dört farklı uygulama için anket soruları oluşturulmuştur.

Uygulamalardan birincisi panel data rassal etkiler modelinin uygulanmasıdır. Modelin değişkenleri için gerekli verileri elde etmek amacıyla tekstil sektörü kümelenme analizi başlığı altında bir anket formu düzenlenmiştir. Firma işgücü yapısı başlıklı tablo altında sorulan sorular aracılığıyla veri seti oluşturulmuştur. Ekonometrik uygulama için sorulan soruları 46'sı Denizli OSB'si içinde ve 46'sı de Denizli OSB'si dışında faaliyet gösteren toplam 92 adet firma cevaplamıştır.

Denizli OSB içi firmaların rassal etkiler panel data analizi sonuçlarına göre uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranındaki yüzde 1'lik bir artış işgücü maliyetlerini yüzde 0.37 azaltmaktadır. Denizli OSB dışı rassal etkiler panel data analizine göre ise, uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranının katsayısı anlamsız çıkmıştır. Hem Denizli OSB içi hem de Denizli OSB dışındaki tüm firmalar için rassal etkiler panel data analizi sonuçları da uzmanlaşmış işgücünün toplam işgücüne oranındaki yüzde 1'lik bir artış işgücü maliyetlerini yüzde 0.22 azaltmaktadır.

Uygulamalardan ikincisi, ankete katılan 250 firmanın cevaplarına göre betimsel analiz yapılmıştır. Firmaların kümelenme analizi kapsamında ise çıkan sonuçlar firmaların kuruluş yıllarına, ölçeklerine ve kuruluş yerlerine göre ayrı ayrı tablolaştırılmıştır. Buna göre, Denizli OSB'si bir tekstil kümelenmesi niteliğindedir. Ankete katılan firmaların bir ürün ya da ürün metotları ile ilgili bilgileri elde etme yollarından en çok başvurdukları yöntem sosyal ilişkilerdir. Firmaların Denizli'de kurulma nedenlerinin ise yüzde 88'lik kısmı Denizlili olmaktır. Firmaların işbirliği içinde buldukları aktörlerle ilişki türü ise yüzde 84.5'lik bir oranla karşılıklı güvene dayanmaktadır.

İkinci yöntemde pozitif dışsallıkların ölçülmesinde tamamlayıcı bir aşama ise Denizli tekstil sektöründe faaliyet gösteren ve Türkiye genelinde ikinci 500 firma arasına giren bir firmanın çalışanlarına uygulanan anketlerin değerlendirilmesidir. Ankete katılan firma çalışanlarının 200'ü bayan ve 100'ü erkek olmak üzere toplam 300 kişidir. Aidiyet ve iş tatmin düzeyinin belirlenmesi amacı ile uygulanan anket sonuçlarına göre ise firmada iş tatmin puanı 5 üzerinden 3,3 olarak ölçülmüştür. Firmada kurum kültürü ve aidiyet de iş tatmininde olduğu gibi 3,3 puan ortalamasındadır. Bu doğrultuda firma çalışanlarının iş tatminleri ve aidiyet duygusu düzeyleri düşüktür. Çünkü 3,3 puanı kararsızlık düzeyine yakındır.

Son yöntem ise ekonometrik çalışma için rakamsal verilerin elde edildiği 92 firmanın cevaplarına göre hazırlanmıştır. Pajek programı kullanılarak ve Denizli OSB içi, Denizli OSB içi diğer firmalar, Denizli OSB dışı, yurtiçi ve yurtdışındaki firmaların

işbirliği ve faaliyet ağlarını gösteren şekiller dizini oluşturulmuştur. Pajek programı verilerine göre de Denizli OSB'si bir tekstil kümelenmesidir.

Kümelenme temelli kalkınma anlayışı kapsamında kümelenmelerin pozitif dışsallık etkilerinin Denizli tekstil sektöründe varlığının araştırıldığı çalışmada teorik öngörüler ile uygulama arasında tam bir uyumun olduğu görülmüştür.

Bu sonuç doğrultusunda öncelikle Denizli'nin Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar kapsamında daha fazla desteklenmesi gerektiği ön plana çıkmaktadır. Denizli OSB'si tekstil kümelenmesi yarattığı pozitif dışsallıklar göz önüne alındığında, devlet yardımları konusunda daha fazla desteklenmelidir. Böylelikle kümelenmeye dayalı yerel kalkınmanın sağlanması noktasında da genel bir başarı elde edilebilir.

Ayrıca devletin uygulayacağı kalkınma politikaları içerisinde kümelenme politikaları bir araç olarak kullanılarak yeni kümelenmelerin oluşturulmasından ziyade, Denizli OSB'si tekstil kümelenmesi gibi var olan kümelenmelerin desteklenmesi, güçlendirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Genel olarak uygulanacak bu politikalar yanında ise yerel politikalarda da bir eşgüdümün olması gerekmektedir. Çalışmada da görüldüğü üzere Denizli OSB'si tekstil kümelenmesinin yerel aktörlerle işbirliği olması gereken düzeyde değildir. Firmalar en çok KOSGEB ile işbirliği yoluna gitmektedir. Üniversite, sanayi odası gibi yerel aktörlerle de daha fazla işbirliği yapılması firmaların performansını olumlu olarak etkileyecektir.

Denizli OSB'si tekstil kümelenmesinin uzmanlaştığı ürün grupları arasında çırçıl, haşıl, iplik, havlu, ham bez dokuma ve ev tekstili yer almaktadır. Bu ürün gruplarının üretiminde ise uzmanlaşmış bir yerel işgücünün varlığı ile Denizli OSB'si tekstil kümelenmesinde verimlilik artmaktadır. Ancak işgücünün aidiyet, iş tatmin ve kurum kültürü kapsamında yaşadığı eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Bunun için üniversite ve danışmanlık firmalarından faydalanılabilir.

Denizli OSB'si tekstil kümelenmesi üretim süreçlerinde sosyal ilişkiler ve karşılıklı güvene dayalı bir yöntemi izlemektedir. Kümelenme literatüründe önemli bir yere sahip olan bu durum, rekabet üstünlüğü kazanılması sürecinde de etkilidir. Bunun yanında firmaların kurumsallaşması gerekmektedir. Artık firmalar için hem geleneksel hem de kurumsal yapıların bir arada yer alması kaçınılmaz olmuştur. Bu kapsamda Denizli OSB'si tekstil kümelenmesi içinde yer alan firmalar kurumsallaşmalıdır. Ayrıca inovasyon süreçlerinde de Denizli OSB'si tekstil kümelenmesinin daha fazla çaba sarfetmesi gerekmektedir.

Denizli OSB'si tekstil kümelenmesi, yığılma ekonomilerinden yerleşme ekonomilerinin tipik bir örneğidir. Kümelenme sonucunda yığılma dışsallıkları kapsamında yerel uzmanlaşmış işgücü havuzu, girdi paylaşımı ve bilgi yayılımı dışsallıkları yer almaktadır. Bu nedenle politika uygulayıcılarının büyüme ve kalkınmaya yönelik politikaların belirlenmesi sürecinde, kümelenmenin yarattığı pozitif dışsallıkları göz ardı etmemesi gerekir. Sonuç olarak kümelenmenin pozitif dışsallıklar üzerindeki etkisini analiz eden bu tür çalışmalar da politika yapıcıların uygun politika belirlemesine yapacağı katkılar bakımından çok önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdel-Rahman, H.M. (2000). "Multi-Firm City versus Company Town: A Micro Foundation Model of Localization Economies", *Journal of Regional Science*, 40(4), 755-769.
- Avrupa Birliği Türkiye İş Geliştirme Merkezleri Ağı (ABİGEM) (2010). *Denizli Ev Tekstil Kümelenmesi Raporu*, Ankara.
- Acar, İ.A. (2011). "İktisadi Ekoller ve Devletin Ekonomideki Rolü", Edt: Abdulkadir Kökocak, *Kamu Ekonomisi*, Ekin Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 21-65.
- Acemoğlu, D. (1996). "A Microfoundation for Social Increasing Returns in Human Capital Accumulation", *The Quarterly Journal of Economics*, 111(3), 779-804.
- Akdoğan, A. (1993). *Kamu Maliyesi*, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Almeida, R. (2007). "Local Economic Structure and Growth", *Spatial Economic Analysis*, 2(1), 65-90.
- Altay, A. (2005). *Beşeri Sermayenin Karşılaştırmalı Analizi*, Türkiye Genç İş Adamları Derneği Yayınları, İstanbul.
- Altay, A. (2007). "Bir Kamu Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi", *Ege Akademik Bakış*, 7(1), 337-362.
- Altenburg, T. and Meyer-Stamer, J. (1999). "How to Promote Clusters: Policy Experiences from Latin America", *World Development*, 27(9), 1693-1713.
- Amin, A. (1994). "The Difficult Transition from Informal Economy to Marshallian Industrial District", *Area*, 26(1), 13-24.
- Amin, A. (1999). "The Emilian Model: Institutional Challenges", *European Planning Studies*, 7(4), 389-405.
- Amin, A. and Thrift, N. (1992). "Neo-Marshallian Nodes in Global Networks", *International Journal of Urban and Regional Research*, 16(4), 571-587.
- Andini, M., Blasio, G.D., Duranton, G. and Strange, W.C. (2012). "Marshallian Labor Market Pooling: Evidence from Italy", http://www.unisa.it/uploads/7241/de_blasio.pdf (02.06.2012), 1-31.
- Anselin, L., Varga, A. and Acs, Z. (1997). "Local Geographic Spillovers between University Research and High Technology Innovations", *Journal of Urban Economics*, 42(3), 422-448.
- Arslan, Ü. (2006). Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 37-56.
- Arrow, K.J. (1962a). "The Economic Implication of Learning by Doing", *The Review of Economic Studies*, 29(3), 155-173.
- Arrow, K.J. (1962b). "Economic Welfare and The Allocation of Resources for Invention", Edt: R.R. Nelson, *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, 609-625.
- Arthur, W.B. (1989). "'Silicon Valley' Locational Clusters: When Do Increasing Returns Imply Monopoly?", *Working Paper Sante Fe*, N.M., Santa Fe Institute, 1-20.

- Asheim, B.T. (2000). "Industrial Districts: The Contributions of Marshall and Beyond", Edt: Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman and Meric S. Gertler, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, New York, 413-432.
- Asheim, B., Cooke, P. and Martin, R. (2006). "The Rise of The Cluster Concept in Regional Analysis and Policy", Edt: Bjorn Asheim, Philip Cooke, and Ron Martin, *Clusters and Regional Development Critical Reflections and Explorations*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 1-29.
- Asheim, B.T (2011). "Strong Research and Innovation Milieus A New Regional Innovation Policy?", *1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildirileri*, Malatya, 22-23 Eylül 2011, 69-87.
- Ayaş, N. (2011). "Türk İmalat Sanayi Sektörlerinin Stratejik Önem Analizi", *Ege Akademik Bakış*, 11(4), 525-535.
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley and Sons, New York.
- Baran, P.A. and Sweezy, P.M. (1970). *Tekelci Kapitalizm*, Çev: Filiz Onaran, Doğan Yayınevi, Doğan Yayınları:11, Ankara.
- Barro, R.J. (1990). "Government Spending in A Simple Model of Endogenous Growth", *Journal of Political Economy*, 98(5), 103-125.
- Barro, R.J. and Sala-I-Martin, X. (1992). "Public Finance in Models of Economic Growth", *The Review of Economic Studies*, 59(4), 645-661.
- Barro, R.J. and Sala-I-Martin, X. (2004). *Economic Growth*, Second Edition, MIT Press., Boston.
- Bartik, T.J. (1996). "Strategies for Economic Development", Edt: J. Richard Aranson and Eli Schwartz, *Management Policies in Local Government Finance*, 4th ed., ICMA Publication, Washington, DC, 287-312.
- Batisse, C. (2002). "Dynamic Externalities and Local Growth A Panel Data Analysis Applied to Chinese Provinces", *China Economic Review*, 13(2-3), 231-251.
- Bator, F.M. (1958). "The Anatomy of Market Failure", *The Quarterly Journal of Economics*, 72(3), 351-379.
- Baumol, W.J. and Oates, W.E. (1988). *The Theory of Environmental Policy*, Second Edition, Cambridge University Press, UK.
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2009). "Kentleşme Şurası", *Bölgesel Eşitsizlik, Yerel Kalkınma ve Rekabet Edebilir Kentler Komisyonu Raporu*, Ankara.
- Beaudry, C. and Swann, G.M.P. (2009). "Firm Growth in Industrial Clusters of The United Kingdom", *Small Business Economy*, 32(4), 409-424.
- Becattini, G. (1989). "Sectors and/or Districts: Some Remarks on The Conceptual Foundations of Industrial Economics", Edt: Edward Julius Goodman and Julia Bamford, *Small Firms and Industrial Districts in Italy*, London, Routledge, 123-135.
- Becattini, G. (2000). "Intervention in Glasgow 2000 on Industrial Districts", *The Competitiveness Institute's 3rd Annual Conference*, 4-6 October 2000, Glasgow, UK, <http://www.competitiveness.org/article/articleview/815/1/29/> (15.09.2007).
- Becattini, G. (2002a). "Industrial Sectors and Industrial Districts: Tools for Industrial Analysis", *European Planning Studies*, 10(4), 483-493.

- Becattini, G. (2002b). "From Marshall's to The Italian "Industrial Districts" A Brief Critical Reconstruction", Edt: Alberto Quadrio Curzio and Marco Fortis, *Complexity and Industrial Clusters Dynamics and Models in Theory and Practice*, Heidelberg: Physica-Verlag, 83-106.
- Benk, S. ve Karayılmazlar, E. (2010). "Vergilemenin Operasyonel Maliyetleri: Kavramsal Bir Değerlendirme", *Maliye Dergisi*, Sayı: 159, 137-154.
- Biber, A.E. (2010). "İktisadi Büyümede Kurumsal Faktörler ve Kurumsal Değişim", *Akademik Bakış Dergisi*, 19(1), 1-24.
- Bilir, B. (2010). "İnovasyon İçin Etkili Bir Yol: Kümelenme", *Araştırma ve Geliştirme Bülten Sektörel*, İzmir Ticaret Odası, Haziran 2010, İzmir, 1-6.
- Blakely, E.J. and Bradshaw, T.K. (2002). *Planning Local Economic Development Theory and Practice*, Third Edition, Sage Publication, California.
- Blasio, G.D. and Di Addario, S.D. (2002). "Labor Market Pooling", *International Monetary Fund Working Paper:02/121*, 1-37.
- Blasio, G.D. and Di Addario, S.D. (2005). "Do Workers Benefit from Industrial Agglomeration?", *Journal of Regional Science*, 45(4), 797-827.
- Blien, U., Suedekum, J. and Wolf, K. (2006). "Local Employment Growth in West Germany: A Dynamic Panel Approach", *Labour Economics*, 13(4), 445-458.
- Bozdoğan, M.N. (2008). *Bölgesel Kalkınmanın Sağlanmasına Yönelik Vergi Özendirme Önlemlerinin Türkiye Açısından İncelenmesi ve Etkinliğinin Analizi*, TOBB Yayın Sıra No: 57, Ankara.
- Brakman, S., Garretsen, H. and Marrewijk, C. (2001). *An Introduction to Geographical Economics*, Cambridge University Press, UK.
- Breschi, S. ve Malerba, F. (2005). "Clusters, Networks, and Innovation: Research Results and New Directions", Edt: Stefano Breschi and Franco Malerba, *Clusters, Networks and Innovation*, Oxford Universtiy Press, New York, 1-25.
- Bresnahan, T., Gambardella, A. and Saxenian, A.L. (2005). "'Old Economy" Inputs for "New Economy" Outcomes: Cluster Formation in the New Silicon Valleys", Edt: Stefano Breschi and Franco Malerba, *Clusters, Networks and Innovation*, Oxford Universtiy Press, New York, 113-136.
- Bun, M.J. and Makhoulouf A.E. (2007). "Dynamic Externalities, Local Industrial Structure and Economic Development: Panel Data Evidence for Morocco", *Regional Studies*, 41(6), 823-837.
- Burger, M.J., Oort, F.G.V. and Raspe, O. (2011). "Agglomeration and New Establishment Survival: A Mixed Hierarchical and Cross-Classified Model", Edt: Karima Kourtit, Peter Nijkamp and Roger R. Stough, *Drivers of Innovation, Entrepreneurship and Regional Dynamics*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 45-65.
- Cainelli, G. and Leoncini R. (1999). "Externalities and Long-Term Local Industrial Development: Some Empirical Evidence from Italy", *Revue D'économie Industrielle*, 90(4), 25-39.
- Calzonetti, F. J. (2006). "Industrial and Technology Clusters: An Everyday Topic of Popular Conversation", Edt: Jay D. Gatrell and Neil Reid, *Enterprising Worlds A Geographic Perspective on Economics, Environments&Ethics*, The Geojournal Library 86, Springer, New York, 5-12.
- Cangel, A. (2009). "Dünya Geneline Sektörel Kümelenme Örnekleri", *Çerçeve Dergisi*, 17(51), 44-48.

- Cansız, M. (2010). *Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Politikaları ve Uygulamaları*, DPT Yayın No: 2808, Korza Basım, Ankara.
- Cansız, M. (2011). *Türkiye'de Kümelene Politikalari ve Uygulamaları*, OSB Üst Kurulu, Ümit Ofset, Ankara.
- Capello, R. (2002). "Entrepreneurship and Spatial Externalities: Theory and Measurement", *The Annals of Regional Science*, 36(2), 387-402.
- Carlsson, B. (2006). "The Role of Public Policy in Emerging Clusters", Edt: Pontus Braunerhjelm and Maryann P. Feldman, *Cluster Genesis Technology-Based Industrial Development*, Oxford University Press, New York, 264-278.
- Ceglie, G. and Dini M. (1999). "SME Cluster and Network Development in Developing Countries: The Experience of UNIDO", *International Conference on Building A Modern and Effective Development Service Industry for Small Enterprises*, UNIDO, Rio de Janeiro, 2-5 March, 1-24.
- Chinitz, B. (1986). "Contrasts in Agglomeration: New York and Pittsburgh", *The American Economic Review*, 51(2), 279-289.
- Chipman, J.S. (1970). "External Economies of Scale and Competitive Equilibrium", *The Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 347-385.
- Christensen, T.A., Köcker, G.M., Lammer-Gamp, T., Thomsen, M.S. and Olesen, K. (2011). "Cluster and Network Policy Programmes in Europe", http://www.clustercollaboration.eu/documents/10147/23229/Cluster_policy_programmes_in_Northern_Europe.pdf, (12.05.2011).
- Coleman, J. S. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, Vol. 94, (Supplement), 95-120.
- Combes, P.P. (2000). "Economic Structure and Local Growth: France, 1984-1993", *Journal of Urban Economics*, 47(3), 329-355.
- Combes, P.P. and Duranton, G. (2006). "Labour Pooling, Labour Poaching, and Spatial Clustering", *Regional Science and Urban Economics*, 36(1), 1-28.
- Combes, P.P., Duranton, G., Gobillon L. and Roux S. (2010). "Estimating Agglomeration Economies with History, Geography, and Worker Effects", Edt: Edward L. Glaeser, *Agglomeration Economics*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 15-66.
- Combes, P.P., Duranton, G. and Gobillon, L. (2011). "The Identification of Agglomeration Economies", *Journal of Economic Geograph*, 11(2), 253-266.
- Cooke, P. and Memedovic, O. (2003). "Strategies for Regional Innovation Systems: Learning Transfer and Application", *United Nations Industrial Development Organization Policy Papers*, Vienna, 1-38.
- Cooke, P. (2005). "Regional Knowledge Capabilities and Open Innovation: Regional Innovation Systems and Clusters in the Asymmetric Knowledge Economy", Edt: Stefano Breschi and Franco Malerba, *Clusters, Networks and Innovation*, Oxford University Press, New York, 80-110.
- Cooke, P., De Laurentis, C., Tödtling, F. and Trippel, M. (2007). *Regional Knowledge Economies Markets, Clusters and Innovation*, New Horizons in Regional Science, Edward Elgar Publishing Limited, UK and USA.
- Cota, J.E.M. (2002). "Agglomeration Economies and Urban Manufacturing Growth in The Northern Border Cities of Mexico", *Economia Mexicana*, 11(1), 163-190.
- Cypher, J.M. and Dietz, J.L. (2004). *The Process of Economic Development*, 2nd Edition, Routledge, London and New York.

- Çağlar, E. (2006). “Türkiye’de Yerelleşme ve Rekabet Gücü: Kümelenmeye Dayalı Politikalar ve Organize Sanayi Bölgeleri”, *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, 7-8 Eylül 2006, ODTÜ Mimarlık Amfisi, Ankara, 305-316.
- Çakıcı, M. (1981). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Pazarlama-Ekonomik Kalkınma İlişkileri”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 221-226.
- Çetin, M. (2006). “Bölgesel Kalkınmada Sosyal Ağların Rolü: Silikon Vadisi Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 2006, 1-25.
- Çiftçi, C. ve Aykaç, G. (2011). “İçsel Büyüme Modelleri ve Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerin Konumları”, *Sosyo Ekonomi*, 7(14), 159-180.
- De Vor, F. and De Groot, H.L.F. (2008). “Agglomeration Externalities and Localized Employment Growth”, *Tinbergen Institute Discussion Paper*, TI 2008-033/3, Tinbergen Institute, Amsterdam, 1-27.
- Dekle, R. (2002). Industrial Concentration and Regional Growth: Evidence from The Prefectures, *The Review of Economics and Statistics*, 84(2), 310-315.
- Denizli Belediyesi (2011). *Bunları Biliyor Musunuz?*, [http://www.denizli.bel.tr/userfiles/yayin/bunlari_biliyormusunuz/Default.html#/Denizli Belediyesi/0](http://www.denizli.bel.tr/userfiles/yayin/bunlari_biliyormusunuz/Default.html#/Denizli%20Belediyesi/0) (11.06.2012).
- Devlet Planlama Teşkilatı (2007). *Bölgesel Gelişmede Temel Araçlar ve Koordinasyon*, Özel İhtisas Komisyon Raporu, Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009a). *Beyaz Kitap-Türkiye İçin Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi*, Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009b). *Küme Oluşumu BROP İllerinde Kümelenme Analizleri*, Ankara.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (2009c). *Küme Haritalama, Analiz ve Kümelenme Yol Haritaları-Sentez Raporu*, Ankara.
- Doğan, H. (2003). “Hümanistik Bir Yaklaşımla Örtülü Bilgi Analizi: Örtülü Bilgi Gelişimi ve Paylaşımında Duygusal Zeka ile Beden Dilinin Rolü ve Stratejik Kullanım Yolları”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3(1), 58-66.
- Doğruel, S. (2005). “İktisadi Büyüme ve Kalkınma Dersi Nasıl Tasarlanmalı?”, *İktisat Eğitimi (Ulusal İktisat Eğitimi Sempozyumu)*, Edt: Ercan Uygur, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, Ankara, 241-250.
- Domar, E.D. (1946). “Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment”, *Econometrica*, 14(2), 137-147.
- Dulupçu, M.A. (2002). “Kalkınma İktisadı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/2002, 31-52.
- Duranton, G. and Puga, D. (2000). “Nursery Cities: Urban Diversity, Process Innovation, and The Life-Cycle of Products”, *Center for Economic Performance Discussion Paper:445*, London School of Economics, Londra, 1-37.
- Enke, S. (1951). “Equilibrium Among Spatially Separated Markets: Solution by Electric Analogue”, *Econometrica*, 19(1), 40-47.
- Eraslan, İ.H. (2009). “Türkiye Genelinde Sektörel ve Bölgesel Kümelenme Uygulamaları”, *Çerçeve*, 17(51), 54-60.
- Eraydın, A. (2011). “Sanayi Kümelerinin Bölgesel Gelişmenin Amaçları Açısından İrdelenmesi”, 5. *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu “Sanayi Politikasının Yönetişimi Bildiri Kitabı”*, 27-28 Ocak 2011, Ankara, 273-305.

- Erkek, D. ve Öselmiş G. (2011). *TR32 Düzey II Bölgesi'nde Kümelene Yaklaşımı*, GEKA, İzmir.
- Erlat, H. (1997). *Panel Data: A Selective Survey*, Yapı Kredi Bankası Discussion Paper Series, 97 (04).
- Eser, U. and Köse, S. (2005). "Endüstriyel Yerelleşme ve Yoğunlaşma Açısından Türkiye Sanayii: İl İmalat Sanayiilerinin Analizi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60(2), 97-139.
- EU Commission (1999). "Agiplan, Cluster Building and Networking, Analysis of Transnational Technology Networking Between Existing Clusters of SMEs and One or More Technology Poles", *Final Report by Agiplan for European Commission-Directorate General Enterprise*, Mülheim and der Ruhr, December, 1-110.
- EU Commission (2008). *Towards World-Class Clusters in the European Union: Implementing The Broad-Based Innovation Strategy*, 652 Final/2, Brussels.
- Feldman, M.P. and Audretsch, D.B. (1999). "Innovation in Cities: Science-Based Diversity, Specialization and Localized Competition", *European Economic Review*, 43(2), 409-429.
- Feldman, M.P. and Francis, J.L. (2006). "Entrepreneurs As Agents in The Formation of Industrial Clusters", Edt: Bjorn Asheim, Philip Cooke, and Ron Martin, *Clusters and Regional Development Critical Reflections and Explorations*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 115-135.
- Feser, E.J. (2001). "A Flexible Test for Agglomeration Economies in Two US Manufacturing Industries", *Regional Science and Urban Economics*, 31(1), 1-19.
- Filiztekin, A. (2002). "Agglomeration and Growth in Turkey", 1980-1995, *Sabancı University Discussion Paper Series*, No:0201, 1-30.
- Frankenstein, J. (2003). Globalization of Defense Industries: China, *The Atlantic Council of The United States Senior Fellows Publication*, [http://www.acus.org/docs/0302-Globalization China Defense Industries.pdf](http://www.acus.org/docs/0302-Globalization%20China%20Defense%20Industries.pdf) (23.09.2011), 1-25.
- Friedmann, J. (1986). "The World City Hypothesis", *Development and Change*, 17(1), 69-83.
- Fujita, M. and Thisse, J.F. (1996). "Economics of Agglomeration", *Journal of The Japanese and International Economies*, 10(4), 339-378.
- Fujita, M., Krugman, P. and Mori, T. (1999). "On The Evolution of Hierarchical Urban Systems", *European Economic Review*, 43(2), 209-251.
- Fukuyama, F. (2002). "Social Capital and Development: The Coming Agenda", *Johns Hopkins University School of Advanced International Studies Review* 22(1), 23-37.
- Gill, R.T. (1964). *Economic Development: Past and Present*, Foundations of Modern Economics Series, Prentice Hall of Publication, Third Printing, New Jersey.
- Glaeser, E.L., Kallal, H.D., Scheinkman, J.A. and Shleifer, A. (1992). "Growth in Cities", *Journal of Political Economy*, 100(6), 1126-1153.
- Glaeser, E.L. (2001). "The Economics of Location-Based Tax Incentives", *Harvard Institute of Economic Research Discussion Paper: 1932*, Cambridge, MA, 1-15.
- Glassmann, U. (2004). "Refining National Policy: The Machine-Tool Industry in the Local Economy of Stuttgart", Edt: C. Crouch, P. Le Gales, C. Trigilia, and H.

- Voelzkow, *Changing Governance of Local Economies: Responses of European Local Production Systems*, Oxford University Press, New York, 46-73.
- Gore, A. and Mhatre, P. (2000). *Silicon Valley Economic Development Overview*, <http://urbanplanningblog.com/papers/Pratik%20Mhatre%20-%20Silicon%20Valley%20and%20Bangalore%20Cluster%20Comparison.pdf> (25.08.2012).
- Gökgöz, Ç., Mahzeminli, H. Özden, C.U. ve Sarıtaş, M. (2010). “Bölgesel Kalkınma ve Bölge Planlamada Yeni Dönem”, *İçişleri Bakanlığı İl Planlama Uzmanları Derneği Leonardo Da Vinci Projesi*, http://www.ipuder.org/dosya-arivi/cat_view/19-mesleki-calmalar.html?start=10 (12.09.2011).
- Göktürk, A. (1997). “Kentleşme ve Bölgesel Gelişme Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 21(198), 65-75.
- Graham, D.J. (2009). “Identifying Urbanisation and Localisation Externalities in Manufacturing and Service Industries”, *Regional Science*, 88(1), 63-85.
- Granovetter, M. (1985). “Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”, *The American Journal of Sociology*, 91(3), 1985, 481-510.
- Greene, W.H. (2003). *Econometric Analysis*, Prentice Hall, New Jersey.
- Greenstone, M., Hornbeck, R. and Moretti, E. (2010). “Identifying Agglomeration Spillovers: Evidence from Million Dollar Plants”, *Massachusetts Institute of Technology Department of Economics Working Paper Series:07-31*, Cambridge, 1-65.
- Grossman, G.M. and Helpman, E. (1990). “Trade, Knowledge Spillovers, and Growth”, *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, No: 3485, 1-17.
- Han, E. ve Kaya, A.A. (2012). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, 7. Basım, Nobel Kitap, İzmir.
- Hanson, G.H. (1998). “North American Economic Integration and Industry Location”, *Oxford Review of Economic Policy*, 14(2), 30-44.
- Hanson, G.H. (2001). “Scale Economies and The Geographic Concentration of Industry”, *Journal of Economic Geography*, 1(3), 255-276.
- Harrison, B., Kelley, M.R. and Gant, J. (1996). “Specialization versus Diversity in Local Economies: The Implication for Innovative Private-Sector Behavior, Sector Behavior”, *Cityscape*, 2(2), 61-93.
- Harrison, F.E. (1996). *Economic Development: Theory and Policy Applications*, Praeger Westport Publisher, Connecticut London.
- Harrod, R.F. (1939). “An Essay in Dynamic Theory”, *The Economic Journal*, 49(193), 14-33.
- Hayek, F.A. (1947). *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago, USA.
- Heijman, W. (2007). “Regional Externalities: An Introduction”, Edt: Wim Heijman, *Regional Externalities*, Springer, New York, 1-7.
- Heilbroner, R.L. (1995). *İktisat Düşünürleri Büyük İktisat Düşünürlerinin Yaşamları ve Fikirleri*, Çeviren: Ali Tartanoğlu, Dost Kitabevi, Ankara.
- Helsley, R.W. and Strange W.C. (1990). “Matching and Agglomeration Economies in A System of Cities”, *Regional Science and Urban Economics*, 20(2), 189-212.
- Helsley, R.W. and Strange, W.C. (2002). “Innovation and Input Sharing”, *Journal of Urban Economics*, 51(1), 25-45.

- Henderson, J.V. (1974). "The Sizes and Types of Cities", *The American Economic Review*, 64(4), 640-656.
- Henderson, J.V. (1994). "Externalities and Industrial Development", *Cityscape A Journal of Policy Development and Research*, 1(1), 75-93.
- Henderson, J.V. (1997). "Externalities and Industrial Development", *Journal of Urban Economics*, 42(3), 449-470.
- Henderson, J.V. (2001). "Urban Scale Economies", Edt: Ronan Paddison, *Handbook of Urban Studies*, SAGE Publication, London, 243-255.
- Henderson, J.V. (2003). "Marshall's Scale Economies", *Journal of Urban Economics*, 53(1), 1-28.
- Henderson, J.V., Kuncoro, A. and Turner, M. (1995). "Industrial Development in Cities", *Journal of Political Economy*, 103(5), 1067-1090.
- Holmes, T.J. (1995). "Localization of Industry and Vertical Disintegration", <http://www.mpls.frb.org/research/sr/sr190.pdf> (11.02.2011), 1-45.
- Hoover, E.M. (1948). *The Location of Economic Activity*, McGraw-Hill Book Company, Inc, New York.
- Hoover, E.M. and Giarratani, F. (1999). *An Introduction to Regional Economics*, Third Edition, Knopf, Michigan University.
- Huffman, G.W. (2007). "Endogenous Growth Through Investment-Specific Technological Change", *Review of Economic Dynamics*, 10(4), 615-645.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Adana.
- International Monetary Fund (2012). *The IMF's Financial Surveillance Strategy*, IMF Publication, Washington, DC.
- Isard, W. (1956). *Location and Space-Economy*, Technology Press of Massachusetts Institute of Technology and John Wiley&Sons, Inc., New York.
- İşgüden, T. ve Köne, A.Ç. (2002). "Ortodoks İktisat Üzerine Notlar", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, No:5, 97-108.
- İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri (2007). *Tekstil ve Konfeksiyon Pazarı Olarak Çin Halk Cumhuriyeti*, Temel Ekonomik Göstergeler Genel ve Sektörel Bilgiler Yayınları, İstanbul.
- Jacobs, J. (1969). *The Economy of Cities*, Vintage Books, New York.
- Jaffe, A.B. (1989). "Real Effect of Academic Research", *The American Economic Review*, 79(5), 957-970.
- Jordaan, J.A. (2009). *Foreign Direct Investment, Agglomeration and Externalities: Empirical Evidence from Mexican Manufacturing Industries*, Ashgate Publications, Amsterdam.
- Kaldor, N. (1963). "Capital Accumulation and Economic Growth", *The Theory of Capital*, UNESCO, Macmillan&Co Ltd., Paris, 177-222.
- Karaca, A.A. ve Şahin, B. (2010). "Kalkınma Modellerine Teorik Yaklaşımlar", *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Sayı:18, 41-45.
- Karakayacı, Ö. (2010). "Ekonomik Büyüme ve Girişimcilik Aktivitelerinde Kümeleşmenin Rolü: Bursa ve Konya Sanayi Kümeleri Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Megaron Dergisi*, 5(3), 149-159.

- Karakılıç, Y. ve Sarıgül, C.E. (2010). “Bir ‘Ekonomik Yönetişim Modeli’ Olarak Bölge Kalkınma Ajansları (BKA) Uygulaması: Üniter Yapının ve Sosyal Devletin Tasfiyesi Mi Tesviyesi Mi?”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Küresel Krizler ve Ekonomik Yönetişim Bildiriler Kitabı*, 15-16 Nisan 2010, Malatya, 384-408.
- Kargı, N. (2009). “Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye’nin Bölgesel Politika Analizi”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 1(3), 19-40.
- Kauffman, R.J. and Kumar, A. (2006). “A Combined Scale-and-Scope Theory of It Industry Cluster Growth”, *Engineering Management Conference, 2006 Institute of Electrical and Electronics Engineers International*, Minnesota, 7-11.
- Kaynak, M. (2003). “Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji”, *Ekonomik Yaklaşım*, 14(49), 12-43.
- Keskin, H. (2009). *Kümelenme ve Sektörel Bağlantıları Açısından Isparta İli Orman Ürünleri Endüstrisinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kıymalıoğlu, Ü. (2004). “Yığılma Ekonomileri”, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt:1, DPT Yayını, Ankara, 364-374.
- Kibritçioğlu, A. (1998). “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207.230.
- Köroğlu, B. A. (2005). “Innovativeness in Industrial Districts of Turkey and Indicators of Innovation Activities in SMEs”, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 18(4), 693-706.
- Köroğlu, B.A., Özelçi Ecerel, T. ve Varol, Ç. (2012). “Sanayi Kümelerinde Ağların Mekansal Örüntüsü: İstanbul Kuyumculuk Sektörü Üretim Ağları(1)”, *Middle East Technical University Journal of the Faculty Architecture*, 29(1), 119-138.
- Krugman, P. (1991a). “Increasing Returns and Economic Geography”, *The Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.
- Krugman, P. (1991b). *Geography and Trade*, MIT Press, Cambridge.
- Krugman, P. (1996). *Development, Geography, and Economic Theory*, Second Printing, MIT Press, Cambridge.
- Krugman, P. (2000). “Where in The World is The "New Economic Geography"?", Edt: Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman and Meric S. Gertler, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, New York, 49-60.
- Küçükler, C. (1998). “Kentsel Büyüme Dinamikleri”, Edt: Celal Küçükler, *Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği*, Beşinci Ulusal İktisat Sempozyumu, 21-22 Kasım 1997, Pamukkale, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara, 40-82.
- Larsen, M. M., Madsen, B. and Jensen-Butler, C. (2007). “Modelling Transport in an Interregional General Equilibrium Model with Externalities”, Edt: Wim Heijman, *Regional Externalities*, Springer, New York, 11-45.
- Lazerson, M.H. and Lorenzoni, G. (2005). “The Firms that Feed Industrial Districts: a Return to the Italian Source”, Edt: Stefano Breschi and Franco Malerba, *Clusters, Networks and Innovation*, Oxford University Press, New York, 169-198.

- Lewis, W.A. (1954). "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", *The Manchester School of Economics and Social Studies*, XXII, <ftp://ftp-tei.uic.edu/pub/depts/econ/wpaper/cchis/old%20docs533%20S07/Economic%20Development%20with%20Unlimited%20Supplies%20of%20Labour%20-%20Arthur%20Lewis.pdf> (04.09.2012), 400-449.
- Lösch, A. (1943). *The Economics of Location*, Yale University Press, New Haven and London.
- Lucas, R. E. (1988). "On The Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Lucas, R.E. (1993). "Making A Miracle", *Econometrica*, 61(2), 251-272.
- Lucas, R.E. (2001). "Externalities and Cities", *Review of Economic Dynamics*, 4(2), 254-274.
- Lucas, R.E. and Hansberg, E.R. (2002). "On The Internal Structure of Cities", *Econometrica*, 70(4), 1445-1476.
- Maggioni, M.A. (2002). *Clustering Dynamics and the Location of High-Tech Firms*, Springer Verlag, Heidelberg and New York.
- Maggioni, M. A. (2004). *The Rise and Fall of Industrial Clusters: Technology and The Life Cycle of Region*, Institut d'Economia de Barcelona, Centre De Recerca En Federalisme Fiscal I Economia Regional, Barcelona.
- Malecki, E. (1991). *Technology and Economic Development: The Dynamics of Local, Regional and National Competitiveness*, Longman Scientific and Technical, England.
- Malmberg, A. and Maskell, P. (2002). "The Elusive Concept of Localization Economies: Towards A Knowledge-Based Theory of Spatial Clustering", *Environment and Plannig A*, 34(3), 429-449.
- Mankiw, N.G., Romer, D. and Weil, D.N. (1992). "A Contribution to The Empirics of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Marshall, A. (1890/1920). *Principles of Economics*, Eighth Edition, Macmillan and Co Published, Cambridge.
- Martin, R. and Sunley, P. (2006). "Deconstructing Clusters: Chaotic Concept or Policy Panacea?", Edt: Stefano Breschi and Franco Malerba", *Clusters, Networks and Innovation*, Oxford Universtiy Press, New York, 458-495.
- Maskell, P. and Kebir, L. (2006). "What Qualities As A Cluster Theory?", Edt: Bjorn Asheim, Philip Cooke, and Ron Martin, *Clusters and Regional Development Critical Reflections and Explorations*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 30-48.
- McCann, P. (2007). "Technology, Information and the Geography of Global and Regional Trade", Edt: Kieran Donaghy and Geoffrey Hewings, *Globalization and Regional Economic Modeling*, Springer, Berlin, 15-34.
- Meade, J. E. (1952). "External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation", *The Economic Journal*, 62(245), 54-67.
- Mills, E.S. (1967). "An Aggregative Model of Resource Allocation in A Metropolitan Area", *The American Economic Review*, 57(2), 197-210.
- Mion, G. and Naticchioni, P. (2005). "Urbanization Externalities, Market Potential and Spatial Sorting of Skills and Firms", *Center for Economic Policy Research Discussion Paper:5172*, 1-37.

- Mitra, A. (1999). "Agglomeration Economies As Manifested in Technical Efficiency at The Firm Level", *Journal of Urban Economics*, 45(3), 490-500.
- Morgan, K. (1999). "Reversing Attrition? The Auto Cluster in Baden-Württemberg", Edt: Trevor J. Barnes and Meric S. Gertler, *The New Industrial Geography Regions, Regulation and Institutions*, Routledge Studies in the Modern Economy, Routledge Taylor&Francis Group, UK and USA, 74-97.
- Murphy, K.M. Shleifer, A. and Vishny, R.W. (1989). "Industrialization and The Big Push", *The Journal of Political Economy*, 97(5), 1003-1026.
- Mutluer, M. (1995). *Denizli'de Sanayi Faaliyetleri ve Sorunları Üzerine Bir Ekonomik Coğrafya Araştırması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, London, Duckworth.
- Neffke, F., Henning, M., Boschma, R., Lundquist, K.J. and Olander, L.O. (2010). "The Dynamics of Agglomeration Externalities along The Life Cycle of Industries", *Regional Studies*:45, http://peer.ccsd.cnrs.fr/docs/00/59/22/92/PDF/PEER_stage2_10.1080%252F00343401003596307.pdf (02.07.2012), 1-45.
- Official Journal of European Union (2008). *Setting Up A European Cluster Policy Group*, OJ L 288/7, 30.10.2008, 2008/824/EC, 7-11.
- Organ, İ. ve Çavdar, F. (2012). "Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinde Uluslararası Alanda Yaşanan Sorunlar", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3(1), 63-84.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2005). *Business Clusters Promoting Enterprise in Central and Eastern Europe*, OECD Publishing, Paris.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2007). *Competitive Regional Clusters National Policy Approaches*, OECD Reviews of Regional Innovation, Paris.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), (2009). *15 Mexican States*, OECD Publishing, Paris.
- Oliveira, J.A.P.D. (2008). "Social Upgrading Among Small Firms and Clusters", Edt: Jose Antonio Puppim de Oliveira, *Upgrading Clusters and Small Enterprises in Developing Countries*, Ashgate Publishing, England, 1-23.
- Ottaviano, G.I.P. and Puga, D. (1997). "Agglomeration in The Global Economy: A Survey of The "New Economic Geography"", *Centre for Economic Performance London School of Economics Discussion Paper*, No:356, 1-33.
- Overmann, H.G. and Puga, D. (2010). "Labor Pooling As A Source of Agglomeration", Edt: Edward L. Glaeser, *Agglomeration Economics*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 133-150.
- Öz, E. (2002). "Türk Gelir Vergisindeki Bazı Vergi Harcamalarının Optimal Vergileme İlkeleri Açısından Analizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 11-33.
- Öz, Ö. (2004a). "Türkiye'de Ekonomik Faaliyetlerin Mekansal Dağılımı ve Rekabetçi Yapısı", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, 31(2), 211-241.
- Öz, Ö. (2004b). *Clusters and Competitive Advantage The Turkish Experience*, Palgrave Macmillan, Ankara.

- Özaslan, M. (2004). “Küresel-Yerel Etkileşimin Yeni Örgütlenme Biçimleri: Ağ-Şebeke (Network) Tarzı Firma ve İdari-Kurumsal Örgütlenmeler”, *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt II, Ankara, 66-93.
- Özdemir, A. ve Mercan, M. (2012). “Türkiye’de Enerji Sektöründe Yapısal Bağınlaşma: Girdi Çıktı Analizi”, *Business and Economics Research Journal*, 3(2), 111-133.
- Özel, H.A. (2012). “Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özelçi Eceral, T. (2005). “Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramalarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16(55), 89-106.
- Özkanlı, Ö. ve Durak, İ. (2007). “Network Organizations in the Turkish Textile Sector”, *Problems and Perspectives in Management*, 5(2), 2007, 32-42.
- Öztürk, N. ve Uzun, A.M. (2010). “Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Bölgesel Dengesizliklerin Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan İktisadi Etmenler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 91-110.
- Panne, G.V.D. (2004). “Agglomeration Externalities: Marshall versus Jacobs”, *Journal of Evolutionary Economics*, 14(5), 593-604.
- Parr, J.B. (1999). “Growth-Pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy”, *Urban Studies*, 36(7), 1195-1215.
- Parr, J.B. (2002). “Agglomeration Economies: Ambiguities and Confusions”, *Environment and Planning A*, 34(4), 717-731.
- Perroux, F. (1955). “Note Sur La Notion De Pôle De Croissance”, *Economie Appliquee*, 8, p.307'den John B. Parr, (1999) Growth-Pole Strategies in Regional Economic Planning: A Retrospective View: Part 1. Origins and Advocacy, *Urban Studies*, 36 (7), pp. 1195-1215 (Söz konusu bilgiyi Parr, Perroux'un makalesinden aktarmaktadır).
- Pigou, A.C. (1932). *The Economics of Welfare*, Macmillan, Fourth Edition, London.
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York.
- Porter, M. E. (1998). “Clusters and The New Economics of Competition”, *Harvard Business School Press*, 76(6), 77-90.
- Porter, M. E. (2000). “Locations, Clusters, and Company Strategy”, Edt: Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman and Meric S. Gertler, *The Oxford Handbook of Economic Geography*, Oxford University Press, New York, 253-274.
- Porter, M.E. (2008). *On Competition*, Harvard Business Press, USA, Çev. Kıvanç Tanrıyar, Rekabet Üzerine, Optimist Yayınları, Tor Ofset, İstanbul.
- Porter, J. (2009). “Policy Issues in Clusters, Innovation and Entrepreneurship”, Edt: Jonathan Potter and Gabriela Miranda, *Cluster, Innovation and Entrepreneurship*, OECD Publication, 21-37.
- Prevezer, M. and Tang, H. (2006). “Policy-Induced Clusters: The Genesis of Biotechnology Clustering on the East”, Edt: Pontus Braunerhjelm and Maryann P. Feldman, *Cluster Genesis Technology-Based Industrial Development*, Oxford University Press, New York, 113-132.
- Putnam, R. D. (1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton New Jersey.

- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster Publishing, New York.
- Quigley, J.M. (1998). "Urban Diversity and Economic Growth", *The Journal of Economic Perspectives*, 12(2), 127-138.
- Ricardo, D. (2008). *On The Principles of Political Economy and Taxation*, Çev: Barış Zeren, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Romer, P. M. (1986). "Increasing Returns and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, P.M. (1990). "Endogenous Technological Change", *The Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.
- Romer, P.M. (1994). "The Origins of Endogenous Growth", *The Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22.
- Rosen, S. (1972). "Learning and Experience in The Labor Market", *The Journal of Human Resources*, 7(3), 326-342.
- Rosenfeld Stuart, A. (2002). *A Governor's Guide to Cluster-Based Economic Development*, National Governors Association Report, USA.
- Rosenstein-Rodan, P.N. (1943). "Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe", *The Economic Journal*, 53(210/211), 202-211.
- Rosenthal, S.S. and Strange, W.C. (2001). "The Determinants of Agglomeration", *Journal of Urban Economics*, 50(2), 191-229.
- Rosenthal, S.S. and Strange, W. C. (2003). "Geography, Industrial Organization, and Agglomeration", *The Review of Economics and Statistics*, 85(2), 377-393.
- Rosenthal, S.S. and Strange, W.C. (2004). "Evidence on The Nature and Source of Agglomeration Economies", Edt: J.V. Henderson, and J.F. Thisse, *Handbook of Regional and Urban Economics*, Volume 4, Elsevier, 2119-2171.
- Rosenthal, S.S. and Strange, W.C. (2006). "The Micro-Empirics of Agglomeration Economies", Edt: Richard J. Arnott and Daniel P. McMillen, *Companion to Urban Economics*, Oxford Publications, Blackwell, 7-23.
- Samuelson, P.A. (1952). "Spatial Price Equilibrium and Linear Programming", *The American Economic Review*, 42(3), 283-303.
- Samuelson, P.A. (1954). "The Pure Theory of Public Expenditure", *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.
- Samuelson, P.A. (1955). "Diagrammatic Exposition of A Theory of Public Expenditure", *The Review of Economics and Statistics*, 37(4), 350-356.
- Saxenian, A. (1994). *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*, Harvard University Press, Cambridge.
- Schmitz, H. (1992). "Industrial Districts: Model and Reality in Baden-Württemberg, Germany", Edt: Frank Pyke and Werner Sengenberger, *Industrial Districts and Local Economic Regeneratin*, International Institute for Labour Studies, Geneva, 87-121.
- Schmitz, H. and Nadvi, K. (1999). "Clustering and Industrialization: Introduction", *World Development*, 27(9), 1503-1514.
- Scitovsky, T. (1954). "Two Concepts of External Economies", *Journal of Political Economy*, 62(2), 143-151.
- Scott, A.J. (1983). "Location and Linkage Systems: A Survey and Reassessment", *The Annals of Regional Science*, 17(1), 1-39.

- Scott, A.J. (2006). "Spatial and Organizational Patterns of Labor Markets in Industrial Clusters", Edt: Bjorn Asheim, Philip Cooke, and Ron Martin, *Clusters and Regional Development Critical Reflections and Explorations*, Routledge Taylor&Francis Group, London and New York, 236-254.
- Scott, A.J. and Storper, M. (2003). "Regions, Globalization, Development", *Regional Studies*, 37(6-7), 549-578.
- Seçkin, E. ve Ökten, A. N. (2009). "Az Gelişmiş Bölgelerin Gelişmesinde Bir Fırsat Olarak Çağrı Merkezleri", *Megaron*, 4(3), 191-202.
- Sengenberger, W. and Pyke, F. (1992). "Industrial Districts and Local Economic Regeneration: Research and Policy Issues", Edt: Frank Pyke and Werner Sengenberger, *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*, International Institute for Labour Studies, Geneva, 3-29.
- Sforzi, F. (2002). The Industrial District and The "New" Italian Economic Geography, *European Planning Studies*, 10(4), 439-447.
- Sforzi, F. (2003). "Local Development in The Experience of Italian Industrial Districts", Edt: Giacomo Becattini, Marco Bellandi, Gabi Dei Ottati and Fabio Sforzi, *From Industrial Districts to Local Development An Itinerary of Research*, Edward Elgar Publishing Limited, UK, 157-168.
- Shavinina, L.V. (2004), "Silicon Phenomenon: Introduction to Some Important Issues", Edt: Larisa V. Shavinima, *Silicon Valley North A High-Tech Cluster of Innovation and Entrepreneurship*, Elsevier, New York, 3-19.
- Silberston, A. (1972). "Economies of Scale in Theory and Practice", *The Economic Journal*, Vol.82, No.325, 369-391.
- Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations/Ulusların Zenginliği Birinci Kitap*, Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı (1984), Alan Yayıncılık, Bilim Dizisi 37/7.
- Sobel, J. (2002). "Can We Trust Social Capital", *Journal of Economic Literature*, 40(1), 139-154.
- Solow, R. M. (1956). "A Contribution to The Theory of Economic Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Solow, R. M. (1994). "Perspectives on Growth Theory", *The Journal Economic Perspectives*, 8(1), 45-54.
- Sölvell, Ö. (2008). *Clusters Balancing Evolutionary and Constructive Forces*, Ivory Tower Publishers, Stockholm.
- Stigler, G.J. (1951). "The Division of Labor is Limited by The Extent of The Market", *The Journal of Political Economy*, 59(3), 185-193.
- Stokey, N.L. (1988). "Learning by Doing and The Introduction of New Goods", *Journal of Political Economy*, 96(4), 701-717.
- Storper, M. (1997). *The Regional World: Territorial Development in A Global Economy*, A Division of Guilford Publications, Inc., Acid Free Paper, USA.
- Storper, M. (1999). "The Resurgence of Regional Economics Ten Years Later", Edt: Trevor J. Barnes and Meric S. Gertler, *The New Industrial Geography Regions, Regulation and Institutions*, Routledge Studies in the Modern Economy, Routledge Taylor&Francis Group, UK and USA, 23-53.
- Storper, M. and Venables, A.J. (2005). "Buzz: Face-to-Face Contact and the Urban Economy", Edt: Stefano Breschi and Franco Malerba, *Clusters, Networks and Innovation*, Oxford University Press, New York, 319-343.

- Sveikauskas, L. (1975). "The Productivity of Cities", *The Quarterly Journal of Economics*, 89(3), 393-413.
- Swinburn, G. Goga, S. and Murphy, F. (2006), *Local Economic Development: A Premier Developing and Implementing Local Economic Development Strategies And Action Plans*, WB.
- Taşkın, D., Kunt, İ.V. ve Zobu, M.H. (2012). *Harnessing Sustainable Linkages for SMEs in Turkey's Textile Sector*, http://www.styleturkish.com/documents/content/file/MDGF-2067_DiagnosticStudyTurkce.pdf (11.10.2012).
- Taylor, M. (2006). "Clusters and Local Economic Growth: Unpacking the Cluster Model", Edt: Jay D. Gatrell, Neil Reid, *Enterprising Worlds A Geographic Perspective on Economics, Environments&Ethics*, , The Geojournal Library 86, Springer, New York, 2006, 99-117.
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2011). *KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi Yönetici Özeti*, Yayın No:TR07R2.02-01, Ankara, http://www.smenetworking.net/yonetici_ozeti.pdf (12.04.2012).
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı (2012). *Kümeler için Ortak Rekabet Alanları Stratejisi Raporu*, Ağ Oluşturma ve Bölgelerarası İşbirliği için KOBİ'lerin Güçlendirilmesine Yönelik Teknik Yardım No: TR 07R2.02-01, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2010). *Ekonomik Kalkınma İçin Kümelenme Rekabet Gücünü Artırmak İçin İşbirliği*, Ankara, <http://www.sanayi.gov.tr/Files/Attachments/OtherFiles/kumelenme-brosuru-1907201214434.pdf> (15.08.2012).
- Topal, A. (2009). "Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-Emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41(1), 113-138.
- Trigilia, C. (1992). "Italian Industrial Districts: Neither Myth nor Interlude", Edt: Frank Pyke and Werner Sengenberger, *Industrial Districts and Local Economic Regeneratin*, International Institute for Labour Studies, Geneva, 33-47.
- Tüylüoğlu, Ş. (2004). "Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Politikaları ve Devletin Zayıflayan Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 257-280.
- United Nations Industrial Development Organization (2004). *Industrial Clusters and Poverty Reduction Methodology for Poverty and Social Impact Assessment of Cluster Development Initiatives*, Vienna.
- Ünlükaplan, İ. (2009). "Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde İktisadi Kalkınma, Rekabetçilik ve İnovasyon İlişkilerinin Kanonoik Korelasyon Analizi ile Belirlenmesi", *Maliye Dergisi*, Sayı:157, 235-250.
- Van Oort, F.G., Burger, M.J., Knobens, J. and Raspe, O. (2012). "Multilevel Approaches and The Firm-Agglomeration Ambiguity in Economic Growth Studies", *Journal of Economic Surveys*, 26(3), 468-491.
- Vazquez-Barquero, A. (2010). *New Forces of Development: Territorial Policy for Endogenous Development*, World Scientific, London.
- Venables, A.J. (2006). "Shifts in Economic Geography and Their Causes", *London School of Economics Centre for Economic Performance Discussion Paper*, No:767, 1-25.
- Viner, J. (1932). "Cost Curves and Supply Curves", *Journal of Economics*, 3(1), 23-46.

- Wang, J. and Yue, F. (2010). "Cluster Development and the Role of Government: The Case of Xiqiao Textile Cluster in Guangdong", Edt: Douglas Zhihua Zeng, *Building Engines for Growth and Competitiveness in China*, World Bank Publications, Washington, 181-219.
- Weber, A. (1929). *Theory of The Location of Industries*, The University Of Chicago Press, Illionis Chicago.
- Wicksell, K. (1896). *Finanztheoretische Untersuchungen*, Thoemmes Continium, Facsimile, p.100'den Charles B. Blankart and Erik R. Fasten, (2011). Knut Wicksell's Principle Of Just Taxation Revisited, Edt: Volker Caspari, *The Evolution of Economic Theory Essays in Honour of Bertham Schefold*, Routledge Mental Health Taylor&Francis Group, Abingdon, Oxon, pp. 132-141, (Söz konusu bilgiyi Blankart ve Fasten, Wicksell'in kitabından aktarmaktadır).
- Willis, K. (2011). *Theories and Practices of Development*, Second Edition, Taylor and Francis Group, London and New York.
- World Bank (2008). *World Development Report 2009 Reshaping Economic Geography*, World Bank Publications, Washington, DC.
- World Bank (2009). *Clusters for Competitiveness: A Practical Guide&Policy Implications for Developing Cluster Initiatives*, World Bank Publication, Washington, DC.
- Wolfe, D.A. and Gertler, M.S. (2006). "Local Antecedents and Trigger Events: Policy Implications of Path Dependence for Cluster Formation", Edt: Pontus Braunerhjelm and Maryann P. Feldman, *Cluster Genesis Technology-Based Industrial Development*, Oxford University Press, New York, 243-263.
- Woolcock, M. and Narayan, D. (2000). "Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy", *The WorldBank Research Observer*, 15(2), 225-249.
- Young, A. (1928). "Increasing Returns and Economic Progress", *The Economic Journal*, 38(152), 527-542.
- Young, A. (1991). "Learning By Doing and The Dynamic Effects of International Trade", *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 369-406.
- Yülek, M.A. (1997). "İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine", *Hazine Dergisi*, Sayı: 6, 1-15.
- "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar", Karar No: 2012/3305, 15.06.2012, 19.06.2012 tarih ve 28328 sayılı Resmi Gazete.
- "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun", Karar No: 6353, 12.07.2012, 04.07.2012 tarih ve 28351 sayılı Resmi Gazete.
- "Kümelenme Destek Programı Yönetmeliği", Karar No: 2012/3684, 15.09.2012 tarih ve 28412 sayılı Resmi Gazete.
- WEB_1 KOBİ İşbirliği ve Kümelenme Projesi
<http://www.smenetworking.gov.tr/detay.cfm?MID=42> (23.10.2012).
- WEB_2 Türkiye Cumhuriyeti Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Resmi Web Sayfası, <http://kss.sanayi.gov.tr/Files/Attachments/OtherFiles/osb-muafiyet-09092011102736.doc> (12.07.2012).
- WEB_3 <http://pajek.imfm.si/doku.php> (24.12.2011).

EK-1

Sayın İlgili,

Firmanız, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde yürütülen çalışma için kümelenme eğilimi, tekstil sektörü, çalışan sayısı gibi kriterler göz önüne bulundurularak seçilmiştir. "Kümelenmenin Pozitif Dışsallıklara Etkisi: Denizli Örneği" konulu çalışmanın amacı Denizli'de yer alan firmaların kümelenme süreçlerini, bilgi ve iletişim kullanma düzeylerini, işgücü potansiyelini ve küresel ölçekte yer alma düzeylerini vb. araştıracaktır. Doktora tezinde kullanılacak bu çalışma aynı zamanda firma kümelenme eğiliminin bölgesel kalkınmadaki etkinliğinde yol gösterici olacaktır.

Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen çalışmamızda firmanızın vereceği bilgiler tamamen gizli tutulacak olup kimseyle paylaşılmayacaktır. Bu yüzden özel bir danışmanlık şirketi olan As-Arda Araştırma ve Danışmanlık size ulaşarak bir anket çalışması yürütecektir. Çalışmanın amacına ulaşabilmesi için verecek olduğunuz bilgiler bizim için oldukça önemlidir. Göstereceğiniz yardımlardan dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

FİRMA BİLGİLERİ

F1	FİRMA ADI					
F2	KURULUŞ YILI					
F3	FİRMANIN NİTELİĞİ	1.Aile işletmesi		2.Ortaklık(Aile işletmesi dışında)		
F4	FİRMANIN HUKUKİ YAPISI	1.Şahıs	2.Limited	3.A.Ş.	4.Kollektif	5.Komandit
F5	FİRMANIN ÖLÇEĞİ	1.Mikro (1-10)	2.Küçük (10-50)	3.Orta (50-250)		4.Büyük (250 +)
F6	FİRMA KURULUM YERİ	1.OSB içi		2.OSB dışı		3.Diğer
F7	TELEFON NO					
F8	WEB SİTE					
F9	E-POSTA					

F10) Firmanızın ürettiği ürün grupları nelerdir? (Birden fazla işaretleme yapılabilir)

1	Çirçıl, Haşı, İplik	2	Ham bez dokuma	3	Havlu dokuma
4	Boya, Baskı, Terbiye	5	Ev tekstili	6	Havlu, Borno, Konfeksiyon
7	Nakış, Örgü, Etiket	8	İç,Dış giyim	9	Diğer

FİRMA İŞGÜCÜ YAPISI (EKONOMETRİK ÖLÇÜM VE ANALİZLER İÇİN BU TABLODAKİ TÜM BİLGİLERİN DOLDURULMASI GEREKMEKTEDİR)

		2006	2007	2008	2009	2010	2011
PERSONEL	P1) USTA SAYISI						
	P2) KALFA SAYISI						
	P3) İŞÇİ SAYISI						
	P4) DİĞER (İdareciler ve masa başı çalışan personel, mühendis, ar-ge elemanı, tasarımcı, teknisyen, ustabaşı, vb.)						
	P5) Yıllara göre iş gücü maliyeti nedir?						
KAPASİTE SATIŞ	K1) Yıllara göre kapasite kullanım oranı (%)						
	K2) Denizli içi satış oranı (%)						
	K3) Yurtiçi satış oranı (%)						
	K4) Yurtdışı satış oranı (%)						
CİRO / İTHALAT İHRACAT	C1) CİRO						
	C2) TOPLAM KATMA DEĞER						
	C3) ARGE HARCAMASI						
	C4) İHRACAT TUTARI						
	C5) İTHALAT TUTARI						

S1) İşletmenizin Destek Aldığı Kurumlar (Birden fazla işaretleme yapılabilir)

1	Kosgeb	2	İşkur	3	TSE	4	Üniversite
5	Sanayi Odası	6	Ticaret Odası	7	Danışmanlık firmaları	8	Kalkınma ajansı

İşbirliği / Faaliyette bulunduğunuz firma/kurum/kuruluşların yerlerini işaretleyiniz.

Birden fazla işaretleme yapılabilir

	OSB İÇİ	DENİZLİ İÇİ	YURT İÇİ	YURT DIŞI	YOK
İ1) Tekstil sektöründeki firmalar	1	2	3	4	5
İ2) Tamir / Bakım servisleri	1	2	3	4	5
İ3) Taşımacılık	1	2	3	4	5
İ4) Tedarikçiler	1	2	3	4	5
İ5) Müşteriler	1	2	3	4	5
İ6) Dağıtım	1	2	3	4	5
İ7) Danışmanlık Firmaları	1	2	3	4	5
İ8) Araştırma Kurum/Kuruluşları (Ar-Ge)	1	2	3	4	5
İ9) Üniversite	1	2	3	4	5
İ10) Dış piyasadaki alıcılar	1	2	3	4	5
İ11) İç piyasadaki alıcılar	1	2	3	4	5
İ12) Fasoncular	1	2	3	4	5
İ13) Rakipler	1	2	3	4	5
İ14) Depolama	1	2	3	4	5
İ15) Tasarım	1	2	3	4	5

İ16) Bilişim	1	2	3	4	5
İ17) Denetleme ve Muhasebe	1	2	3	4	5
İ18) Meslek odaları (Ticaret-sanayi odası vb.)	1	2	3	4	5
İ19) Devlete bağlı araştırma enstitüleri	1	2	3	4	5

İfadeleri EVET / HAYIR şeklinde cevaplayınız

	Evet	Hayır
M1) Marka olma konusunda her yıl ayırdığımız bir bütçe var mıdır?	1	2
M2) Altyapı ile ilgili problemler, ürünlerin satışı, dağıtımı ve teslimatta zorluklara sebep olmakta mıdır?	1	2
M3) Firmanızın coğrafi konumu rakiplerinize oranla size avantaj sağlamakta mıdır?	1	2

Firmanızı önceki yıllara göre değerlendirir misiniz?

	ARTIYOR	DURAĞAN	AZALIYOR	BİLMİYORUM ÖLÇMÜYORUZ
D1) Satışlar	3	2	1	0
D2) Müşteri memnuniyeti	3	2	1	0
D3) Ürün çeşitliliği	3	2	1	0
D4) Müşteri sayısı	3	2	1	0
D5) Üretim miktarı	3	2	1	0
D6) İhracat	3	2	1	0
D7) Ürün fiyatları	3	2	1	0
D8) Hammadde fiyatları	3	2	1	0
D9) Hammadde stokları	3	2	1	0
D10) Ürün stokları	3	2	1	0
D11) Ürün iadeleri	3	2	1	0
D12) Üretim verimliliği	3	2	1	0
D13) Toplam borç miktarı	3	2	1	0
D14) Satış yapılan ülke sayısı	3	2	1	0
D15) Kapasite kullanım oranı	3	2	1	0
D16) Ürün maliyetleri	3	2	1	0
D17) Rekabet gücü	3	2	1	0
D18) Kârlılık	3	2	1	0
D19) Ödenen vergiler	3	2	1	0

Son 6 yılda yenilikler yaparken (inovasyon) hangi kurumların katkısını ne derece gördünüz?

	Çok katkısı oldu	Biraz katkısı oldu	Hiç katkısı olmadı
Y1) Servis sağlayan firmalar	3	2	1
Y2) Müşteriler	3	2	1
Y3) Üniversiteler	3	2	1
Y4) Sektördeki rakip firmalar	3	2	1
Y5) Sektördeki öncü firmalar	3	2	1
Y6) Sanayi odası	3	2	1
Y7) Ticaret odası	3	2	1
Y8) KOSGEB	3	2	1
Y9) Kalkınma ajansı	3	2	1
Y10) Danışmanlık firmaları	3	2	1

Ü1) Üretim dalınızdaki teknolojik gelişmelerden haberdar mısınız?

Evet	1	Hayır	2
------	---	-------	---

Ü2) Yeni bir ürün veya üretim metotları ile ilgili bilgileri genellikle nasıl elde edersiniz?

Birden fazla işaretleme yapılabilir

Sosyal ilişkilerle	1	Fuarlardan	6
Bayi mekanizmasından	2	Rakip firmalardan	7
Özel mesleki yayınlardan	3	Sektördeki danışmanlardan	8
Bölgedeki firmaların ziyaretleri esnasında	4	Denizlideki uzmanlardan	9
İhracat şirketlerinden	5	Üniversitelerden	10

Ü3) Üretim ilişkilerindeki rolünüz nedir? **Birden fazla işaretleme yapılabilir**

Tedarikçiyim	1
Tüm üretim aşamaları bünyemizde gerçekleşip fason kullanmayan	2
Fason üretim yaptıran	3
Fason üretim yapan	4
Diğer	5

Ü4) Firmanızı Denizli'de kurma nedenleriniz nelerdir? **Birden fazla işaretleme yapılabilir**

Denizli'li olmak	1	Hammadde ve diğer kaynaklara yakınlık	6
Rakiplerin Denizli'de olması	2	Maliyetlerin düşük olması	7
Teşvik	3	Dış pazara açılma avantajları	8
Ucuz arsa	4	Kurumlarla diyalogun rahat olması	9
Yerel avantajların olması	5	Diğer	10

Ü5) İşbirliği içinde bulunduğunuz firma/kurum ve kuruluşlarla ilişki türünüz nasıldır?

Birden fazla işaretleme yapılabilir

Karşılıklı güvene dayalı	1	Bilgi alışverişine dayalı	3
Kişisel çabalara dayalı	2	Uzmanlaşmaya dayalı	4

EK-2

Anketin amacı					
Bu form ile iş tatmin boyutunun ölçülmesi amaçlanmıştır.					
Her yargı için şu tutumlar belirlenmiştir :					
5-Kesinlikle Katılıyorum, 4-Katılıyorum, 3-Kararsızım, 2-Katılmıyorum, 1-Kesinlikle Katılmıyorum					
Her yargı için düşüncenize uygun olan tutumu işaretleyiniz.					
1.Kaliteli iş terfi etme şansımı artırır.	1	2	3	4	5
2. Çok sayıda iş yapmak terfi şansımı artırır.	1	2	3	4	5
3. İşleri elimden geldiğince iyi yapmam, sonuçta işimi zamanında bitirmemi sağlar.	1	2	3	4	5
4. Burada kaliteli iş, yüksek ücret ile ödüllendirilir.	1	2	3	4	5
5. Gücümün yettiğince sıkı çalışmam işimin kalitesini yükseltir.	1	2	3	4	5
6. İşleri elimden geldiğince iyi yapmam daha fazla iş çıkarmamı sağlar.	1	2	3	4	5
7. Gücümün yettiğince sıkı çalışmam sonuçta işimi zamanında bitirmemi sağlar.	1	2	3	4	5
8. İşimi zamanında bitirmem başarı duygusunu tatmamı sağlar.	1	2	3	4	5
9. İşimi zamanında toplamak terfi şansımı yükseltir.	1	2	3	4	5
10. Çalıştığım yerde işimi zamanında tamamlamak yüksek ücretle ödüllendirilir.	1	2	3	4	5
11. İşimi zamanında tamamladığımda birlikte çalıştığım insanlar bana daha çok saygı duyarlar.	1	2	3	4	5
12. Ne kadar çok çalışırsam o kadar çok iş çıkarırım.	1	2	3	4	5
13. İşimin kalitesi yükseldikçe üstler tarafından daha çok takdir edilirim.	1	2	3	4	5
14. Bu kuruluştaki yöneticiler, en etkin iş yapanların sözünü dikkate alır.	1	2	3	4	5
15. Çok miktarda iş çıkardığımda üstlerimden daha çok kabul görürüm.	1	2	3	4	5
16. Burada çok miktarda iş çıkarmak sonuçta iş güvencesi sağlar.	1	2	3	4	5
17. İşimi zamanında tamamlamak takdir edilir.	1	2	3	4	5
18. Birlikte çalıştığım insanlar işimi iyi yaptığımda bana daha çok saygı duyar.	1	2	3	4	5
19. Kaliteli iş çıkarmak iş güvencesi getirir.	1	2	3	4	5
20. Kaliteli iş çıkardığımda yönetici tarafından takdir edilirim.	1	2	3	4	5
21. Ne kadar çok enerji sarf edersem, işim o kadar zamanında biter.	1	2	3	4	5
22. Ne kadar çok enerji sarf edersem, işimin kalitesi o kadar artar.	1	2	3	4	5
23. Ne kadar çok enerji sarf edersem, o kadar çok iş çıkarırım.	1	2	3	4	5

EK-3

KURUM KÜLTÜRÜ DEĞERLENDİRME ANKETİ					
Anketin amacı					
Bu form ile kurum kültürünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır.					
Her yargı için şu tutumlar belirlenmiştir :					
5-Kesinlikle Katılıyorum, 4-Katılıyorum, 3-Kararsızım, 2-Katılmıyorum, 1-Kesinlikle Katılmıyorum					
Her yargı için düşüncenize uygun olan tutumu işaretleyiniz.					
1. Yaptığım iş şirket için önemlidir.	1	2	3	4	5
2. İşimin yetki ve sorumluluklarını açık olarak biliyorum.	1	2	3	4	5
3. İşimi yapmak için gereken bilgilere kolayca ulaşabiliyorum.	1	2	3	4	5
4. Yaptığım iş, bilgi ve becerilerimi geliştiriyor.	1	2	3	4	5
5. İşimle ilgili sorunlarımı amirlerime iletiyorum.	1	2	3	4	5
6. Amirlerim takım çalışmasını teşvik ediyorlar.	1	2	3	4	5
7. Amirlerim, elemanlarına ayrıcalıklı davranıyor.	1	2	3	4	5
8. Çalışma saatleri içinde uygun zamanlarda, arkadaşlarıma yardımcı olabiliyorum.	1	2	3	4	5
9. İşimin toplumda saygı değer bir yeri olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5
10. İşimi iyi yaptığımda amirlerim tarafından takdir ediliyim.	1	2	3	4	5
11. Kurum çalışanları arasında dayanışma vardır.	1	2	3	4	5
12. Aldığım ücreti yetki ve sorumluluklarıma göre yeterli buluyorum.	1	2	3	4	5
13. İşimin çalışma saatlerinden memnunum.	1	2	3	4	5
14. İşimde yaratıcılığımı ortaya çıkarma ve geliştirmeye yeterli buluyorum.	1	2	3	4	5
15. Kurumumuzda çalışanlara sağlanan eğitim olanakları yeterlidir.	1	2	3	4	5
16. Çalışanların eğitim talepleri değerlendiriliyor.	1	2	3	4	5
17. Amirim performansımı bildirip öneriler getiriyor.	1	2	3	4	5
18. Bu kurumda çalışmak, bana yaşamımda bir takım kolaylıklar sağlıyor.	1	2	3	4	5
19. Kurum içinde arkadaşlarımla birlikte çalışmaktan zevk alıyorum.	1	2	3	4	5
20. İş arkadaşlarımla ve amirlerimle özel hayatımda da görüşüyorum.	1	2	3	4	5

D.1) Yaş :

D.2) Cinsiyet : 1) Kadın 2) Erkek

D.3) Öğrenim Durumu : 1) İlkokul 2) Ortaokul 3) Lise 4) Üniversite ve üzeri

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında Denizli’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Denizli’de tamamladı. 1995 yılında Denizli Lisesi’nden, 2001 yılında Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümünden mezun oldu. 2001 yılında Pamukkale Üniversitesi, Maliye Bölümü, Mali İktisat Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2002 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. 2005 yılında “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere Yönelik Devlet Yardımları: Türkiye ve Avrupa Birliği Uygulamaları” teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2006 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Programı’nda doktora eğitimine başlayan Aylin İDİKUT ÖZPENÇE, doktora eğitimini Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Programı’nda tamamlamıştır. Ulusal ve uluslararası çeşitli bildiri ve makaleleri bulunmaktadır.